Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat

Vol. VIII

Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat

Vol. VIII

Editor:
Alin Ciupală

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2021

DTP și copertă:
Francisc Baja

Imagine copertă:
Fotografie originală, atelier fotografic Julietta, București, 15 august 1916
(colecția Alin Ciupală).

© Autorii, 2021

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat / sub îngrij.: Ion Bulei, Alin Ciupală. – București: Editura Universității din București, 1998-
vol.
Vol. 8 / ed.: Alin Ciupală. - Cluj-Napoca : Mega, 2020. - ISBN 978-606-020-300-1
I. Ciupală, Alin (ed.)
316.422
94

editura MEGA

Editura Mega | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

Ion Bulei
Magister memoriae

Cuprins

Profesorul Ion Bulei (1941–2020). Profesorul meu. Profesorul nostru. 9

Introducere. 11

Graţiela-Livia Buzic
Carmen Sylva şi muzicienii europeni: colaborarea cu Franz Xaver Scharwenka. 13

Monica Rucsandra Ungureanu
Regina Maria şi contribuţia ei diplomatică în timpul Conferinţei de Pace de la Paris din 1919 reflectată în presa franceză. 33

Steluţa Boroghină
Colecţionismul regal de artă extrem-orientală, simptom al modernizării sociale. 55

Tudor Vişan-Miu
Theodor Văcărescu, mareşal al Curţii regelui Carol I. 71

Ana Rusan-Görbe
Constantin Brâncuşi: între expoziţie şi documente inedite. 83

Remus Brihac
Arhiereul şi cărturarul Dionisie Romano sau modernitatea bisericească prin învăţământ, tipăritură şi publicistică. 97

Ştefan Petrescu
Jurnalişti aromâni şi greci în România (1859–1922). 117

Lidia Trăuşan-Matu
Boli şi epidemii în Valahia în vremea doctorului Iuliu Barasch. 143

Ana-Maria Ruxandra Dima
„Funcţiunile medicale prevăzute în bugetul consiliului judeţean”: cadrele medicale aflate în postul de medic de plasă în anul 1874. 155

Octavian Buda
Management la azilul Mărcuţa din Bucureşti (1838–1910) 181

Ana-Carmen Rebedea
Pelagra în satul românesc de la începutul secolului al XX-lea şi reflectarea ei în romanul *Desculț* de Zaharia Stancu 191

Gabriela Dristaru
Relaţiile româno-ruse în anii neutralităţii românești în Primul Război Mondial (1914–1916) 205

Lista autorilor 227

Profesorul Ion Bulei (1941–2020). Profesorul meu. Profesorul nostru

Pierderea unui om apropiat este greu de trecut iar pagina albă devine sinonima golului care va trebui depăşit. Cum şi în ce fel, nu putem spune. Probabil amintirea și păstrarea în posteritate a numelui şi faptelor celui drag ar putea fi un mic semn al datoriei noastre împlinite. Uitarea poate fi copleşitoare şi ea ne pândeşte în fiecare zi cu un chip schimonosit de satisfacţie.

Îmi este foarte greu să accept că profesorul meu, profesorul nostru, profesorul Ion Bulei a plecat dintre noi. Am avut deosebita șansă să-l întâlnesc ca student al Facultăţii de Istorie din Universitatea din București la începutul studiilor mele iar întâlnirea aceasta mi-a împlinit viaţa, mie și multor altor colegi, din generaţia mea sau din generaţiile care au urmat până la pensionarea sa prematură deoarece ar mai fi avut mult de oferit. Drumul nostru umăr lângă umăr a fost lung, până într-o zi de noiembrie.

Îl știam din cărţile pe care le citisem ca liceean, unele (*Lumea românească la 1900* și *Atunci când veacul se năștea*) care ieșeau dintr-un tipar destul de rigid, sufocat adesea de rigorile ideologiei regimului comunist. Nu doar subiectele inedite și cu totul noi dar mai ales stilul atractiv, vesel, clar, literaturizat m-au făcut să reţin numele autorului.

Omul și profesorul m-au convins la începutul anilor 90, atunci când deveneam student al Facultăţii de Istorie de la Universitatea din București, și după aceea de nenumărate ori, de dreptatea zicerii unui înţelept francez care, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, spunea că „stilul este omul”. Omul Ion Bulei s-a confundat cu profesorul într-o personalitate dăruită cu vocaţie, exemplu atât de rar și cu atât mai valoros prin contopirea celor două laturi, la el inseparabile.

Disciplina pe care a susţinut-o în cadrul facultăţii, Istoria celei de a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea în România și până la Primul Război Mondial, completa interesul său istoriografic. Pasiunea pentru epocă ne-a transmis-o și nouă, studenţi, masteranzi sau doctoranzi. Talentul pedagogic și mai ales firea deschisă, comunicativă, lipsită de morgă, simpatică, au ușurat drumul cunoștinţelor de specialitate de la el până la noi. Amfiteatrul sau sala de curs deveneau o agora, doar că el nu era nici regele, nici cel mai în vârstă. Era unul dintre noi, iar pentru asta l-am respectat cu toţii foarte mult.

Cărţile lui, fie cele dedicate perioadei neutralităţii României în Primul Război Mondial, fie cele deja amintite, deveneau și cărţile noastre. Nu putem uita principala

lucrare, începută ca teză de doctorat și augmentată apoi (*Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*). Dacă până la el istoriografia împărțea lumea politică românească din timpul regelui Carol I în buni (liberalii) și răi (conservatorii), ca o prelungire a principiului luptei de clasă, istoricul Ion Bulei a fost primul care a scos în evidență asemănările și abia apoi deosebirile dintre cele două părți ale elitei societății românești în epocă. Autor a numeroase studii de specialitate și editor în egală măsură al unor volume de documente și de literatură memorialistică, după Revoluția din decembrie 1990 a continuat să publice, printre altele o populară și apreciată *Scurtă istorie a românilor* (publicată în ediții distincte în limbile română, engleză, franceză și germană) și mai ales o serie dedicată suveranilor României.

De asemenea, profesorul a inițiat, alături de noi, seria *Ipostazelor modernizării în Vechiul Regat*, al cărui prin volum apărea în 1998.

După 1989 s-a implicat în diferite misiuni diplomatice și în conducerea unor instituții. A îndeplinit rolul de atașat cultural în cadrul Ambasadei României la Roma, director timp de cinci ani al Institutului Român de Cultură și Cercetare Umanistică de la Veneția pe care l-a revigorat, șef al Catedrei de Istorie a României din Facultatea de Istorie a Universității din București între 2004 și 2008, director al Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I.C. Brătianu" al Academiei Române între 2003 și 2011.

Cuvintele de față sunt prea palide pentru a întregi personalitatea profesorului, istoricului și omului Ion Bulei. Ne vom gândi la el așa cum îi vom citi cărțile.

Alin Ciupală

Introducere

Volumul de faţă din seria *Ipostazelor modernizării* societăţii şi a statului în perioada domniei regelui Carol I continuă să provoace noi reflecţii pe marginea unor aspecte diferite, fiecare în parte pretext pentru noi de a înţelege mai bine epoca. Efortul de a recupera dimensiunea procesului de modernizare pus în operă în această parte a sud-estului european este departe de a fi încheiat, cu toate că lucrările publicate pe această temă în ultimii treizeci de ani acoperă o mare cantitate.

Două studii dedicate personalităţilor primelor regine ale României aduc date noi în ceea ce privește, pe de o parte, implicarea reginei Elisabeta în mișcarea muzicală europeană (Grațiela-Livia Buzic), iar pe de alta, asupra rolului pe care regina Maria l-a avut în desfășurarea discuţiilor în cadrul Conferinţei de Pace de la Paris care a reglementat noua ordine europeană după încheierea Primului Război Mondial (Monica Rucsandra Ungureanu). Într-o lume a bărbaţilor care le împiedică pe femei, fie ele și suverane, să-și impună voința, cele două doamne au reușit să găsească, datorită calităţilor personale, mijloacele necesare pentru a se face auzite și a sluji interesele naţiunii pe care o reprezentau. Atât Elisabeta, cât și Maria, se considerau și erau înțelese, de fiecare dată, drept atât personalităţi simbolice, politice și culturale, cât și suverane ale unei naţiuni care dorea să se afirme.

Lumea regalităţii românești și cercul din jurul ei sunt în continuare avute în vedere, de data aceasta sub o formulă mai degrabă instituţională, fie sub aspectul colecţionismului regal (Steluța Boroghină), privit acum din perspectiva interesului pentru arta orientală, fie sub acela al funcţionării mareșalatului ca parte a Casei Regale a României (Tudor Vișan-Miu). Paginile de faţă deschid o analiză care va fi continuată cu siguranţă iar îndemnul la curiozitate este susţinut prin argumente pe care autorii au știut să le îmbine inspirat.

Spaţiul artei și acela al umanismului ecleziastic sunt surprinse prin intermediul a două figuri clasicizate, Constantin Brâncuși (Ana Rusan-Görbe) și arhiereul cărturar Dionisie Romano (Remus Brihac). Noile informaţii și documente puse acum în circulaţie completează o imagine cunoscută sau configurează alte laturi ale personalităţilor în discuţie și, nu în ultimul rând, ale posterităţii acestora.

Societatea românească de până la Primul Război Mondial nu a aparţinut doar românilor care, chiar dacă majoritari, nu au fost singuri. Prezenţa jurnaliștilor aromâni și greci (Ștefan Petrescu) demonstrează prin intermediul unor date inedite cosmopolitismul unei societăţi, cel puţin la nivel urban, care nu era asumat, fie și

numai dacă ne gândim la Constituţia de la 1866, de elita politică și culturală majoritară. Acești ziariști erau activi atât în presa de limbă greacă a emigraţiei, cât și în periodicele românești iar unii dintre ei erau puternic legaţi de România prin educaţie, studii sau chiar alianţe matrimoniale.

O parte distinctă a volumului cuprinde contribuţii referitoare la medicalizarea spaţiului statului român, dacă ne referim la instituţia medicului de plasă (Ana-Maria Ruxandra Dima) și a azilului Mărcuţa din București (Octavian Buda) sau la contribuţia unor personalităţi medicale în lupta împotriva bolilor și a epidemiilor, precum medicul Iuliu Barasch (Lidia Trăușan-Matu). De asemenea, ni se vorbește despre modul în care pelagra, una din bolile cele mai răspândite într-o societate formată în proporţie de 80% din ţărani, era prezentă în imaginarul colectiv (Ana-Carmen Rebedea). Distanţa dintre norme și practici pare să fie numitorul comun al epocii atunci când avem în vedere realităţile sistemului sanitar din România între 1866 și 1914.

Nu în ultimul rând, paginile de faţă aduc o analiză pertinentă a raporturilor ruso-române în perioada neutralităţii dintre 1914 și 1916 (Gabriela Dristaru). Acest studiu și, suntem convinși, altele care îi vor urma, spulberă clișee istoriografice și păreri preconcepute, până astăzi puternice.

Oamenii din trecul altui secol se apropie astfel de noi și mai mult, ne vorbesc despre ei și ne provoacă să-i înţelegem.

Editorul

Carmen Sylva şi muzicienii europeni: colaborarea cu Franz Xaver Scharwenka

GRAŢIELA-LIVIA BUZIC

Regina Elisabeta a României, celebră sub pseudonimul literar *Carmen Sylva* a avut o activitate literară prodigioasă, publicând de-a lungul vieţii aproximativ 50 de volume de versuri sau proză (în limbile germană, franceză, engleză) precum şi traduceri ale poeziilor populare şi ale unor poezii de Mihai Eminescu. Activitatea reginei însă nu s-a limitat doar la literatură ci s-a manifestat şi în muzică şi în arte vizuale. Mărturie stau numeroasele compoziţii muzicale pe versuri ale reginei, cum ar fi cele ale lui George Enescu (*Cântece pe versuri de Carmen Sylva*[1]), ale compozitorului german August Bungert (*Lieder einer Königin II*, Op.44[2] sau *Mein Rhein*, Op.37[3]), ale suedezului Ivar Hållstrom (opera *Neaga* în 1884 pe libret[4] de Carmen Sylva), ale americanului Arthur Hartmann, care concertează la Curtea Regală a României[5] şi compune[6] pe versuri de Carmen Sylva (*Ins All*, *...und Gott sprach*, *Letztes Gebet*). Alţi muzicieni sosiţi la Bucureşti la invitaţia reginei compun inspiraţi de folclorul românesc, precum pianistul elveţian Emil Frey (*Variationen über ein rumänisches Volkslied*, Op. 25[7]) sau dedică reginei diferite compoziţii, cum este cazul compozitorului, pedagogului şi pianistului Franz Xaver Scharwenka (*Viertes*

---

[1] George Enescu, *14 cîntece pe versuri de Carmen Sylva*, Bucureşti, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din Republica Socialistă România, 1968, c1965.

[2] *Lieder und Gesänge von Carmen Sylva componirt von August Bungert*, Berlin: Luckhardt's Musikverlag, n.d. Plate F.L. 561.566, disponibil online pe https://imslp.org/wiki/Lieder_einer_K%C3%B6nigin_II%2C_Op.44_(Bungert%2C_August), accesat la 12 august 2020.

[3] *Lieder und Gesänge von Carmen Sylva componirt von August Bungert*,Berlin: Luckhardt's Musikverlag, n.d. Plates F.L. 35–37.566, disponibil online pe https://imslp.org/wiki/Mein_Rhein%2C_Op.37_(Bungert%2C_August), accesat la 12 august 2020.

[4] *Neaga*, libret de Carmen Sylva, tradus în limba suedeză de Frans Hedberg, Ed. Albert Bonniers,Stockholm, 1904, disponibil online pe https://www.loc.gov/resource/musschatz.10382.0/?sp=2, accesat la 12 august 2020.

[5] Arthur Hartmann, *"Claude Debussy as I Knew Him" and Other Writings of Arthur Hartmann*, University of Rochester Press, 2003, p. 7.

[6] Idem, p. 293.

[7] Emil Frey, *Variationen über ein rumänisches Volkslied*, Op. 25, în albumul Luisa Splett, *Emil Frey: Piano Music, Vol. 1*, Toccata Classics, 2016.

1. Coperta partiturii *Concertului n.4 pentru pian și orchestră op. 82* de Xaver Scharwenka, Leipzig: F.E.C. Leuckart, 1908. Plate 6236. Dedicaţie în partea de sus: AN IHRER MAJESTÄT DER KÖNIGIN ELISABETH VON RUMÄNIEN ERFURCHTWOLL ZUGEEIGNET Sursa: arhiva digitală IMLSP disponibilă online pe https://imslp.org/wiki/Piano_Concerto_No.4%2C_Op.82_(Scharwenka%2C_Xaver)

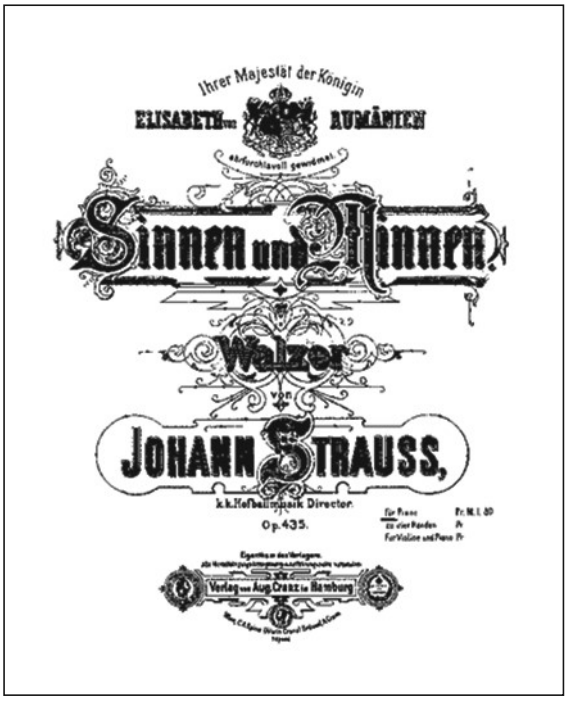

2. Partitura valsului *Sinnen und Minnen op. 435* de Johann Strauss-fiul, (1888), Hamburg, August Kranz Verlag. Dedicaţie în partea de sus: *Ihrer Majestät der Königin Elisabeth von Rumänien Erfurchtwoll Gewidmet.* Sursa: arhiva digitală IMLSP disponibilă online pe https://imslp.org/wiki/File:PMLP566192-STRAUSSjohannJr-SinnenUndMinnen-WalzerOp435P.pdf .
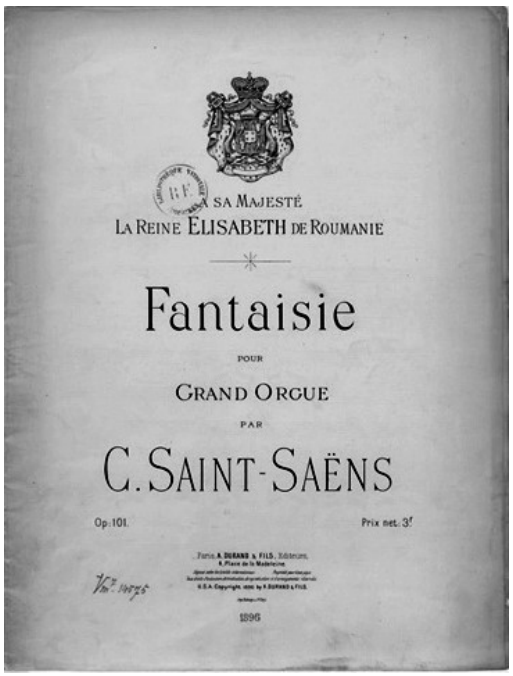
3. Coperta partiturii valsului *Mondnacht auf der Alster* de Oscar Fetras (1888), cu dedicaţie: *Ihrer Majestät der Königin Elisabeth von Rumänien erfurchtsvoll gewidmet.* Sursa: Deutsche Digitale Bibliothek https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/MGHHTEAWM3YX4OQB32QTCQVXIDLXLVAS .

4. Coperta partiturii *Fanteziei pentru orgă, op. 101* de Camille Saint-Saëns, Ed. Durand et fils, Paris, 1896. Dedicaţie în partea de sus: *À sa majesté la Reine Elisabeth de Roumanie*. Sursa: Biblioteca Naţională a Franţei https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k11702127/f1.image .

Konzert für Klavier und Orchester, n.82[8] în 1908 – a se vedea imaginea 1), al lui Johann Strauss-fiul cu valsul *Sinnen und Minnen* op. 435[9] în 1888 – imaginea 2), al lui Oscar Fetrás cu valsul *Mondnacht auf der Alster op. 60*[10] – imaginea 3), al lui Camille Saint-Saëns (*Fantasie pour grand orgue en D majeur*, *n.2, op. 101*[11], în 1895 – imaginea 4) etc. Dealtfel o listă (ce nu are pretenţia de a fi exhaustivă) a compoziţiilor dedicate sau inspirate de regina Elisabeta este disponibilă în Anexa 2 a acestei lucrări.

Elisabeta de Wied a beneficiat de o educaţie muzicală solidă[12], printre profesorii ei numărându-se (după 1850) pedagogul, pianistul, organistul și compozitorul Gustav Flügel, care dealtfel i-a dedicat în 1869 sau 1870 douăsprezece piese pentru pian[13], posibil cu ocazia căsătoriei acesteia cu Carol de Hohenzollern sau poate cu ocazia naşterii micii prinţese Maria, fiica Elisabetei şi a lui Carol. Acestui profesor i-a urmat celebra Clara Schumann, tot la Wied, apoi, între 1863–1864, în cursul unei călătorii în Rusia[14], la mătușa ei, Marea Ducesă Elena Pavlovna a Rusiei (născută Charlotte de Württemberg), fondatoare a Conservatorului de Muzică din Sankt Petersburg şi a Societăţii Muzicale Ruse, Elisabeta ia lecţii de pian de la un alt celebru pianist al vremii, Anton Rubinstein, care avea o strânsă colaborare muzicală cu Marea Ducesă Elena. Foarte probabil această educaţie solidă, dublată cel mai probabil de aptitudinile muzicale ale Elisabetei, fac ca aceasta să fie toată viaţa o mare melomană, o protectoare a muzicii și a muzicienilor, o bună pianistă, organistă și acompaniatoare. Într-o scriere din 1933[15], politicianul liberal I.G.Duca afirmă despre Elisabeta:

> În genere, îi plăcea să trăiască în mijlocul muzicanţilor.Cânta bine din pian şi din orgă. În fiecare zi odată, mai târziu chiar de două ori pe zi, se făcea muzică în apartamentele ei.Operele lui Bach, Beethoven, Mozart, Schumann ca și ale autorilor moderni germani, francezi, ruși și poloni erau executate de ea și de cercul de artiști

[8] Franz Xaver Scharwenka, *Viertes Konzert für Klavier und Orchester*, Leipzig: F.E.C. Leuckart, 1908. Plate 6236, disponibil online pe https://imslp.org/wiki/Piano_Concerto_No.4%2C_Op.82_(Scharwenka%2C_Xaver), accesat la 12 august 2020.

[9] Johann Strauss-Sohn, *Sinnen und Minnen*, op. 435, First Edition, Hamburg: Aug. Cranz, n.d.[1889]. Plate C. 27855, disponibil online pe https://imslp.org/wiki/Sinnen_und_Minnen,_Op.435_(Strauss_Jr.,_Johann), accesat la 12 august 2020.

[10] *Oscar Fetrás, Mondnacht auf der Alster*,op. 60, 1888 – Hamburg: Hugo Thiemer (Hofmeister's Monatsbericht (1888), p. 523, disponibil online pe https://imslp.org/wiki/Mondnacht_auf_der_Alster,_Op.60_(Fetr%C3%A1s,_Oscar), accesat la 12 august 2020.

[11] Camille Saint-Saëns, *Fantaisie pour orgue en D majeur*, n.2, op. 101, Paris: Durand & Fils, 1896. Plate D. & F. 5032, disponibil online pe https://imslp.org/wiki/Fantaisie_No.2%2C_Op.101_(Saint-Sa%C3%ABns%2C_Camille), accesat la 12 august 2020.

[12] Carmen Sylva, *Profesorii mei* în *Colțul penaților mei*, București, EdituraVivaldi, 2016, p. 224.

[13] Gustav Flügel, *Marienbildchen. Zwölf kleine instructive Clavierstücke*,op. 60, gew. Elisabeth zu Wied (1869/70, Neu-Ruppin, A. Oehmigke).

[14] Sursa: Silvia Irina Zimmermann, *Cronologie*, disponibila online pe http://www.carmensylva-fwa.de/ro/bio.html#1875, accesat la 12 august 2020.

[15] I.G.Duca, *Viaţa unei regine* în *Amintiri*, București, Editura Cultura Românească, 1933, p. 22.

> ce o întovărășeau pretutindeni. Se poate spune că nimeni mai mult decât dânsa n'a contribuit mai mult la desvoltarea gustului muzical în societatea românească.

Într-adevăr, regina Elisabeta are un rol foarte important în dezvoltarea muzicii în România. Aflăm astfel din ziarul *Românul*, unde compozitorul Mauriciu Cohen-Lînaru semna cronica muzicală, că existau reprezentaţii muzicale de operă sau concerte în sala Teatrului Naţional și că la acestea erau prezenţi întotdeauna regele și regina. În aceeași rubrică mai citim că Societatea Filarmonică se afla

> [...] supt patronagiul artistic al reginei și a unui comitet de dame în capul cărora vedem cu cea mai mare plăcere numele al așa de artisticei d-ne principesa Bibescu[16].

Alte concerte sunt susținute la Ateneu[17], cum ar fi concertul programat pe 23 iunie 1881 *în beneficiul d-rei E. Leonard, violonistă în etate de 6 ani*[18] unde mica violonistă urma să prezinte mai multe piese muzicale de N.Paganini iar alţi muzicieni urmau să i se alăture. *Românul*[19] scrie că *regina va onora acest concert cu augusta sa presinţă*, ceea ce poate însemna că regina dorea să se implice în susţinerea micii artiste.

Înafara întâlnirilor muzicale regina Elisabeta se ocupa de susţinerea copiilor talentaţi, cărora le oferea diferite burse și le facilita accesul la studii. Cel mai studiat este cazul lui George Enescu, care îi este prezentat reginei de către prinţesa Elena Bibescu-Epureanu în 1898. Enescu ajunge astfel sa cânte în cvartetul de coarde *Carmen Sylva* care se reunește la Curte în mod regulat[20]. Un alt caz este cel al violonistului american Florizel von Reuter (1890–1985). Cele mai multe mărturii despre felul în care regina îi ajuta pe copiii talentaţi le avem de la Aurelia Cionca, copil-muzician, devenită ulterior pianistă și profesoară la Conservatorul din București. Caietele de memorii ale Aureliei Cionca au fost publicate în 1986 prin grija muzicologului Viorel Cosma[21] și ne dau detalii importante despre regina Elisabeta și despre muzicianul Franz Xaver Scharwenka, care face subiectul lucrării de faţă. Practic, detaliile date de Aurelia Cionca referitor la colaborarea dintre regină și nepoata ei prin alianţă, prinţesa Sophie de Schönburg-Waldenburg, detalii despre după-amiezele muzicale pe care aceasta le organiza în casa ei din Berlin, detalii despre prezenţa lui Scharwenka și a lui Emil Frey la aceste întâlniri muzicale, toate acestea au constituit informaţii-cheie, care în cursul anului 2016 ne-au permis să avansăm următoarea ipoteză: Scharwenka, cel care dedicase în 1908 un concert de pian

---

[16] „Românul", nr. 1166, 30 decembrie 1881.

[17] Este vorba cel mai probabil despre Ateneul din cadrul Azilului Elena-Doamna din București.

[18] „Telegraful", nr. 2740, 23 iunie 1881.

[19] „Românul", nr. 1113, 21 iunie 1881, p .548.

[20] George Costescu, *Bucureștii vechiului regat*, București, Editura ziarului Universul, 1944, p. 272.

[21] Viorel Cosma, *Muzicieni români în texte și documente* (XXIII) *Fondul Aurelia Cionca* în „Revista Muzica", nr. 2/2013, pp. 117–140, disponibil online pe http://www.ucmr.org.ro/Texte/RV–2–2013–7.pdf . Accesat la 12 august 2020.

reginei Elisabeta, o cunoscuse pe aceasta prin intermediul Sophiei de Schönburg-Waldenburg, devenită Sophie de Wied după căsătoria cu Wilhelm de Wied, nepotul reginei.

Prinţesa Sophie Helene Cecilie de Schönburg-Waldenburg s-a născut în 1885 la Potsdam ca fiică a Prinţului Ereditar Victor de Schönburg-Waldenburg (1856–1888) şi a Prinţesei Lucia de Sayn-Wittgenstein-Berleburg (1859–1903), la rândul ei fiică a prinţesei Pulcheria Cantacuzino. Pe linie maternă Sophie se înrudea astfel cu familia Ghica, ceea ce a făcut ca după moartea tatălui său în 1888, Sophie să petreacă mult timp în România. Nu ştim cum anume a ajuns Sophie să îi fie prezentată reginei Elisabeta, ce este însă ştiut este că între cele două a existat o relaţie strânsă, posibil bazată pe afinitatea pentru muzică, astfel încât Elisabeta aranjează (probabil în cursul vizitei făcute la Wied în 1905) căsătoria Sophiei cu nepotul său de frate, Wilhelm Frederick Henri de Wied, căsătorie realizată în 1906. Tot regina Elisabeta este cea care în 1914 a reuşit să-l aducă pe nepotul său Wilhelm pe tronul Albaniei, motiv pentru care Sophie apare în unele referinţe ca regină a Albaniei. Tânărul cuplu se va stabili, după mărturia Aureliei Cionca, la Berlin, într-*un apartament luxos din Charlottenburg, chiar peste drum de Hochschule*[22] unde Sophie organiza după-amiezi muzicale. Mica pianistă Cionca va fi trimisă prin intermediul reginei Elisabeta[23] pentru a-şi continua studiile, mai întâi la Leipzig, apoi la Berlin:

> În fiecare sâmbătă cântam la perechea princiară Sophie de Wied, unde am cunoscut pe marea cântăreaţă Lily Lehmann, pianistul compozitor Xaver Scharwenka, Issay Barmas, Ossip Gabrilovitsch (celebru pianist rus) şi alte persoane marcante ale Berlinului[24].

Din aceeaşi sursă aflăm că Aurelia Cionca fusese prezentată Sophiei de Wied tot de regina Elisabeta[25]. Tot Cionca ne oferă date despre familia lui Scharwenka, despre soţia rusoaică şi despre fiicele acestuia[26], despre pianistul Emil Frey, *un om de o frapantă frumuseţe* [27], pe care l-a întâlnit tot în locuinţa Sophiei de Wied[28].

În cursul documentării pentru a susţine ipoteza că Scharwenka o cunoscuse pe regina Elisabeta prin intermediul Sophiei de Wied (de Schönburg-Waldenburg), regină a Albaniei, am constatat că în aceeaşi perioadă pianista elveţiană Luisa Splett, autoare a unei lucrări de doctorat referitoare la Emil Frey, venise în România pentru a afla cum anume ajunsese Emil Frey să fie numit în 1910 Pianist al Curţii. Mai mult

---

[22] Viorel Cosma, *Muzicieni români în texte şi documente (XXIII) Fondul Aurelia Cionca* în „Revista Muzica", nr. 2/2013, p. 140, disponibil online pe http://www.ucmr.org.ro/Texte/RV–2–2013–7.pdf . Accesat la 12 august 2020.

[23] *Ibidem*, p. 129.

[24] *Ibidem*, p. 137 .

[25] *Ibidem*, p. 136.

[26] *Ibidem*, p. 138.

[27] *Ibidem*, p. 140.

[28] *Ibidem*.

decât atât, Luisa Splett interpretase și înregistrase mai multe compoziţii ale lui Frey, printre care și *Variationen über ein rumänisches Volkslied*, pentru care dorea să afle sursa de inspiraţie. Prin urmare încerca să ia legătura cu specialiștii români pentru a afla răspunsurile, ipoteza ei de lucru fiind ca Frey ajunsese în România la recomandarea lui Enescu către regina Elisabeta. Frey studiase la Conservatorul din Paris în aceeași perioadă cu Enescu și între ei existase o relaţie de prietenie:

> Despre relaţia dintre Emil Frey și George Enescu am găsit puţin în literatură. Se știe că și-au dedicat reciproc sonate pentru pian, Enescu pe cea dintâi a sa, în 1924. Atunci, într-un interviu, Enescu nota că îi promisese lui Frey de… 18 ani să îi scrie o sonată. 18 ani corespund anului 1906, în care colegul său câștigase primul său premiu la Conservatorul din Paris. Cum s-a dezvoltat relaţia dintre cei doi, dacă recomandarea de către Enescu, la Berlin, reginei Carmen Sylva, în 1909, a fost un gest amical pentru numirea lui Frey ca pianist al Curţii Regale și când li s-au mai intersectat drumurile nu este foarte clar[29].

Blüthnersaal, Montag, den 1. März, abends 8 Uhr:
Unter dem Protektorat Ihrer Durchlaucht der Frau
Prinzessin Wilhelm zu Wied
Carmen Sylva-Abend
zugunsten des Internationalen Blindenheims Ihrer Majestät der Königin
Elisabeth von Rumänien,
unter Mitwirkung von Lilli Lehmann, Kgl. Kammersängerin, Franz
Egenieff von der Komischen Oper, Issay Barmas, Georges Enescu
(Violine), Emil Frey (Klavier).
Programm u. a.: Doppelkonzert von J. S. Bach, gespielt von fünfzig
Schülerinnen und Schülern von Issay Barmas,
darunter 25 vom Klindworth-Scharwenka-Konservatorium.
Tonhalle. Nach dem Konzert: Gemeinschaftliches Souper an einzelnen
Tischen. Karten zum Konzert à 10, 5, 3, 2 Mk. bei Bote u. Bock und
A. Wertheim, Leipziger Straße u. Kantstr. 3. — Couverts zum Souper Mk. 4.—
Anmeldungen erbeten an das Restaurant Trocadero, Lützowstr. 76.
Courtesy Image

5. Anunţ din ziarul *Vossische Zeitung* pentru concertul caritabil din 1 martie (1909), la sala Blüthner, concert aflat sub patronajul Sophiei de Wied, în beneficiul *Azilului de Orbi Vatra Luminoasă* fondat de regina Elisabeta a României. Au colaborat Lily Lehman, Issay Barmas, George Enescu, Emil Frey, cincizeci de elevi sub bagheta lui Issay Barmas, dintre care 25 ai conservatorului Klindworth-Scharwenka. Sursa: Luisa Splett pentru articolul *Centenar Carmen Sylva: un pianist elveţian la Curtea Regală a României*, disponibil online pe https://moldova.europalibera.org/a/27551490.html .

Luisa Splett găsise în presa germană a vremii un anunţ al unui concert la care participaseră atât Enescu cât și Frey, dar, nefiind interesată decât de această relaţie, nu a dat importanţă celorlalte detalii din anunţ, care confirmau ipoteza că, datorită relaţiei strânse dintre regina Elisabeta și Sophie de Wied, muzicienii germani care o

[29] Victor Eskenasy: *Cu pianista Luisa Splett pe urmele relatiei dintre George Enescu si Emil Frey*, 8 feb.2016. Sursa: http://suplimentuldecultura.ro/11086/scrisoare-pentru-melomani/, accesat la 12 august 2020.

cunoşteau pe Sophie, printre care Issay Barmas, Emil Frey și Scharwenka participaseră, alături de Enescu, la un concert caritabil organizat la Berlin în 1909 în folosul azilului de orbi *Vatra Luminoasă*, fondat în 1906 de regina Elisabeta. Prezentăm în imaginea 5 fotografia anunţului, oferită presei de Luisa Splett[30].

Am contactat-o pe Luisa Splett prin intermediul paginii ei facebook în luna iulie 2016 pentru a-i comunica opinia diferită asupra prezenţa lui Frey în România. Conversaţiile au continuat în mesageria privată, dar au încetat din lipsa informaţiilor care să confirme una sau alta dintre ipoteze. Ulterior însă am gasit în arhivele digitale cartea de memorii publicată de Scharwenka la Leipzig în 1922, în care acesta istorisește contextul în care a dedicat reginei Elisabeta concertul său pentru pian și orchestră, invitaţia pe care aceasta i-a făcut-o pentru a veni la București, ceea ce Scharwenka a făcut în martie 1909 împreună cu fostul său elev devenit bunul său prieten Emil Frey. În vara lui 2017 am căutat în presa vremii detalii despre venirea celor doi în România. În cele ce urmează putem prezenta rezultatul cercetărilor pe această temă.

Franz Xaver Scharwenka s-a născut în 1850 la Szamotuly, lângă Poznan, într-o regiune a Poloniei aparţinând la acea vreme Prusiei, în urma Congresului de la Viena[31]. Prin urmare copiii familiei Scharwenka studiază la o școală germană; familia se mută apoi la Berlin unde fraţii Xaver și Philip Scharwenka studiază muzica la *Neuen Akademie der Tonkunst*. Franz Xaver compusese deja primele lui piese muzicale, parţial incluse ulterior în Op.83 și Op.86. Din 1869 Franz Xaver Scharwenka își începe cariera oficială de dirijor, pianist, compozitor și pedagog, devenind rapid un nume foarte apreciat și respectat în lumea muzicală. Se căsătorește în 1877 și are șase copii (doar cinci vor ajunge la vârsta adultă). Călătorește în Rusia (poate și datorită faptului că soţia sa era rusoaică) și colaborează cu mari muzicieni ruși precum Ceaicovski, Rahmaninov, Scriabin sau Anton Rubinstein. Este prieten cu Felix Mendelsson cu care colaborează pe plan artistic dar și cu alţi muzicieni germani sau francezi. În 1881 deschide Conservatorul Scharwenka la Berlin, unde director va fi fratele său Philip, reputat violonist. Succesul școlii este răsunător, astfel încât în după prima sa călătorie în Statele Unite (1890) înființează la New York o filială a Conservatorului Scharwenka (1891), care la Berlin fuzionase deja cu o altă școală de muzică devenind astfel Conservatorul Klindworth-Scharwenka. În plan componistic rămâne cunoscut prin cele patru *concerte pentru pian și orchestră* (prezentate public în 1873, 1881, 1889, 1908), opera *Mathaswintha* (1896), *Dansuri poloneze*, muzică vocală, muzică de cameră și simfonii.

În lucrarea sa din 1922, pe care o dedică Sophiei, Regină a Albaniei[32], Scharwenka afirmă ca la premiera *Concertului nr. 4*, ţinută la Berlin în 1908 (unde

[30] *Ibidem*.

[31] Toate detaliile biografice din acest paragraf provin de pe site-ul oficial al Fundaţiei Scharwenka, disponibil online pe http://www.scharwenka-stiftung.de/xaver.php?aktiv=30, accesat la 12 august 2020.

[32] Franz Xaver Scharwenka, *Klänge aus meinem Leben*, Leipzig, K.F.Kohler Verlag, 1922.

el se afla la pupitrul dirijoral, în timp ce Martha Siebold interpreta partea pentru pian) a fost prezentă și prințesa Sophie de Wied, mare melomană și muziciană pricepută, care i-a vorbit despre mătușa ei, regina României, și ea prezentă la concert. Scharwenka adaugă că prințesa de Wied l-a rugat să dedice mătușii o lucrare, astfel încât Scharwenka i-a dedicat chiar *Concertul nr. 4 pentru pian și orchestră* pe care tocmai îl prezentase. Cu această ocazie Scharwenka a fost invitat de regina Elisabeta la București, astfel încât în primăvara lui 1909 s-a îndreptat către România însoțit de fostul său elev, devenit prieten pe viață, pianistul elveţian Emil Frey. Detaliile călătoriei, ale sejurului la București, descrierea orașului și detalii despre concertul susținut la Ateneu, unde a fost prezentat *Concertul nr. 4*, sub bagheta lui Scharwenka și interpretarea la pian a lui Frey, sunt toate scrise în subcapitolul V.3 din cartea *Klänge aus meinem Leben* publicată de Scharwenka. Prezentăm în Anexa 1 traducerea acestui subcapitol, susținând ideea necesității de a traduce întreaga carte în limba română, pentru a oferi noi informații specialiștilor în muzică, a celor care studiază din diferite perspective istoria Casei Regale din România dar și pentru valoarea ei documentară referitoare la orașul București în 1909.

Presa românească a vremii dedică un spațiu special anunțurilor pentru concertul ținut de Scharwenka. Ziarul *Universul*[33] ne face anunțul concertului de pe 1 martie. *Adevărul* face în aceeași zi o scurtă prezentare elogioasă a celor doi artiști, Scharwenka și Frey. După concert citim în cronica muzicală din *Universul* (semnată E.D.F.[34]) că acest concert a fost *cam rigid și uniform dar cu preciziunea și liniștea muzicantului experimentat [...]*că *[...] partea de piano este de un caracter briliant fără însă ca orchestrația să cadă pe al doilea plan*, că *[...] motivele melodice[...]au o lirică de o distincțiune plăcută*[35]. Ceea ce este criticat este lipsa unei unități de stil, sau mai precis existența mai multor stiluri (un lucru pe care l-am observat fără a fi specialiști și despre care credem că l-a scos pe Scharwenka din rândul compozitorilor marcanți din istoria muzicii).

În ceea ce privește interpretarea lui Frey, criticul are numai cuvinte de laudă. Reproșează însă lui Frey compoziția, fără a da detalii exacte, mulțumindu-se să afirme ca ar fi preferat lucrări de un alt compozitor în locul *Variațiunilor pe o temă ebraică*. Nu cunoaștem exact care a fost programul acelui spectacol și dacă Frey a interpretat atunci ceea ce se intitulează *Variationen über ein rumänisches Volkslied*, pe care însă criticul nu le-a apreciat și nu le-a recunoscut ca fiind românești. Este un aspect care ar urma să fie clarificat de specialiști. Mai este de clarificat un aspect: conform presei din România concertul lui Scharwenka a avut loc pe 1 martie 1909, dar anunțul din *Vossiche Zeitung* găsit de Luisa Splett dă aceeași dată pentru concertul de la Berlin. Cum Frey nu putea fi în două locuri în același timp, recurgem la informațiile pe care le avem din memoriile lui Scharwenka, astfel încât presupunem ca la București concertul a avut loc pe 1 martie pe stil vechi, adică 14 martie 1909 pe stil nou. Ceea

[33] „Universul", nr. 58, an XXVII, 1 martie 1909 .

[34] Probabil Emil D. Fagure, jurnalist și critic de teatru și muzică.

[35] „Universul", nr. 59, an XXVII, 2 martie 1909, p. 3.

ce explică și datarea scrisorilor trimise de Scharwenka familiei lui, pe care le vom discuta mai departe. Mai adăugăm că acel concert ţinut la Berlin în beneficiul *Vetrei Luminoase* nu a fost singurul de acest fel: am descoperit recent un alt anunţ (imaginea 6) al unui concert ţinut la Köln pe 29 decembrie 1908, în beneficiul aceleiași instituţii, concert la care participase soprana germană de origine braziliană Hedy Iracema Brügelmann. Aceasta o cunoscuse pe regină prin intermediul lui August Bungert și ulterior primise titlul onorific de *Königlich rumänischen Kammersängerin*. Observăm similaritatea cu cazul lui Emil Frey care primise un titlu asemănător și subliniem faptul că regina Elisabeta își folosea influenţa și relaţiile pentru a aduce în atenţia publicului străin diferite cauze din România, cum era în perioada respectivă finanţarea recent createi instituţii pentru nevăzători *Vatra Luminoasă*.

Vatra Luminoasa Regina Elisabetha

Zweigverein Köln

veranstaltet **Dienstag den 29. Dezember cr., abends 7½ Uhr, im großen Saale des Gürzenich** einen

Carmen-Sylva-Abend

zum Besten armer rheinischen Blinden

unter gütiger Mitwirkung von: Frau *Hedy Iracema Brügelmann*, Konzertsängerin, Köln, Frau *Henriette Schelle*, Pianistin, Lehrerin am Konservatorium, Köln, Herr Königlicher Kammersänger *Carl Rost*, Bariton, Köln, Herr Königlicher Musikdirektor *A. Kroegel*, Lehrer am Konservatorium (Begleitung), Köln, Herr *Hans Eschelbach* Bonn, Männer-Gesangverein *Kölner Liederkranz*, (Dirigent Musikdirektor *P. Haas*).

Karten à Mk. 4.—, 3.—, 2.— für den Saal und Mk. 1.— für Galerie sind in der Hofmusikalienhandlung von J. F. Weber, Schildergasse Nr 6, zu haben.

6. Anunţ al concertului caritabil ţinut pe 29 decembrie 1908 la Köln în folosul azilului *Vatra Luminoasă*. Sursa: https://www.iracema-brugelmann.de/deutsch/leben/konzertt%C3%A4tigkeit/ .

Corespondenţa din acea perioadă între Xaver Scharwenka și familia sa, transcrisă și arhivată digital pe site-ul Fundaţiei Scharwenka[36] ne arată că acesta se afla în România pe 19 martie 1909 când trimite fiicei lui Lucie o scrisoare în care dă detalii despre *Ordinul Coroana României* care îi fusese conferit de rege, lucru pe care îl menţionează și în memoriile sale. Mai jos prezentăm traducerea noastră în limba română a acestei scrisori:

București,19 martie 1909

Iubita mea Lucindchen,

Cu siguranţă trebuie să fiţi cu toţii foarte curioși cum arată noul Ordin. De aceea am sacrificat vreo jumătate de oră acestei curiozităţi și am desenat cu exactitate

[36] http://www.scharwenka-stiftung.de/xaver/schriftwechsel_xaver.php?aktiv_sub2=3061&&aktiv_sub=306&&aktiv=30, accesat la 12 august 2020.

Ordinul în mărime naturală. Crucea este din email roşu, cu margini albe, încadrată de auriu. Iniţialele dintre stelele crucii sunt aurii,coroana din argint, agrafa din aur. Panglica este din atlas albastru cu dungi argintii. Mâine trebuie să îl port la un mare dineu la care va fi prezentă toată structura ministerială a Curţii, ca să arăt bine. Duminică trebuie să îl port la concert.

Azi suntem din nou la regină – a cincea oară. Luni dis-de-dimineaţă merg la Fontaneli & rămân acolo o zi. Marţi la ora 2 ½ plec și miercuri la ora 9 și 9 minute ajung la Bahnhof Zoo[37]*, dacă nu va fi vreo întârziere din cauza războiului*[38]*, ceea ce e oricând posibil. Mă simt tot timpul foarte bine, apropo, regina vine luna asta și ea, îți spun că la noi este foarte apreciată; pentru voi mi-a dat câteva flori din tărâmul ei, ca suvenir. Asta e ceva notabil, pe care o să vi-l povestesc la întoarcere*[39]*.*

Ieri a fost o repetiţie epuizantă de 3 ore cu orchestra- a fost ca și cum aș fi fost un pește scos din apă. Apoi în continuare pian și concert dumincă. Program:

Preludiu și Moartea Isoldei (Frey)

Concertul pentru pian în do minor de Beethoven (Frey)

Variațiuni de Saint-Saëns (eu și Frey)

Simfonia a VIIa de Beethoven -eu dirijez totul

Cumpără două flori de primăvară frumoase și în câteva zile se strică.Nu-mi amintesc să mai fi văzut o vreme așa de rea. Dar în cele din urmă tot trebuie să vină primăvara. Să avem răbdare.

Cu salutări din toată inima pentru Tine și ceilalţi, să fii sărutată cu dragoste, cu toate mofturile (din partea ta, desigur) de tăticul tău drag.

Salutări călduroase și Zinei și lui Alfred.

Dacă aceasta este, după toate aparențele, singura scrisoare păstrată pe care Scharwenka o trimite de la București familiei sale, Fundaţia Scharwenka mai deține imagini ale unor invitaţii (2 la număr) trimise lui Scharwenka din partea reginei Elisabeta, astfel încât ne putem face o idee despre perioada petrecută de muzician la București. Așa cum mărturisea muzicianul în scrisoarea anterior prezentată, a fost invitat de mai multe ori la Curte. Traducem invitaţia scrisă în limba franceză la 13 martie 1909 pe o carte poștală tipizată, având pe faţă imaginea reginei îmbrăcată în

---

[37] Gară în Charlottenburg, în apropierea Grădinii Zoologice din Berlin, deschisă în 1882, foarte utilizată de navetiști.

[38] Probabil este vorba despre "Criza bosniacă" (1908–1909), anexarea formală a Bosniei de către Imperiul Austro-Ungar. Sursa: https://www.sueddeutsche.de/politik/krisen-vor-dem-ersten-weltkrieg-der-lange-weg-zum-ersten-schuss–1.2046599–6, accesat la 12 august 2020.

[39] Textul original: *[…] sie hat Euch aus ihrem Conquist einige Blümchen zu Andenken mir gegeben. Das war nämlich eine ganz merkwürdige Sache, die ich Euch bei meiner Rückkunft erzählen werde.* Am tradus coroborând această frază cu informația dată de Scharwenka în *Klänge aus meinem Leben*, pag. 125, conform căreia la plecare regina i-a oferit obiecte de artizanat foarte valoroase și măiestrit lucrate, pentru soție și copii. Fie Scharwenka s-a exprimat în scrisoare metaforic, pentru a păstra surpriza, fie Regina s-a exprimat în această manieră atunci când i le-a oferit, referindu-se la România ca la „lumea nouă" în care ajunsese.

costum popular, cu panseu și autograf al reginei din 4 octombrie 1906, iar pe verso formularul de invitaţie completat de mână de către Marea Doamnă de Onoare a Curţii (probabil Zoe Bengescu)[40]:

> Recto: *O mică scânteie poate mistui în flăcări un palat; la fel o simplă vorbă poate distruge viaţa unui om.*
> Verso: *Din porunca Majestăţii Sale, Regina, Marea Maestră a Curţii are onoarea de a îl informa pe domnul Profesor Scharwenka că Majestatea Sa îl va primi în audienţă azi, sâmbătă, 28/13 martie 1909 la orele 6 ½.*

Traducem în limba română o a doua invitaţie cu caracter oficial (recto – carte poștală cu imaginea reginei Elisabeta îmbrăcată în costum popular, cu panseu și autograf al reginei din 5 octombrie 1906; verso – formular de invitaţie completat de mână în limba franceză de doamna de onoare Elisa Greceanu) trimisă din Sinaia la 15 .03.1909 lui Scharwenka[41]:

> Recto: *Nu există Nimic care să nu poată exista*. (Semnificaţie: *Nimic nu e imposibil/Nu există lucru imposibil*).
> Verso: *Din ordinul A.S.R. Prinţesa României, am onoarea să îl anunţ pe domnul Scharwenka că este invitat la Palatul Cotroceni la ceai astăzi, luni 2/15 martie 1909 la orele 5 ½ . Redingotă. Doamna de onoare Elise Greciano.*

Precizăm că în cea de a doua invitaţie este cel mai probabil vorba despre o vizită la Principesa Moștenitoare, viitoarea regină Maria.

Din analiza datării invitaţiilor ajungem la concluzia că Scharwenka a petrecut aproximativ două săptămâni la București. Fundaţia germană mai păstrează o scrisoare trimisă muzicianului de regina Elisabeta tot în martie 1909, fără însă a avea o dată exactă[42]. Traducem această scrisoare din limba germană:

Scumpe maestre!

Încă o dată prietenești mulţumiri pentru că aţi fost pentru mine ca aerul proaspăt. M-am gândit că nu poate fi bucurie mai mare decât aceea de a face o bucurie, deci vreau să vă fac bucuria să-i duceţi dumneavoastră Sophiei cadoul meu de naşă și să aveţi plăcerea să-i vedeţi feţișoara, dacă poate. I-am scris, ar trebui ca până la confirmarea copilului să își facă timp și atunci să i-l daţi dumneavoastră din partea naşei pe care nu a văzut-o demult. Fiindcă e greu de crezut ca eu să depășesc 80 în ţara asta.

Mii de mulţumiri, Elisabeth

Ne gândim că regina știa cât de mult o aprecia Scharwenka pe Sophie (lucru de

[40] Disponibil online pe http://scharwenka-stiftung.de/archiv/autographen_xaver_andere.php, accesat la 12 august 2020.
[41] Disponibil online pe http://scharwenka-stiftung.de/archiv/autographen_xaver_andere.php, accesat la 12 august 2020.
[42] *Ibidem*.

altfel evident din cartea *Klänge aus meinem Leben*) și că tonul scrisorii este foarte prietenesc, astfel încât regina face inclusiv glume legate de timpul scurs de când nu și-a văzut nepoata (în realitate câteva luni). Credem și că această scrisoare a fost trimisă la sfârșitul ședерii lui Scharwenka la București.

O datare mai exactă a sejurului lui Scharwenka, precum și o surpriză, provin din alte scrisori trimise muzicianului în martie 1909, de data aceasta de către compozitorul german Max Bruch (1838–1920). Acesta îi scrie lui Scharwenka la Berlin, pe 9 și apoi pe 10 martie 1909, rugându-l, nici mai mult nici mai puţin decât să îl recomande reginei Elisabeta. Traducem din germană următoarele două scrisori ale lui Bruch, care provin din aceeași sursă[43], Fundaţia Scharwenka.

Domnului Profesor X.Scharwenka
Berlin W.
Str. Blumenthal 17

F. 9.03.1909
Onorate coleg,
Adânci mulţumiri pentru rândurile prietenoase! Dar onoraţi prea mult această mică prezentare atunci când o consideraţi „plină de forţă". Recomandaţi-mă la Carmen Sylva și să aveţi succes și să aveţi acolo parte de multă bucurie.

Al dumneavoastră,
Dr.M. Bruch

Cea de-a doua scrisoare face referire la prinţesa Sophie de Wied:

De înaintat
Domnului Profesor X. Scharwenka
Berlin W.
Str. Blumenthal 17

Friedenau,10.03.1909
Onorate coleg,
Mi-am amintit că încă nu am primit înapoi partitura pentru voce a Melodiei Românești, pe care am supus-o atenţiei Prinţesei la 1 martie. Sunt notele acestea la dv. sau la Potsdam, la Prinţesă?
Urgent.

Cordiale salutări al dumneavoastră,
M.Bruch

Este vorba în această scrisoare despre prinţesa Sophie de Wied și despre

[43] *Ibidem.*

Rumänische Melodie care face parte din Op.83 (nr. 5) de Max Bruch. Conform lucrării *Max Bruch: His life and Works* de Cristopher Fifield (Ed. The Boydell Press, 2005), p. 292, aflăm că acest opus este dedicat Sophiei de Wied care de altfel a și inspirat *Rumänische Melodie*. Această lucrare este în repertoriul multor artiști străini dar am găsit și menţionări ale interpretării ei de către români. Ne întrebăm și dacă nu cumva *Variaţiunile pe temă românească* ale lui Frey nu au fost inspirate tot de Sophie de Wied.

Constatăm din analiza datelor acestor scrisori că la 10 martie 1909 Scharwenka se afla încă la Berlin. Cel mai probabil a plecat pe 11 martie către România, unde trebuie să fi ajuns pe 12 martie 1909, dacă luăm în considerare detaliile date în memoriile din 1922. Concertul susţinut la Ateneu a avut loc pe 14 martie pe stil nou (1 martie pe stil vechi). Probabil Scharwenka a părăsit România la sfârșitul lunii martie 1909. Cel mai probabil colaborarea lui cu regina Elisabeta s-a oprit aici, în timp ce prietenul său Emil Frey a continuat să colaboreze cu Casa Regală, devenind Pianist al Curţii în 1910. Prietenia lui Frey cu George Enescu a durat mulţi ani după aceea.

Din textul scris de Scharwenka și publicat în 1922 aflăm că la sosirea lui la București în 1909 fusese așteptat la gară de 3 profesori de la Conservatorul din București. Dă însă în text doar numele lui Dinicu (Gheorghe Dinicu, membru al Cvartetului de coarde *Carmen Sylva*). Iniţial am presupus ca printre cei trei se aflase și Enescu, care din 1906 era dirijor al orchestrei Societăţii Filarmonice Române și al ochestrei Ministerului Instrucţiunii Publice[44]. Cu toate acestea acum nu mai suntem de această părere. În primul rând, în 1909 Enescu era deja un violonist și un compozitor de talie internaţională, astfel încât e greu de crezut că Scharwenka nu l-ar fi reţinut; mai mult decât atât, Enescu tocmai cântase împreună cu Frey la concertul caritabil din 1 martie de la Berlin, deci este greu de presupus ca Scharwenka nu știa cine este. Prin urmare nu Enescu fusese printre cei care îl așteptaseră pe Scharwenka la sosire. Credem însă că unul dintre cei trei fusese Theodor Fuchs, la vremea aceea profesor la Conservator și colaborator al reginei Elisabeta, pe versurile căreia compusese în 1897 cantata *Ursitoarele* și care de altfel a lăsat un scurt text de amintiri despre regină[45].

În concluzie, după studierea surselor referitoare la relaţia reginei Elisabeta cu muzicianul Franz Xaver Scharwenka, putem spune că ipoteza de lucru a fost confirmată: Scharwenka, muzician din anturajul prinţesei Sophie de Wied, fusese prezentat de aceasta reginei Elisabeta a României și dedicase reginei cu aceeași ocazie ultima lui creaţie, *Concertul n.4 pentru pian și orchestră*. În perioada respectivă regina, care înființase în 1906 azilul pentru orbi *Vatra Luminoasă*, organiza diverse activităţi pentru a obţine fonduri pentru acest azil. În acest scop își folosea relaţiile și talentele pentru a mobiliza artiști, muzicieni și persoane din înalta societate. Sophie de Wied era una dintre persoanele apropiate care organizau astfel de concerte în

[44] Sursa: https://www.georgeenescu.ro/georgeenescu-ro_doc_20_george-enescu-date-biografice_pg_0.htm, accesat la 12 august 2020.

[45] Theodor Fuchs, *Meine Erinnerungen aus Carmen Sylva*, Galaţi, 1923.

Germania, unde participau cei mai mari muzicieni ai vremii. La 1 martie 1909, în timp ce regina era la București, bolnavă, are loc la Berlin *Seara Carmen Sylva* unde își dau concursul Enescu, Emil Frey și mulţi elevi ai Conservatorului Scharwenka. Invitat deja de regină la București, Scharwenka sosește pe 12 martie 1909, are mai multe concerte la Ateneu, ia ceaiul la regină de mai multe ori, informând-o despre mersul *Serii Carmen Sylva* de la 1 martie. Sejurul lui Scharwenka la București durează aproximativ două săptămâni și în timpul acesta impresiile lui de călătorie sunt publicate într-un ziar german. Textul este reluat ulterior și inclus în memoriile intitulate *Klänge aus meinem Leben*, dedicate Sophiei de Wied și publicate la Leipzig în 1922. Nu este cunoscută deocamdată o colaborare a lui Scharwenka cu regina Elisabeta după 1909. După moartea sa în 1924 Scharwenka este aproape uitat și redescoperit în anii 2000, când cartea lui este tradusă în engleză[46] iar orchestra din Poznan și pianistul François Xavier Poizat reinterpretează *Concertul n.4*, înregistrat pe CD[47].

Puţinele scrisori din 1909 sunt arhivate digital de *Fundaţia Scharwenka/ Scharwenka Stiftung*. În lucrarea de faţă, am tradus aceste scrisori ca și fragmentul referitor la sejurul la Bucureşti inclus în cartea lui Scharwenka. Sugerăm traducerea întregii cărţi, deoarece aceasta conţine informaţii despre viaţa muzicală a vremii, despre felul în care regina Elisabeta construia relaţii culturale cu intelectuali, artiști, muzicieni, persoane din înalta societate, despre societatea și modul de viaţă la începutul secolului alXXlea. Nu în ultimul rând prin această lucrare pentru care am cules informaţii încă din 2016 dorim să aducem în atenţia muzicienilor români piesele dedicate reginei Elisabeta, pe cele inspirate de literatura scrisă de aceasta, unele complet necunoscute (așa cum a fost cazul *Concertului* lui Scharwenka până în februarie 2019, când redactorii emisiunii *Cabinetul de curiozităţi* de la *Radio România Cultural* au transmis acest concert[48]). Sperăm ca muzica generată de literatura și de personalitatea reginei Elisabeta să îmbogăţească repertoriul muzical românesc și să stea mărturie pentru felul în care această regină și-a promovat ţara și cauzele ei înafara graniţelor.

---

[46] Xaver Scharwenka*: Sounds From My Life: Reminiscences of a Musician Sounds of my life,* Scarecrow Press, 2007.

[47] Interpretare disponibilă online pe https://www.youtube.com/watch?v=X7U1GkZVUwI, accesat la 12 august 2020.

[48] http://www.radio-arhive.ro/articol/un-concert-pentru-pian-dedicat-reginei-elisabeta-a-romaniei-de-catre-un-faimos-virtuoz-al-epocii/2172101/3001/1, accesat la 12 august 2020.

Anexa 1

Franz Xaver Scharwenka – Ecouri din viaţa mea-Leipzig, Ed.K.F.Kohler, 1922 Cap.V.3, pag.125, 126, 127[49]

3. Cel de-al patrulea concert compus de mine/ Bucureşti/ Carmen Sylva

La începutul anului 1908 am continuat să achiziţionez pentru caietele de partituri o anume hârtie, a cărei frumuseţe, luciu şi netezime m-a făcut să o utilizez cu plăcere timp îndelungat. Apoi a urmat *Concertul pentru pian şi orchestră* -al patrulea (în fa minor)- care a apărut la editura Leudart din Leipzig. Prima prezentare publică a lucrării a avut loc la Berlin de către strălucita mea elevă Martha Siebold. Măiestria interpretării ei i-a adus cea mai înaltă apreciere din partea presei şi a publicului.

La spectacol a fost de faţă Prinţesa Wilhelm de Wied, devenită mai târziu regină a Albaniei, cea mai melomană şi, pe lângă gustul ei desăvârşit şi Mecena, din toată regiunea. La sugestia acestei nobile doamne, care, ca şi iubitului ei soţ, ne acorda, mie şi familiei mele, o caldă afecţiune pe care ne-a păstrat-o până în ziua de azi, am înnobilat noua lucrare cu numele reginei Elisabeta a României, ruda ei apropiată. Regina mi-a mulţumit cu frumoase cuvinte şi m-a invitat să fac o vizită la Bucureşti. Am petrecut ore de neuitat în timpul discuţiilor zilnice cu această mare aristocrată, care îşi îndeplinea cu o credinţă şi un sacrificiu inimitabil rolul de mamă a ţării şi totuşi mai găsea timp pentru creaţia poetică (Carmen Sylva). La plecare am primit obiecte scumpe de artizanat românesc – bluze[50], punguţe lucrate cu măiestrie, covoare şi altele asemenea, spre bucuria soţiei şi a copiilor la întoarcerea mea. Regele mi-a făcut onoarea de a-mi conferi Crucea Ordinului Coroana României în grad de Comandor.

Despre impresiile mele din Bucureşti am scris atunci pe un ton vesel şi fără nicio răutate o istorisire unui prieten din Berlin. Nu mică mi-a fost uimirea când, în timpul călătoriei de întoarcere, am citit în ziarul *Berliner Lokalanzeiger* la Gara Lemberger o scrisoare. Cum conţinea nişte lămuriri la rândurile mele de mai sus, doresc să le expun:

„Cu o întârziere de două ore faţă de ora stabilită am ajuns aici vinerea trecută seara, după opt ore şi jumătate de călătorie prin înzăpezita Silezie şi Galiţia, şi am fost aşteptat la gară de domnul Dinicu (şeful orchestrei) şi de trei profesori de la Conservator. După aceea m-am cazat la hotel, ca să şterg fără probleme de pe haine şi accesorii urmele călătoriei prin gările Galiţiei, apoi, în compania celor care mă primiseră, am făcut un tur de recunoaştere pentru a găsi un local potrivit, unde să pot să-mi refac cu ajutorul unor feluri satisfăcătoare stomacul suferind din cauza călătoriei. Ca să mă exprim mai direct: am căutat şi am găsit localul potrivit într-un

[49] Textul este tradus pentru prima dată în România. Traducerea ne aparţine.

[50] Este vorba, evident, de cămăşi tradiţionale sau ii.

restaurant de pe strada principală și imediat am făcut proba. Mâncarea excelentă și berea – după metoda de la Pilsen- mult mai bună decât berea noastră de acasă (exclud Bavaria din această comparaţie). Numai vinul, care era de origine din Carpaţi, nu mi s-a părut bun la gust. Este cam acrișor și devine mai plăcut la gust numai dacă îi adaugi apă. Dacă amestecul nu se făcuse deja când se umpluse sticla nu pot să-mi dau seama. În orice caz am fost curios și am întrebat iar patronul – un austriac prietenos – m-a asigurat că vinurile lui erau absolut „curate" și că fuseseră aduse, după cum a urmat el explicaţia, sub directa lui „supraveghere". Mă rog! Bucureștii sunt un oraș modern și beneficiază de alimentare cu apă prin conducte și canalizare. *Sapienti sat!*

La o zi după asta, sâmbătă seara, un angajat regal mi-a adus o invitaţie pentru o seară la ceai la Majestatea Sa. M-am aranjat și la ora 6 ½ eram la palat unde am avut parte de cea mai bună primire din partea nobilei doamne, care se ridicase din patul de boală pentru prima dată după cinci săptămâni. După un sfert de oră de conversaţie animată am putut să transmit salutările din partea Prinţului și Prinţesei de Wied și să prezint veniturile obţinute la Seara Carmen Sylva de la Berlin – regina s-a ridicat în picioare (până atunci stătuse așezată pe șezlong) și m-a condus prin camera decorată cu mult gust artistic, pe care o parcursesem cu privirea din locul unde eram, și mi-a atras atenţia către câteva opere de artă, printre care un Rembrandt, un Ribera și o marină grandioasă care ieșea în evidenţă. Apoi ne-am oprit în salonul de muzică. Marea Doamnă de Onoare a Curţii, doamna Zoe de Bengescu, a pregătit ceaiul, suficiente tartine cu caviar (puţină pâine, foarte mult caviar) și un flacon de cristal plin cu rom a fost așezat în faţa locului în care stăteam. Cum era normal, l-am băut amestecat cu ceai. Regina și-a exprimat dorinţa să asculte niște muzică. După cinci săptămâni în care simţise lipsa muzicii era o dorinţă ușor de înţeles, spuse ea. Așa încât ne-am pregătit – genialul meu prieten mai tânăr, pianistul Emil Frey sosise și el între timp – ne-am așezat la piane (Bechstein și Blüthner) și am cântat concertul meu pentru pian dedicat reginei, pe care Frey îl interpretase cu orchestra sub bagheta mea la Ateneu cu o zi înainte. După această prezentare a noastră, care aprinsese raze în ochii reginei, ne-a citit unele dintre poeziile ei, cu o intonaţie foarte emoţionantă, ieșită din comun, fascinantă prin modul în care nobila autoare înţelegea să redea diferenţele care caracterizau conţinutul lucrării. Am înţeles că iubirea care acestei femei unice nu îi fusese dat să o aibă – o întâlnise, apoi îi fusese luată înapoi – era ceea ce ea revărsa neobosit, cu nesfârșită bunătate, din preaplinul inimii ei mari și nobile. Într-una din zilele următoare invitaţia la ceai pe care o primisem a fost anulată deoarece regina nu se simţise bine iar medicul îi recomandase să se odihnească. Pentru azi întreaga orchestră a fost cerută la Palat, unde eu – într-o prezentare separată – voi dirija concertul meu pentru pian. Duminică l-a cântat Frey la Ateneu unde a avut un succes răsunător. Alaltăieri am fost la ceai la Principesa moștenitoare, unde am întâlnit *la crème de la crème* din societatea bucureșteană. Și aici am prezentat concertul. Principesa e o apariţie minunată, mândră, blondă, cu o creștere aleasă și de o curtoazie cuceritoare. Era flancată de cele două prinţese mai

mari[51], cea mai mare de vreo treisprezece ani, cea mai mică de opt ani, doi copii care se luau repede la ceartă. Salonul de muzică este de o splendoare incredibilă, împodobit cu lucrări de artă selecte. Și aici Bechstein și Blüthner.

Ieri din nou la ceai la Majestatea Sa. Cu această ocazie mi-am permis să mă prezint cu *Crucea de Comandor al Coroanei României* conferită de Majestatea Sa Regele. Este un ordin care trebuie neapărat arătat. Dacă tragi puţin mai tare de panglică (la umăr și la închizătoare) te poţi strangula. Și asta, dacă nu avem motive serioase, încercăm să evităm. Că m-am descurcat bine ca dirijor stă mărturie faptul că am fost invitat să dirijez săptămâna viitoare concertul simfonic de la Ateneu; voi prezenta Beethoven și Wagner."

[51] Evident în acest pasaj este vorba despre viitoarea regină Maria și fiicele ei, prinţesele Elisabeta și Mărioara (Mignon), a căror profesoară de pian va fi mai târziu pianista Aurelia Cionca.

Anexa 2

Lista compoziţiilor inspirate de sau dedicate Reginei Elisabeta a României

1. Muzică pentru pian, orgă, orchestră
- Enescu, George: *Poema Română*, Omagiu respectuos M.S.Regina României,1898. Sursa: https://www.georgeenescu.ro/prime-auditii_doc_33_poema-romana–115-ani-de-la-prima-auditie-absoluta-a-primului-opus-enescian-paris–6-februarie–1898_pg_0.htm.
- Flügel, Gustav: *Op. 63 Marienbildchen. Zwölf kleine instructive Clavierstücke*, gew. Elisabeth zu Wied (1869/70, Neu-Ruppin, A. Oehmigke).
- Höfinghoff, Emil: *Carmen Sylva-Gavotte für Orchester*, Barmen, Inderau

Sursa: caietele *Hofmeister* /Juli 1887, arhivate digital pe https://hofmeister.rhul.ac.uk/2008/content/monatshefte/1887_07.html.
- Porumbescu, Ciprian: *Gavotte Reine Elisabeth*, op. 11, Ed. Gebauer, Bucureşti, 1883(?).
- Saint-Saëns, Camille: *Fantaisie pour grand orgue, D min. Op.101*, dédiée à sa Majesté la Reine Elisabeth de Roumanie, Durand et C.ie, Paris, 1895.
- Scharwenka, Franz Xaver: *Viertes Klavier Konzert op. 82*, erfurchtvoll zugeeignet an Ihrer Majestät der Königin Elisabeth von Rumänien, F.E.C.Leuckhart,Leipzig, 1908.

2. Valsuri si muzica de bal dedicate reginei Elisabeta
- Fetrás, Oscar: *Mondnacht auf der Alster*, Ihrer Majestät der Königin Elisabeth von Rumänien erfurchtvoll zugeeignet, Walzer, op. 60, 1888, Hamburg,
- Strauss-Sohn, Johann: *Sinnen und Minnen*, Ihrer Majestät der Königin Elisabeth Rumänien erfurchtsvoll gewidmet, Walzer, op. 435, 1888, Cranz Verlag, Hamburg.
- Ivanovici, Iosif: *Carmen Sylva*, cu profund respect M.S.Reginei României,vals, mag. Constantin Gebauer, Bucureşti, 1892.
- Hübsch, Eduard: *Carmen Sylva*, à sa Majesté Elisabeth, reine de la Roumanie, grande valse, op. 263, mag. Const.Gebauer, Bucureşti.
- Gheorghe N. Ochi-Albi: *Coroana regală*, pot-pourri naţional, mag.Const.Gebauer, Bucureşti.

3. Muzică vocală pe versuri sau prelucrări ale versurilor de Carmen Sylva (lieduri, cantate, opere)
- Backer-Grøndal, Agathe: *6 deutsche Liebeslieder*, op. 60, Warmuth Musikforlag, Christiania, 1903, disponibil pe https://imslp.org/wiki/6_Deutsche_Liebeslieder%2C_Op.60_(Backer-Gr%C3%B8ndahl%2C_Agathe).
- Bax, Arnold Edward Trevor, Sir: *The Bard of the Dimbovitza*: *The well of tears, Gipsy song*, *My girdle I hung on a tree top tall, Spinning song*, *Misconception* (Texts: Alma Strettell after Elisabeth of Wied, Queen Consort of King Carol I of Romania)

Sursa:https://www.lieder.net/get_settings.html?ComposerId=3332&fbclid=IwAR2h8qx1qecvEiIss8QBjWcq6CSMFGl6H26qmq8oZRyInTBOhVN01B5LR9k.
- Bungert, August: *Dramen in Liedern*, op. 35, *Calafat*, op. 36, *Mein Rhein*, op. 37, *Lieder einer Königin*, op. 44 în *Lieder und Gesänge von Carmen Sylva componirt von August Bungert*, New York: G. Schirmer, 1889, 1890, 1891.

- Bungert, August: *Handwerkerslieder*, op. 49, von Friedrich Luckhard Verlag, Berlin, 1888.
- Carbonieri, Antonio Francesco: *Editha*, (libret Carmen Sylva), 1906; sursa: Mary F. McVicker: *Women Opera Composers: Biographies from the 1500s to the 21st Century*, Mac Farland & Comp., Jefferson, North Carolina, 2016, p. 231.
- Dost, Walter: *Ullranda, ein musikalisches Drama*, Kommissionsverlag von Rudolf Neupert jr., Plauen, 1903; sursa: https://www.loc.gov/item/2010666787/.
- Enescu, George: *14 cântece pe versuri de Carmen Sylva*, Editura Muzicală a Uniunii compozitorilor din Republica Socialistă România, 1968.
- Faisst, Clara: *Mein Wald*, op. 2, Mannheim: Karl Ferdinand Heckel, 1894, disonibil online pe https://imslp.org/wiki/Mein_Wald%2C_Op.2_(Faisst%2C_Clara).
- Faisst, Clara: *Komm zur Quelle*, versuri de M.Eminescu, traducere de Carmen Sylva, în *5 Lieder*, op. 4, F. E.C. Leuckart, Leipzig, 1897.
- Foote, Arthur: *Romanian song*, versuri de Elena Văcărescu traduse de Carmen Sylva şi Alma Strettel, în *6 songs*, op. 43, Arthur P.Schmidt, Boston, 1899.
- Fuchs, Theodor: *Ursitoarele*, cantată pentru bariton solo, cor de femei şi orchestră, versuri de Carmen Sylva, traduse de Theodor Fuchs; 1897; sursa: http://www.ucmr.org.ro/bio-biblio.asp?CodP=21 .
- Grädener, Hermann: *6 Lieder*, op. 44, Vienna: Universal Edition, 1914, disponibil online pe https://imslp.org/wiki/6_Lieder%2C_Op.44_(Gr%C3%A4dener%2C_Hermann).
- Hartmann, Arthur: *Ins all, Letztes Gebet, ...und Gott sprach.* Sursa: *Arthur hartmann, a biographical sketch*, în *Claude Debussy as I knew him*, ed.Sidney Grolnic, Rochester University Press, 2003.
- Hållstrom, Ivar: *Ich bin jung*, Abraham Lundqvists Musikförlag, Stockholm.
- Hållstrom, Ivar: *Neaga*, operă, Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 1885; sursa: https://www.loc.gov/resource/musschatz.10382.0.
- Huber, Hans: *Serbische und Rumänische Volkslieder*, 4 Gesänge für gemischten Chor, op. 93, Benno Schwabe, Basel.
- Kienzl, Wilhelm: *3 Volkslieder, Op. 31: No. 2. Der Kuss*, 1883. Sursa: Maureen Buja, https://interlude.hk/queen-writer-elisabeth-wied-carmen-sylva/?fbclid=IwAR2FRnWD–9yszhxgc6VbuC3W4yxNYaHRihJLM4GgRDxLdDo52LpgzPdbeHA.
- Lubicz, Zdzisław: *Vârful cu dor*, operă, pe text de Carmen Sylva tradus şi transpus în versuri de Mihai Eminescu, 1879. Sursa: Mareş, Nicolae: *Mihai Eminescu în limba polonă: Studiu şi antologie română-polonă*, Ed. eLiteratura, 2018, p. 133.
- Marteau, Henri: *8 Gesange, Op. 28: No. 5. Gipfelndes Glück*, 1923. Sursa: Maureen Buja, https://interlude.hk/queen-writer-elisabeth-wied-carmen-sylva/?fbclid=IwAR2FRnWD–9yszhxgc6VbuC3W4yxNYaHRihJLM4GgRDxLdDo52LpgzPdbeHA.
- Reinecke, Carl: *Fünf Gedichte von Carmen Sylva, komponiert für eine Singstimme und Klavier, und der hohen Dichterin erfurchtvoll zugeeignet*, 1863, Reinecke Musikverlag, Leipzig.
- Sommer, Hans: *Sapphos Gesänge, Op. 6: No. 2. Wozu soll ich reden?*, 1884. Sursa; Maureen Buja, https://interlude.hk/queen-writer-elisabeth-wied-carmen-sylva/?fbclid=IwAR2FRnWD–9yszhxgc6VbuC3W4yxNYaHRihJLM4GgRDxLdDo52LpgzPdbeHA.
- Schumann, Georg: *Die Bitte* în *5 Lieder*, op. 11, Breitkopf & Härtel, Leipzig 1895.
- Weingartner, Felix: *12 Lieder*, op. 28, Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1900.

Regina Maria și contribuția ei diplomatică în timpul Conferinței de Pace de la Paris din 1919 reflectată în presa franceză

MONICA RUCSANDRA UNGUREANU

„Misiunea dădea un nou înţeles vieţii reginei României. În tinereţe, tânjise după dragoste acum, la mijlocul vieţii, era vorba despre putere. Iar obiectul afecţiunii ei era pământul. Instrumentele, mijloacele erau bărbaţii, iar bărbaţii fuseseră întotdeauna sensibili la farmecele sale”[1].

De-a lungul istoriei, în momentele cele mai grele pentru umanitate, războaie, pandemii, invazii, dacă este ceva ce a salvat și înălțat spiritul respectivelor popoare în fața timpului, ne putem referi la ideile și mărturisirile marilor voci rămase în literatură. După cum ne amintește eseistul și criticul Alexandru Paleologu în a doua ediție a volumului *Simțul practic*, „cărțile nu pot, firește, stăvili cu ființa lor materială puhoaiele […] Dar unele cărți au o forță latentă incalculabilă și pot măcar răscumpăra de nu împiedica urgiile […] Dacă marilor dezastre unii scriitori le pot totuși opune mari cărți, esențialul e salvat”[2]. Așadar, în prezentul context, în urma unui război ce părea că a amuțit spiritul oricărui popor implicat, vocea suveranei României răsună și astăzi și ne mărturisește suferințele, dar și sufletul poporului ei, toate acestea adunate în însemnările și jurnalele sale zilnice.

„Suntem într-adevăr din nou acasă”[3]. La finalul Marelui Război contribuția adusă de România în acest conflict mondial era cea care se spera că va conta în timpul Conferinței de Pace de la Paris, când dorința unirii provinciilor Transilvania, Basarabia, Bucovina și Dobrogea avea să fie îndeplinită. Dar teama că Antanta nu avea să își onoreze garanțiile tratatului din 1916 exista, ca atare, chiar și după pace, una din deciziile politice a fost ca armata să rămână mobilizată. Starea de tensiune

[1] Hannah Pakula, *Ultima romantică*: biografia reginei Maria, traducere de Dina Litzica, București, Editura Curtea Veche Publishing, 2017, p. 295.

[2] Alexandru Paleologu, *Simțul practic*, ediția a II-a, București Editura Cartea Românească, 2007, p. 8.

[3] Diana Mandache, *Capitole târzii din viața mea. Memorii redescoperite. Regina Maria a României*, vol. IV, București Editura ALLFA, 2007, p. 5.

continua chiar și după plecarea trupelor inamice și era agravată de mai mulți factori. Teritoriul țării aproape că se dublase, populația nu era omogenă, „nu mai exista o unitate totală legislativă, monetară, sau religioasă”[4], nu mai exista încredere socială, politica internă era măcinată de lupte între partidele politice pentru a se ridica la putere, iar bolșevismul hrănea dorința de anarhie. O lume în haos am putea considera.

Ocupația germană nu lăsase în urmă nimic, doar case goale, murdare și în dezordine.. Pentru țăranii români, situația era mai grea, noua lor viață însemna să supravieţuiască lipsei de hrană și frigului. Pe de altă parte, agitația comunistă făcea ca o posibilă revoluție să pară drumul pe care avea să îl urmeze România în starea în care era, fără alimente suficiente, într-o criză a transporturilor, toate acestea după un război lung și greu, nemilos față de toată populația, indiferent de statutul social. Apelurile făcute la guvernele aliate nu au încetat, dar pe masa de lucru a marilor puteri stăteau acum alte priorități precum Liga Națiunilor. De altfel, pentru a liniști agitația revoluționară, regele Ferdiand s-a ocupat de reformele agrare promise, multe ajutoare au venit și din partea Crucii Roșii britanice, prin eforturile suveranei. Încercările post-război de refacere națională erau deosebit de dificile în cadrul respectiv, în special pentru că era o situație nemaiîntâlnită, iar un război într-atât de devastator nu fusese de așteptat.

Accesibilitatea și dedicarea reginei Maria față de populație din timpul războiului a continuat și după terminarea acestuia. „Entuziasmul și credința mea nu puteau fi omorâte într-o zi. Eram plină de speranță, credeam în misiunea mea și îmi urmam idealul cu o nestrămutată încăpățânare”[5]. Disponibilitatea sa era importantă acum, pentru o populație care suferise. Considerăm că regina Maria înțelegea nevoia oamenilor simpli de avea *Regina Mamă* în continuare alături, ca atare, precum în timpul războiului, ea s-a regăsit între cei suferinzi.

Activitatea sa din timpul războiului nu a trecut neremarcată pentru contemporani. În anii de conflict, regina și-a adunat toate resursele, și-a folosit toate atuurile pentru a-și aduce contribuția la cauza pentru care lupta România. De la vizitele sale în spitale unde oferea alinare, dar și bunuri esențiale celor răniți și bolnavi, până la scrisorile și telegramele trimise pentru a influența deciziile Aliaților, „era clar pentru toată lumea că Maria a României avea un dar extraordinar de a trata cu oamenii”[6]. Bineînțeles că educația aleasă și cultura vastă erau deosebit de importante atunci când întreținea conversații cu personje politice și diplomatice, dar putem cosidera, în urma mărturiilor personale și ale contemporanilor, că suverana avea un înnăscut talent pentru arta conversației. „Eram conștientă de impactul vorbelor mele, astfel că nu-mi cruțam cuvinetele și știam cum să aprind flacăra în privirile celor ce mă ascultau, cum să-i incit”[7]. O fire curajoasă, după cum chiar ea mărturisea, era omul

[4] *Ibidem*, p. 15.
[5] Diana Mandache, *op, cit*., p. 16.
[6] Hannah Pakula, *op. cit*., p. 290.
[7] Diana Mandache, *op, cit*., p. 18.

direct în conversaţii, indiferent faţă de convenţii, sigur pe el, determinat și persuasiv atunci când avea un obiectiv. De la inteligenţă, farmec, șarm, limbaj ales, până la umanitate, capacitate de a empatiza, curaj, regina avea în mod natural toate calităţile unui diplomat și ale unui lider înnăscut, observate atât de propria persoană, cât și de cei din jur. Un recunoscut admirator al reginei Maria este bunul prieten al României, contele de Saint-Aulaire, care ne povestește un episod din aminitirile sale, momentul în care i-a înmânat reginei Crucea de Război. „O mulţime imensă o primi pe suverană cântând *Marseilleza*. La scurta mea cuvântare care celebra eroismul ei, ea răspunse simplu, mângâind crucea pe care tocmai o prinsesem pe uniforma ei de infirmieră: *Iată ce-mi face mai multă plăcere decât toate marile decoraţii cu cordoane*”[8]. Un personaj mare, cu o fire umilă în faţa laudelor, deși binemeritate.

Ministrul american la București, o menţionează cu admiraţie pe suverană „Este plăcerea mea să menţionez aici munca acestei regine, atât de populară și mult iubită de oamenii săi. Ca și conducător, ea a arătat abilitate. În pace, ea a lucrat în scopul educării oamenilor; ea a încercat să îmbunătăţească condiţiille lor materiale. În pauperitatea lor, i-a ajutat, și a încercat să găsească munci nu foarte dificile, dar care să îi ajute financiar”[9]. Contemporanii au rămas în memorie cu acea suverană care și-a dedicat viaţa de monarh întrajutorării poporului său. Spiritul său de *mamă* a celor lipsiţi de noroc, a fost cel care a rămas în mentalul colectiv.

La începutul anului 1919, centrul politicii mondiale era la Paris, unde se ţinea Conferinţa de Pace condusă de *cei Patru Mari,* reperezentaţi ai guvernelor aliate, premierul Franţei, George Clemenceau, premierul Regatului Unit, David Lloyd George, președintele Statelor Unite, Woodrow Wilson și premierul Italiei, Vittorio Emanuele Orlando. Unul dintre primii reprezentanţi aleși ai României în cadrul Conferinţei a fost Take Ionescu. Conștient de faptul că pacea separată ar fi putut fi condamnată de către Aliaţi, Ionescu s-a pregătit dinainte cu un acord între Serbia și România care privea zona cea mai problematică, cea a Banatului („aproape 25 de procente din populaţia provinciei era de etnie sârbă și deoarece tratatul dintre Aliaţi și România fusese ţinut secret faţă de Serbia”[10]). Acesta urma să fie împărţit pe criterii de naţionalitate, ca atare o parte din problema graniţelor ar fi fost rezolvată. Articolul a apărut în presa româna care l-a atacat, ocazie cu care Brătinau și-a îndepărtat rivalul politic din delegaţia României pentru Conferinţă, înlocuindu-l cu diplomatul „Nicolae Mișu, un diplomat abil, dar nu de forţă, pentru că știa foarte bine că noul său coleg nu-l va eclipsa și nici nu-i va pune autoritatea la îndoială”[11], aspecte deosebit de importante pentru premierul Brătianu, sigur pe el și pe capacitatea sa de a convinge Comisia Conferinţei să respecte angajamentele luate faţă de România.

---

[8] Contele de Saint-Aulaire, Însemnările unui diplomat de altădată în România: *1916–1920*, traducere de Ileana Sturdza, București, Editura Humanitas, 2016, p. 254.

[9] Charles J. Vopicka, *Secrets of the Blakans*, Chicago, Rand McNally & Company, 1921, p. 315.

[10] Hannah Pakula, *op. cit*., p. 291.

[11] *Ibidem*.

În timpul Conferinţei de Pace, agenda României s-a bazat pe „încrederea neabătută a lui Brătianu în fiecare paragraf al Alianţei precum și insistenţele sale ca Aliaţii să aducă la îndeplinire promisiunile”[12]. De asemena, Brătianu a fost printre cei care au apelat la idealul wilsonian pentru a-și susţine discursul. Dar dificultatea susţinerii cauzei nu a constat numai în blamarea de către Consiliu a Tratatului cu Puterile Centale și nerecunoașterea garanţiilor promise de guvernele Aliate în 1916, dar a fost dată și de caracterul „*dificil*, *rigid* și *calculat*” al politicianului. Personalitatea sfinxului, după cum îl numeau diplomaţii străini, era considerată chiar și de regina Maria, ca fiind inflexibilă, deși aceasta îi recunoștea public celelalte calităţi, în ciuda relaţiei lor tensionate de-a lungul timpului.

Situaţia s-a dovedit a fi diferită faţă de cum se aștepta Brătianu. „Aliaţii noștri înclinau să ne lase baltă”[13]. Ministrul francez la București ne povestește cum Andre Tardieu, membru al delegaţiei franceze și președinte al Comisiei afacerilor române, îi mărturisea că ducea o luptă deosebit de dificilă în a face calitatea de aliat a lui Brătianu și a României să fie recunoscute. „*Am împotriva mea pe Clemenceau care nu îl iartă că a încheiat armistiţiul, pe Wilson care declară că nu știe nimic de despre tratatul nostru de alianţă din 1916 și pe toţi juriștii pentru care pacea cu Germania din 7 mai 1918 răpește României calitatea ei de aliată*”[14]. Tardieu îi mai relata contelui cum încerca să demonstreze că nu este moral nici politic, nici juridic faţă de România să o *pedepsească* pentru acestă pace deoarece Aliaţii o aprobaseră, iar regele nu a ratificat-o niciodată. De altfel, Aliaţii erau răspunzători de nerespectarea angajamentelor de la Salonic, iar Rusia de trădarea sa. Cu toate acestea, „nu s-a ţinut deloc seama de angajamentul luat faţă de România, căreia, pentru a o atrage în război, i s-a promis că va fi tratată pe picior de egalitate cu ceilalţi aliaţi”[15].

La masa negocierilor România era în continuare ţara care încheiase un tratat de pace cu Puterile Centrale, fapt ce i se reamintea lui Brătianu atunci când își susţinea cauza. Atitudinea sa în schimb, nu l-a ajutat să câștige simpatia comisiei. Deși era îndreptăţit să simtă frustrare faţă lumina în care era pusă România, orgoliul său și felul provocator în care vorbea a îndepărtat orice simpatie faţă de problema ţării. Observând că speranţa pentru cauza României se pierde astfel, contele de Saint-Aulaire, ajuns bun prieten și admirator al personalităţii lui Brătianu, l-a sfătuit pe acesta să o aducă pe regina Maria la Paris „pentru a încerca să îl farmece pe Clemenceau”[16]. Luând în considerare convenţiile vremii, putea părea o decizie de neacceptat sau de neluat în considerare, o regină, și chiar și o femeie nu putea fi văzută în postura de a face diplomaţie sau politică, dar dificultatea situaţiei cerea o astfel de măsură specială. Pe de altă parte, vizionarismul contelui, a fost completat

---

[12] Sherman David Spector, *România și Conferinţa de Pace de la Paris. Diplomaţia lui Ion I. C. Brătianu*,, traducere de Sorin Pârvu, Iași, Editura Institutul European, 1995, p. 85.

[13] Diana Mandache, *op, cit*., p. 18.

[14] Contele de Saint-Aulaire, *op. cit*., p. 268.

[15] *Ibidem*, p. 269.

[16] *Ibidem*.

în această decizie de viziunile democratice ale lui Brătianu și ale regelui, care au fost de acord cu această propunere.

„Regele m-a întrebat dacă aș fi de acord să plec în străinătate pentru a pleda acolo cauza noastră”[17]. Misiunea venise ca o supriză pentru regina Maria, dar cu curajul cu care îi obișnuise pe cei din jur și cu mândria că era considerată cea mai capabilă pentru această misiune, a acceptat-o. Deși era o cerere neașteptată, iar pregătită pe deplin conștientiza că nu era, se simțea capabilă, era rolul pe care îl așteptase de multă vreme, un rol prin care putea să își îndeplinească misiunea până la capăt. „Nu eram nici nervoasă, nici speriată”[18]. În timpul războiului, frustrările legate neputința poziției în care se afla, aceea de femeie, de regină, s-au adunat pentru Maria, dar acum era momentul să își dezvăluie calitățile sale diplomatice, „deodată i s-a oferit șansa de a-și demonstra abilitatea în marea arenă a politicii internaționale”[19]. Suverana ne mărturisește ce însemna acea misiune în acel moment al vieții sale „nu mi se îngăduia pentru nimic în lume să-mi descopăr propriile puteri; […] îngrozitoarea umbră a războiului stă lângă mine, și acum pentru prima dată pășeam drept înainte în văzul lumii pentru a-mi aduce contribuția cât de bine puteam”[20]. Cu toate că ceea ce urma reprezenta o provocare mare de care era conștientă, regina a privit această misiune cu entuziasm și emoție. „Imensa mea vitalitate a răspuns chemării, n-a fost în van faptul că m-am născut energică și plină de sănătate”[21]. Războiul o apropiase de cauza României mai mult ca niciodată.

Vizita la Paris a reginei urma să fie una neoficială, pretextul era vizitarea fiului său Nicky la Eton, dar cel ce a cunoscut-o cel mai bine și i-a fost mereu aproape în momentele dificile, prințul Știrbey, a asigurat-o că prin simpla sa prezență, ea va cuceri capitala Franței, iar vizita se va transforma într-una oficială. Înainte de plecare, Maria a fost instruită amănunțit cu privire la problema României în cadrul Conferinței și felul în care ar trebui să abordeze situația, însemnând să ia legătura cu liderii guvernelor pentru a-i convinge să onoreze Tratatul din 1916.

Regina României a plecat la Paris pe 1 martie 1919, moment ce a fost împărtășit cu poporul de care avea grijă, cel care a venit în număr foarte mare să își ia rămas-bun de la regina lor. Guvernul, diplomați, generali, feministe, au sărbătorit și ei plecarea reginei peste hotare. Speranța pe care o vedea Maria în aceștia îi dădea curajul de care avea nevoie în acestă misiune, care pentru alte capete încoronate, nu ar fi fost considerată demnă de o regină, dar pentru ea însemna salvarea țării și a familiei sale. Era rolul *masculin* am putea spune, pe care întotdeauna dorise să și-l asume în lipsa unor lideri mai puternici. Dacă în timpul războiului își arătase curajul în fața bolii și a scenelor sângeroase, acum era momentul în care își dovedea curajul în fața liderilor Conferinței, lideri pe care nici chiar Brătianu nu a reușit să îi convingă.

---

[17] Diana Mandache, *op, cit*., p. 18.
[18] *Ibidem*, p. 19.
[19] Hannah Pakula, *op. cit*., p. 293.
[20] Diana Mandache, *op. cit*., p. 22–23.
[21] *Ibidem*, p. 22.

În data de 5 martie 1919, Maria scria în jurnalul ei „Da, chiar am ajuns la Paris!”[22]. Emoţia faţă de prezentul ce părea ireal se putea simţi între rândurile jurnalului său. Pe data de 6 martie, venirea reginei Maria la Paris ocupa prima pagină a presei franceze. Scriitoarea Collette Willie, venită din partea cotidianului *Le Matin* redă în articolul său aşteptarea reginei Maria şi întâlnirea cu aceasta. Articolul era însoţit de o poză cu Maria aşezată în trenul regal alături de un buchet de orhidee din partea lui Colette şi a revistei. „Era un fel de mesaj că războiul se încheiase”[23]. Uimirea reginei la vederea florilor nu poate decât să ne amintească de personalitatea sa boemă şi iubirea sa pentru frumos. „Flori! Ah ce bucurie! Flori aşa de frumoase! De când nu am mai văzut flori atât de rare la mine în ţară!”[24]. Reportera rămâne încântată de prezenţa reginei, care părea că „poartă cu ea lumina. Strălucirea părului auriu, claritatea roz şi lăptoasă a unui ten incomparabil, flacăra ochilor imperioşi şi moi, o înfăţişare ce te lasă fără cuvinte”[25]. Maria îşi exprimă bucuria faţă de venirea sa la Paris, iar reportera o asigură că Parisul avea să o iubească. „Adevărat? Tu crezi? Sunt mulţumită şi mi-ar plăcea mult să văd regiunile voastre eliberate, cele în care au distrus oraşele atât de frumoase... În ţara mea nu puteau ataca decât pământul... Ah, ţara mea, atât de puţin cunoscută de întreaga lume, vreau să o cunoască toată lumea, să o iubească, să mă ajute, ajutaţi-mă, toată lumea, toată lumea trebuie să mă ajute!”.[26] Maria îşi lansa mesajul încă de la început printr-un strigăt de ajutor. Era deosebit de important să aducă în discuţie războiul ce tocmai trecuse, era necesar ca mesajul său să fie unul empatic, în concordanţă cu apăsările vremii, grele pentru orice societate, precum şi pentru cea franceză, afectată profund de conflictul mondial. Regina continuă interviul mărturisind că niciodată nu îi fusese teamă de inamic, că ea a stat ca un reprezentant al ţării sale în picioare, un stindard al poporului. Într-adevăr, curajul suveranei era o calitate ce nu îi putea fi negată, deoarece ea fusese dovedită prin fapte. Colette remarcă o schimbare în privirea reginei. Îşi aminteşte de răniţii pe care îi văzuse de aproape, imagini şocante pentru orice om, greu de suportat, ce aveau să îi rămână întipărite în minte. Regina îşi continuă interviul dezinvoltă, fără a se opri din vorbit, stă să pozeze. Putem remarca însuşirea acestui rol de reprezentant pe care Maria şi l-a asumat cu naturaleţe. Impresia acestei prime întâlniri cu scriitoarea Willie, a fost una bună pentru suverana României, iar cuvintele de laudă la adresa sa le-a văzut ca un prevestitor a ceea ce avea să urmeze.

Ziarul *L'Intansigeant* anunţa că regina Maria a României a ajuns în Gara Lyon din Paris „la ora nouă dimineaţa, în ciuda caracterului strict neoficial al călătoriei, un public numeros şi emoţionat a dorit să vină să îi mărturisească celei ce este un

[22] *Ibidem*, p. 24.
[23] *Ibidem*.
[24] Colette Willie, *Ainsi parla la reine de Roumanie dans le train special qui l'amena hier matin a Paris*, în „Le Matin”, MCMXIX, nr. 12791, 1919, p. 1.
[25] *Ibidem*.
[26] *Ibidem*.

prieten al Franței, simpatia Parisului"[27]. Vizita unui suveran era o întâmplare neașteptată pentru populație. „Toți românii mei erau desigur acolo, precum și numeroși demnitari francezi, generali, ofițeri, mulți prieteni personali"[28]. Maria, însoțită de cele trei prințese Elisabeta, Mărioara și Ileana au fost întâmpinate de ministrul României la Paris, alături de personalitățile cele mai importante din România, membrii ai guvernului francez, M. William Martin șeful protocolului și alte diferite personalități civile și militare, Brătianu, ministrul plenipotențiar la Londra, prințul Callimachi, prințul Cantacuzino, după cum aflăm din cotidianele vremii. „Regina este îmbrăcată într-o mantie mare de pânză de un visiniu întunecat, apare la geamul vagonului înainte de a se opri și ne zâmbește"[29]. Brătinau își prezintă omagiile, în timp ce Mariei îi sunt aduse buchete de liliac și garoafe. „Urale calde răsunau; foarte atinsă de această demonstrație spontană, suverana și prințesele le-au mulțumit cordial prietenilor și președintelui consiliului pentru cuvintele amabile. Tânără, elegantă, fermecătoare, regina coboară, apoi prințesele. A avut o călătorie bună după cum a declarat-o; alte câteva cuvinte sunt schimbate și încet cortegiul urmează cheiul și trece în camera de recepție"[30]. Încă din prima zi în care a ajuns în capitala aliatului apropiat cultural, jurnaliștii au urmărit fiecare pas al suveranei, de la ieșiri publice la operă, la întâlniri private cu diverși politicieni.

Acestea nu au fost singurele publicații ale căror reporteri s-au înghesuit în dimineața aceea pentru a marca momentul venirii reginei României, prietena Franței. *Le Petit Journal* scria cu deosebită admirație în dimineața acelei zile că „ea a ajuns la Paris, cea care poartă părul ei blond, greoi, tripla diademă a regalității, frumuseții și bunătății, cea a cărei haină de curte, dispreţuitoare de decorații zadarnice, este decorată doar cu crucea roșie a asitentei, regina apreciată a unui popor care, ca soție demnă de nepotul lui Carmen Sylva, a amestecat cu laurii un pic din mirtul de artiști și poeți"[31]. Din cuvintele admirabile la adresa sa, putem deduce că deja imaginea României avea șansa să fie îmbunătățită prin felul în care suverana țării era văzută. Eforturile Mariei din timpul războiului nu fuseseră în zadar, urmau să fie recunoscute și apreciate, fapt ce fusese cunoscut înaintea trimiterii sale în străinătate. Încântarea reporterilor față de prezența sa nu poate trece neobservată, ea se deduce din cuvintele admirative cu care îi învăluiau personalitatea. De cum ajunsese la Paris, Maria câștigase admirația și atenția tuturor, atenție de care avea nevoie pentru a-și expune problema țării. Regina cucerise prin prezența sa reporterii, francezii și românii totodată. După cum o asigurase și Știrbey, vizita sa tocmai devenise una oficială, căci fiecare reporter dorea un moment cu regina României. *Le Gaulois* și *Le Temp*, anunțaseră și ele venirea Mariei în câte un articol pe prima pagină.

---

[27] *La reine de Roumanie est arrivee a Paris*, în „L'Intransigeant", MCMXIX, nr. 14113, 1919, p. 1.
[28] Diana Mandache, *op, cit*., p. 24.
[29] *La reine de Roumanie est arrivee a Paris*, în „L'Intransigeant", MCMXIX, nr. 14113, 1919, p. 1.
[30] *Ibidem*.
[31] *La reine de Roumanie se promene, avec ses filles a Paris*, în „Le Petite Journal", MCMXIX, nr. 20.528, 1919, p. 1.

Mondenitatea reginei era un atuu de care avea nevoie căci misiunea de a convinge liderii Conferinţei de importanţa visului naţional al României nu se arăta a fi uşoară.

La numai o zi după ce a ajuns, Maria nu și-a lăsat un moment de odihnă, pentru că pe data de 7 martie 1919, după cum aflăm din *Le Temps*, „regina României a primit reprezentanţi ai presei pariziene ieri după-amiază, la ora cinci. Victor Antonescu, ministrul României la Paris, i-a prezentat unul câte unul. Pentru toţi, a venit cu o simplitate plină de farmec. Apoi a răspuns cu amabilitate întrebărilor pe care i le-au pus colegii noştri. Dar ea a spus doar ce a vrut să spună, iar aceasta este povestea României în război, e jalea ei, pe care a evocat-o mai întâi în faţa noastră, cu o emoţie continuă și vibrantă”[32]. Nu era timp pentru a lua o pauză de la misiunea sa, care, după cum putem observa, devenea cunoscută și presei. Cu foarte mult tact, Maria reușise încă din primele zile să deţină rolul principal în presa vremii și să facă înţeles mesajul său. După cum menţiona și articolul, România găsea în regina Maria un avocat al său, înarmat cu cea mai subtilă formă de seducţie pe care o exercita asupra auditorului încă din primul minut. Interviul se încheia cu un apel al românilor către Aliaţi, Statele Unite, Anglia și în special Franţa, atât de iubiţi de români.

Data de 7 martie era una deosebit de importantă, atât pentru România, cât și pentru suverană, „deoarece astăzi trebuie să-l întâlnesc pe marele Clemenceau”[33]. *A la residence du conseil*, anunţa un titlu din ziarul *Le Temps*. Pregătită ca în fiecare dimineaţă de Brătianu și Mișu, Maria s-a dus să se întâlnească cu *Le Tigre*. „Președintele consiliului a primit-o dimineaţă pe regina României. Suverana a ajuns cu automobilul la ora 11:45, acompaniată de Antonescu, ministrul plenipotenţiar al României la Paris și de doamna Lahovary”[34]. Ea a fost primită cu onoruri militare și imnul naţional al României. În continuare, articolul îl prezintă pe bătrânul domn[35], însoţind-o pe Maria în biroul său unde au avut un interviu de 40 de minute. Maria ne confirmă și ne povestește această întâlnire în însemnările sale. Ea a rămas cu o amintire plăcută despre Clemenceau, ne spune că în ciuda vârstei, avea o gândire neînvechită, nu era rigid, dar era încăpăţânat. El și-a manifestat nemulţumirile faţă de România, în special faţă de pacea cu Puterile Centrale. Este foarte posibil ca regina Maria să se fi aşteptat la această atitudine din partea liderului politic, tocmai în acest scop, ea era pregătită dinainte cu argumentele necesare, care nu au venit singure, ci învăluite de plăcuta sa prezenţă. Totuși, discuţia poate că nu se îndrepta într-o direcţie fără folos, deoarece atunci când regina s-a ridicat să plece, spunând că i-a pierdut timpul lui Clemenceau, „el a protestat și a spus că nu se grăbea deloc”[36]. Putem crede că în acel context, deși convins de afirmaţiile sale, premierul considera chiar plăcută conversaţia, iar o altă abordare, diferită de cea a lui Brătianu era mai

---

[32] *La reine de Roumanie a parle*, în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.063, 1919, p. 2.

[33] Regina Maria a României, Însemnări zilnice (1 ianuarie 1918 – decembrie 1919), vol. I, București, Editura Historia, 2006, p. 78.

[34] *A la residence du conseil,* în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.063, 1919, p. 4.

[35] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 79.

[36] *Ibidem*, p. 80.

mult decât binevenită. Concluziile discuţiei ar fi că deşi nici chiar regina nu putea şti dacă l-a convins de nevinovăţia României, „am oferit o imagine frumoasă ţării mele”[37]. Putem considera această informaţie pertinentă deoarece, Maria fusese trimisă la Paris tocmai pentru că era cea mai în măsură să picteze oamenilor un tablou frumos al României, a cărei imagine era pătată de conjuncturi nefavorabile.

Maria a stat la Paris de pe 6 martie 1919 până pe 12 martie când a plecat în Marea Britanie la vărul său George, singura sa rudă a cărei influenţă putea face diferenţa pentru România în acel moment. Pe 31 martie 1919 regina Maria se întoarce la Paris și stă până 16 aprilie. Utilizând atât memoriile sale, cât și presa franceză, vom încerca să refacem vizitele reginei Maria la Paris şi la Londra, incluzând atât apariţiile publice, cât şi întâlnirile şi evenimentele private.

Pe data de 9 martie 1919, *Le Matin* publica un articol despre vizita Mariei făcută cu o zi în urmă la Noyon, una din localităţile atinse de război, unde adusese flori soldaţilor căzuţi în luptă. „Nu avem ruine atât de mari acasă, a spus ea. Majoritatea bisericilor noastre sunt mici, casele satelor noastre sunt joase, adesea fragile, iar când războiul a trecut peste ele, a rămas doar o mică grămadă de pământ care se prăbuşeşte foarte repede… Frumoasele biserci, mănăstirile şi oraşele noastre mari au scăpat… Aici, oh! Cât de dureros”[38]. Maria avea nevoie ca cei din jurul său să empatizeze cu cauza sa, ca atare și ea empatiza cu situaţia în care se afla Franţa după război. O fire boemă, un om ale cărui trăiri erau intense, după cum putem remarca în multele memorii lăsate, își lăsa emoţiile vizibile, căci umanitatea sa era cea care mereu o apropiase de oameni. Mergând să viziteze cimitirele militare, ea dădea dovadă de compasiune, sentiment de care avea nevoie și din partea guvernelor aliate, iar știind că presa nu îi rata niciun pas, și-a folosit imaginea publică pentru a-și face vocea auzită. Pe lângă Noyon, Maria a mai vizitat și devastatele orașe Reims și Verdun. „Nu se poate exprima în cuvinte ce devastare am văzut”[39].

Timpul fiind limitat, regina avea un program destul de încărcat. *Le Petit Journal* anunţa pe 10 martie 1919 vizita reginei la mormintele eroilor, după care minsitrul român la Paris Victor Antonescu a oferit o cină în onoarea reginei Maria a României, urmată de o „recepţie strălucitoare”[40]. Cum problema României era o cauză comună, la cina respectivă au participat numeroase personalităţi franceze ce aveau posibilitatea să influenţeze deciziile în cadrul Conferinţei, făcând vocea tinerei monarhii din Balcani auzită. Era important ca pe lista invitaţilor să fie prezente nume importante, mai ales în perioada vizitei reginei la Paris. După cum menţionează *Le Petit Journal*, printre aceştia se numără preşedintele senatului Antonin Dubost, preşedintele camerei Deschanel, ministrul afacerilor externe Pichon, ministrul finanţelor Klotz, ministrul reconstrucţiei industriale Loucheur,

---

[37] *Ibidem*.

[38] *La reine de Roumanie apporte des fleures sur la tombe des soldats francais de Noyon*, în „Le Matin”, MCMXIX, nr. 12.795, 1919, p. 2.

[39] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 86.

[40] *Un diner en l'honneur de la reine*, în „Le Petitie Journal”, MCMXIX, nr. 20.527, 1919, p. 2.

ministrul marinei Leygues, vice-rectorul Universităţii din Paris, Poincare, Aristide Briand, foşti preşedinţi ai Consiliului Louis Barthon şi Paul Painleve, Maria avea ocazia să îşi exercite farmecul şi şarmul şi să îi captiveze pe toţi prin personalitatea sa dezinvoltă şi plăcută. Ca atare, era momentul perfect pentru a face *lobby*[41] pentru România. Una din personalităţile cu care a discutat în acea seară este Briand, care avea o atitudine prietenoasă faţă de România, mărturisindu-i chiar că nimeni nu realizează, dar intrarea României în război alături de Antantă a fost deosebit de importantă pentru frontul de vest. De asemenea, Maria a întreţinut discuţii şi cu House, reprezentantul cel mai important al lui Woodrow Wilson. „Am avut o convorbire plăcută care, de asemenea, sper să dea ceva roade"[42]. Prin personaje ca House, Maria căuta ca vorbele sale să ajungă la preşedintele american, a cărui decizie era deosebit de importantă.

Nu doar că se organizau dineuri şi recepţii în cinstea sa, dar putea fi văzută şi ca invitată la spectacole publice. Conform *Le Temps* pe 8 martie 1919 Maria a participat la reprezentarea spectacolului *Castor et Pollux* la operă. „La operă, o primire semioficială foarte vibrantă, imnul naţional"[43]. Ea a fost primită la intrare de ministrul educaţiei publice, M. L. Laffere şi de directorul operei Joaques Rouche, care a condus-o la loja sa. Aceasta a arătat un interes deosebit în ceea ce privea spectacolul[44]. După cum ştim, Maria era o mare iubitoare a frumosului, deci şi a artelor şi deşi programul său era unul aproape imposibil de încărcat, nu putea rata nicio apariţie publică, deci o şansă să îşi afirme cauza, dar şi să întreţină discuţii ce ar fi putut conta.

Regina părea că este omniprezentă, deşi era un ritm ce o obosea foarte tare, după cum ne mărturiseşte, nu şi-a lăsat slăbiciunile să o împiedice, cum nu făcuse nici pe timpul războiului. Pe 9 martie 1919, regina Maria, însoţită de prinţesele Elisabeta şi Mărioara, a vizitat sediul Crucii Roşii Române, pe bulevardul Champs-Elysees, unde un ceai a fost oferit în onoarea sa. „Acolo ea a fost întâmpinată de preşedintele şi de doamnele din comisie, dintre care mai multe purtau uniforma de asistentă. […] Când au plecat, regina şi prinţesele au fost ovaţionate de mulţime"[45], ne redă ziarul *Le Temps*. Activitatea reginei Maria din timpul războiului, fusese observată şi apreciată atât de presă, cât şi de oficialităţi. Cu un curaj demn de o regină, ea înfruntase imagini crude şi dure cu soldaţi răniţi, nu se lăsase mai jos în faţa bolii, iar oamenii observaseră. Acum un omagiu pentru munca sa în cadrul Crucii-Roşii era adus. Ce altă personalitate ar fi fost mai potrivită ca regina Maria pentru această misiune? Ce altă personalitate mai dăduse dovadă de atâta curaj eroic în timpul unui război atât de devastator? Un monarh ce îşi petrecea zilele între răniţi şi bolnavi, între văduve şi orfani, lăsând confortul propriului cămin pentru a aduce alinare celorlalţi.

---

[41] Activitate de influenţare a politicilor publice.

[42] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 83

[43] *Ibidem*, p. 81.

[44] *La reine de Roumanie a Paris*, în „Le Temps", MCMXIX, nr. 21.064, 1919, p. 2.

[45] *La reine de Roumanie a Paris*, în „Le Temps", MCMXIX, nr. 21.065, 1919, p. 2.

Reginei, o prezență ce nu trecea neobservată i se acorda o atenție deosebită, desigur, de așteptat și binemeritată. Între zecile de politicieni ce erau la Paris în acea perioadă, o personalitate de origine regală acapara scena publică. Misiunea ei neoficială devinise influentă. Ieșirile la operă și dineurile date în onoarea ei însemnau fiecare în parte o ocazie perfectă să cunoască și să cucerească actorii politici. Maria, deși conștientă de limitările sale în ceea ce însemna diplomația, își cunoștea atuurile ce îi fuseseră de multe ori de ajutor în viață, acelea de a acapara atenția publicului într-un mod natural, prin farmec și inteligență nativă.

Aparițile suveranei în public erau de o deosebită importanță, așadar, de la cuvinte alese, la informații exacte și corecte, totul trebuia să fie ireproșabil atunci când regina părăsea hotelul. Garderoba Mariei nu mai fusese reînnoită de dinainte de război, ca atare acesta era unul din aspectele importante ce au fost schimbate. „Și-a ales ținutele cu multă grijă, gândindu-se la ocaziile sau la demnitarii pe care avea să îi întâlnească. A ales mătase galbenă pentru petrecerea oferită în cinstea ei de ambasadorul Chinei, dantelă de aur pentru președintele Statelor Unite și mătase albastră cu brocart argintiu pentru președintele francez. [...] În total, aproximativ 60 de rochii, 31 de mantouri, 22 de etole de blană, 29 de pălării și 83 de perechi de pantofi”[46]. Deși considera aceste cheltuieli nedrepte față de poporul său care încă suferea, croitorii și pălărierii parizieni se adunau la ușa sa pentru ca regina României să le poarte ținutele. Era de o mare importanță pentru aceștia ca o suverană să le îmbrace creațiile. Ca imaginea sa să fie impecabilă, fiecare început de zi era marcat de coafarea părului reginei, care în acestă perioadă stresantă a avut de suferit. Era un ritual pe care nu îl îndrăgea deoarece dura foarte mult, timpul era limitat, iar dimineața era singurele momente când putea fi singură și să scrie în jurnal, dar atenția deosebită pe care a acordat-o podoabei capilare de-a lungul timpului, nu este întâmplătoare. „Reprezenta un aribut al frumuseții feminine și vorbea despre un anumit statut social”[47]. De asemenea, înaintarea în vârstă a determinat-o pe regină să acorde o mai mare atenție aspectului fizic, a frumuseții, bătrânețea fiind primită de aceasta cu tristețe. Nu dintr-o superficialitate cum ar putea fi aparent, dar după cum menționează și istoricul Alin Ciupală, din asumarea unui rol public, al cărui atribut era reprezentat și de frumusețe în viziunea suveranei.

Pe de altă parte, pentru a nu avea vreo lacună în discursul său, în fiecare dimineață, încă de la venirea sa, Ion I. C. Brătinau venea la hotelul Ritz pentru a o pregăti de întâlnirile din agendă cu toate informațiile noi de care acesta considera că este nevoie. „Brătianu a venit pentru o discuție mai lungă pentru a-mi prezenta starea situației politice, să-mi explice pe cine trebuie să văd, cum trebuie să mă comport, în ce fel pot fi de folos”[48]. Calitățile oratorice ale Mariei trebuia susținute de infomații exacte și argumente solide. Brătianu nu a fost singurul care s-a asigurat că discursul

[46] Hannah Pakula, *op. cit*., p. 299.

[47] Alin Ciupală, *Bătălia lor. Femeile din România în Primul Război Mondial,* Iași, Editura Polirom, 2017, p. . 321.

[48] Diana Mandache, *op, cit*., p. 25.

său este impecabil, ci și ministrul României la Paris, Victor Antonescu. De altfel, în timpul vizitei sale la Paris, Maria a corespondat continuu cu Barbu Ştirbey care mereu a fost un bun sfătuitor pentru ea, în special în ceea ce privea acţiunile publice.

Vizita Mariei la Paris s-a desfășurat în două rânduri, între aceste vizite regina a mers în Marea Britanie pentru a discuta personal cu vărul său George, regele. Înainte cu o seară de a pleca, regina „l-a primit la hotelul Ritz pe Jules Cambon, secretar general al Ministerului Afacerilor Externe, cu care a avut un interviu destul de lung”[49], conform presei. După aceasta, ea a participat împreună cu prinţesele la un prânz oferit în cinstea sa de Balfour, unde au fost prezenţi lordul Robert Cecil, ambasadorul Marii Britanii, lady Derby, generalul Ballif, doamna Lahovary și Procopiu și deosebit de important Lloyd George, unul din personajele cheie ale Conferinţei cu care regina trebuia să se întâlnească și să îl convingă de faptul că Aliaţii trebuiau să își respecte garanţiile. Regina a reușit să întreţină o conversaţie cu acesta, un om fascinant după cum îl conturează, cu care a reușit să discute o parte din problemele României. Regina nu insistă în jurnalul său foarte mult asupra acestei discuţii, ceea ce ne poate duce cu gândul la faptul că din diverse motive legate de timp foarte posibil, conversaţia nu a fost foarte detaliată sau neapărat productivă. Cu un program destul de încărcat, în seara acelei zile, Maria a participat și la un banchet dat în onoarea lui Ion I. C. Brătianu, unde au participat numeroase personalităţi ale scenei politice franceze și române[50].

Înainte de a pleca în Marea Britanie, generalul Penelon, șeful casei militare a președenţiei republicii, s-a dus al hotelul Ritz pentru a livra reginei României, în numele președintelui republicii, marele cordon al Legiunii de Onoare. Suverana, extrem de atinsă de înmânarea înaltei distincţii, s-a dus personal să îi mulţumească președintelui Raymond Poincare[51]. „L-am găsit foarte plăcut și prietenos faţă de ţara noastră, dar cred că nu va fi al nostru întregul Banat. Mă tem că în această privinţă nu vom putea fi pe deplin satisfăcuţi, dar Președintele mi-a spus că însuși Clemenceau și-a schimbat complet atitudinea faţă de România de când am vorbit cu el și că manifestă un interes cu totul deosebit”[52]. Merită remarcat faptul că acesta era momentul confirmării, dintr-o sursă importantă, că eforturile și capacităţile sale aveau rezultatele mult dorite. Fiind președintele Franţei, era unul din oamenii cu care Clemenceau se afla în legătură, iar informaţiile sale confereau o siguranţă că lucrurile începeau să se pună în mișcare.

„Regina României părăsește Parisul mâine mâine la prânz, cu trenul special, din Gara de Nord, pentru a merge în Anglia, via Boulogne”[53], anunţa *Le Temps* pe 11 martie. La plecarea sa, la Gara de Nord, au venit să îi transmită salutări și un drum bun președintele republicii și doamna Poincare, generalul Penelon, ministrul

[49] *La reine de Roumanie en France*, în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.066, 1919, p. 2.
[50] *En l'honneur de M. Bratiano*, în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.067, 1919, p. 2.
[51] *La reine de Roumanie a Paris*, în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.068, 1919, p. 2.
[52] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 90.
[53] *La reine de de Roumanie a Paris*, în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.065, 1919, p. 2.

afacerilor externe și doamna Pichon. În decurs de aproximativ o săptămână, Maria reușise să capteze atenţia tuturor și să câștige respectul politicienilor și al ziariștilor. Urma ca în Marea Britanie să facă tot ce îi stătea în putere să își convingă vărul să empatizeze cu cauza României.

Pe drumul său spre Marea Britanie, ajunsă la Boulogne în nordul Franței, Maria a luat masa cu subprefectul orașului la bordul navei *Victoria*[54]. Conform unei telegrame primite de ziarul *Le* Temps din 14 martie 1919, Maria a ajuns la Londra pe 12 martie 1919, la ora 20:30, la gara Charing-Cross, unde a fost întâmpinată de George și de soţie și de prinţul Țării Galilor, care au condus-o la Palatul Buckingham, unde a fost găzduită[55]. Ea a fost condusă într-un apartament, iar apoi un dineu în familie a avut loc[56]. „I. I. C. Brătianu îi spusese că principala ei legătură de influenţă în Anglia trebuie să fie familia regală”[57].

În timpul vizitei sale, Maria a reușit să discute cu regele dificultatea în care se afla delegaţia română la Conferinţă, dar și mai important, a reușit să facă posibilă o întâlnire între acesta și Brătianu, astfel că, pe data de 19 martie, *Le Temps* primea o telegramă conform căreia pe data de 18 martie, Ion I. C. Brătianu și ministrul României la Londra au fost primiţi de rege în audienţă[58]. „I-am văzut pe Mișu, Brătianu care era foarte mulţumit de întrevederea sa cu George”[59]. Acesta reprezenta un alt moment în care misiunea sa se transforma într-un succes. Maria lăsase deoparte toate convenţiile, și-a folosit libertatea de exprimare pentru a-i vorbi vărului său despre problemele ce apăsau pe umerii ei și ai poporului. Din felul în care Maria descrie conversaţiile cu acesta, putem deduce faptul că George fusese surpins de rolul suveranei, care, după cum am menţionat anterior, era de neconceput la acea vreme. O femeie să își asume un rol diplomatic. Pentru a da o explicaţie felului său de a fi, Maria a trebuit să îi spună că încă din timpul războiului ea și-a asumat un rol masculin atunci când alţii nu au putut. Ea explică în amintirile sale faptul că după ce și-au spus cuvântul politicienii și diplomaţii, era greu să mai fi ascultat, de aceea această misiune era pentru un tip de ambasador special[60]. Convenţiile vremii erau exigente, iar în Marea Britanie respectarea lor era importantă, în acest sens fiind necesare explicaţii suplimentare din partea Mariei pentru a-și face familia să înţeleagă rolul pe care și-l asumase.

În timpului vizitei sale în Londra, Maria și-a dedicat timpul liber plimbărilor cu familia, vizitându-l pe fiul său, Nicky, la Eton, ţinând dineuri cu familia regală, vizite la muzeu, seri la operă, iar în restul timpului, întâlnirile cu oficialităţi nu s-au încheiat, suverana a ţinut în continuare legătura și cu delegaţia română. „Am vorbit

[54] *Ibidem*.
[55] *Grand-Bretagne. La visite de la reine de Roumanie*, în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.069, 1919, p. 2.
[56] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 93.
[57] Hannah Pakula, *op. cit.*, p. 188.
[58] *Depeches telegraphiques des correspondants particuliers du Temps*, în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.074, 1919, p. 1.
[59] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 100.
[60] Diana Mandache, *op, cit*., p. 48.

mai multor bărbaţi care înţeleg să facă bine cauzei noastre şi care sunt gata să creeze o atmosferă bună între România şi Anglia"[61]. Orice legătură externă era de folos în acel context. Maria continua să povestească oamenilor importanţi cu care se întâlnea despre cauza României. Două dintre aceste personalităţi sunt Austen Chamberlain şi Sir Edward Carson, cu care a avut discuţii productive şi în timpul cărora a avut parte de reacţii prietenoase faţă de mica monarhie balcanică.

Pentru că misiunea aceasta a reginei Maria era o muncă de echipă, pe 24 martie, regele Ferdinand al României, trimitea o telegramă în Paris pentru a mulţumi pentru felul în care soţia sa fusese primită de oficialităţile franceze[62]. Astfel de intervenţii erau necesare pentru a se dovedi loialitatea constantă a României faţă de Aliaţi.

După vizita la Londra, Maria s-a întors în capitala Franţei pentru a continua a doua parte a misunii sale de a face lobby pentru România la Paris. Pe 31 martie 1919, se anunţa venirea reginei în gara de Nord cu trenul special, unde a fost întâmpinată de William Martin, directorul de protocol, ministrul României la Paris, Victor Antonescu, Ion I. C. Brătianu, Louis-Louis Dryfus, consulul general la Paris, Stoicescu. „Am fost primită de mulţi români, câţiva francezi şi flori frumoase"[63]. A doua vizită a suveranei în ceea ce însemna acum capitala politicii mondiale, era de o importanţă şi mai mare, reprezentând ultima sa şansă să atingă scopul misiunii sale, acela de a oferi lumii, şi implicit liderilor Conferinţei, perspectiva viziunii sale, a importanţei extinderii graniţelor României.

În ediţia zilei de 1 aprilie 1919 a ziarului *Le Temps,* titlul *Une lettre de la reine de Roumanie*[64] introducea un articol în care era prezentată apariţia reginei Maria la invitaţia Sindicatului Presei Pariziene la un eveniment organizat în beneficiul copiilor regiunilor eliberate. Suverana a adresat preşedintelui sindicatului următoarea scrisoare: „Domnule preşedinte, emoţionată de suferinţele şi necazurile la care am fost martoră în recenta mea vizită în ţara dumneavoastră răvăşită de inamic, profit de oportunitatea care îmi este oferită de frumoasa dumneavoastră iniţiativă pentru a aduce partea mea de contribuţie în a alina atâta durere, cerându-vă să acceptaţi pentru munca voastră de ajutor copiiilor regiunilor eliberate, suma de 10.000 de franci. Războiul care a făcut din Franţa obiectul admiraţiei universale, impune, prin suferinţa ei încă în viaţă, datoria sacră a reparaţiei"[65]. Cuvintele calde, pline de empatie faţă de suferinţele francezilor, dar şi contribuţia financiară venită ca o donaţie, reprezentau un mod prin care se dorea evidenţierea faptului că şi în acest moment, în ciuda oricărei legături cu Puterile Centrale care era condamnată în timpul Conferinţei, România era în continuare alături de Aliaţi.

Pentru toată lumea, prezenţa Mariei în Paris însemna o onoare, dar şi o oportunitate de a avea alături vocea unei suverane puternice, dornice de a se implica.

---

[61] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 101.
[62] *Academie de beaux-arts*, în „Le Temps", MCMXIX, nr. 21.079, 1919, p. 3.
[63] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 124.
[64] *Une lettre de la reine de Roumanie*, în „Le Temps", MCMXIX, nr. 21.087, 1919, p. 3.
[65] *Ibidem*.

Într-una din audiențele sale, regina a primit-o pe Lady Aberdeen, reprezentantă a Ligii Femeilor. Scopul acestei vizite era de a o convinge pe Maria să intre în Ligă. „Ele urmează să fie ascultate la Liga Națiunilor și marea lor dorință era de a intra în conducerea Ligii împreună cu ele”[66]. Vocea Mariei era ascultată și influentă, iar acest fapt nu trecea neobservat. Pentru acești oameni, avea alături de ei vocea unui suveran era o onoare și un atuu, în special în acest context, vocea unei femei atât de puternice, ale cărei acțiuni ajunseseră internațional recunoscute.

La o zi după acest eveniment, regina României a vizitat atelierul pictorului Felix Feurnery, în Auteuil, a cărui colecție de păpuși reprezintă principii și principesele din perioada bizantină până la acel moment. Un eveniment artistic interesant, după cum afirmă și articolul ziarului *Le Matin*, „datorat inițiativei și documentației remarcabile a doamnei Catargiu și a prințesei Ghica”[67]. După cum am mai menționat, un efort colectiv susținut și de societatea românească din Franța.

O lună de la venirea sa în străinătate, Maria nu avusese niciun moment de pauză între ieșirile sale publice, audiențe și interviuri. „Sunt om, totuși, aș vrea să respir câteodată, să exist doar pentru mine, este absolut imposibil”[68]. Oboseala în urma programului încărcat începea să se resimtă. Erau momente de slăbiciune, perfect normale pentru un suveran al cărui țară abia ce ieșise dintr-un război cum nu se mai întâlnise până atunci în istorie. Cu toate acestea, regina realiza importanța sa în această misiune, a cărei miză era cauza națională. Până la plecarea sa, ea și-a găsit puterea ca un adevărat lider, să continue, așa cum a știut mereu în momente grele să facă. Momente precum moartea fiului său Mircea, în mijlocul tensiunilor războiului, dar ea a înțeles că nu era doar mamă, ci era *Regina Mamă*.

Pe data de 6 aprilie, regina Maria a onorat cu prezența sa petrecerea de la Grand-Palais, oferită în cinstea soldaților franco-americani răniți. Ea a fost întâmpinată de generalul Petetin, Nelson Cromwell, fondatorul Atelierului răniților franco-americani, Victor Antonescu, secretarul general Brandt, doctorul Lievre-Bizard. În primul rând al publicului, a fost observată și doamna Wilson, soția președintelui american. „Aceasta a fost prima mea întâlnire cu ea și trebuie să spun că am găsit-o încântătoare”[69]. Era o oportunitate deosebită pentru Maria de a se apropia de liderul Statelor Unite. Suverana se regăsea la aproape fiecare eveniment important, unde ar fi avut ocazia să interacționeze cu cei ce decideau politica vremii sau aveau o capacitate de influență, precum soția decidentului american în cadrul Conferinței, Woodrow Wilson. Cuvintele sale erau căutate în fiecare cadru de societatea franceză, fiind o mare onoare, și un eveniment excepțional ca o suverană să fie atât de expusă. „Mi s-a cerut să adresez câteva cuvinte soldaților și am făcut-o”[70]. Obișnuită să se afle în centrul atenției, mereu găsea cuvinte alese pentru audiența sa. Dar nu

[66] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 127.
[67] *Echos*, în „Le Matin”, MCMXIX, nr. 12.819, 1919, p. 2.
[68] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 133.
[69] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 135.
[70] *Ibidem*.

numai fastoasele petreceri erau vizate de Maria, căci în a doua parte a călătoriei sale își continuă vizitele în orașele afectate de război. *La reine de Roumanie a Reims*[71], anunţau cotidianele pe 8 aprilie 1919. „O vizită emoţionantă la un morman de ruine, între care catedrala se înalţă ca o fantomă de o frumuseţe de neimaginat”[72]. Acest tip de vizite arătau că deși era o regină, cu atribuţii limitate din punct de vedere constituţional și social, ea era interesată de război, de dramele trăite de oameni, de suferinţa lăsată în urmă.

Cum Parisul ajunsese să îndrăgească prezenţa suveranei României, municipalitatea a dat un ceai în cinstea reginei Maria la primărie. Printre personalităţile aflate la acel eveniment îi putem remarca pe: Stephen Pichon, Ion I. C. Brătianu, Victor Antonescu, generalul Berdonlat. Autrand a ţinut un discurs pentru a omagia regina: „Ai meritat bucuria de a trăi ceasul glorios, de a-i vedea pe urmașii lui Mihai Viteazul, recunoscuţi definitiv în misiunea lor ca santinele avansate ale civilizaţiei latine pe marșurile de la est. Într-o fermecătoare improvizaţie, regina a mulţumit orașului Paris pentru primirea sa. Ea și-a exprimat admiraţia pentru soldaţii francezi atât de curajoși în luptă, atât de calmi în suferinţă“[73]. La final, regina a semnat în cartea de oaspeţi a orașului. Numele marilor români rămași în istorie susţineau discursurile vremii, erau recunoscuţi chiar și în societăţi străine.

Pe 10 aprilie 1919, o altă zi în capitala Parisului, deosebit de importantă pentru cauza României, întru-cât, Maria urma să îl cunoască la ora 9:30 pe președintele Statelor Unite, Woodrow Wilson. Însoţit de soţia sa la această întâlnire, discuţiile nu au fost foarte întinse sau profunde, în schimb regina a reușit să pună accentul pe una din marile probleme cu care se confrunta România la acel moment, anume bolșevismul, dându-i detalii pe care acesta nu le cunoște. „El a declarat că, în special, ţările mai mici vor beneficia de Liga Naţiunilor”[74]. Putem deduce că președintele american nu dădea neapărat o deosebită atenţie României, dar dorea să o asigure pe regină că beneficii urmau să existe. Continuarea discuţiei a avut loc a doua zi, la prânz. O conversaţie plăcută și antrenantă, dar de asemenea și productivă, deoarece Maria a reușit să îi obţină lui Brătianu o întâlnire cu acesta. „Am obţinut promisiunea că îl va primi pe Brătianu, deși, fără îndoială, aș putea face mult mai mult decât Brătianu, dacă amândoi am avea timp”[75]. La fel ca în timpul războiului, Maria simţea că își putea asuma un rol masculin, atunci când el lipsea cu desăvârșire. Faptul că politicianul român avea ocazia unei discuţii private cu unul din decidenţii Conferinţei era un pas însemnat.

Deși comunicarea era dificilă între Paris și România, regina Maria și regele Ferdinand păstrau un dialog constant pentru a putea susţine cauza comună și pentru a-și coordona deciziile. Pe data de 4 aprilie 1919, ea a primit o telegramă din

---

[71] *La reine de Roumanie a Reims*, în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.094, 1919, p. 2.
[72] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 136.
[73] *La reine de Roumanie a l'Hotel de Ville*, în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.098, 1919, p. 2.
[74] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 143.
[75] *Ibidem,* p. 146.

partea lui Nando, după cum îl numește în amintirile și scrisorile ei, în care acesta îi mărturisea îgrijorările sale, rugând-o să explice „situația periculoasă în care se află România și necesitatea extremă pentru noi să obținem ce aveam nevoie”[76]. Cu ultimele forțe, regina a apelat la toate personalitățile influente din jurul său pentru a pune lucrurile în mișcare mai repede.

Concomitent cu suverana, regele, deși o fire timidă, a apelat tot la ajutorul *vocii presei*, explicând într-un interviu deciziile și acțiunile sale și ale guvernului din timpul războiului. El începe prin a vorbi de reformele agrare promise în 1916 soldaților de pe front, un important pas acum în politica internă a României de după război, fragilă în fața pericolului comunist. Apoi, suveranul explică acțiunea cel mai mult criticată în cadrul Conferinței păcii: „Nu am vrut niciodată să semnez amnistia cu trădători, în ciuda tuturor presiunilor făcute asupra mea. Desigur, nu am semnat niciodată nedreptul tratat, în ciuda tuturor amenințărilor și a tuturor argumentelor care mi s-au adus, astfel încât acest act să rămână complet nul. România nu a făcut niciodată pace cu inamicul, pentru că nicio forță brută nu poate obliga un popor să-și nege voința și tradițiile profunde“[77]. Aceasta era informația primară în discursul său, deoarece era nevoie din partea regelui țării însuși să asigure actorii internaționali de intențiile și nevinovăția României. După cum menționează și autorul articolului, cum pericolul exterior era înlăturat, regele avea cele mai mari speranțe pentru viitorul țării, care, după cum spera acesta, avea să ocupe locul pe care caracterul și bogățiile sale îl asigurau în lume. El afirmă că supremația Germaniei în România a luat sfârșit pentru totdeauna. De altfel, Ferdinand își continuă interviul declarând că teama de pericolul maghiar nu a dispărut. El nu credea că aceștia erau pregătiți să accepte principiile wilsoniene, în schimb, pentru ei predominând spiritul imperialist. Faptul că se tem că vor fi lipsiți de resursele Transilvaniei îi va determina probabil să ducă un război împotriva românilor, în ciuda dorințelor Aliaților[78]. Teritoriul Transilvaniei fiiind o miză foarte importantă.

La jumătatea lunii aprilie, publicațiile anunțau că Maria, alături de fiicele sale, a făcut un sejur la Versailles, unde a vizitat atât grădinile, cât și „principalele săli ale castelului, în special cele unde Conferința de Pace va ține ultimele sale întâlniri”[79]. Se poate deduce că interesul reginei pentru discuțiile din cadrul Conferinței fusese intuit de presă. „Întâi ne-am plimbat împrejurul Palatului Versailles”[80]. Dar unul din cele mai importante evenimente ale acestei părți a lunii, dar și a vizitei sale la Paris, a fost vizita lui Georges Clemenceau din data de 14 aprilie[81], anunțată de ziarul *Le Matin*. Pentru suverana Maria, întâlnirile cu *Tigrul*[82] erau cele mai importante, era

---

[76] *Ibidem*, p. 134.
[77] *Dans le Balkans*, în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.099, 1919, p. 2.
[78] *Ibidem*.
[79] *La reine de Roumanie a Versailles*, în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.100, 1919, p. 3.
[80] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 149.
[81] *Echos*, în „Le Matin”, MCMXIX, nr. 12.831, 1919, p. 2.
[82] După cum era bine-cunoscuta poreclă a lui Georges Clemenceau.

modul prin care putea schimba felul în care discursul lui Brătianu era privit în cadrul Conferinţei. După cum am menţionat la începutul acestui capitol, chiar contele de Saint-Aulaire ne spune că scopul principal al plecării reginei la Paris era o întâlnire cu liderul francez. Întâlnirile anterioare aduseseră schimbări remarcate chiar de președintele Poincare. De data aceasta Clemenceau a venit să o vadă pe Maria, ceea ce ne poate duce cu gândul că interesul său faţă de România era unul crescut în comparaţie cu prima întâlnire. Discuţia a fost una plăcută, dar nu au intrat foarte mult în politică. Concluziile suveranei au fost că liderul francez nu îl simpatiza neapărat pe Brătianu. „Brătinau îl plictisește, acesta este adevărul și el este bătrân și nu vrea să fie plictisit”[83]. Într-adevăr personalitatea inflexibilă a lui Brătianu, după cum am discutat-o la începutul acestui capitol, ar fi putut reprezenta unul din motivele pentru care discursul României era neascultat. Cu toate acestea, regina a reușit să obţină promisiunea acestuia, „l-am făcut să-și dea cuvântul de onoare că va sprijini ţara noastră”[84]. Această afirmaţie culeasă din memoriile zilnice ale reginei, poate reprezenta o confirmare a contribuţiei sale în cauza României. Bineînţeles, acest efort a fost unul comun, susţinut atât de diplomaţi, cât şi de clasa politică, efort la care Maria a României a contribuit într-o măsură ce nu poate fi calculată neapărat, dar merită remarcată.

În ziua plecării sale, regina, acompaniată de fiicele sale, prinţesa Beatrice de Bourbon și de doamna sa de onoare, a vizitat Școala superioară industrială de reeducare pentru pentru soldaţii orbiţi în război din Neuilly, după cum anunţa ziarul *Le Temps*. Suverana și-a manifestat admiraţia și a întreţinut conversaţii lungi cu elevii[85]. Înainte de a pleca, a asistat la un discurs și a primit o donaţie de 200.000 de franci pentru orbii din România. Până în ultima sa zi la Paris, suverana a păstrat un program încărcat, demn de un lider ce nu își lasă timp pentru o pauză atunci când trebuie să lupte să își atingă ţelul, iar fiecare efort în plus conta.

La depart de la reine de Roumanie[86], anunţa *Le Temps*. „Plecarea, în sfârşit a trebuit să aibă loc”[87]. Se poate simţi tonul uşurat cu care regina a scris aceste rânduri, după o perioadă de aproximativ o lună în care fiecare zi părea că are prea puţine ore pentru câte sunt de făcut, după ne mărturisește suverana. Alături de prinţesa Ileana, generalul Ballif și doamnele sale de onoare, Maria a părăsit Parisul la ora 19:00 din gara Lyon. Suverana a fost întâmpinată pe platforma staţiei de președintele Republicii, șeful misiunii militare, general Mordacq, ministrul războiului, mareșalul Foch, amiralul Fournier, William Martin, directorul protocolului, Ion I. C. Brătinau, Victor Antonescu, prefectul Senei, președintele Consiliului municipal, generalul Coandă, șeful misiunii militare la Conferinţă, domnul Opof, ministru

[83] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 150.
[84] *Ibidem.*
[85] *La reine de Roumanie chez les Aveugles*, în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.103, 1919, p. 4.
[86] *La depart de la Reine de Roumanie*, în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.104, 1919, p. 4.
[87] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 155.

la Washington[88]. „Parisului i-am spus la revedere cu tristeţe, cu emoţie, cu inima tulburată”[89]. Tulburarea și emoţia putea veni din faptul că la acel moment nu se știa ce urma pentru România la finalul acestei de Conferinţe. Implicarea, efortul și emoţia depuse de suverană atât în război, cât și acum la finalul acestuia fuseseră epuizante, dar ceea ce spera Maria că le va face să merite era îndeplinirea visului naţional.

Aşadar, vizita Mariei în stăinătate tocmai se încheiase. La începutul Primul Război Mondial, România, precum restul ţărilor europene, avea să fie pusă în faţa unei alegeri. Existau trei variante: de a intra în război de partea Puterilor Centrale, de a intra în război de partea Antantei, sau de a rămâne neutră. România a fost de la început îndelung curtată de ambele tabere, dar dificultatea luării deciziei a constat în mai mulţi factori. Ţara se împărţise între germanofili și antantofili, divizarea se produsese în rândul populaţiei, al guvernului, dar și al familiei regale. Decizia păstrării neutralităţii a fost cea care a dat o gravă lovitură regelui Carol I, german de origine, care, după cum mulţi contemporani mărturisesc, a dus la agravarea stării sale de sănătate și într-un final la decesul său. Fisiunea a rămas între aceste tabere, însă, după cum ne mărturisește ministrul american la București, „guvernul se pregătea de o posibilă intrare în război, dar o făceau foarte subtil, astfel încât Germania să nu suspecteze”[90]. România se pregătea de intrarea în război.

La finalul conflictului, România se regăsea încolţită de dușmani, de inamicul geman și de trădarea rusă, iar Aliaţii păreau că o abandonaseră, căci frontul nu mai putea fi menţinut, iar presiunile sociale nu erau de ignorat. Pacea cu Puterile Centrale, nesemnată de regele Ferdinand, apoi alături de reintrarea în război alături de Aliaţi, au fost cele care au ridicat moralul tuturor în acele vremuri, intrarea Statelor Unite în război reprezentând momentul ultim de salvare. Cu toate acestea, la finalul războiului, România, deși în tabăra Antantei, cea care câștigase războiul, era văzută ca acea ţară care trădase semnând un tratat de pace cu Puterile Centrale. Conferinţa de Pace era totuși momentul oportun pentru România pentru a-și cere garanţiile promise, dovedindu-și nevinovăţia.

La finalul Primului Război Mondial, situaţia României în cadrul Conferinţei de Pace de la Paris era una nefavorabilă, în ciuda încercărilor și abilităţilor diplomatice ale lui Ion I. C. Brătinau, liderii Conferiţei nu se lăsau sub nicio formă convinși de încercările delegaţiei române de a dovedi nevinovăţia Tratului de Pace cu Puterile Centrale. Mereu venind în ajutorul României pe durata mandatului său de ministru francez la București, Contele de Saint-Aulaire, a remarcat capacităţile reginei Maria de a comunica, de a influenţa și într-un final de a pune lucrurile în mișcare.

La venirea sa în România, putem remarca faptul că principesa Maria nu și-a găsit locul. Fiind încă la o vârstă foarte fragedă, venită din sânul familiei unde fusese protejată de greutăţile maturităţii, ea a fost nevoită să se adapteze unei vieţi noi, în

[88] *La depart de la Reine de Roumanie*, în „Le Temps”, MCMXIX, nr. 21.104, 1919, p. 4.
[89] Regina Maria a României, Însemnări zilnice..., p. 156.
[90] *Ibidem*.

primul rând aceea de mamă, care poate fi tulburătoare pentru o tânără pusă în faţa faptului împlinit[91]. De asemenea, plăceri precum călăritul nu i-au fost permise de rigorile impuse de regele Carol I, iar regina Elisabeta pe de altă parte, nu i-a uşurat traiul la curtea regală română. De-a lungul timpului, Maria s-a regăsit în literatură. De la miile de pagini de memorialistică, la beletristică, basme create pentru copiii săi, „totul sub forma unei literaturi de cea mai bună calitate"[92]. De asemenea, ea şi-a găsit libertatea în caritate, într-un rol de lider, de suveran, încă din anul 1913 în timpul celui de-al doilea război balcanic. Acel moment a fost cel care i-a oferit experienţa necesară la intrarea în Marele Război.

Eforturile sale din timpului războiului au venit în ajutorul său, căci imaginea sa devenise una internaţional recunoscută, aceea a unei regine direct implicate pe front, în spitale, acolo unde era nevoie de ea. Curajul său în faţa unor imagini şi situaţii greu de suportat, dar şi neobosita sa atitudine au fost cele care i-au susţinut rolul pe care urma să îl aibă. Contele este cel care a venit cu propunerea de a o trimite pe suverană la Paris, atât pentru a discuta cu liderii guvernelor aliate, cât şi pentru a regla imaginea României prin intermediul presei şi al publicului. Rolul presei era unul deosebit de important de asemenea, deoarece imaginea ţării avea nevoie de un public larg care sa o susţină, iar politica mondială se făcea acum în capitala Franţei, era momentul oportun pentru a atrage atenţia şi suportul marilor publicaţii.

La Paris, încă din prima zi, după cum am putut observa, regina a cucerit cotidianele, dar şi societatea franceză. Fiecare pas îi era urmărit şi fiecare cuvânt ascultat, deoarece vizita unei regine era neaşteptată şi deosebită într-un asemenea context. Era invitată la toate evenimentele mondene, la dineuri, la ceaiuri, în călătorii, dar cel mai important, ea a reuşit să intre în legătură atât cu Clemenceau, dar şi cu Wilson şi Lloyd George. Discuţiile cu aceştia, putem afirma că au contribuit într-o anumită măsură în a face cauza României să fie ascultată, în special cele cu premierul francez, în urma cărora, însuşi Raymond Poincare i-a confirmat reginei că şi-a schimbat atitudinea, fapt ce este confirmat şi de ultima lor discuţie menţionată în jurnalul reginei. Între viztitele la Paris, Maria a fost la Londra, unde l-a convins pe vărul său, regele Marii Britanii să se întâlnească cu Brătianu pentru a discuta. Accesul pe care suverana l-a oferit prin înrudirea sa cu casa regală a Marii Britanii era unul deosebit de preţios şi important pentru România, acum când pentru a ajunge cu o problemă la marii monarhi şi politicieni era aproape imposibil. Între toate aceste momente, presa franceză i-a urmărit fiecare mişcare, fapt important pentru a-şi face vocea auzită, cotidianele fiind citite atât de oameni simpli, dar şi de cei influenţi.

Călătoria sa, privită din perspectiva noastră a celor ce cunoaştem deznodământul, putem spune că a fost una de succes, dar pentru acel moment, trăit în timp real, putea fi tulburător, emoţionant, deoarece nimeni nu putea şti sigur dacă lobby-ul făcut de regină avusese efectele dorite.

---

[91] După primele semne ale primei sarcini, principesa Maria a crezut că este bolnavă, nefiind în prealabil pregătită pentru rolul de mamă.

[92] Alin Ciupală, *op. cit*., p. 264.

Așadar, aflați în fața istoriei, putem spune că scopul călătoriei Mariei a fost atins. Nu putem spune cu certitudine în ce măsura lobby-ul făcut de Maria a adus o contribuție idealului românesc atins, însă, putem considera că suverana nu doar că a făcut această cauză cunoscută publicului larg, dar și celor mai importanți decidenți, cu care a intrat în contact. „Fusesem populară, trezisem interes, fusesem ceea ce ei numesc un succes”[93]. Regina era conștientă că ea nu putea face un miracol, dar era convinsă de faptul că „*arbitrul* […] putea găsi în vocea unei femei, o schimbare plăcută, și era mai pregătit să-i dea ascultare cu atât mai mult dacă pledantul era Regina însăși”[94]. Vocea sa de monarh fusese importantă atunci când cea a politicienilor nu mai era auzită. Respectul purtat acestei *regine luptătoare* pentru poporul său era cel care îi dădea legitimitate în fața marilor decidenți ai lumii, devenind astfel, după cum chiar ea se autointitulează, un ambasador special.

Înfăptuirea României Mari, bineînțeles că este rodul unei munci comune, a soldaților care s-au luptat pe front, riscându-și viețile, a politicienilor și a diplomaților, care, de asemenea, s-au luptat în cadrul tratativelor și ale conferințelor, a regelui care a refuzat semnarea Tratatului cu Puterile Centrale, a miniștrilor străini veniți în România care au empatizat cu cauza acestei mornahii, al abilei diplomații a unui „maestru al oportunității și un simultan ingenios”[95], Ion I. C. Brătianu. Lista numelor și a grupurilor care au contribuit la înfăptuirea visului național este vastă, dar considerăm că de pe ea nu poate lipsi numele acstei suverane, regina Maria a României. Contribuția sa din timpul războiului, care nu este de ignorant, coroborată cu vizita sa în străinătate în timpul Conferinței de Pace, atunci când România avea cea mai mare nevoie, sunt o parte a ceea ce a adus ea României. Nu vrem să minimizăm meritul celorlalte personaje implicate, ci doar să evidențiem implicarea suveranei. În vremuri în care femeile nu erau implicate în politică sau diplomație, iar reginele nu aveau afinități pentru aceste domenii, Maria a fost mereu prezentă în ceea ce se întâmpla în aceste sfere, ca într-un final, să devină un *actor diplomatic special*. Nu putem cunoaște sau intui cum ar fi arătat istoria astăzi fără implicarea sa, dar putem spune că regina Maria a adus contribuția sa în crearea României Mari.

---

[93] *Ibidem*.

[94] Diana Mandache, *op, cit*., p. 49.

[95] Sherman David Spector, *op. cit*., p. 296.

Colecționismul regal de artă extrem-orientală, simptom al modernizării sociale

STELUŢA BOROGHINĂ

Un rol important pentru consfinţirea autorităţii regale dar şi al modernizării noului stat independent devenit Regat (1881) l-au jucat, alături de edificarea unor palate şi reşedinţe regale, crearea unor instituţii precum Domeniul Coroanei Regale ori Colecţiile Regale. Dinastia României a reprezentat o expresie a unităţii şi suveranităţii ţării iar eforturile de a constitui un patrimoniu artistic valoros şi de durată ale membrilor Casei Regale şi ale noului stat român au determinat evoluţia modernizării societăţii româneşti. Regii şi reginele României (mă refer la primele două generaţii) proveniţi din marile naţiuni europene, deşi şi-au păstrat identitatea naţională, s-au integrat şi au promovat spiritul românesc asumându-şi, fără ezitare şi fără niciun moment de răgaz, datoria faţă de România.

În acest context patronajul artelor, colecţionismul, mecenatul, așa cum au fost practicate de membrii familiei regale, le putem considera ca parte componentă a unei strategii de constituire a proiectului dinastiei românești. Rezultatele sunt, în parte, la îndemâna noastră: palatele și reședințele regale, colecțiile de artă, constituirea școlii naționale de pictură ori închegarea unui stil național în arhitectură și decorația interioară.

Regii României care s-au deosebit prin stilul domniilor respective, existând diferențe în modul de constituire a unui patrimoniu artistic, au avut un proiect comun și anume „oferirea unui model urmat degrabă de reprezentanții societății românești. Deși diferiți, membrii familiei regale au fost adevărate personalități, iar societatea românească fiind mai înclinată spre personalități decât spre instituții s-a grăbit să le urmeze exemplul.”[1]. Astfel, membrii elitelor au preluat modelul acestora și, de-a lungul unui secol, au creat un nucleu de colecționari-patroni ai artelor care au reușit să sprijine activ cultura națională. Pentru societatea românească, „proaspăt emancipată de lumea otomană, care abia deprinsese obiceiul lecturii și al bibliofiliei, alături de anticomanie”[2] exemplul cuplurilor regale de a colecționa obiecte de artă și de a își decora reședințele a fost un imbold primit la momentul oportun care a

[1] Lucian Boia, *Suveranii României. Monarhia o soluție?*, București, Editura Humanitas, 2014, p. 21.

[2] Elena Olariu, *Boieri și aristocrați români în secolul al XIX-lea*, București, Editura Oscar Print, 2019, p. 166.

contribuit la formarea unui patrimoniu național și la constituirea unor importante tezaure de artă.

„Ne aflăm într-o epocă în care elitele s-au transformat puternic și, mai mult ca orice altă formă a culturii, poate artele decorative sunt cele care în societatea românească reprezintă o schimbare de orizont”[3]. Evoluția gusturilor membrilor familiei regale și-a lăsat amprenta asupra modului de viețuire al elitelor românești și al dezvoltării mediului artistic.

În România începutului de secol XIX, „unde se produce o răsturnare a valorilor culturale de tip oriental în favoarea celor occidentale”[4], membrii Casei Regale nu au întâmpinat dificultăți în promovarea propriilor valori estetice, au încurajat și au adoptat aspecte ale culturii franceze asimilate în timp de români, considerându-le parte a civilizației supușilor săi. Gustul pentru arta Orientului Îndepărtat a fost preluată ca parte a acestei influențe, percepând japonismul[5] cu oarecare întârziere, printr-o imitație supusă unei interpretări specifice. În Occident, japonismul a apărut în momentul în care atracția către exotism solicita o nouă schimbare a gusturilor, iar sfârșitul său îl putem pune pe seama consumării acestui tip de exotism, odată cu apariția curentului Art Nouveau (în care, dealtfel, japonismul disemnează). Putem considera japonismul, promovat prin forța împrejurărilor în cadrul Expozițiilor Universale, ca un prim curent cu tendințe de „mondializare”, cuprinzând Europa, America și Asia. În spațiul românesc, atracția către exotism nu a avut aceeași dimensiune, din contră, a predominat dorința de europenizare. Ceea ce a ajuns în cultura și societatea românească a avut semnificația unui fenomen mimetic venit din tendința de depășire a academismului[6].

După Războiul de Independență (1877–1878) când România a devenit stat suveran și regat, domnitorul Carol I[7], stabilește o etichetă corespunzătoare noului rang internațional european și concepe formarea unei colecții regale, în primul rând cu scop de reprezentare. Sub domnia acestuia, societatea românească a continuat să se modernizeze, cultura fiind una dintre preocupările de căpătâi ale suveranului, el însuși mare iubitor de artă și pasionat colecționar. Prin educația și originea sa, crescut fiind într-un castel-muzeu[8], Carol I se înscrie, ca fondator al colecțiilor

[3] Răzvan Theodrescu, *Artele decorative – simptom stilistic în civilizația românească*, în vol. *Studii și articole de istorie și istoria artei*, București, Editura Sigma, 2005, p. 321.

[4] Irina Spirescu, *De la Orient la Occident decorația interioară* în reședințele domnești și boierești (1774–1914), București, NOI Media Print, 2010, p. 13.

[5] În Occident, japonismul – preferința pentru obiectele de artă japoneze, precum și influența artei extrem-orientale asupra celei occidentale – a survenit la sfârșitul secolului al XIX-lea, reflectând atracția către exotism.

[6] Opinie exprimată de către profesorul Alin Ciupală, într-o discuție avută pe marginea acestui subiect (ianuarie 2020), la care am aderat.

[7] Carol I al României (1839–1914) – Principe de Hohenzollern-Sigmaringen, domnitor și ulterior rege al României; a condus inițial Principatele Române Unite și apoi România. Proclamat domnitor al României în ziua de 10/22 mai 1866, rămâne cu acest titlu până la data de 14 martie 1881, când devine primul rege al României, până la moartea sa, în anul 1914.

[8] O mare influență a avut-o și modelul tatălui său, principele Karl-Anton de Hohenzollern

Coroanei României, în categoria colecționismului aristocratic european. De altfel, în afară de studiile militare și de inginerie, potrivite pentru cariera de ofițer provenit din mediul aristocratic, el a urmat, în anul 1862, cursurile de istoria artei ale profesorului Anton Springer[9] de la Universitatea din Bonn. Admirația principelui față de profesorul său, (un corifeu al istoriei artei, cum era considerat în epocă) este pusă în evidență și prin invitarea acestuia, în anul 1872, în România, pentru a îl consilia în legatură cu construirea, amenajarea și decorarea castelului de la Peleș. Acesta a întreprins vizita în calitate de șef al suitei principesei Marie de Wied (mama reginei Elisabeta). La rândul ei, principesa avusese ocazia, înainte de venirea în România, să audieze prelegerile de artă pe care profesorul Springer le ținuse la Vila din Bonn a familiei princiare de Wied[10].

Prin formația sa intelectuală, Carol I se înscrie în istoria colecționismului românesc ca un colecționar-*connaisseur*-comanditar, nu numai de artă națională, ci și de artă orientală și extrem-orientală, sub diferitele ei manifestări.

Încă din epoca reamenajării primei sale reședințe bucureștene (Casa Golescu), Carol I stăpânea diferența între gustul oriental (deprins, se pare, în cursul călătoriei sale în Alger) și moda japonismului, pe cale de constituire. Între primele idei de redecorare a palatului regăsim, la sugestia principelui Carol, în 1868, amenajarea unei camere chinezești. Carol I îi cere, într-o scrisoare din februarie 1868, secretarului său, Émile Picot, să contacteze unul dintre furnizorii de obiecte de artă extrem-orientală, în cazul de față, firma fraților Baudin, specializați în mătăsuri, tapete și paravane. Aceștia îi comunicau viitorului rege că „poate vom reuși să găsim panouri gata confecționate, astfel încât să nu mai trebuiască decât să le fixăm la fața locului”[11].

Cultivarea acestei opțiuni pentru gusturi cât mai diferite se va menține și în cazul Palatului Regal unde, așa cum reiese din inventare[12], se păstrează ideea unui salon chinezesc, care va rămâne și după reamenajarea făcută cu prilejul venirii în țară, în 1869, a proaspetei soții Elisabeta de Wied[13]. Putem deduce cum arăta această cameră din descrierile lui Ulysse de Marsillac, în ziarul „Le Moniteur Roumain” (în articolul intitulat *Le Palais Princier* din ediția din 21 februarie 1869): „În fundul

(1815–1881), unul din importanții colecționari germani ai epocii sale care a organizat la Sigmaringen, încă din anul 1867, unul din primele castele-muzeu deschise pentru public.

[9] Anton Springer (1825–1891) – istoric și scriitor german, cu studii de istorie și filosofie la Charles University; profesor de istoria artei la Universitatea din Bonn.

[10] Ruxanda Beldiman, *Castelul Peleș, expresie a fenomenului istorist de influență germane*, București, Editura Simetria, 2012, p. 48.

[11] Marian Constantin, *Palate și colibe regale din România, Arhitectura și decorația interioară în slujba monarhiei (1875–1925)*, București, Editura Compania, 2007, p. 84.

[12] Narcis Dorin Ion, *Castele, palate și conace din România*, vol. I, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001, pp. 72–73

[13] Elisabeta a României (1843–1916) – în 1869 se căsătorea cu principele domnitor Carol I iar în 1881 devenea prima regină a României. Patroană a artelor, fondatoare a unor instituții caritabile, poetă, eseistă și scriitoare, publică sub pseudonimul literar Carmen Sylva.

sălii tronului, spre exteriorul curţii, se află trei saloane: salonul albastru decorat cu frumoasele acuarele de Preziosi, reprezentând privelişti din Constantinopol, poţi admira şi două bufete Boulle foarte frumoase; salonul alb şi auriu stil Ludovic al XV-lea, foarte elegant şi nobil, salonul chinezesc ar merita el singur o întreagă descriere. Tavanul pictat în manieră chinezească şi, pentru a imita cerul liber artistul a pus grilajele aurite pe nişte oglinzi care dau impresia unei deschideri în gol. Vase mari şi cupe din porţelan de China, trepiede şi cutii din sidef şi lemn de abanos împodobesc toate etajerele. Pereţii dispar sub patru minunate tapiserii de Gobelins, foarte bine păstrate şi cu un desen foarte original, asortat cu întreaga ornamentaţie a salonului"[14]. Putem concluziona că goblenurile erau cele achiziţionate de domnitorul Carol de la Alexandrina Ghica[15]: „nişte goblenuri din veacul al XVII-lea referindu-se la vizita ambasadei siameze la curtea lui Ludovic al XIV-lea. Aceste goblenuri moştenite de mine au fost cumpărate de către regele Carol şi s-au întors astfel la vechiul lor domiciliu"[16]. Salonul respectiv este păstrat ca atare şi după reamenajarea din 1884, regăsindu-se în inventare[17]. Ulterior, noul Palat Regal, edificat de Paul Gottereau[18], va deveni o reşedinţă demnă de rangul suveranilor români. Carol I avea deja experienţa ridicării Castelului Peleş, motiv pentru care a ales pentru realizarea decoraţiilor interioare, firme franceze (Krieger din Paris), austriece şi germane (Heymann din Hamburg sau Bembe din Mainz)[19]. Aceasta din urmă a asigurat mobilierul din camera chinezească şi din camera orientală[20]. Pentru camera chinezească, oferta Casei Bembé din Mainz cuprinde schimbarea stofelor şi mobilier specific, iar pentru camera japoneză, dotarea urma să fie integrală, în valoare de 6.521 lei[21]. Se poate deduce modul în care erau percepute cele două încăperi, conform gustului epocii: diferenţa clară între camera chinezească (probabil doar improspătarea celei deja existente) şi cea japoneză (nou creată). Cel mai probabil, mobilierul chinezesc era o reinterpretare europeană (genul *chinoiserie*[22]) în vreme ce, pentru salonul japonez, putem presupune influenţa crescândă a modei japonismului.

---

[14] Ulysse de Marsillac, *Bucureştiul în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1999, pp. 167–168.

[15] Alexandrina Ghika (1830–1926) – soţia lui Ion Ghika (Ministru de externe în perioada 1862–1863) care a fost împuternicit de domnitorul Alexandru Ioan Cuza să se ocupe de reamenajarea interioarelor caselor Golescu, devenite Palat Domnesc, şi cu achiziţionarea de mobilier şi obiecte de artă din străinătate, colaborator apropiat în acest proiect fiind Vasile Alecsandri, aflat la Paris în calitate de ambasador.

[16] Vladimir Ghica, *Din istoria Palatului Regal*, în „Convorbiri literare", nr. 5, 1913, p. 457.

[17] Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare ANIC), Fond Casa Regală, dosar 28/1887.

[18] Paul Gottereau (1843–1904) – arhitect francez care a proiectat mai multe clădiri din România.

[19] Irina Spirescu, *op. cit.*, pp. 122–123.

[20] *Ibidem*, pp. 123–124.

[21] ANIC, Fond Casa Regală, dosar nr. 48/1888 f.139, dosar nr. 3 0/1890 f.138, dosar nr. 41/1888 f. 35 v.

[22] *Chinoiserie* – termenul denumeşte imitaţii occidentale ale decorurilor chinezeşti, frecvent folosite pentru a da o notă exotică unui interior.

După Expoziția Universală de la Paris, din 1878, mobilierul japonez se impune în Europa, mobila de bambus fiind căutată pentru amenajările interioare în stil oriental. Stilul japonez a influențat producția europeană, fapt ce a determinat crearea de noi forme. Exotismul stilurilor orientale l-a inspirat și pe regele Carol I, care amenajează, atât la Palatul Domnesc de la București, cât și la reședința de vară de la Sinaia, camere în stil japonez și chinezesc[23].

La Palatul Domnesc de pe Calea Victoriei, putem deduce existența, încă de pe vremea domnitorului Cuza[24], a mai multor obiecte de decor chinezești, în general porțelanuri de mari dimensiuni, perechi de vaze decorative, unele dintre ele transformate în lămpi aflate atât în spațiile de reprezentare (biblioteca, salonul galben de recepție) cât și în spațiile private (apartamentul Doamnei), conform inventarelor vremii[25].

De menționat Gustav Klimt[26], în postura de tânăr decorator, aflat la începutul carierei sale. Castelul Peleș se constituie în cel mai important depozitar din România al creației lui Gustav Klimt, în cadrul atelierului Künstler-Compagnie[27]. Câteva dintre aceste lucrări originale pot suscita interesul din punct de vedere al influențelor japonismului în România. Germenii acestor influențe japonizante îi putem găsi încă din vremea când Klimt elaborează motive decorative florale de inspirație japoneză. Putem descifra aceste intenții de apropriere a esteticii nipone în lucrările executate la Peleș, în decorațiile sălii de teatru, anume în pânzele reprezentând *Primăvara* și *Vara*. Atrag atenția fragmente de I vegetal (crengi, ramuri înflorite) asemănător celui din gravurile pe lemn japoneze[28].

Din cele prezentate reiese faptul că, deși Carol I adoptase gustul pentru stilul extrem-oriental, în principal ca pe o manieră de decorare, acesta s-a menținut ca o constantă a colecționismului său alături de colecționarea armelor, obiectelor de ceramică (inclusiv japoneză și chineză, cu precădere ceramică istoristă europeană), unele din pasiunile sale. Este cunoscută din biblioteca Peleșului existența unor colecții întregi de reviste de arhitectură și decorațiuni interioare, dovadă că

---

[23] Irina Spirescu, *op. cit.*, pp. 75–78.

[24] Alexandru Ioan Cuza (1820–1873) – primul domnitor al Principatelor Unite și al statului național român sub conducerea căruia, la 24 ianuarie 1859, s-a înfăptuit Unirea Principatelor (Moldova și Țara Românească). Acesta a inițiat importante reforme interne care au creat un cadru modern pentru dezvoltarea țării. Printr-un decret semnat de acesta, din 1864, se înființează Școala Națională de Arte Frumoase.

[25] ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Ecarete, dosar 1513/1864, f. 48, 49, 50, 51, 52, 53.

[26] Gustav Klimt (1862–1918) – pictor și decorator austriac, lider al avangardei vieneze și unul din fondatorii „Secesiunii vieneze", mișcare artistică apărută la Viena în 1897.

[27] Künstler-Compagnie – atelier de pictură (activ între anii 1879–1892), care executa comenzi de decorație a unor edificii private și publice, atât în interiorul Imperiului Austro-Ungar, cât și în afara granițelor.

[28] Impresia generală este întărită și de alte elemente, precum formatul lucrării, asimetria compozițională, încărcătura fondului decorativ, dispunerea personajului într-o lungă diagonală, depășirea cadrului imaginii care însă se combină cu realizarea în stil academist a temei și coloritului.

„arta și arhitectura se aflau în fruntea preferinţelor tânărului suveran”[29]. Putem contextualiza această pasiune în moda europeană a vremii la care Carol I „se raporta constant”[30]. Până la Războiul franco-prusac (1870–1871), preferinţa pentru decoraţiunea franceză a predominat, pentru ca ulterior să devină mai importantă componenta istoristă germană.

La Sinaia, în locuinţa pe care o considera personală, monarhul a adoptat stilul Renașterii germane, a cărui iconografie asociată, vorbind despre amploarea strămoșească culturală, transfera atributele vechimii sale, noii case regale române. În schimb, în privinţa Palatului Domnesc, spaţiu oficial de reprezentare a noii monarhii române, a păstrat aspectul neoclasic și elementele de artă decorativă franceză folosit de-predecesorii săi, printre acestea aflându-se și camera chinezească.

La Palatul Domnesc, Carol I, om al convenţiilor, a respectat stilul decorativ care slujea unui scop de aparat, pe când la Peleș, reședinţa personală de vară, aceasta a fost decorată după gustul propriu, în stilul Gründerzeit[31]. Castelul Peleș este considerat ca fiind de factură istoristă din punct de vedere arhitectural și al decoraţiunilor interioare. Aici însă, Carol I și-a dat măsura de colecţionar-*connaisseur*-comanditar de artă, înscriindu-se în rândul colecţionismului aristocratic din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ce prelungește un fenomen existent în familiile regale și nobiliare din veacurile anterioare. „Prin origine și prin educaţie, prin profilul său de fondator al colecţiilor Coroanei României, Carol de Hohenzollern-Sigmaringen este un reprezentat de seamă al colecţionismului princiar german, fenomenul remarcându-se atât tematic prin nostalgia pentru trecut, legată de istoria familiilor, cât și prin rigoarea instrumentelor de cercetare (cataloage și documente) ce însoţesc fondurile variate de opere”[32]. În principalele fonduri patrimoniale deţinute la Castelul Peleș, pe lângă impresionanta sa colecţie de arme, se face referire la colecţia[33] de tablouri vechi constituită între anii 1869–1890. Obiectele de artă deco-

---

[29] Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Castel Peles 1883–1933*, Bucuresci, Editura Fundaţiilor Regale, 1933, p. 123.

[30] Ruxanda Beldiman, *op. cit.*, p. 16.

[31] Gründerzeit – curent architectural, ramură a istorismului european, apărut după 1850, până în 1914. În contextual românesc, poate fi interpretat, în sensul său mai larg, civilizaţional, ca un timp al întemeierii. Această fază a fost, de asemenea, importantă pentru integrarea noilor tehnologii în arhitectură și design.

[32] Ruxanda Beldiman, *op. cit.*, pp. 27–32.

[33] Cea mai mare parte a colecţiei suveranului a provenit din achiziţionarea unui mare lot din colecţia Bamberg (1820–1893), consul al Germaniei la Genova și la Paris. Catalogul galeriei număra, în 1898, 214 lucrări, înfăţișând mai toate școlile vechi: italiană (91), germană (15), flamandă și olandeză (51), spaniolă (29), franceză (27), engleză (1). În 1898 a fost tipărit la Paris un catalog ilustrat cuprinzând reproducerile a 212 tablouri de o valoare apreciabilă, cele mai vechi fiind din secolul al XVI-lea. Léo Bachelin (1857–1930), bibliotecarul regelui Carol I, a fost cel care a întocmit catalogul *Tableaux anciens de la galerie Charles Ier, roi de Roumanie, catalogue raisonné, avec soixante-seize héliogravures de MM. Braun*, (Paris, Clément et Cie, 1898). Acesta a reprezentat o bază documentară care a fost utilizată în testamentul monarhului, din 14/26 februarie 1899. Regele a dispus astfel: „Galeria mea de tablouri, tocmai cum este descrisă în catalogul ilustrat al bibliotecarului meu Bachelin, va rămâne

rativă veche sau nouă (sticlărie artistică, porţelan, argintărie, covoare, mobilier) nu au fost inventariate ca fonduri patrimoniale definite ca atare în vremea lui Carol I, dar ele constituie fonduri valoroase, exprimând opţiunea de gust istorist (incluzând aici și apetenţa specifică pentru exotism manifestată prin gustul pentru orientalism.

O dovadă a aprecierii pe care Carol I o avea faţă de ansamblul realizat, constituit din clădire și colecţiile adăpostite, văzute ca o operă de artă completă, o reprezintă și ideea vizitării de către public a Castelului Peleș. Léo Bachelin explică această temerară democratizare a artei prin viziunea comanditarului: „Peleșul s-a dorit încă de la început a fi un muzeu prin comorile artistice pe care le cuprinde”[34]. Reiese de aici și importanţa rolului modernizator jucat de suveran pe acest segment al dezvoltării societăţii românești, el fiind interesat de exercitarea rolului educativ al colecţiilor, pe lângă cel de reprezentare.

Trebuie subliniat și interesul deosebit pe care Carol I l-a arătat colecționării de ceramică, cu precădere istoristă, așa cum se observă și din obiectele aflate în expunere, actualmente la Peleș, dar și din interesul personal pentru achiziţionarea unor astfel de obiecte, mărturie stând schimbul de scrisori[35] cu creatori importanţi din domeniu. Studiind această corespondenţă, aflăm că „vechea ceramică era colecţionată cu precădere pentru Palatul Regal din București, iar pentru Peleș, perceput ca o clădire modernă, Carol I solicita faianţă de imitaţie, adecvată arhitecturii în stilul neorenașterii, deși Regele mai comandase ceramică istoristă și înainte de construcţia Peleșului”, fapt confirmat și de Alexandru Tzigara-Samurcaș care își amintește că „Regele, arătându-i camera sa de lucru, s-a mândrit cu unele vechi ceramici de la Sigmaringen”[36].

Ceramica orientală reprezinta un segment valoros al colecţiilor regale aflate și expuse la reședinţa regală de vară de la Peleș. Achiziţionate treptat, încă din primii ani după venirea în România, piesele orientale au fost cumpărate din străinătate, fie cu ocazia vizitelor ocazionate de Expoziţiile Universale de la Paris, Londra sau Viena, fie din colecţiile particulare aparţinând aristocraţiei locale și străine sau de la firmele specializate de distribuţie. Alături de vasele chinezești din secolele XVIII-XIX, din „familia verde”, „alb-albastru” și „brune de Chine”, decorate cu scene ational ample, se regăsesc câteva rafinate vase Celadon din secolul al XVIII-lea. Regele Carol I a cumpărat și servicii de cafea de fabricaţie japoneză. Foarte diferite ca material și decoraţie, piesele ationa nivelul ationalive al ceramicii japoneze de la sfârșitul secolului al XIX-lea[37]. Cele mai importante achiziţii ale lui Carol I provin din atelierele Satzuma și Arita. Un exemplu în acest sens îl reprezintă un serviciu de ceai din

pentru totdeauna și în întregul său în ţară ca proprietate a Coroanei României”. Pentru testamentul Regelui Carol I a se vedea *Testamente regale*, (editor Mirela Daniela Târnă, cuvânt introductiv Ștefania Dinu), București, Arhivele Naţionale ale României, 2019, p. 30.

[34] Léo Bachelin, *Le Château Royal de Sinaia*, Paris, Editeur Firmin Didot, 1893, p. 93.

[35] A.N.I.C., Fond Castele și Palate, dosar nr. 383/1885; Fond Casa Regală, dosar nr. 30/1883 și dosar nr. 19/1884.

[36] Marian Constantin, *op. cit.*, pp. 129–131.

[37] Pentru a concura cu succes porţelanul chinezesc, japonezii recurg la metoda decorării în exces a

colecţia regală, compus din ceainic, două farfurioare și două boluri, decorate pe întreaga suprafață cu motive antropomorfe pe fundal cu imbricații, în cromatică strălucitoare de aur, ocru și albastru cobalt. Piesele japoneze au fost achiziţionate de pe piaţa constantinopolitană prin intermediul pictorului documentarist maltez, Amedeo Preziosi (1816–1882), după cum reiese din corespondenţa întreţinută de acesta cu ation Carol I, între anii 1881–1914[38].

Colecţionar recunoscut, ation Carol I a achiziţionat pentru reședința de la Sinaia, servicii chinezești, de ceai și de cafea. China s-a numărat ationa cei mai căutaţi furnizori de ationa ationali și domestică. Remarcabile prin calitatea pastei, a cromatismului viu și a varietății uluitoare a motivelor decorative (scene de gen, motive floral-vegetale etc.), piesele din colecția Castelului Peleș ocupă un loc important în cadrul colecţiei de ationa ational.

În afara acestor obiecte de colecție, unele dintre ele admirabile, putem remarca, în numeroase imagini de epocă din încăperile Peleșului, vase de porţelan, cu rol decorativ, cu precădere vaze de dimensiuni impresionante, adesea perechi dispuse în spaţiile de intrare (holuri și scări), tendinţă care poate fi regăsită și la Palatul Regal de pe Calea Victoriei sau la Cotroceni. Menţionăm existenţa actuală a unui set de mobilier din lemn de tec din Castelul Peleș, ulterioară epocii regelui Carol I, cel mai posibil un dar primit din India de Carol al II-lea. De asemenea, pentru multe din obiecte decorative extrem-orientale dispuse mai ales la Pelișor, vaze de porţelan și cloisonné, nu se poate documenta apartenenţa lor certă la colecţia regală dată fiind absenţa unor inventare la momentul confiscării lor, în 1948[39].

O dovadă a politicii de emancipare culturală a principelui Carol, încă de la începutul domniei sale în vara anului 1869, este decizia acestuia de a-și prezenta public colecţiile, dorind astfel să dea un exemplu concetăţenilor cu propriu-I interes pentru arte și să impulsioneze colecționarea de obiecte cu valoare estetică. Expoziția domnească de la Palatul Academiei din 28 iunie–7 iulie, a fost una programatică în care nobilul colecţionar a decis să-și prezinte public preferinţele artistice, cu scopul de a încuraja colecționarea de atio cu ational ational, piese de artă populară, creații ationa documentariste în care prevalau scenele câmpenești, tipurile umane ational anumitor zone etnografice și monumentele istorice. De organizare s-a ocupat Carol Pop de Szathmáry[40], pictorul și fotograful Curții.

O altă ocazie în care au putut fi admirate într-o expunere publică, vase și mobilier

---

serviciilor de ceai și cafea destinate pieței europene, în timp ce, în spațiul nipon comercializează piese de o mare simplitate artistică.

[38] A.N.I.C., Fond Casa Regală, dosar nr. 36/1882, f. 432.

[39] Ulterior, reconstituirea acestor interioare s-a facut cu obiecte din depozitul de la Posada, respectând spiritul epocii, dar fără a se mai putea recupera obiectele originale. Informații oferite de Mircea Hortopan, Director Științific al Complexului Muzeal Național Peleș, într-o discuție în cadrul cercetării doctorale (ianuarie 2020).

[40] Carol Popp de Szathmári (1812–1887) – pictor și grafician maghiar din Transilvania, primul fotograf de artă și documentarist din Regatul Român și unul dintre primii zece fotografi din Europa; fotograf oficial al domnitorilor Gheorghe Bibescu, Barbu Știrbei, Alexandru Ioan Cuza și Carol I.

din China și Japonia, alături de picturi vechi europene și românești contemporane[41], obiecte din colecția domnitorului Carol I[42], a fost cea de la expoziția Societății Amicilor Belle-Artelor din 1873, an care se dorea o panoramă a avuției artistice a țării. Expoziția, deschisă la 1 ianuarie 1873 „*în catul întâi al Otelului Herdan pe Bulevardul Elisabeta Doamna*"[43] este cea mai importantă acțiune a colecționarilor de artă din veacul al XIX-lea. Catalogul ilustrează, la rândul lui, această tendință de a colecționa obiecte, atât din Orient, cât și din Occident.

Familia domnitoare participă la expoziție cu mai multe piese de artă ationali, de la cea europeană, la cea ationa-orientală. Dintre acestea remarcăm: o pereche vase și un elefant din bronz desemnate ca „lucrări chinezești vechi", patru vase mari și două vase cu opt laturi din porțelan chinezesc, trei vase japoneze din porțelan cu ational de bronz[44].

Obiecte de artă ational și ationa-orientală găsim și la alți colecționari. Carol Popp de Szathmári expune un paravan chinezesc, sculptat pe lemn și pictat pe mătase, și o „mescioară" chinezească din lemn sculptat[45]. Pasiunea lui Szathmári pentru obiectele de artă extrem-orientală (și nu numai) l-a determinat să le colecționeze, se pare în mod avizat, chiar de la Paris. Deși despre colecția sa de artă se cunosc multe amănunte, din surse documentare, acestea fac referire doar în treacăt la obiectele de artă extrem-orientală, dar se știe că majoritatea acestora au intrat în posesia fiului său, pictorul Alexandru Satmari (1870–1933). Dovada ultimă a acestei pasiuni de a colecționa obiecte de artă extrem-orientală este și autoportretul lui Szathmári, realizat în propriul atelier în postura de mandarin, ocazie cu care putem remarca câteva din piesele coleției sale folosite ca recuzită, alături de un paravan pictat, un dulăpior din lac și o vază chinezească de mari dimensiuni. Putem contextualiza acest autoportret în costum de mandarin cu moda impresioniștilor de a se fotografia în costume nipone.

Tot în anul 1873, România participă cu succes și la Expoziția Internațională de la Viena. Obiectele expuse sunt oferite Muzeului de Antichități care, la rândul său, va face un schimb cu o colecție de artă din Grecia, Tunis, Sudan și Japonia. Muzeul Național de Antichități, înființat prin decret domnesc de către Cuza în anul 1864, se afla înghesuit în câteva săli din clădirea Universității. Alexandru Tzigara Samurcaș[46] descrie această expunere: „O mai mare babilonie nu se poate, nici un amestec mai monstruos", pomenind și de „idoli din China și Batavia" precum și de câteva „vase chinezești, sus pe un dulap".

---

[41] Petre Oprea, *Societăți artistice bucureștene*, București, Editura Meridiane, 1969, p. 13.

[42] Cu timpul colecția s-a mărit, concomitent crescându-i și reputația. Secretarul său, Léo Bachelin este cel care l-a sfătuit pe Carol I să achiziționeze tablouri și sculpturi de la artiști români, cu scop vădit propagandistic.

[43] *Catalogul Expositiuni Societății Amicilor Belle-Artelor*, Bucuresci, 1873.

[44] Obiectele figurează la numerele 416–419 din catalogul expoziției.

[45] Mihaela Varga, *Artă orientală în magazinele bucureștene din prima jumătate a secolului al XX-lea*, în „Revista de Artă și Istoria Artei", nr. 1, 2018, p. 139.

[46] Andrei Pippidi, *Casa* Macca, „Dilema Veche", nr. 265, martie 2009, p. 5.

În anul 1878, anul marii Expoziţii Universale de la Paris care a consfinţit voga japonismului, domnitorul României Carol I a primit din partea unui prinţ japonez două documente, unul scris cu litere latine, altul cu ideograme. Ambele conţineau versuri. Calitatea hârtiei şi fineţea caligrafiei au stârnit curiozitatea tânărului suveran. Pentru descifrarea acestor mesaje stranii, el s-a adresat savantului Bogdan Petriceicu-Haşdeu (1839–1907), directorul Arhivelor Statului. Haşdeu i-ar fi spus domnitorului Carol: „Sire, din câte îmi dau seama e vorba de mici poeme, pe care însă nu le pot descifra singur. Mă cunosc cu un grădinar chinez. Daţi-mi un răgaz să-l găsesc şi să tălmăcim împreună mesajele”[47]. Savantul român avea să constate cu surprindere că textele respective, deşi scrise cu ideograme chineze, erau poezii nipone, tanka şi haiku[48].

Printre contactele româno-japoneze s-au numărat vizitele făcute în ţara noastră de către scriitorii japonezi, fraţii Tokutomi Ichiro (Sohō) în 1896 şi respectiv Tokutomi Kenjirō (Roka) în 1906[49]. Primul dintre ei a fost primit de către regele Carol I şi a purtat discuţii cu regina Elisabeta (Carmen Silva) despre literatură şi artă. Elisabeta l-a secondat pe Carol I în interesul său pentru orientalism, având relaţii apropiate cu personalităţi artistice pariziene care îmbrăţişau japonismul, cum ar fi Pierre Loti[50] (1850–1923) şi Elena Bibescu[51] (1836–1902) în al cărei salon literar parizian, Anatole France (un mare iubitor al japonismului şi colecţionar de artă japoneză) se întreţinea frecvent cu Pierre Loti, Marcel Proust şi pictorii Pierre Bonnard şi Édouard Vuiard pe teme legate de cultura şi arta japoneză[52].

Ca o dovadă a interesului faţă de cultura Orientului Îndepărtat, Carol I a participat la primele două Congrese Internaţionale ale Orientaliştilor[53], organizate de contele De Gubernatis[54], în 1873 la Paris şi, în 1874 la Londra. La cel de-al IX-lea congres de la Londra din 1892, regele Carol a fost vicepreşedinte onorific şi patron.

Trebuie reamintit în acest context preocuparea lui Carol I pentru dezvoltarea studiilor orientale în România, dovadă a faptului că interesul pentru cultura

---

[47] Florin Vasiliu, *Japonia. Pagini de istorie, civilizaţie, cultură,* Bucureşti, Editura Corint, 2001.

[48] Constantin Vlad, *Japonia. Introducere în istorie, cultură, civilizaţie,* Bucureşti, Editura Fundaţiei România de Mâine, 1998.

[49] În 1921 apare la Bucureşti romanul Între moarte şi iubire (Hototogisu) al scriitorului Tokutomi Kenjiro, tradus de George B. Rareş.

[50] Pierre Loti – ofiţer de marina şi scriitor, a călătorit în întreaga ajungând şi în Japonia şi China. În 1888 a publicat romanul „Madame Chrysantheme”, care va sta la baza libretului operei Madame Butterfly de Jacomo Puccini.

[51] Elena Bibescu – prinţesa pianistă, mama literaţilor Emanuel şi Antoine Bibescu, a rămas în memoria colectivă, alături de Regina Elisabeta, pentru descoperirea lui George Enescu.

[52] Jan Hokenson, *Japan, France, and East-West Aesthetics: French Literature, 1867–2000*, Fairleigh Dickinson University Press, 2004, p. 206.

[53] Primul Congres al Orientaliştilor are loc în 1873 la Paris. Aceasta este dealtfel perioada de aur a studiilor asiatice. În perioada interbelică au mai avut loc doar 4 astfel de manifestări. Reluate în anii 1970, acestea şi-au schimbat denumirea în Congresul Internaţional al Ştiinţelor umaniste din Asia şi Africa de Nord, reunind astfel sub acelaşi spectru diferitele ramuri ale orientalismului.

[54] Angelo De Gubernatis (1840–1913) – scriitor italian născut la Torino şi educat la Berlin unde a studiat filologia, cunoscut pentru strânsa sa legătura cu orientaliştii români.

japoneză avea la bază cunoașterea acestei civilizații. De exemplu, la 6 martie 1899, a fost prezentată, în fața regelui, a prințului moștenitor și a publicului, expunerea lui Bazil G. Assan[55] (1860–1918), *Călătoria împrejurul Pământului*, în cadrul Societății Geografice Române. Acesta a făcut o amplă expunere despre Japonia, cu impresii și considerații proprii despre poporul japonez și perspectivele sale, atrăgând atenția autorităților asupra necesității de a înființa o legație la Tokio și de a încheia tratate comerciale cu Japonia. Câțiva ani mai târziu, între anii 1901–1902, Otilia Cosmuță (1873–1951) a efectuat un voiaj în Japonia de unde a transmis mai multe corespondențe pentru publicații[56] din Budapesta și Cluj dând dovadă de o bună înțelegere a spiritului nipon.

Prețuirea constantă a cuplului domnitor pentru arta Orientului Îndepărtat ne este semnalată și anterior în ziarul „La gazette de Roumanie", din 12/24 februarie anul 1874, care își informa cititorii că „Regele și Regina au vizitat magazinul D-lui Grand de unde au achiziționat diferite bronzuri și mobile japoneze, de o mare valoare artistică".

Nu puțini au fost iubitorii de artă extrem-orientală în România acelei perioade, urmând exemplul monarhului. Majoritatea își făcea achizițiile, fie dintre obiectele aduse în țară de marile magazine de antichități, cum erau Moser sau Armand, fie importând direct din Franța, Anglia sau Olanda. Putem spune că arta extrem-orientală era apreciată de mulți amatori de frumos încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ceea ce a dus, cu timpul, la crearea și dezvoltarea legăturilor comerciale, iar mai târziu, la schițarea unei incipiente piețe de artă indigene. Astfel, încă din anunțul-reclamă al librăriei lui C. A. Rosetti ational 1850, aflăm că, alături de mărfuri englezești aduse direct din Marea Britanie, sunt de vânzare „mese adevărate chinezești, iar nu imitație"[57]. După anul 1900, se înmulțesc știrile din presă despre comerțul cu obiecte de artă chino-japoneză unde se pomenesc, uneori, numele cumpărătorilor. Este de notorietate pasiunea de moment a soției generalului Eraclie Arion care, în urma călătoriei din China, s-a întors cu „un vagon de chinezării"[58].

Societatea românească, cu precădere elitele, ca dovadă a acceptării monarhiei, au urmat exemplul lui Carol I în privința deschiderii către artă și inițierea colecțiilor de artă, văzând prin aceasta și o apropiere de mult îndrăgitul model francez, dată fiind prezența masivă a boierimii române la studii în Franța, aceasta asigurând, pe lângă o educație de tip francez, și contactul ne-mediat cu fenomenele artistice aflate în desfășurare la momentul respectiv. Patronajul intelectual al familiei regale și-a pus astfel amprenta, creând multiple conexiuni între lumea aristocratică, elita intelectuală și artistică românească și lumea franceză.

---

[55] Inginer și explorator român care a făcut o călătorie în jurul lumii între anii 1897–1898.

[56] Este vorba de seria de șase cronici publicate în revista *Luceafărul* apărută la Budapesta dedicată vieții și culturii japoneze. Numărul 14–16 din 15 august 1904 este dedicat în întregime artei japoneze.

[57] Anunț reprodus în *Enciclopedia României*, vol. IV, (*Stărostia lui C. A. Rosetti*, în „Dreptatea", aprilie 1932), p. 328.

[58] Petre Oprea, *Colecționari de artă bucureșteni*, București, Editura Meridiane, 2007, p. 166.

Prin intermediul lui Carol I, contactul românilor cu universul japonismului s-a manifestat curând după apariţia acestui curent în Franţa. Fenomenul în România a fost de mai mică amploare, însă difuziunea acestei pasiuni a fost continuă, datorită elitelor, cu precădere a membrilor familiei regale, cu toţii conectaţi printr-o multitudine de legături. Prin sprijinul acordat mediului academic și artistic în procesul de modernizare a ţării, apropierea de cultura Orientului Îndepărtat a diseminat, incluzând și colecţionarea de obiecte de artă chineză și japoneză.

Crearea și dezvoltarea de noi instituţii culturale, precum apariţia muzeelor și dezvoltarea învăţământului atristic pe întregul teritoriu locuit de români este o altă realizare a familiei regale. Adeseori începută de predecesorii lor, politica instituţională a fost o constantă a monarhilor români, prin aceasta creându-se cadrul optim dezvoltării artei naţionale și o deschidere spre alte curente și mode artistice, inclusiv pentru arta extrem-orientală.

Au existat personalităţi al căror mod de a colecţiona poate fi pus în relaţie directă cu regele Carol, ei fiind apropiaţi de cercul acestuia: Alexandru Odobescu (1834–1895), Ion Kalinderu (1840–1913) și Anastase Simu (1854–1935).

Alexandru Odobescu, ministru al monumentelor (1863–1864) pe vremea lui Cuza, și ational de arheologie la Universitatea din București și-a continuat cariera și sub ation Carol care îl apreciază pentru priceperea sa arheologică. Alexandru Odobescu organizează, în 1867, pavilionul românesc din cadrul Expoziţiei Universale de la Paris la care a fost expus și tezaurul de la Pietroasa. La această ediţie s-a notat și prima participare a Japoniei, de aici începând voga japonismului. Expunerea artei ationa-orientale a fost deosebit de amplă cu această ocazie, pavilioanele Chinei, Siamului (în formă de elefant) bucurându-se și ele de un ationa răsunător. În corespondenţa sa apar mărturii despre priceperea în domeniul porţelanului chinezesc[59]. Despre ambientul familial, Odobescu îi scrie soţie sale, Saşa, despre mutarea „miilor de bibelouri din camera Ioanei”… Mai mult decât atât, el a conferenţiat și a scris despre acest subiect în intervenţia sa *Noţiuni despre porcelana chineză* [60].

Ioan Kalinderu, consilier al regelui Carol I pe ationa juridice, economice, silvice și agricole și administrator al Domeniilor Coroanei între anii 1884–1913 a fost cunoscut și ca un mare filantrop al vremii. Din iulie 1906, începe un proiect de colecţionare a artei, cu scopul de a înfiinţa un muzeu în vila sa de pe strada Vasile Sion, în apropierea Grădinilor Cișmigiu. Colecţia a inclus ationa greacă veche și lucrări de desen de Donatello, Andrea del Verrocchio, Giovanni Paolo Panini, Théodore Géricault, Léon Bonnat, Auguste Raffet și gravurile lui Piranesi. Acestea erau îmbinate cu o sală românească, cu pânze semnate de Nicolae Grigorescu, Ștefan Luchian, Ion Andreescu, Camil Ressu și alţii. Kalinderu aranjase în muzeu, într-o

[59] Alexandru Odobescu, *Opere,* vol. XII, *Corespondenţă 1889–1891*, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 524.

[60] Alexandru Odobescu, *Opere*, vol.II, ediţie îngrijită de Tudor Vianu, București, Editura de Stat pentru literature și artă, 1955, pp. 307–308.

aripă a clădirii, câteva încăperi cu „vârfuri" ale artei decorative de mare valoare și anume piese din fildeș, din jad, din coral, gravuri și picturi extrem-orientale, vase de ceramică și porţelan, sticlărie. În aceste încăperi nu intrau decât el, invitaţii săi și pictorul Jean Al. Steriadi care se ocupa de colecţia sa. Pictorii G. N. Vănătoru, Dem Iordache și istoricul de artă Lucia Dracopol Ispir menţionează că în aceste încăperi ale Muzeului Kalinderu erau mari valori artistice de provenienţă extrem-orientală[61]. Din păcate, o mare parte din lucrări au dispărut în urma unui incendiu a unei părţi a muzeului.

Anastase Simu, politician și diplomat, a fost primul colecţionar de la noi care a considerat necesar să ridice o casă de artă cu scopul de a contribui la educaţia municipalităţii. Studiile făcute în Occident, (licenţa în drept la Paris și doctoratul în ştiinţe politice și administrative Bruxelles) au avut un rol important în pasiunea sa pentru arte, imprimându-i o abordare modernă. Membru al „Consiliului National al artelor" (1910–1915) a fondat, în 1910, Muzeul Simu. La inaugurarea din același an, muzeul conţinea 624 de lucrări de artă menţionate în primul catalog al colecţiei întocmit de Theodor Cornel pentru deschiderea instituţiei. În 1927, odată cu clădirea Muzeului Simu, au fost donate statului 1.182 de lucrări de artă, ceea ce reprezintă aproape o dublare a numărului de atio deţinute ationa.

În catalogul muzeului din 1937 apar, într-o secţiune separate, lucrări de artă japoneză: două bronzuri, dintre care unul de Jo Bi (un elefant mergând) și 4 gravuri de Foujita, Yeyzan și Kikugawa. Ceea ce ne atrage atenţia este alegerea lucrărilor și descrierea corectă drept ationa în lemn (spre deosebire de mai ationa denumire de stampe, folosită frecvent în epocă) dar și numărul lor foarte mic raportat la totalitatea colecţiei[62].

O dovadă a aderării la moda timpului este și amenajarea saloanelor japoneze în reședinţele aristocraţilor ca, de exemplu, cel din Casa Monteoru[63]. Acesta cuprindea, în afara unui valoros tapet japonez original de mătase, numeroase opere de artă extrem-orientală, din care s-au mai păstrat câteva obiecte, printre care lambriurile pictate, un candelabru cu maimuţe și o statuetă-lampadar a unui luptător al armatei imperiale. Se remarcă astfel, deopotrivă, rolul arhitecturii și al decoraţiei interioare, aflate sub impactul rapidei transformări a modului de viaţă din societatea românească, puternic influenţate de modelele occidentale europene, incuzând și noul gustul pentru japonism.

---

[61] Vasile Parizescu, *Viaţa ca o pasiune,* București, Editura Monitorul Oficial, 2008, pp. 151–166.

[62] După moartea colecţionarului (în 1935), în Catalog s-au adăugat și lucrările aflate în locuinţa donatorului și alte donaţii particulare care au fost trecute în catalogul realizat, în 1937, de Marius Bunescu, precum și anumite lucrări ce fuseseră trecute mai multe la același număr din cauza expunerii lor împreună. Instituţia poseda 1.902 opere de artă de pictură, sculptură, gravură și desen, la care se adăugau piesele de mobilier (191 bucăţi), coloanele pe care erau așezate sculpturile (149) și 920 volume de artă. Dintre operele de artă, Bunescu preciza că 1.330 se aflau în Muzeul Simu, 287 în Casa Simu-Muzeu, și 285 în depozit.

[63] Construită în 1874, casa a fost cumpărată în 1883 de către Grigore C. Monteoru. Între 1887–1889 este renovată și redecorată de către arhitecţii Nicolae Cuţarida și Ion Mincu.

Astfel, am constatat influenţe indirecte, venite pe filieră occidentală şi, într-o mai mică măsură, o tardivă influenţă directă, prin contactul cu lumea japoneză. Influenţa occidentală o notăm, încă de la început, asupra lui Carol I, aceasta fiind de două tipuri. Putem vorbi iniţial despre un gust de tip *chinoiserie*, specific sfârşitului epocii romantice, atât în lumea germanică, cât şi în cea franceză. Putem lua în considerare şi ipoteza unei strategii a prinţului Carol, cu referire la interesul asimilării modelelor venite din Transilvania, apropiate de mentalitatea şi educaţia sa germană, dar şi pentru constituirea unei baze durabile a proiectatului stat unitar român. Interesul pentru naturalism s-a transformat, în epoca istorismului, în pasiunea pentru exotic, inclusiv pentru cel extrem-oriental.

O ipoteza valabilă se referă la transferul gustului pentru civilizaţia extrem-orientală, dinspre zona ardeleană spre Regatul Român. Carol I a fost sensibil, cu precădere imediat după venirea în ţară, la manifestările de orientalism islamic, atât de prezente în România, datorită situaţiei politice. Ulterior, după cucerirea independenţei şi odată cu lărgirea orizontului în urma călătoriilor şi stabilirii de relaţii diplomatice cu zone tot mai îndepărtate, interesul său pentru indianism și orientalism a devinit tot mai marcant.

Relevantă pentru gustul eclectic al societăţii româneşti este și coexistenţa, în aceeaşi reşedinţă, atât a tradiţionalului salon turcesc (denumit îndeobşte oriental) laolaltă cu modernul salonaș chinezesc, cât și cu perenul salon franţuzesc (rol atribuit în general camerelor de primire, cu rol de reprezentare). Saloanele orientale erau destinate uzului privat, în general bărbaţilor, iar cel chinezesc, folosit mai ales de doamna casei. Toate își aflau locul sub acoperișul unora dintre primele conace și, la o altă scară, în cazul palatelor regale de la Peleș și Palatului Domnesc. Referitor la decoraţia palaţială, pentru Carol I au predominat întotdeauna circumstanţele ideologice înaintea celor stilistice. El a respectat valorile autohtone, adoptând gusturi de sorginte franceză, luând în considerare înclinaţiile supușilor săi. Analiza noului stil arhitectural și al amenajărilor interioare, a evidenţiat factorii modernizatori ca expresie a unei dorinţe de aliniere la standardele europene ale epocii, care semnifică, dincolo de depășirea valorilor culturale orientale și adoptarea celor occidentale, și autohtonizarea acestora, având ca urmare crearea unui stil naţional distinct în concertul european. Românii au urmat exemplul regal și în privinţa decoraţiunilor.

Referitor la colecţionism (inclusiv cel de artă extrem-orientală), îl considerăm ca pe un simptom al modernizării societăţii pornind de la modul în care monarhia a sprijinit arta, cultura și ştiinţele, evidenţiind legăturile dintre aceasta și societatea românească. Studierea modului în care s-au creat colecţiile, mai ales cele de artă extrem-orientală, în această perioadă, au relevat nu doar formarea unui stil decorativ specific ci și mecanismele formării gustului artistic în societatea românească modernă. În toate aceste aspecte menţionate, rolul declanșator și de catalizator cultural l-au jucat, membrii familiei regale.

În cazul colecţionismului regal de artă extrem-orientală nu a existat „tradiţionala" întârziere de o generaţie în preluarea acestei mode occidentale, dar amploarea

fenomenului a fost de dimensiuni mai modeste. Nu avem de-a face aici cu o pasiune spectaculoasă pentru arta extrem-orientală, ci asistăm mai curând la o modă decorativă al cărei scop final este cel de reprezentare, în perfect acord cu necesitatea de modernizare a României. Prin mimetism, în societatea românească, au apărut, colecţii eclectice, alcătuite oportunist uneori, dar în acord cu normele timpului, create de membrii ai elitelor sociale. În ciuda eforturilor acestora, colecţiile importante de artă extrem-orientală create în epocă sunt doar câteva, și se datorează caracterelor și cunoștințelor excepționale ale celor care le-au alcătuit, cu precădere colecţiile de stampe[64]. Am sesizat dimensiunea relativ modestă a fenomenului în societatea românească și lipsa de apetenţă, la început, a unei largi categorii de populaţie pentru operele de artă asiatice (dedusă din numărul redus al colecţiilor importante de profil). Acest fenomen îl putem pune în seama barierei lingvistice și dificultăţii în înţelegerea civilizaţiilor extrem-orientale precum și absenţei studiilor la nivel academic al acestei culturi[65].

Cu timpul, asistăm la procesul prin care materia disparată a unui cabinet de curiozităţi începe să se ordoneze, conformându-se logicii stricte a unei colecţii. În vreme ce cabinetul de curiozităţi are semnificaţia căutării unei identităţi, colecţia apare ca o consfinţire a asumării unei identităţi. De aici și până la ideea expunerii colecţiei într-un muzeu nu a mai fost decât un pas făcut odată cu ideile naţionaliste și cu trecerea în epoca modernă. Colecţionismul regal capătă noi semnificaţii.

Ideea care stă la baza colecţiilor constituite în epoca modernă, care până atunci serviseră ca mijloc de delectare unei minorităţi privilegiate, se transformă în necesitatea de a ation accesibile tuturor și, în același timp, de a constitui un patrimoniu ational. Începe să primeze caracterul de reprezentare, fie el personal sau naţional. Colecţiile unei ţări reprezintă corolarul culturii ţării respective pe care le întrupează și le expun.

Familia regală a creat un standard de eleganţă, imitabil de către elitele vremii și prin achiziţionarea unor obiecte valoroase destinate decorurilor interioare și uzului personal.[66] A lansat curente și gusturi estetice cu scopul de a crea un patrimoniu și de a valoriza arta, dorind să fie un model de urmat[67].

Ceea ce rămâne însă în urma celor opt decenii de regalitate în mentalul poporului român este pe lângă acceptarea noului, aducerea frumosului în viaţa de zi cu zi precum și omogenizarea gustului artistic pe întregul teritoriu populat de români, creând o bază unitară pentru dezvoltarea socială și instituţională a nou creatului stat român. „Nu este exclus ca prin accentul pus pe colecţionarea și expunerea artei

[64] Ne referim la colecţiile generalului Gheorghe Băgulescu, profesorilor Ion Cantacuzino și Gheorghe Oprescu.

[65] Opinie exprimată de către profesorul Daniela Zaharia, în cadrul unei discuţii pe marginea acestui subiect (februarie 2020) la care am aderat.

[66] Ștefania Ciubotaru, *Viața cotidiană la Curtea Regală a României (1914–1947)*, București, Editura Cartex, 2012, pp. 140–142.

[67] Andi Mihalache, *Timpul, obiectul, povestirea, Decoruri interioare în literatura autobiografică*, Iași, Editura Universităţii Alexandru Ioan Cuza, 2017, p. 68.

aplicate, principele să fi năzuit la stimularea elitelor noastre, prea puţin dispuse încă la începutul anilor 1870, să se înconjoare de obiecte de artă”[68]. În acest sens, Ulysse de Marsillac îi atribuie monarhului următorul citat: „Prea îi iubesc mult pe români şi prea am încredere în viitorul lor ca să îmi închipui că vor persevera în vechea lor indiferenţă pentru operele de artă. […] Într-un viitor apropiat îi vom vedea şi pe ei trezindu-se din acest somn secular. Nefast pentru sufletul şi fericirea lor, şi avântându-se pe drumurile deschise de geniile vremurilor trecute”[69].

[68] Marian Constantin, *op. cit.*, p. 82.
[69] Ulysse de Marsillac, *La peinture roumaine*, în „Le moniteur roumain”, 21 aprilie 1870, p. 558.

Theodor Văcărescu, mareşal al Curţii regelui Carol I

TUDOR VIŞAN-MIU

La 10/22 mai 1881, Carol I era încoronat ca rege al României. Organizatorul ceremoniilor Încoronării, în colaborare cu guvernul Ion C. Brătianu, era Theodor Văcărescu, mareşalul Curţii Regale şi autor al manualului de ceremonial aplicat la Curte. În prezentul articol ne vom referi la rolul pe care Theodor Văcărescu l-a îndeplinit în slujba suveranului român ca mareşal al Palatului în anii 1873–1882, ani decisivi ai domniei monarhului.

În mai 1873, Theodor Văcărescu (1842–1913) a fost numit mareşal al Curţii Domneşti în locul lui George Filipescu (1840–1902)[1]. Filipescu îndeplinise acest rol în primii ani de domnie ai principelui Carol, 1866–1873, şi, după ce şi-a încheiat serviciul la Palat, a fost numit, la 14/26 martie 1874, agent diplomatic al României la Sankt Petersburg[2]. În ce îl priveşte pe Văcărescu, acesta a intrat în serviciul Palatului după încheierea misiunii sale ca agent diplomatic al României la Belgrad, ipostază în care a trimis la Bucureşti rapoarte amănunţite despre starea de spirit din Serbia[3].

Theodor Văcărescu provenea, ca şi George Filipescu, dintr-o însemnată familie muntenească. Tatăl său, Constantin Văcărescu (1808–1886), a fost prefect al judeţului Ialomiţa şi al judeţului Buzău (funcţie în care s-a remarcat prin recuperarea tezaurului de la Pietroasa) şi judecător, membru al Înaltei Curţi[4]. Bunicul său patern, Teodor Văcărescu „Furtună" (1774–1853), a fost mare ban iar, în 1842, a

---

[1] *Memoriile regelui Carol I al României de un martor ocular*, ediţie îngrijită de Stelian Neagoe, vol. II, Bucureşti, Editura Scripta, 1993, însemnare din 7/19 mai 1873 (în mod eronat, editorul a notat „24 mai" data pe stil nou).

[2] Andrei-Alexandru Căpuşan, *Din istoria relaţiilor diplomatice româno-ruse. Misiunile speciale şi crearea agenţiilor diplomatice ale Rusiei şi României (1866, 1874)* în „Caiete Diplomatice", anii IV-V, 2016–2017, nr. 4–5, pp. 12–14.

[3] *Serbia la 1871–1872: două memorii ale lui Teodor Văcărescu, agent al României la Belgrad*, în *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, adunate şi publicate de Nicolae Iorga, vol. XXXI: Acte privitoare la politica externă a României supt regele Carol I-iu, tomul I, Bucureşti, 1916 (publicarea acestor rapoarte diplomatice de către Iorga a avut loc în contextul gestionării arhivei lui Theodor Văcărescu pentru editarea memoriilor sale în revista „Convorbiri literare"). Theodor Văcărescu semnalase o apropiere a politicii externe a Serbiei de Rusia, manifestată îndeosebi după vizita principelui Milan la Livadia (*Serbia la 1871–1872,* p. 29).

[4] Dimitrie R. Rosetti, *Dicţionarul Contimporanilor*, Bucureşti, Editura Lito-tipografiei „Populara", 1897, p. 187.

Fig. 1, 2: Theodor Văcărescu (n. 17 aprilie 1842, Bucureşti – d. 2/15 aprilie 1913), în două ipostaze, diplomat şi general, apud *Discursurile Generalului Th. Văcărescu (1868–1906)*, colecţionate şi cu o introducere biografică de Badea Mangâru, Bucureşti, Tipografia Curţii Regale F. Göbl, Fii, 1915. În a doua înfăţişare, poartă Ordinul „Carol I" în grad de Comandor, „Steaua României" şi „Coroana României" ş.a.

fost membru al membru al Căicămăniei de Trei și a candidat la domnie. Bunicul său matern, Philippe Linche (1780–1853), românizat Filip Lenș, era fiul unui francez, Jean-Baptiste Linche, intrat în slujba domniei Țării Românești; el însuși a fost mare vistiernic, mare vornic și logofăt al dreptății.

Theodor Văcărescu, absolvent al Școlii de Cadeţi din Potsdam[5], se aflase în slujba domnitorului Alexandru Ioan Cuza ca ofițer de ordonanță permanent în Casa Militară a Domnitorului, în care fusese cooptat în toamna anului 1863. S-a retras din Armată după lovitura de stat din 2 mai 1864. Nouă ani mai târziu, deja îl recomanda experiența în serviciul public: prefect, consilier județean, consilier comunal al Capitalei și deputat. Ca prefect al județului Prahova, funcție în care fusese numit la 12 februarie 1866, a doua zi după detronarea lui Cuza, a organizat trecerea peste granița a fostului domnitor[6]. În mai 1866 a participat la întâmpinarea principelui

[5] La revenirea în țară, în septembrie 1859, lui Theodor Văcărescu i s-a refuzat acordarea gradului de ofițer în baza studiilor sale în străinătate. În memoriile sale, a relatat că motivul invocat a fost instituirea noului regim al Convenției de la Paris, care anula privilegiile sociale, iar echivalarea studiilor din Prusia nu i-a fost acceptată, deși o ceruse ministrului interimar de Război (colonelul Ioan Cornescu) și supuse situația însuși domnitorului Cuza. Astfel, la 16 octombrie 1859, s-a înrolat în Armata Română ca voluntar (Theodor Văcărescu, *Memorii*, în „Convorbiri literare", 1915, nr. 5, pp. 547–550). A fost avansat sublocotenent în ziua de 24 ianuarie 1861.

[6] Theodor Văcărescu, *Memorii*, în „Convorbiri Literare", 1915, nr. 10 și 11–12; idem, *Două episoade*

Carol I, primindu-l în locuința sa din Ploiești[7]. În iulie 1870, fiind deputat de Prahova, a fost trimis în calitate de comisar extraordinar în chestiunea căilor ferate Strousberg, descoperind și raportând guvernului neregulile constatate[8]. La 20 iulie 1871 a fost numit agent diplomatic în Serbia, iar în mai 1873 a fost numit mareșal al Curții Domnești.

La momentul la care Theodor Văcărescu a intrat în serviciul Palatului, situația politică din România era mult mai stabilă decât fusese în anii anteriori. Președintele Consiliului de Miniștri era Lascăr Catargiu, iar cabinetul său s-a menținut la putere timp de cinci ani (1871–1876). În acest context, domnitorul României și curtenii săi s-au putut preocupa de chestiuni durabile. În această perioadă au început lucrările de construcție a Castelului Peleș din Sinaia – reședința de vară a dinastiei. La momentul solemn al depunerii pietrei de temelie la 10/22 august 1875, Theodor Văcărescu a dat citire documentului regal[9].

Theodor Văcărescu este autorul manualului care indică normele de protocol ale Curții (*Ceremonialul Curții Domnești*), poate cea mai cunoscută realizare a sa. În redactarea „Ceremonialului", el a avut în vedere uzanțele de inspirație franceză din textul adaptat pentru Curtea lui Cuza de mareșalul ei, colonelul Teodor Casimir (rămas nepublicat)[10], precum și tradiții anterioare din trecutul medieval al românilor care au fost redescoperite în modernitate (amintim în acest sens învestitura domnească a ierarhilor, introdusă prin legea pentru alegerea mitropoliților și a episcopilor din 1872). Noul cod de protocol este inaugurat de o explicație din partea autorului:

> „Ceremonialul Curții Domnești nefiind până acum formulat într-un mod precis și hotărât, Măria Ta mi-ai ordonat să adun într-o lucrare completă toate regulile și formele care se păstrează în diferitele ceremonii, primiri și solemnități ce se petrec la Curte. (...) În România, unde principiul monarhic este vechi, ca și existența Statului, ceremonialul nu este ceva nou și necunoscut. Monarhiile, chiar de la fondarea lor, Principatele Moldovei și Țării Românești, au avut reguli și obiceiuri fixe pentru solemnitățile publice, pentru serbările laice și bisericești în care figura Domnul cu Curtea, cu oșteni, cu demnitari ai Statului. (...) Cu trecerea timpului, multe din

---

din viața mea, în vol. *Discursurile Generalului Th. Văcărescu (1868–1906)*, colecționate și cu o introducere biografică de Badea Mangâru, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl, Fii, 1915, pp. 387–441.

[7] Ana-Maria Callimachi, *Lumea era toată a mea. Amintirile unei prințese*, traducere de Lidia Grădinaru, prefață de Dan Berindei, note de Filip-Lucian Iorga, București, Editura Corint, 2015, p. 46.

[8] Gheorghe M. Dobrovici, *Istoricul datoriei publice a României*, București, Editura Albert Baer, 1913, pp. 131–132.

[9] Daniel Alin Ciupală, *Peleșul: simbol al regalității,* București, Editura Detectiv Literar, 2018, p. 134.

[10] Ștefania Dinu, *Ceremonialul Curții domnitorului Alexandru Ioan Cuza*, Colocviul Național de Istorie, Muzeul Național Cotroceni, ediția a XXII-a, mai 2020. Sursa de inspirație era Codul de protocol utilizat la Curtea împăratului Napoleon al III-lea (*Céremonial*, Paris, Imprimeria Imperială, februarie 1860, 74 de pagini), care, păstrat într-o arhivă particulară, este descris de Dan Simionescu (*Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, București, Fundația „Regele Carol I", 1939, p. 251).

> regulile ceremonialului s-au prefăcut la noi, s-au pus în acord cu marele preschimbări politice și sociale ce s-au urmat în țara noastră; multe s-au pierdut sau înlăturat, nemaicorespunzând cu organizarea și instituțiile noastre moderne. Printre acelea pe care tradiția ni le-a trimis până în zilele noastre sunt unele cu totul caracteristice (...) Apreciator judicios al străvechilor noastre datini, restatornicitor înțelept al mândrelor amintiri naționale, Măria Ta voiești a reînsufleți pe cele mai bune, pe cele mai scumpe din ele"[11].

Ceremonialul descria organizarea Curții și modul de desfășurare al solemnităților și primirilor oficiale. Poate nu întâmplător, ultimul text, redat în apendice, era „Programul pentru solemnitatea inaugurării Statuii lui Mihai Viteazul în ziua de 8 Noiembrie 1874", eveniment care, în epocă, a fost asociat cu aspirațiile pentru independență și unitate națională ale românilor. Aspirații care, în mod evident, puteau fi îndeplinite numai printr-o politică abilă în relația cu marile puteri.

În septembrie 1876, Theodor Văcărescu a fost trimis de suveran ca membru al delegației românești conduse de Ion C. Brătianu în Rusia, la Livadia, pentru întâlnirea cu țarul Alexandru al II-lea și cu oficialii ruși[12]. Văcărescu relata astfel întrevederea:

> „Când în toamna lui 1876 Împăratul Alexandru sosise în Crimeea, președintele guvernului român, împreună cu o misiune din partea Domnitorului, merse să complimenteze pe Suveranul Rusiei; demers de curtenie, uzitat în relațiile internaționale, care se făcuse puțin înainte și către Împăratul Austriei când se apropiase de hotarele noastre. La Livadia, șeful cabinetului român putu să se convingă și mai mult cât de slabe erau probabilitățile unui deznodământ pașnic al dificultăților prezente și cât de hotărâtă de pe atunci era Rusia a le reteza cu sabia. (…) Pe lângă Țar, afară de moștenitorul tronului și de marii duci, se aflau adunați cancelarul principe Gorceakov (ministrul de Externe al Rusiei – n.n.), generalul Ignatieff, ambasadorul rus la Constantinopol, ministrul de război, căpeteniile înalte ale oștirii (…). În convorbirile cu bărbații de stat ai Rusiei, ministrul român n-a putut, negreșit, să le ascundă cât de dificilă avea să fie, când războiul nu s-ar înlătura, poziția României, căreia tratatele internaționale voiseră a-i crea o stare de neutralitate politică absolută"[13].

Într-o serie de însemnări încă inedite, Theodor Văcărescu relevă contactele sale cu mediile politice și diplomatice chiar în mijlocul evenimentelor. În 26 decembrie 1876, Văcărescu nota:

---

[11] Theodor Văcărescu, *Prefață*, în *Ceremonialul Curții Domnești a României*, București, Tipografia Curții, 1876. pp. 3–6.

[12] Sorin-Liviu Damean, *România și Congresul de Pace de la Berlin (1878)*, București, Editura Mica Valahie, 2011, p. 23. Din delegație mai făceau parte ministrul de Război (colonelul Gheorghe Slăniceanu) și un aghiotant domnesc (maiorul Singurov), care a servit ca translator.

[13] Theodor Văcărescu, *Luptele Românilor în războiul din 1877–1878*, ediția a II-a, București, Editura F. Göbl Fii, 1887, pp. 9–10.

„Am văzut astăzi pe Stuart [Dimitri Stuart, consulul rus – n.n.]. Mi-a spus că la întoarcerea sa de la Chişinău, Marele Duce Nicolae, între complimente cu care l-a însărcinat pentru Vodă şi pentru Doamna, l-a însărcinat a spune lui Vodă două lucruri (…)"[14], cererile referindu-se la asigurarea trecerii armatei ruse prin România şi punerea la dispoziţie a căilor ferate pentru transportul trupelor, situaţie care s-a stabilit prin convenţia din 4/16 aprilie 1877, negociată încă din decembrie 1876, după cum vom vedea în continuarea relatării:
„Marele Duce a trimis pe Colonelul Bobricoff [Nicolae Bobricov (1839–1904), membru al Gărzii Imperiale din 1870 – n.n.] spre a ruga verbal pe Vodă a ordona detaliile de înţelegere pentru ambele armate. Vodă i-a dat verbal toate asigurările.
Stuart mi-a spus atunci că la întoarcerea sa de la Chişinău a rugat pe Brătianu să-i spună lui Vodă că ar fi bine ca Domnitorul să scrie Marelui Duce [o scrisoare] prin care să spună că toate detaliile de cooperare ale ambelor armate vor fi regulate. Nu zice dacă Brătianu i-a vorbit lui Vodă. Ar fi bine, mi-a zis Stuart, ar fi convenabil chiar, ca Vodă să trimită un răspuns Marelui Duce, aceasta ar înlesni mult înţelegerea (…) Este o ocazie cu prilejul audienţei ce Stuart va cere şi în care îi va anunţa oficial restabilirea sănătăţii Marelui Duce, unde Vodă ar putea să-i mulţumească de trimiterea lui Bobricoff şi să-l felicite pentru restabilirea sănătăţii A.S., la care ar adăuga şi câteva fraze în privinţa regulării detaliilor cooperării celor două armate"[15].

Consulul l-a informat că va vorbi şi cu Brătianu pentru stabilirea detaliilor precum aprovizionarea trupelor ruse în diferite puncte, căci – spunea el – "intrarea în acţiune a oştirilor imperiale poate să fie foarte apropiată"[16].

„În privinţa gestiunei atacului Turciei în contra noastră, Stuart mi-a spus că Rusia nu va lăsa România singură a fi atacată de Turci şi că, desigur, trupele ruseşti în asemenea împrejurare ar veni în ajutorul nostru imediat"[17].

Ziua următoare (27 decembrie 1876), Văcărescu nota:

„Astăzi de dimineaţă a fost la mine Zoltarev, Cancelarul consulatului rusesc [G.V. Zoltarev, membru al Statului Major General ţarist, susţinuse în cercurile militare ruseşti ideea unei cooperări militare cu armata română[18] – n.n.]. Mi-a spus că ar fi de dorit ca Vodă să scrie scrisoarea de care îmi vorbise baronul Stuart în ajun Marelui Duce Nicolae, căci aceasta ar aplana nemulţumirea ce există la Petersburg pentru nesubscrierea convenţiunei. Atunci mi-a spus că s-a elaborat o convenţiune între Rusia şi Guvernul nostru prin care se reglează trecerea eventuală a trupelor ruseşti prin România spre a face război Turciei[19]. Prin acea convenţie se stabileşte întâi că

[14] Biblioteca Naţională a României, Colecţii Speciale. Arhiva Istorică, Fond Brătianu (în continuare BNR-CS-B), dosar 561, ff. 4–5.
[15] *Ibidem*, f. 5.
[16] *Ibidem*, f. 6.
[17] *Ibidem*.
[18] Sorin-Liviu Damean, *România şi Congresul de Pace de la Berlin (1878)*, pp. 29–30.
[19] Convenţia pentru trecerea armatei ruse prin România fusese negociată cu guvernul Brătianu de

> Rusia garantează integritatea teritoriului României, se declară că Rușii nu trec de această dată prin țară ca alte dăți, ci că trec ca amici, și dacă împrejurările vor aduce, chiar ca aliați, că tot ce trupele rusești vor avea trebuință pentru aprovizionarea armatei lor în România vor plăti în bani, aur sau argint, că nu se vor amesteca în nimic în administrația și afacerile interne ale țării, respectând suveranitatea ei și dreptul de a se guverna singură cum înțelege, că spre a nu avea nici un amestec cu autoritățile țării vor fi doi Comisari, unul numit de Guvernul rus, celălalt de Guvernul român, care se vor înțelege împreună pentru tot ce privește aprovizionările și trebuințele armatei rusești care va trece prin țară. Toate aceste puncte, din care cea mai mare parte au fost corectate sau stabilite de Vodă, s-au trimis apoi înapoi la Petersburg și au fost cercetate și aprobate de Împărat. Acum convenția s-a înapoiat de la Petersburg, însă guvernul nostru (sau mai bine zis Brătianu) întârzie de a o subscrie, și aceasta displace foarte mult la Petersburg, ca o posibilă nehotărâre din partea noastră sau chiar de neîncredere, ceea ce a supărat pe Împăratul. De aceea scrisoarea din partea lui Vodă către Marele Duce ar face ca o bună impresie, ar șterge nemulțumirea ce domnește acum la Petersburg în privința aceasta și ar deschide din nou calea la negocieri. Am spus atunci lui Zoltarev că și noi nu putem ajuta Rusia fără a avea ceva pozitiv din partea ei în mână, fără a avea un contract politic de alianță clar și pozitiv, prin care se stipulează avantajele ce vom trage din viitorul război, câștigurile morale, prin îndeplinirea dorințelor și aspirațiilor noastre, cât și materiale prin mărire de teritoriu, compensații etc. Zoltarev mi-a spus că dacă Convenția se va subscrie, acest contract va fi încheiat, că până acum nu se scrie până când se va ști dacă și când Rusia va intra în război, că dacă aceasta se va hotărî, contractul de alianță se poate subscrie în 24 de ore, timpul cât trebuie spre a trimite depline puteri”[20].

Discuția s-a concluzionat prin faptul că Rusia “ține mult pentru ca Vodă să scrie o asemenea scrisoare Marelui Duce Nicolae”. Având aceste cunoștințe, Văcărescu a raportat domnitorului Carol I:

> „La 1 a.m. văzut pe Vodă și i-am spus de conversațiunea cu Stuart și Zolaterev. ***Vodă a fost surprins a vedea că știu afacerea Convenției despre care nimeni în Buucrești până acum nu știa nimic afară de Vodă, Brătianu și Stuart*** (s.n.)**.** În privința scrisorii către Marele Duce, Vodă mi-a spus că Brătianu i-a vorbit într-adevăr, anjagându-se chiar a o scrie, dar că dânsul (Vodă) n-a voit a o scrie, căci se poate afla de acea scrisoare și se va zice numaidecât că ne-am angajat deja cu Rusia, că Rusia poate la ultimul moment să se retragă sau Turcia să cedeze, să nu se facă războiul, și atunci ne-am fi compromis în zadar în fața puterilor occidentale, de care Vodă este convins că nu vor face nimic pentru noi, dar care ne vor reproșa pe urmă că ne-am dat cu Rusia. Vodă mi-a zis: «De ce nu mi-a scris Marele Duce, dacă voia să-i scriu, avea ocazie, acum că a trimis pe Colonelul Bobricoff. Eu am spus lui Bobricoff să spună Marelui Duce că dacă va începe războiul, eu voi ține de condițiile stipulate, am arătat că am cele

un reprezentant al Rusiei în noiembrie 1876. Guvernul, sprijinit de domnitor, dorea încheierea unui tratat de alianță politic – care a fost schițat dar niciodată semnat. Vezi Sorin-Liviu Damean, *op. cit.*, pp. 29–30.

[20] BNR-CS-B, dosar 561, ff. 6–8.

mai bune dispoziţii, dar nu cred că este bine a scrie. Aceasta poate angaja prea mult ţara, se pot comite indiscreţii voluntare sau calculate, acea scrisoare se poate divulga. De anul nou m-am hotărât să trimit o telegramă de felicitare Marelui Duce, însă o telegramă curată, de curtenie, care s-o subscrie şi Doamna; chiar o frază vagă şi fără importanţă ce aş pune în acea telegramă, ar vedea gazetele, care i-ar da înţelesul cel mai semnificativ în împrejurări actuale. Eu am văzut planul de război al Rușilor, i-am dat avizul şi chiar corecturi, mi-a spus că statul major însă a hotărât trecerea Dunării pe la Olteniţa, i-am spus că se va repeta greşeala făcută la 1853, că eu cunosc bine poziţia de la Olteniţa, că nu este bună pentru trecere, căci ar fi a se expune poziţionării de la Turtucaia şi este prea departe de drumul de fier Rusciuc-Varna. Că poziţia cea mai bună de trecere este între Olteniţa şi Giurgiu, de unde se poate mişca repede [...]. I-am spus asemenea lui Bobrincoff că este de neapărată trebuinţă a distruge drumul de fier Cernavodă-Constanţa, de care statul major nu se va preocupa de loc şi care face mult rău. I-am dat multe corecturi, am rectificat oarecare distanţe eronate, i-am arătat câteva poduri la locul lor adevărat, iar nu acolo unde le avea, i-am spus în faţă că eu sunt militar şi ***cunosc toate localităţile pe care nimeni ştie atât de bine, căci am studiat toată ţara aşa cm n-a făcut nici un Român*** (s.n.), şi am studiat-o prin toate părţile şi locurile din punct de vedere militar. Însă n-am ascuns lui Bobrincoff», a continuat Domnitorul, «că nu înţeleg ca noi să avem poziţie dependentă şi subordonată şi că, în efuziunea războiului, armata română va spera să lupte şi, sub comanda mea, cum cred eu că este mai bine, voi lua şi eu poziţia pe Dunăre, la Calafat sau în alte locuri ce voi hotărî, şi voi spera ca aliaţi, iar nu ca o dependenţă a armatei ruseşti. L-am făcut bine să înţeleagă că noi nu voim să avem rolul de aprovizionatori ai armatei ruseşti şi atunci Bobricoff mi-a spus că ar trebui să se pregătească de mâncare, ceai etc. pe la gări. I-am spus că aceasta este treaba Rușilor, iar nu a noastră»"[21].

Relatarea, încheiată brusc, îl surprinde pe Theodor Văcărescu în ipostaza de a fi un sfetnic şi consilier al regelui. Acordul pentru trecerea trupelor ruseşti prin România a fost semnat de Dimitri Stuart şi Mihail Kogălniceanu la 4/16 aprilie 1877.

Despre Războiul de Independenţă, Theodor Văcărescu a scris o amplă lucrare, *Luptele românilor în războiul din 1877–1878*, pentru care a fost premiat de Academia Română[22]. Merită amintit că, în prima ordine de bătaie a Armatei Române, din aprilie 1877, căpitanul Theodor Văcărescu era ofiţer de ordonanţă al Cartierului General Domnesc, comandat de colonelul Ioan Greceanu, aghiotant regal[23]. Printre cei

[21] *Ibidem*, ff. 8–11.

[22] Lucrarea *Luptele Românilor în războiul din 1877–1878*, dedicată „Supremului Comandant, Majestăţii Sale Regele Carol I", a fost publicată în două volume, apărute în 1886 şi 1887, la, Tipografia F. Göbl Fii. Lucrarea s-a bucurat de succes, fiind tipărită o a doua ediţie care reunea ambele volume. Lucrarea a avut parte şi de două traduceri: în germană, de Mite Kremnitz (Leipzig, 1888), şi în italiană, de Tudor Dumitrescu (Livorno, 1891). Premiat în 1887 de Academia Română cu premiul „Ion Heliade Rădulescu", la propunerea generalului Ştefan Fălcoianu, autorul a prezentat lucrarea regelui Carol I, vizitându-l periodic pentru a-i citi fragmente (vezi Carol I, *Jurnal*, stabilirea textului, traducere, studiu introductiv şi note de Vasile Docea, vol. I, Iași, Editura Polirom, 2007, pp. 437, 441, 442, 456, 473, 477, 481, 485, 486, 493, 501, însemnări din 8/20 mai 1886 până la 16/28 mai 1887)

[23] Theodor Văcărescu, *Luptele românilor*, p. 38.

remarcaţi în timpul luptelor a fost cumnatul său văduv, colonelul Victor Creţeanu, comandantului regimentului 1 Roşiori[24]. Campania Armatei Române s-a încheiat cu intrarea ei triumfală în București, la 8/20 octombrie 1878. O nouă bătălie, de data aceasta pe plan diplomatic, trebuia dusă pentru recunoașterea independenţei proclamate la 10/22 mai 1877 și afirmate prin contribuţia militară la înfrângerea puterii suzerane.

În acest context, în ajunul proclamării Regatului, Theodor Văcărescu a fost trimis, ca reprezentant al domnitorului, la nunta principelui Wilhelm al Germaniei (viitorul împărat Wilhelm al II-lea) cu principesa Augusta Victoria de Schleswig-Holstein, oficiată la 27 februarie 1881 la Berlin. Reprezentantul guvernului Brătianu a fost ministrul de Război, Gheorghe Slăniceanu. Ocazia a fost folosită ca prilej diplomatic pentru a anunţa viitoarea proclamare a Regatului României. Carol I nota în jurnalul său:

> „La Berlin nunta lui Wilhelm de Prusia cu prinţesa de Schleswig-Holstein, toate curţile au fost reprezentate prin rude și trimiși speciali. Slăniceanu și Văcărescu au fost primiţi foarte amabil de împărat și împărătească [împăratul Wilhelm I și împărăteasa Augusta – n.n.]”[25].

Ministrul de Război a fost decorat cu Ordinul Regal al Coroanei (Königlicher Kronen-Orden), clasa I, iar Văcărescu a devenit cavalerul unui ordin egal ca valoare dar cu o tradiţie mai veche, „Vulturul Roșu”, clasa a II-a cu stea[26]. Pentru ziua următoare, în 28 februarie 1881, Theodor Văcărescu primea o invitaţie la Palatul Regal din Viena[27].

Serbările încoronării din 10/22 mai 1881 au fost organizate de Theodor Văcărescu în colaborare cu guvernul Brătianu. După proclamarea Regatului, Theodor Văcărescu a revizuit, la ordinul regelui, textul *Ceremonialului Curţii*. Noua variantă a fost prezentată regelui la 20 august 1882, nota autorului, adresată suveranului, fiind publicată drept prefaţă:

> „De la 1875, de când Majestatea Voastră a binevoit a-mi ordona a culege regulile și formele care, la primiri și ceremonii, se urmează la Curte, într-o lucrare care să constituie Ceremonialul scris al Curţii României, multe și mari transformări s-au săvârșit în situaţia noastră de Stat, transformări care urmau a se răsfrânge și asupra unora din regulile ceremonialului.
> Prin reașezarea României în locul ce i se cuvenea între State și prin proclamarea deplinei sale suveranităţi, Curţile străine fură reprezentate prin Agenţi diplomatici de ranguri înalte, și raporturile ce dânșii urmau a întreţine cu guvernul și Curtea

[24] Maria Georgescu, *Cavaleriști români la Saumur*, cuvânt înainte de Christophe Midan, București, Editura Militară, 2015, p. 84.
[25] Carol I, *Jurnal*, I, p. 52, însemnare din 16/28 februarie 1881.
[26] *Ibidem*, p. 53, însemnare din 8 martie/24 februarie 1881.
[27] BNR-CS-B, dosar 539, f. 1003.

> Majestăţii Voastre trebuiau puse în deplin acord cu uzurile internaţionale şi regulile care se observă la toate Curţile, în semn de ospitalitate şi de bună primire către trimişii Suveranilor Statelor ce întreţin cu Ţara relaţii amicale”[28].

Noul text nu aducea schimbări radicale. Datorită experienţei acumulate, erau prevăzute mai multe situaţii. În apendice, revizuit faţă de ediţia precedentă, era redat „programul pentru solemnitatea inaugurării statuii lui Mihai Viteazul în ziua de 8 noiembrie 1874”, reprodus şi în volumul trecut, şi textele noi care ilustrau momente prestigioase ale Regatului: „programul intrării triumfale a Armatei în Capitala României în ziua de 8 octombrie 1878”, „solemnitatea urmată la Palat cu ocazia proclamării Regatului României la 14 martie 1881” şi „Ceremonia încoronării, 10 Mai 1881”. Cele patru documente alcătuiau un fel de cvadriptic al drumului României spre un regat european, suveran şi independent.

În iunie 1882, Văcărescu l-a anunţat pe regele Carol I că se retrage din serviciul Curţii şi va pleca în străinătate, prilej folosit de suveran pentru a-i încredinţa o misiune diplomatică[29]. Astfel, a fost trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar la Bruxelles şi Haga (1 octombrie 1882–27 ianuarie 1885), Roma (28 ianuarie 1885–31 august 1885) şi Viena (1 iulie 1888–1 iulie 1891). Rechemat în ţară în urma unui regretabil incident diplomatic[30], iniţial fusese avut în vedere de suveran pentru a fi trimis la Sankt Petersburg, dar, în cele din urmă, a decis să reintre în viaţa politică ca membru al Partidului Conservator. A fost senator de Prahova în mai multe legislaturi, începând din 1892. La anul 1906, când a primit gradul de general şi a fost decorat cu Ordinul „Carol I” în grad de Comandor, era vicepreşedinte al Senatului.

---

[28] Theodor Văcărescu, *Noua Prefaţă*, în *Ceremonialul Curţii Regale a României*, Bucureşti, Tipografia F. Göbl, 1882, pp. 9–10.

[29] Anunţul renunţării sale la serviciu este amintit de regele Carol I în jurnal, într-o însemnare din 14/26 iunie 1882: „Văcărescu, care îmi spune că trebuie să plece cu familia la Paris pentru doi ani şi, din această cauză, trebuie să renunţe la serviciu” (*Jurnal*, vol. I, p. 155). Ulterior, regele consemna la 16/28 septembrie 1882: „Văcărescu, care mă părăseşte, va fi trimis ca ministru plenipotenţiar la Bruxelles” (*Ibidem,* p. 171). Ana-Maria Callimachi sugerează că motivul retragerii sale a fost unul privat, care, afectându-i reputaţia, l-ar fi „silit să renunţe la postul de la Curte” (*Amintiri*, p. 49).

[30] Ana-Maria Callimachi consemnează că incidentul a pornit de la menţionarea ambasadorului german de la Viena, prinţul de Reuss, într-un raport interceptat de poliţia imperială. Cancelaria austriacă a informat Ambasada Germaniei, iar, în necunoştinţă de cauză, fiul lui Theodor Văcărescu – totodată secretar al tatălui său – a fost gonit din casa prinţesei de Reuss în timpul unei petreceri săptămânale, fiind acuzat – alături de întreaga legaţie română – de „abuz de încredere şi înşelătorie morală” (*Amintiri*, pp. 52–53). La 1 martie/17 februarie 1891, regele Carol I consemna că, primindu-l pe Văcărescu în audienţă, acesta i-a relatat incidentul: „este foarte nervos şi vrea să-i ceară satisfacţie lui Reuss [printr-un duel – n.n.]” (*Jurnal*, II, p. 221). Eventual, în martie 1891, Văcărescu şi-a prezentat demisia (*Ibidem,* p. 224), iar, în iunie, i s-a prezentat varianta trimiterii la Sankt Petersburg (*Ibidem*, p. 240) – rămasă în discuţie până în noiembrie (*Ibidem*, p. 267). Eventual, în acest post a fost numit un alt favorit al conservatorilor, Alexandru C. Catargi (noiembrie 1892-octombrie 1895), fost vicepreşedinte al Camerei Deputaţilor şi prefect de Ilfov (Adrian-Bogdan Ceobanu, *Politică şi diplomaţie la sfârşitul secolului XIX: din istoria relaţiilor româno-ruse (1878–1899)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, pp. 300–301).

Până la sfârșitul vieţii, Theodor Văcărescu a rămas un apropiat al Familiei Regale, aceasta acordându-i încredere în diverse situaţii. De exemplu, în 1888, regina Elisabeta, informată de Theodor Văcărescu de preocupările literare ale nepoatei sale, Elena Văcărescu (1864–1947), a invitat-o pe aceasta să-i devină domnișoară de onoare[31]. Familia sa a fost apropiată de Palat (inclusiv nepoata sa, Ana-Maria, a fost prezentată regelui și reginei), iar Văcărescu a rămas un obișnuit al evenimentelor regale. Ultima asemenea ocazie a fost botezul principelui Mircea al României, oficiat la 20 ianuarie/2 februarie 1913[32].

În anul 1912, generalul Theodor Văcărescu, deja bolnav și mergând să urmeze un tratament în străinătate, a exprimat dorinţa editării discursurilor și memoriilor sale faţă de Badea Mangâru – licenţiat al Facultăţii de Teologie a Universităţii din București, care se remarcase, în anul 1906, prin editarea discursurilor generalului Gheorghe Manu. La moartea generalului Văcărescu, în anul 1913, conform dorinţei sale, discursurile sale au fost culese și editate alături de un studiu biografic la Tipografia Curţii Regale F. Göbl Fii, în 1915 (aceeași care publicase discursurile generalului Manu). Conform unei dispoziţii a regelui Carol I, memoriile sale au fost publicate în revista „Convorbiri literare", prin grija istoricului Nicolae Iorga. Serialul nu a fost finalizat din cauza Primului Război Mondial. Intenţia văduvei Maria Văcărescu, de publicare a memoriilor într-un volum, rămâne și astăzi un deziderat.

Concluzii

Ajuns pe tronul României, Carol I și-a ales colaboratori capabili din rândul elitei românești. Unul dintre aceștia, Theodor Văcărescu, rămâne o personalitate care a adus o contribuţie în drumul României spre modernizare. Îl regăsim între membrii fondatori ai societăţii Ateneul Român (1865) și ai Jockey Club-ului din București (1875), semn al integrării sale în protipendada epocii. Autor al manualului de ceremonial al Curţii, Theodor Văcărescu s-a îngrijit de imaginea cu care Regatul României a intrat în Europa: Ceremonia Încoronării. După retragerea sa din slujba Palatului, funcţia mareșalului Curţii a fost îndeplinită de cumnatul său, generalul de brigadă Victor Creţeanu, șeful Casei Militare Regale, cel care a citit, la 25 septembrie/7 octombrie 1883, documentul de inaugurarea al Castelului Peleș, ale cărui lucrări începuseră sub mareșalatul lui Theodor Văcărescu, care se înscrie în galeria mareșalilor Palatului ca cel mai longeviv dintre ocupanţii acestei demnităţi.

---

[31] Sabina Cantacuzino, „Curtea reginei Elisabeta. Doamnele de onoare, 1869–1915", în *Din viaţa familiei Ion C. Brătianu*, p. 260.

[32] Adrian-Bogdan Ceobanu, *Un diplomat al Vechiului Regat: Gheorghe Rosetti-Solescu,* în *Gheorghe Rosetti-Solescu: corespondenţa diplomatică personală și oficială (1895–1911). Petersburg,* editată de Rudolf Dinu și Adrian-Bogdan Ceobanu, Iași, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2016, pp. 45–46.

Addendă: fragment din memoriile lui Theodor Văcărescu, publicate în revista „Convorbiri literare”

„Pentru acei care aparţin tinerei generaţii de astăzi, intraţi în viaţa publică ca cetăţeni ai unui regat român liber, neatârnat, şi după cădere, preţuit printre celelalte state europene, pentru aceia, desigur, pare firesc lucru de a se folosi de rezultatele celor cincizeci de ani de muncă a predecesorilor lor [se referă la perioada 1859-prezentul autorului, c. 1909 – n.n.]. Căci astfel este, la bine îndeletnică, la rău uitică, firea omenească, şi mulţi care mănâncă din roadele pomului, dar puţini care se gândesc la cel ce a ostenit de l-a sădit. Câţi oare din tineretul nostru de astăzi, voios şi mândru că trăieşte într-un stat cu organizare, cu legi, cu moravuri moderne – ba chiar şi cu nestatornice şi schimbăcioase mode occidentale – câţi din acest tineret îşi aduc aminte că mai sunt încă în viaţă oameni care au apucat o ţară românească cu deprinderi şi învăţături rele, cu întocmiri înapoiate şi medievale, amintind despotiile orientale şi satrapiile asiatice? (...)

Şi totuşi părinţii noştri ne spuneau că ne putem ferici, că trăim în vremi mai bune şi mai liniştite decât acele pe care le apucaseră ei şi părinţii lor (...) Pentru noi, care toate acestea le ştim, căci pe unele le-am apucat şi le-am văzut noi înşine, pe altele le-am auzit de la părinţii noştri, care, şi ei, la rândul lor, le văzuseră, le pătimiseră sau li se povestiră de predecesorii lor, pentru noi se prezintă în mod imperativ întrebarea cum în curgere de abia cincizeci de ani – spaţiu relativ foarte scurt în viaţa unei naţiuni – cum a putut ţara noastră, în starea aceea de groază şi de urgie, să spargă porţile acelui Iad deasupra cărora erau scrise deznădăjduite cuvintele lui Dante: *Lasciate ogni speranza voi che-ntrate*? Prin ce minune – se întreabă mintea noastră nedormită – poporul românesc, după lungi ani de amorţire în mormântul în care părea că-şi doarme somnul de veci, prin ce minune izbutit-a el să rostogolească piatra grea sub care zăcea şi să facă să apară, deodată, înaintea ochilor uimiţi, o Românie înviată, tânără şi frumoasă, nu în giulgiu mormântal înveşmântată, ci în hlamidă sclipitoare de glorie şi de lumină?”[33].

[33] Theodor Văcărescu, *Memorii*, în „Convorbiri literare”, an 1915, nr. 1, pp. 56, 59–60.

Constantin Brâncuşi: între expoziție şi documente inedite

ANA RUSAN-GÖRBE

Constantin Brâncuși, considerat întemeietorul sculpturii moderne, s-a născut pe 19 februarie 1876 în satul Hobiţa din judeţul Gorj. De mic a dat dovadă de îndemânare, dragoste pentru frumos, dorinţă de lucru şi independenţă. Astfel că, de la vârste foarte fragede, a practicat meserii precum: „ciobănel la stână”[1], băiat de prăvălie[2], ebenist, tâmplar, ca mai târziu, pe când era student la Belle Arte să devină spălător de vase la Paris pentru a se putea întreţine. Înainte de a studia sculptura la Paris, a urmat cursurile Şcolii de Arte Frumoase din Bucureşti unde i-a avut ca profesori pe Ion Georgescu şi după moartea acestuia pe Wladimir C. Hegel[3]. Tânărul artist a beneficiat de câteva burse, precum bursa oferită de epitropia bisericii Madona Dudu[4], sau cea din partea Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii Publice prin intermediul fondului „Răducanu-Simonide”[5].

Brâncuși a realizat puține lucrări pe când se afla în România, dar a participat în cadrul multor expoziţii organizate de Tinerimea Artistică, Arta Română şi Salonul Oficial. Cu toate că, statul român a fost cam reticent în achiziţionarea lucrărilor sale, i-a recunoscut totuși talentul, iar în anul 1923 a fost decorat cu ordinul «Steaua României»[6], ca mai târziu, în 1931 să i se confere «Meritul cultural pentru arta plastică»[7].

Chiar dacă formarea inițială a avut loc în România, desăvârşirea lui artistică s-a petrecut în Franţa unde şi-a creat propriul atelier, s-a împrietenit cu mulţi artişti care astăzi constituie nume sonore în arta europeană, a lucrat cu mult devotament și a reușit să se facă remarcat și să fie apreciat chiar și în Statele Unite ale Americii, în special la New York. Acolo a expus în 1912 la Salonul Idependenţilor trei lucrări:

---

[1] Petre Pandrea, *Brâncuși, amintiri și exegeze*, București, Editura Meridiane, 1976, p. 8.
[2] *Ibidem*, p. 24.
[3] Barbu Brezianu, *Opera lui Constantin Brâncuși în România*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, p. 14.
[4] *Ibidem*, p. 14.
[5] *Ibidem*, p. 17.
[6] *Ibidem*, p. 26.
[7] *Ibidem*, p. 30.

„Sărutul"- din piatră, „Muza adormită" – din marmură albă și „Prometeu" – din bronz lustruit[8]. Nu se știe exact dacă aceea a fost prima sa întâlnire cu Marcel Duchamp sau Fernard Léger, cert este că după acea expoziţie au vizitat împreună Salonul transportului aerian de la Grande Palais din 1912 unde Brâncuși a admirat o elice și ar fi exclamat „Asta sculptură!"[9], iar Duchamp l-ar fi întrebat dacă poate face așa ceva. De atunci se pare că s-a născut dorul lui Brâncuși pentru zbor. Astfel a încolţit în mintea lui ideea de a făuri păsări care doresc să străpungă văzduhul așa cum „Pasărea măiastră" a devenit „un simbol al liberării omului și al înălţării spiritului, ca aspiraţie spre tot ce e luminos și mare"[10]. Acela ar fi fost momentul care l-a marcat și a știut cum va evolua arta sa, ce-și dorește cu adevărat să transmită, iar acel zbor l-a urmărit toată viaţa. De atunci se pare că cei trei au legat o strânsă prietenie, iar Duchamp va fi cel care-i va deschide drumul către multe saloane de expoziţie din lume. Deși se spune că era o persoană rece și retrasă, Duchamp a vorbit cu multă căldură despre arta prietenului său, într-un interviu dat lui Laurie Eglington[11] afirmând că „Brâncuși pătrunde substanţa materialului și lucrează cu moleculele și cu atomii chiar (…)"[12]. Ei au purtat o lungă corespondenţă, din păcate cu întreruperi, obișnuind să se semneze Morice[13] ca și cum alcătuiau o mare familie.

Relativ recent, Brâncuși a revenit în prim-plan, pe scena artistică europeană, cu ajutorul expoziţiei *Sublimarea formei* ce a fost curatoriată de Doina Lemny, cea care i-a dedicat multe scrieri. În cele ce urmează vom întocmi o cronică a acestei expoziţii din cadrul Festivalului Europalia.

Expoziţia *Brâncuși. Sublimarea formei,* curator Doina Lemny, organizatori Festivalul Artelor EUROPALIA și Institutul Cultural Român, perioada de vizitare 02.10.2019-02.02.2020, locul organizării Centrul de Arte Frumoase BOZAR din Bruxelles

Această expoziţie a fost organizată cu ocazia celebrării a 50 de ani de existenţă a Festivalului Național „Europalia" care se bucură de patronajul casei regale belgiene. În 2019, onoarea a fost de partea României fiind ţară invitată, prilej cu care a fost adusă în atenţia publicului opera sculptorului Constantin Brâncuși, iar Doina Lemny a fost cea mai inspirată alegere pentru postura de curator al expoziţiei.

Expoziţia a fost însoţită de un catalog ce cuprinde multe opere ale marelui sculptor, o parte dintre ele neputând fi admirate în cadrul expoziţiei. Dacă analizăm cu atenţie parcursul expoziţional și catalogul vom simţi vibraţia specială a Doinei

[8] Doina Lemny, *Brâncuși & Duchamp sau povestea unei prietenii. Corespondenţă*, București, Editura Vremea, 2019, p. 10.
[9] *Ibidem*, p. 10.
[10] George Oprescu, *Scrieri despre artă*, București, Editura Meridiane, 1966, p. 128.
[11] Doina Lemny, *op. cit*., p. 18.
[12] *Ibidem*, p. 19.
[13] *Ibidem*, p. 61.

Lemny cu opera brâncuşiană. Această mare specialistă în Brâncuși, şi-a susţinut doctoratul la Sorbona cu o teză despre sculptorul român stabilit la Paris, a declarat că titlul expoziţiei este unul firesc care reușește să demonstreze că Brâncuși este un artist universal. El a redus treptat trăsăturile anatomice ale personajelor mergând pe epurarea formei astfel încât publicul să aibă acces la esenţa ei.

Trebuie menţionat efortul depus de organizatori și curator de a obține opere celebre din marile muzee ale lumii sau din colecţii particulare, doi ani de negocieri, pentru a putea fi aduse în atenţia publicului și a-i ajuta pe vizitatori să înţeleagă parcursul vieţii și operei lui Constantin Brâncuși.

Pentru afiș a fost aleasă *Muza Adormită* din bronz, una dintre cele mai cunoscute opere de la Paris, iar menirea ei de această dată a fost să îmbie publicul să treacă pragul centrului Bozar și să pătrundă în intimitatea „atelierului brâncușian". Afișul a fost amplasat în multe puncte strategice din oraș, iar Revista *Brussels Times* i-a dedicat o pagină marelui sculptor și le-a oferit, celor dornici să viziteze expoziţia, informaţii practice precum adresa, programul de vizitare și costul biletului. Articolul este însoţit de câteva imagini cu operele sculptorului precum: *Sărutul*, *Leda*, *Muza adormită* și *Începutul lumii*.

Sediul expoziţiei, aflat în imediata apropiere a Gării Centrale, a întâmpinat publicul cu simbolul lui Michelangelo Pistoletto (un renumit pictor pe oglinzi, artist cunoscut al Artei Povera), cele trei cercuri care reprezintă al treilea Paradis. Pentru a pătrunde în spaţiul expoziţional trebuie să urcăm câteva trepte și să privim cu atenţie niște panouri care au menirea de a face o scurtă prezentare a ţării noastre cu cele 9 zone geografice, de la dreapta la stânga, în sensul invers al acelor de ceasornic: Moldova, Dobrogea, Muntenia, Oltenia, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina și în centru Transilvania. Se face o scurtă trecere în revistă a celor mai importante vestigii arheologice din paleolitic, neolitic sau epoca bronzului, se continuă cu Evul Mediu unde regăsim figurile emblematice ale domnitorilor Vlad Ţepeș și Mihai Viteazul după care ajungem la epoca modernă unde sunt ilustraţi regii României, urmează declinul perioadei comuniste și se termină cu o prezentare a contemporaneităţii. Se evidenţiază cu această ocazie valori ale societăţii românești care s-au remarcat în străinătate precum Tristan Tzara sau Constantin Brâncuși, dar și regizori sau actori de actualitate care fac cinste ţării noastre.

Expoziţia propriu-zisă debutează cu o sală înţesată de fotografii cu sculptorul Constantin Brâncuși în diferite ipostaze: în atelier, alături de prieteni, lucrând sau în momente de relaxare. Regăsim fotografii cu adnotările artistului precum fotografia în care a fost surprins cu draga lui căţelușă Polera, pe care este scris cu cerneală neagră „Cu drag la toţi Codreni – Polera și Brâncuși".

Lucrările au fost așezate cu multă grijă și prezentate cumva în oglindă, o oglindă a trecutului și deopotrivă a prezentului ce ne atrage atenţia asupra operelor surprinse în fotografii de epocă. În acest cadru expoziţional s-au regăsit sculpturi celebre precum: *Mândrie*, *Cap de copil*, *Copil bolnav*, *Femeie cu capul înclinat*, *Cuminţenia Pământului*, *Peştele*, *Leda*, *Prometeu*, *Sărutul* și *Somnul* care are în faţă versiunea lui

Aguste Rodin tocmai pentru a sublinia meritul artistului român de a aduce ceva nou în artă prin căutarea esenţei lucrurilor.

Cuminţenia Pământului și *Rugăciune* au avut un impact covârșitor asupra mea întrucât trăsăturile faciale extrem de schematizate și modalitatea de reprezentare a coloanei vertebrale care pare măcinată, semn că ea duce tot greul, transmit foarte multă sensibilitate și te fac să rezonezi cu opera de artă, să-ţi dorești să consolezi și să protejezi personajele izvorâte din dalta sculptorului.

Expoziţia se continuă cu lucrări precum *Începutul lumii* simbolizat de un ou din marmură albă, foarte bine șlefuit și așezat pe un disc din nichel argintat care-i reflectă imaginea și este așezat la rândul său pe un soclu din piatră; *Danaide*, versiunea din piatră și cea din bronz, *Domnișoara Pogany II* din bronz, ce a fost adusă de la Muzeul de Artă Modernă din Rio de Janeiro.

Pe lângă sculpturile lui Brâncuși, Doina Lemny a expus numeroase cărţi poștale de la prietenii celebri, Marcel Duchamp, Erik Satie, Fernand Léger, Men Ray, Amedeo Modigliani, Jean Cocteau, Tristan Tzara, James Joyce, cu care artistul a conversat vreme îndelungată, pentru a demonstra contactele frecvente pe care le-a avut cu avangarda europeană. Chiar dacă expoziţia îi este dedicată, alături de sculpturile brâncușiene, regăsim câteva lucrări ale artistului americano-japonez Isamu Noguchi și una a românceі Irina Codreanu care a lucrat în proximitatea lui Brâncuși chiar dacă maestrul a refuzat s-o numească ucenica sa.

Din expoziţie nu au lipsit nici păsările lui Brâncuși, din bronz bine lustruit, *Măiastra* și *Pasărea de aur*, așezate pe socluri din piatră. Ele se înalţă dorind să străpungă văzduhul și să-l facă cunoscut dincolo de această lume materială pe maestrul care le-a creat. Constantin Brâncuși și-a luat zborul în primăvara lui 1957 asemenea Măiestrelor lui, toată viaţa fiind ca o săgeată care și-a urmat visul odată cu vânzarea „curelei” [14]de pământ moștenită de la tatăl său. Bolta cerească l-a ajutat și îndemnat să se înalţe tot mai sus. Cu toate acestea, a fost un om simplu ce a rămas conectat toată viaţa la valorile dobândite în copilărie, din satul românesc unde îi plăcea să participe la slujbele religioase și să cânte în corul bisericii. Atelierul său din Paris a fost întotdeauna deschis pentru prietenii pe care îi primea cu drag și-i servea cu mămăligă și pastramă spre deliciul străinilor, iar acum rămâne deschis pentru cei dornici să-i descopere opera.

Sublimarea formei s-a încheiat cu un documentar despre moștenirea pe care Brâncuși a lăsat-o statului român și anume operele amplasate în aer liber, la Târgu Jiu: *Coloana fără sfârșit*, *Masa Tăcerii* și *Poarta Sărutului*.

Am apreciat eforturile depuse de Doina Lemny în organizarea expoziţiei, dar nu pot să nu remarc faptul că unele sculpturi nu au fost suficient de bine iluminate lucru care conduce la un dialog ineficient cu opera de artă sau că etichetele au fost așezate, de multe ori, la distanţe foarte mari faţă de exponate.

Chiar dacă Doina Lemny a reușit să creeze efectul dorit – păsările lui Brâncuși „se înalţă spre cer” – vizitatorului i-a fost destul de greu să admire *Pasărea de aur*

[14] Petre Pandrea, *op. cit*, p. 21.

întrucât era amplasată cu mult mai mult faţă de privirea unui om de statură medie, ceea ce este un mare regret dat fiind locul din care a fost adusă special pentru această expoziţie – Institutul de Artă Minneapolis.

Meritul acestei expoziţii este aducerea în prim-plan a altor pasiuni ale lui Brâncuși precum fotografia și desenul cât și integrarea lui în tumultul vieţii artistice europene.

Consider că expoziţia și-a atins scopul întrucât a reușit să implice toate categoriile de vârstă, de exemplu, copiii au fost încântaţi de „atelierul sculptorului" întrucât au putut să ia contact cu mostre din materialele întrebuinţate de Brâncuși pentru realizarea sculpturilor sale. De asemenea, părinţii și copiii au fost implicaţi în desenarea unor forme brâncușiene sau citirea și comentarea unor texte cu scopul cunoașterii acestui artist. Un alt argument în acest sens îl constituie numărul mare de vizitatori, dar și comentariile, în limba franceză, engleză, germană sau română, cu privire la exponate, pe care le-am auzit pe tot parcursul vizitei.

Concluzionând, pot afirma că această expoziţie s-a adresat tuturor, indiferent de vârstă, naţionalitate sau afinitate pentru opera lui Brâncuși întrucât ni l-a prezentat pe artist în toată plinătatea fiinţei și operei sale, ca și cum vălul care îl învăluia a fost dat la o parte special pentru noi, vizitatorii.

Despre Constatin Brâncuși s-a scris mult[15], dar cu toate acestea încă se mai găsesc documente nepublicate sau publicate fragmentar astfel că am decis să redăm integral documentele găsite la secţia de Manuscrise din cadrul Bibliotecii Academiei Române. Considerăm ca fiind importante aceste mărturii deoarece ne expun alte faţete ale personalităţii sculptorului, ne vorbesc despre cum era el ca om nu doar ca artist, ne evidenţiază aspiraţiile acestuia, eforturile sale de a se afirma în patria natală și totodată putem vedea ce demersuri s-au făcut pentru a aduce în ţară, după moartea sculptorului, câteva bârne și grinzi ce intraseră în alcătuirea atelierului său din Paris.

Brâncuși i-a trimis în 1907, președintelui Societăţii Tinerimea Artistică, o scrisoare din care degajă grija pentru operele sale întrucât a scris că a trimis într-o lădiţă două busturi în ghips patinat cu scopul de a fi expuse, dar îl roagă să aibă grijă fiindcă sunt fragile.

Manuscrisul lui Tretie Paleolog ne prezintă un Brâncuși grijuliu, prietenos, omenos care și-a distrus mobila de bucătărie pentru a încălzi încăperea unui nounăscut și a celei care i-a dat viaţă.

---

[15] Benjamin Fondane, *Brâncuși*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2008; Cristian-Robert Velescu, *Concepte ale poeticii lui Constantin Brâncuși*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999; Ionel Jianu, *Constantin Brâncuși: viaţa și opera*, București, Editura Ştiinţifică și Enciclopedică, 1983; Carola Giedion-Welcker, *Constantin Brancusi*, New York, George Braziller, 1959; Doina Lemny, *Constantin Brâncuși*, Iași, Editura Junimea, 2005; *Idem*, *Brâncuși & Marthe sau povestea de iubire dintre Tantan și Tonton*, București, Editura Vremea, 2019; *Idem*, *Brâncuși inedit: însemnări și corespondenţă românească*, București, Editura Humanitas, 2004; Vasile G. Paleolog, *C. Brâncuși*, Craiova, Scrisul Românesc Fundaţia-Editura, 2009; *Idem*, *Tinereţea lui Brâncuși*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 2004.

Anexe

În cadrul Bibliotecii Academiei Române, la secţia Manuscrise, se păstrează câteva documente inedite printre care o scrisoare redactată de Brâncuși, la Paris, în 1907 când a trimis două lucrări pentru expoziţia Tinerimii Artistice. Pe lângă aceasta am descoperit două manuscrise în care se vorbește despre viaţa, personalitatea și opera marelui sculptor. Aceste documente poartă semnăturile lui Tretie Paleolog, respectiv Ștefan Popescu. Toate trei vor fi redate mai jos. De asemenea, vom transcrie două acte care vorbesc despre aducerea în ţară a vestigiilor de la atelierul lui Brâncuși. Totodată, anexăm și o factură ce prezintă costurile transportului.

Forma de redactare a textelor este cea originală, asupra căreia nu am intervenit. Am actualizat tacit limba în conformitate cu normelor ortografice în vigoare.

1

Domnule Președinte

Expediind o ladă cu două busturi pentru Soc. Tinerimea Artistică ce cu onoare prezidaţi asupra cărei ne percepându-mi-se taxa transportului aici, trimit Societăţii prin Domnul Fritz Storck cincizeci de lei sumă la care cred să urce transportul lucrărilor.

Și cum lucrărilor le trebuie o deosebită îngrijire fiind în ghips patinat, vă rog să aveţi bunătatea să recomandaţi celor în drept ca la debalarea la vamă și transportul la expoziţie să le menajeze pe cât posibil să nu se strice patina; căci s-ar prezenta foarte urât.

În cazul că lucrările nu pot fi expuse, ori la închiderea expoziţiei, vă rog să avizaţi pe Domnul Doctor Gerota 17, strada Cantacuzino (subliniat în original, n.n) ca să le retragă și pentru orice altă necesitate, vă adresaţi domniei sale.

De fiecare bust am ataşat câte o mică notă indicând felul și preţul lucrărilor, dar vă rog să dispozaţi să se-n registreze lucrările după notiţa ce vă alătur la această scrisoare și să nu să ţină seamă de acele ataşate la busturi (subliniat în original, n.n).

Vă rog să primiţi Domnule Președinte asigurarea deosebitei stime și consideraţiuni ce vă păstrez.

C. Brâncuși

Paris, 16 place Dauphine

Domnului Președinte al Societăţii Tinerimea Artistică

(Biblioteca Academiei Române, secţia Manuscrise,
Fond Nicolae Vermont, S$\frac{25\ A}{CMXLV}$)

2
Tovarăşe Preşedinte

Toate documentele privind viaţa şi opera lui C. Brâncuşi sunt preţioase, ştiut fiind lipsa de grijă pentru acestea pe care a avut-o marele sculptor. Au trecut 10 ani de la moartea lui şi au început să dispară şi martorii, la rândul lor. Mărturisirile rămase, dacă nu au fost scrise, se estompează încetul cu încetul. De aceea îmi permit să vă remit, spre păstrare la Biblioteca Academiei, în secţia manuscriselor, precum şi la arhivele Brâncuşi în curs de constituire la Filiala din Craiova a Academiei şi la Institutul de Istoria Artei o serie de mărturii personale.

Laconismul lor se datoreşte faptului că am vrut deocamdată să consemnez doar strictul adevăr. Explicitarea acestor fapte necesită o elaborare minuţioasă, o evocare veridică a mediului înconjurător şi o descriere complexă a rădăcinilor lor pe care urmează să le fac mai târziu, când voi avea timp.

Mama ne-a povestit că în ziua în care s-a născut fratele meu Preda, a trecut Brâncuşi ca să vadă ce mai face. Tata era la serviciu. În cameră era foarte frig. Era anul 1917, la Paris. Brâncuşi s-a repezit la atelierul său, a spart cu toporul toată mobila de bucătărie, a adus-o în 2 saci şi a făcut foc în camera Mamei, îngenunchiind ca să sufle în vatră.

În 1936, când am trecut 2 săptămâni la Paris, vara, dormind în atelierul lui Brâncuşi, într-o noapte m-am culcat cu Leda, strângând-o în braţe, pentru a o înţelege mai bine. În zori, trezindu-mă Brâncuşi a stat de vorbă cu mine despre sufletele care vin să se cuibărească în sculpturi. „Când încălzeşti bronzul sau marmura cu mâna, obligi sufletul din sculptură să cânte", mi-a spus.

Tot cam atunci mi-a confirmat spusele tatălui meu despre „Primii Paşi", un lemn datând din 1919, care mă reprezintă pe mine la vârsta de 3 ani.

Câteva zile mai târziu, Brâncuşi, într-o convorbire care a avut-o cu Mama mea i-a repetat geneza sculpturii sale cu dublu sens „Foca" sau „Minunea" care înseamnă năzuinţele spre eliberare şi desăvârşire ale unei tinere femei.

În toamna lui 1938 Brâncuşi a sosit pe neaşteptate acasă, la părinţii mei, la Corlate. După masă ne-a explicat greutăţile ce le întâmpină la desăvârşirea ansamblului monumentelor sale de la Târgu-Jiu. Biserica construită pe axa pe care dorea să fie numită „calea sufletelor eroilor" îl stingherea în închegarea definitivă a ansamblului său. Dorea ca (sic!) Coloana Infinită să poată fi văzută de la Poarta Sărutului. Ne-a relatat cum dorea să daleze o piaţă de forma orbitei pământului în jurul Coloanei, care să fie înconjurată de cele 12 semne ale zodiacului. Delajul trebuia să servească şi la formarea unui cadran solar. A doua zi tata l-a rugat pe Brâncuşi să mă ia cu dânsul la Târgu-Jiu şi apoi la Bucureşti de unde urma să plece pentru a doua oară în India.

La Târgu-Jiu am fost martor la ultima vizită pe care a făcut-o Brâncuşi în viaţa lui Trilogiei sale de monumente. La Masă, în timp ce mâncam nişte mere, mi-a vorbit despre inconsistenţa titlurilor care se dau sculpturilor, al căror sens adevărat

se degajă din adâncul pietrei, așa cum se întâmplă și cu sensul muzicii care ne degajă din melodie.

La Poarta Sărutului m-a luat de mână și am trecut împreună de 3 ori pe sub ea, zicându-mi „Să ai noroc în dragoste!" și mi-a recomandat să repet acest act ritual împreună cu o fată.

La Coloana Nesfârșitului soarele apunea. Îmi întorcea spatele. Deodată s-a întors spre mine și mi-a spus: Du-te, pune mâinile pe ea. Și apoi privește! Ascultându-l am avut revelația sensului sacru al operei. Mai târziu am făcut legătura între contactul tactil pe care mi l-a poruncit Brâncuși cu amintirile tatălui meu asupra discuțiilor avute cu prietenul său despre sculptura tactilă.

Am trecut apoi pe la casa unde locuise Brâncuși ca să mai strângem unele lucruri în geamantan. Îmi aduc aminte vag de niște mese de piatră în grădină. Nu sunt însă sigur de această amintire pentru că am mai trecut de 2–3 ori pe acolo între 1941 și 1960, văzând aceste mese. Nu pot să jur că le-am văzut împreună cu Brâncuși.

În tren spre București am mai vorbit în treacăt despre ansamblul monumental de la Târgu-Jiu. Mi-a spus că vrea să-l completeze cu un Prometeu. Mi-a mai spus că (sic!) calea sufletelor eroilor vrea să o planteze cu plopi înalți.

La București, în timpul ședерii sale la Hotel Bulevard, l-am văzut zilnic. Îmi aduc aminte de două minute în care ne-am oprit în Cișmigiu ca să studieze intens fântâna din piatră cioplită arhaic, ascunsă azi în parcul zoologic. Îmi aduc aminte de o discuție lungă despre politica culturală din țările cu regim totalitar și a sateliților lor, el întrebându-mă mai ales despre situația din Germania. Mi-a spus atunci că după moartea lui cel(e) mai multe statui ale lui vor trebui să rămână la Paris, fiind orașul care se bucură cel mai mult de libertate spirituală. Era îngrozit de furtuna antispirituală și conformistă care amenința să treacă deasupra Europei.

Am mai avut o discuție plină de avânt despre rostul Coloanei Nesfârșitului. O vedea instalată în dimensiuni gigantice în locuri geografice semnificative ca de pildă la Capul Bunei Speranțe. Dar și la Capul Horn, am adăugat eu. De acord, mi-a răspuns, dar și pe munți, ca de pildă Himalaya, la Lassa. Atunci și pe Olimp am propus. Foarte just mi-a spus, însă nu uita atunci munții Retezatului. L-am întrebat dacă nu s-ar potrivi lângă Piramide, unde fusese. Nu, mi-a răspuns Brâncuși. Nu se poate amesteca trecutul cu viitorul. Merge la intrarea unui port mare sau la mijlocul unei capitale.

De atunci nu (l-)am mai văzut pe Bâncuși, aflând despre el amănunte numai prin fratele meu despre care mergea des la el între 1948 și 1957.

În 1965, făcând cunoștiință cu pictorul Biju, acesta mi-a declarat că schițele ce le-a vândut Academiei RPR le-a făcut într-o dimineață în care aducând prietenului său bolnav lapte și pâine a crezut că moare. Mai târziu i-a povestit Brâncuși că a reușit să trăiască numai datorită ciripitului unor păsări care i-au amintit de Pasărea Măiastră, dându-i curajul necesar.

Trebuie să consemnez și o mărturie importantă (pe) care mi-a făcut-o avocatul Ionașcu Constantin acum doi ani, cercetător la Institutul de Istoria Artei, decedat acum câteva luni.

Am dat de urma acestuia la Secţia Culturală a Sfatului Popular din Târgu-Jiu unde se află un memoriu al său în care scrie de intenţia lui Brâncuşi de a instala dincolo de Jiu, în axa ansamblului, un uriaș cap de Prometeu. În discuţiile avute cu Ionașcu acesta mi-a confirmat acest lucru, precum și intenţia lui Brâncuși de a instala 10 grote platonice în parcul de la Târgu-Jiu. Aceste informaţii le-a cules la un banchet oferit de Brâncuși lui Malaxa la Târgu-Jiu unde a fost de faţă și căpitanul Micu Marcu. Malaxa a cerut lui Brâncuși un proiect și un deviz pentru un monument reprezentând sau pe Malaxa sau pe Prometeu, ce trebuia să fie instalat în curtea uzinelor sale. La București, mi-a spus Ionașcu, fostul avocat al lui Malaxa, Brâncuși i-a predat o schiță despre acest monument și a primit un cec de 400.000 lei. Nu a vrut să-mi arate schiţa lui Brâncuși, spunând că așteaptă „vremuri mai bune, funcţionarii care au refuzat primirea moștenirii lui Brâncuși în ţară fiind încă la putere".

Cât adevăr se află în spatele acestei declaraţii rămâne de stabilit. Un lucru este sigur. Avocatul Ionașcu era un foarte slab cunoscător al operei lui Brâncuși și nu prea avea de unde să știe cum arăta Prometeu. Mi-a confirmat cele pe care Brâncuși mi le spusese în tren în 1938.

Tretie Paleolog

București 29 Iulie 1967
București str. Sft. Constantin 24

Exemplarul 1 pentru
Secţia Manuscrise; Biblioteca Academiei

(Biblioteca Academiei Române, secţia Manuscrise, Arhiva Artiștilor Plastici, C. Brâncuși, mss. 1, 4 file)

3

Inexact. Brâncuşi a expus pentru prima oară la Tinerimea Artistică prin 1907 sau 1908 două lucrări trimise de la Paris (subliniat în original, n.n), bustul lui Lupescu (din R. Sărat), seminud, intitulat „Omul pământului" (subliniat în original, n.n), lucrat la Paris unde se afla şi Lupescu. Împreună cu acesta Brâncuşi a expus capul de copil (subliniat în original, n.n), care, după intervenţia mea pe lângă D[l] Iancu Radovici şi D[l] Irimescu, care erau în comisia de cumpărături, a fost cumpărat pentru colecţiile statului. Înainte de această expoziţie şi tot în acelaşi an Brâncuşi la Paris trăgea rău pe dracul de coadă. A venit la Steriadi căruia i-a propus să-i mături dimineaţa atelierul, în locul portăresei ca să ia el cei 15 frcs pe care aceasta îi primea drept leafă lunară de la Steriadi. Când am auzit eu asta am hotărât să-l ajut: am organizat o loterie[16] cu capul de copil în bronz acel care pe urmă a fost şi de stat cumpărat, de la expoziţia Tinerimei.

Am adunat cât am putut de la colonia românească din Paris plasând bilete de loterie. O listă de bilete am trimis-o în ţară lui V.G.Morţun care a completat-o între prietenii lui.

Pentru a înduioşa pe Morţun i-am scris povestea cum a venit la Paris pe jos ca să studieze sculptura şi să vadă oraşul-lumină, cum mătură atelierul lui Steriadi şi serveşte la restaurantul Chartier ca rândaş, etc. ... asta a făcut impresie şi a contribuit la răspândirea legendei lui. ~~Adevărul însă~~ (şters în original, n.n.)

Loteria pentru capul de copil în bronz a fost trasă în casa popii Kesarie Stefano, la Biserica română din Paris şi bustul a fost câştigat de Victor N. Pop de la Craiova, atunci student la Paris.

Adevărul asupra venirei lui la Paris pe jos nu e în total exact. Mergea şi pe jos până găsea ceva de lucru şi câştiga ceva parale ca să poată trăi câteva zile şi plăti trenul, apoi când isprăvea banii, iar umbla pe jos căutând de lucru şi iar cu trenul, etc.

Incontestabil însă că Brâncuşi nu-i un tip comun; cu o voinţă de fier a învins toate dificultăţile, dar cum bine spui în articol, calităţile acestea ale lui sunt împerecheate cu multă şiretenie, farsă, roublandise.

Monumentul de la Buzău din cimitir a fost comandat de D[na] Stănescu[17] (născută Seceleanu) pentru suma de 7000 de franci şi, în parte, datorit(ă) tot vâlvei făcută cu ocazia loteriei.

D[na] Stănescu, pe care o cunoşteam, a venit la noi să ne întrebe dacă poate avea încredere să-i dea banii înainte şi în urma asigurării Sofiei şi a mea a încheiat comanda.

Dar tocmai atunci şi cu ocazia acestui monument, care a urmat ca lucrare imediat după torsul lui Dărăscu, al lui Lupescu şi al celor 2 copii s-a întâmplat transformarea tendinţei în opera sa.

---

[16] Această chestiune a fost detaliată şi de Barbu Brezianu în lucrarea *Opera lui Constantin Brâncuşi în România*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, p. 18.

[17] *Ibidem*, p. 18.

Lucrarea era mereu începută, mereu pământul în care o lucra aruncat în albia unde zăcea cel pe care-l frământa şi el continua să schimbe mereu nu numai figurile ci şi stilul lucrării. D^na^ Stănescu, exasperată că monumentul nu se mai sfârşea ne scria mereu să vedem de ce nu se termină. Artistul, care în tovărăşia lui Archipenko şi a ~~cubistelor~~ (şters în original, n.n.) cercului în care trăiau era în continuu (indescifrabil) până a ajuns în sfârşit să toarne monumentul şi să-l livreze. În Buzău (indescifrabil) la primirea grupului, dar monumentul a fost aşezat şi lumea s-a resignat. Acesta a fost începutul transformării stilului lui Brâncuşi.

A urmat „Cuminţenia pământului" şi celelalte.

În privinţa marelui birtaş chartier (subliniat în original, n.n), nu ştiu să-i fi făcut bustul. Chartier era în adevăr o întreprindere de birturi populare, nu un mare restaurant şi Brâncuşi era ocupat acolo să spele farfuri şi pahare.

Un exemplu în plus ca să pricepi cât e de adevărat că Brâncuşi era un roublard (subliniat în original, n.n), e următorul fapt: se făcuse vâlvă în Paris că e un artist fenomen, că venise din România pe jos la Paris, etc.

Americancele găseau că e un punct de atracţie, un original demn de văzut şi veneau să-i viziteze atelierul. El le primea în saboţi, le poftea la el la dejun, le dădea mămăligă făcută pe pirostrii la cheminée, – cu pastramă (pastramă argentină cumpărată de la un magazin de lângă Biserica Madeline Hédierd) şi americancele se esclafau de originalitatea tipului.

Între ele M^me^Haryman (nevasta miliardarului) care a căutat să-l lanseze în America cu mijloacele ei multiple.

Pe spatele ultimei file scrie: Brâncuşi
Amintiri ale lui Ştefan Popescu

(Biblioteca Academiei Române, secţia Manuscrise, Arhiva Artiştilor Plastici, C. Brâncuşi, mss. 2, 13 file)

4

Craiova 17, martie 1971
Copie
Consiliul Popular Judeţean Dolj
Comitetul executiv
Nr. 3.352

Către,
Ministerul Afacerilor Externe
–Tovarăşului George Macovescu–
Prim adjunct al Ministerului de Externe
București

V. G. Paleolog din Craiova, cunoscut critic de artă, ne-a relatat că la Paris, str. Impasse Ronsin 8–11 (ex. 8)-actual nr. 11 – se găsesc vestigiile atelierelor ocupate de Constantin Brâncuși timp de aproape 50 de ani.

Vestigiile se compun din bârne şi grinzi care formau această clădire zisă „în paiantă". Cum aceste materiale sunt preţioase amintirii pe care o păstrăm prestigiosului nume – Brâncuși, iar în intenţia noastră este de a crea o casă memorială C. Brâncuși la Craiova, unde acestea ar putea să devină o atracţie pentru vizitatori cât şi pentru cercetători, vă rugăm a ne sprijini prin ambasada noastră din Franţa, în vederea achiziţionării acestui material ce rezultă din demolare (scheletul fostului atelier de la nr. 11, precum şi intrarea, tot scheletică, de la fostul atelier situat la nr. 8 din Impasse Ronsin); amândouă existente, dar ameninţate prin demolare într-un timp foarte scurt.

Consiliul popular judeţean Dolj este dispus să cedeze din planul său valutar contravaloarea acestui material din demolare care după aprecierea localnicilor nu poate să depăşească suma de 500–700 franci francezi.

Domnul Dyspre Paleolog, din Paris – 26 Rue de Hâlle, fiul lui V.G. Paleolog, vă poate sta la dispoziţie pentru lămuririle necesare scopului urmărit.

Prim vicepreședinte,
Petre I. Gigea

(Biblioteca Academiei Române, secţia Manuscrise, Arhiva Artiștilor Plastici, Brâncuși, varia 1)

5

Ministerul Afacerilor Externe
Cabinetul Ministrului
Corneliu Mănescu
Tr. Firan Fl.

Soluţionase deplasare la Paris a tr. V.G. Paleolog pentru preluarea vestigiilor

12/05/72
Semnătură

NOTA TELEFONICĂ
Către,
Comitetul Executiv al Consiliului Popular al Judeţului Dolj – Tovarăşului
Prim-Vicepreşedinte
Petre I. Gigea

Privitor la vestigiile atelierului lui Brâncuşi din Paris aflate într-o clădire ce urmează a fi demolată împreună cu alte clădiri din cartierul respectiv ca urmare a hotărârii luate de municipalitatea parizianã:

Întrucât aceste materiale au fost solicitate de statul român, în urma discuţiilor avute de M.A.F. cu municipalitatea oraşului Paris – acestea pot fi obţinute: C/V lor fiind stabilită la 1.000 franci francezi.

Pentru aducerea acestor materiale în ţară costul unui camion este de 6.000 franci francezi, iar pe C.F.R. 4.000 franci francezi.

Pentru o rezolvare mai convenabilă a problemei de transport, să se ia legătura cu Serviciul „T.I.R." din cadrul M.T.Tc. sau cu Intreprinderea „Romtrans" Bucureşti pentru stabilirea mijlocului de transport ce urmează a merge la Paris să ridice materialele respective.

Întrucât această problemă este foarte urgentă, se va comunica la Cabinetul tov. Ministru Corneliu Mănescu sau la tov. Macovescu modalitatea rezolvării pentru a se putea comunica apoi la Paris de către M.A.E., altfel municipalitatea oraşului Paris este nevoită a recurge la valorificarea lor pe plan local. (termen 12 mai a.c.)

Transmite,
Tov. Mihail
Director M.A.E.

(Biblioteca Academiei Române, secţia Manuscrise, Arhiva Artiştilor Plastici, Brâncuşi, varia 1, fila 2)

6

Paris, Le 22 Juin 1972
Ambassade de la Republique Socialiste de Roumanie en France
5 Rue de l'Exposition-Paris VIIe
TEL: 705 49 –54

FACTURE
PROFORMA

Consiliul Popular Municipal-Craiova
– ROUMANIE

-Numéro de colis –
-Dénomination des produits } *5 poutres en chîne+d'autres déchets en bois, en provenance d'un chantier de démolitions _____x)*

– Poids 6000 kgr.
– Valeur 500 Frances
– Ces matériaux n'ont pas un valeur commerciale.

Modifié par
M. G. Fumescu

Semnătura

Camion No. 33-B–6206
Semnătura

X) Chantier de démolitions, impasse Ronsin (Montmartre). Matériaux faisant partie d'ancien atelier du sculpteur roumain Constantin Brâncuşi.

(Biblioteca Academiei Române, secţia Manuscrise, Arhiva Artiştilor Plastici, Brâncuşi, varia 1, fila 3)

Arhiereul şi cărturarul Dionisie Romano sau modernitatea bisericească prin învăţământ, tipăritură şi publicistică

REMUS BRIHAC

Dionisie Romano, pe numele său de mirean Dimitrie, s-a născut într-o familie de ţărani ardeleni la 29 iulie 1806, în Săliştea Sibiului. Rămas orfan de tată la vârsta de 14 ani intră în monahism în mânăstirea Neamţ, unde a fost călugărit cu numele de Dionisie în anul 1823. Fiind dornic de învăţătură, a încercat pe lângă mitropolitul Veniamin Costache şi mai apoi pe lângă Sofronie Miclescu, la vremea aceea episcop de Huşi, pe care îl cunoscuse la mânăstirea Neamţ, să obţină binecuvântarea de a urma cursurile Colegiului Sfântul Sava din Bucureşti, fiind refuzat de fiecare dată. Deşi renumită, mânăstirea Neamţ nu mai era focarul de cultură din vremea stareţului Paisie Velicicovski, astfel încât Dionisie, împreună cu un monah din mânăstire, pleacă fără acordul stareţului şi al mitropolitului din Moldova la mânăstirea Cernica. La Bucureşti se angajează ca tipograf la Cişmeaua Mavrogheni pentru a se putea întreţine şi să audieze cursurile de la Sfântul Sava. După ce tipografia a fost cumpărată de I. Heliade Rădulescu, Dionisie a lucrat în tipografie ca zeţar. Situaţia sa grea era datorată faptului că plecase fără carte canonică de ieşire din eparhie, oficial putând fi acuzat de vagabondaj. Înlăturarea mitropolitului Grigorie al IV-lea Dascălul din funcţia de mitropolit al Ungrovlahiei a uşurat situaţia lui Dionisie, căci în haosul administrativ de după exilul mitropolitului susmenţionat, el a putut să se apropie de episcopul Ilarion al Argeşului căruia i-a devenit ucenic. Ilarion, făcând parte din locotenenţa mitropolitană, l-a hirotonit pe Dionisie în treapta de ierodiacon. Ucenicia pe lângă Ilarion, un cleric cu largi vederi iluministe, i-a permis lui Dionisie învăţarea limbilor franceză, greacă, rusă, latină şi accesul la biblioteca deosebită pe care acest episcop o avea[1].

În studiile sale a fost sprijinit şi de arhimandritul Eufrosin Poteca, profesor de filosofie la Sfântul Sava, Dionisie absolvind la 1 februarie 1832 cursurile ce-i permiteau dreptul de a conduce o şcoală de judeţ. La 12 martie 1832 Eforia Şcoalelor l-a numit profesor la Şcoala Naţională din Buzău. Între 1832 și 1843a desfăşurat o bogată

[1] Pr. Gabriel Cocora, *Episcopul Dionisie Romano la 150 de ani de la naşterea sa,* în „Biserica Ortodoxă Română", anul LXXV, 1957, nr. 3–4, p. 328.

activitate didactică şi culturală ca profesor la Buzău, înfiinţând şcoli săteşti în judeţ,a condus tipografia episcopiei Buzăului. Între anii 1833–1835 a fost profesor la şcoala de grămătici a episcopiei Buzăului, iar între anii 1843–1848 a condus din funcţia de director Seminarul mitropoliei din București. După participarea la Revoluţia de la 1848 şi expulzarea în Transilvania, s-a întors în anul 1849 în Ţara Românească la mânăstirea Băbeni, ca monah, apoi ca egumen la mânăstirea Sadova, în judeţul Dolj, între 1850–1854. S-a reîntors ca stareţ în anul 1855 la mânăstirea Neamţ, dar acţiunile sale înnoitoare au dus la expulzarea din mânăstire. A fost numit locţiitor de episcop la Buzău la data de 19 iunie 1859,iar la 3 februarie 1862 este hirotonit la Iași arhiereu cu apelativul„Traianopoleos".Între 17 noiembrie 1864 și 11 mai 1865 a condus eparhia Huşilor ca locotenent de episcop. A revenit ca episcop titular de Buzău prin decretul din 11 mai 1865, decret care a declanşat cearta canonicităţii şi a rămas pentru tot restul vieţii la Buzău ca episcop până la 18 ianuarie 1873.

Lipsa posibilităţilor materiale, dorinţa de a învăţa, de a-şi forma o cultură solidă, spiritul răzvrătit, neacomodat tradiţionalismului închistat, au făcut din Dionisie Romano un autodidact şi i-au determinat într-o anumită măsură destinul bisericesc şi cultural. Voinţa puternică, avida sete de cunoştere l-au modelat ca „om de acţiune" şi l-au evidenţiat atât lui Eufrosin Poteca, profesor de filosofie la vremea aceea la „Şcoala Naţională" de la Sfântul Sava, cât şi episcopului Ilarion al Argeşului, cei doi devenindu-i „magiştri" culturali. Ideile lor le-a împropriat şi le-a dezvoltat pe tot parcursul vieţii sale, îmbogăţindu-le şi forjându-le în propria sa viziune privind modernizarea societăţii româneşti. Acestor doi mentori le-a păstrat recunoştinţă toată viaţa. Referindu-se la Eufrosin Poteca, într-o cuvântare ocazionată de examenele de sfârşit de an şcolar din 1837, Dionisie spunea: „Bunul meu învăţător S.Sa părintele arhimandrit Eufrosin, acela care când m-am înfăţişat doritor de învăţătură, mi-a înlesnit mijloacele şi a îngrijit a mă folosi de bunele-i învăţături. Aceasta o mărturisesc plin de recunoştinţă"[2]. Iar despre episcopul Ilarion al Argeşului, la slujba înmormântării acestuia, în panegiric spunea: „Mai mulţi tineri doritori de învăţătură au aflat mângâiere şi ajutor pe lângă Prea Sfinţia sa. Însumi eu sunt martor la aceasta, fiindcă răposatul m-a primit şi a înlesnit mijloacele de a învăţa şi ce este mai mult în ceasurile libere ale sale se ocupa de a mea învăţătură, pe care le mărturisesc cu recunoştinţă"[3].

Viziunea sa privind modernizarea societăţii româneşti şi rolul Bisericii în această misiune o regăsim în multiplele planuri ale activităţii sale: ca profesor, tipograf, publicist şi editor, traducător, literat, orator, bibliofil, simplu cleric şi ierarh.

Dionisie şi-a început cariera de profesor în oraşul Buzău, fiind numit „profesor naţional"în data de 12 martie 1832, imediat după absolvirea cursurilor pregătitoare speciale ale „Şcolii Naţionale" de la Sfântul Sava. Aceste cursuri aveau rolul de a pregăti profesori pentru şcolile româneşti prevăzute de Regulamentul Organic.

[2] Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare ANIC), Fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, dosar 6704/ 1837, f. 21v.

[3] Pr. Gabriel Cocora, *art. cit.,* p. 328.

Cu toate că la nivel legislativ situaţia era reglementată, starea concretă a „şcolilor naţionale" era dezastruoasă. Învăţământul românesc modern se năştea cu mari chinuri: clădirile lipseau sau erau improprii procesului didactic, materialul didactic era în mare parte inexistent, profesorii români erau supuși diverselor presiuni făcute de clerul și profesorii greci, iar ajutorul autorităţilor se lăsa aşteptat, în cel mai fericit caz. Nici Buzăul nu făcea excepţie, Dionisie găsind aproape nimic din ceea ce ar fi trebuit să permită un început didactic în limite rezonabile.

Informările pe care le trimitea periodic Eforiei Şcoalelor reprezintă o radiografie a stării de fapt a învăţământului și nu numai. Într-una dintre aceste informări Dionisie arăta că la venirea lui clădirea școlii era „o căsuţă de 30 picioare latul și 16 lungul, cu trei despărţituri din care cea mai mare era hotărâtă pentru clasa de parados, o cămăruţă pentru ședereа profesorului și tinda"[4]. Acoperișul așa-zisei școli era spart, fiind din paie, pe timp de ploaie apa se scurgea prin acoperiș, nu existau sobe pentru încălzit, mobilierul nu exista, iar terenul desfundat făcea ca deplasarea copiilor la școală să fie extrem de dificilă[5].

În urma sesizării autorităţii locale, primarul („magistratul") a recunoscut că „nu este cu putinţă aceasta pentru şcoală", dar neprimind altă clădire pentre desfăşurarea cursurilor și în urma asigurărilor că starea de provizorat va fi „numai un soroc de șase luni", a fost nevoit să accepte starea de fapt.

Pentru a mări spaţiul destinat sălii de clasă a renunţat la încăperea atribuită profesorului, unind cele două încăperi prin desființarea pereţilor despărţitori. În acest fel „au încăput șase bănci". Întrucât Dionisie era ierodiacon, a fost găzduit la Episcopie[6].

Modificările mai sus menţionate, procurarea mobilierului şcolar au dus la întârzierea deschiderii cursurilor, astfel că acestea au început la 18 aprilie 1832, în loc de 1 martie, așa cum era prevăzut[7].

Asigurările autorităţilor locale nu s-au concretizat, Dionisie arătând într-o altă informare adresată Eforiei Şcoalelor că „sorocul de șase luni s-a apropiat, nici o îngrijire nu au de alte case"[8]. În această situaţie, profesorul Dionisie a propus găzduirea școlii în trapeza (sală de mese în mânăstiri) nefolosită a mânăstirii Banu. Egumenul grec „cum i-au propus orășenii ca să ne-o dea pentru școală, au zidit toate ferestrele și ține într-ânsa câteva puteni goale. Mai sânt două odăi alăturea, din care una asemenea este încuiată, iar în una șade un șelar, căruia i-ar găsi altă odaie, căci mai sânt odăi, și în mânăstire sânt trei inși, socotiţi cu egumenul împreună, adecă el, un preot și un paracliser"[9].

Pe 22 iulie 1832, Dionisie informa iarăși Eforia că nici cazarea sa nu și-o mai putea asigura întrucât „Episcopia, cu toate că are înăuntru magazie și spital, după

---

[4] ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucţiunii Publice, dosar 6575/ 1832, f .40.
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem.*
[9] *Ibidem.*

venirea mea aicea neavând unde ședea, mi-au dat o odae pe care fiindcă acum din nou s-au poruncit a se deșărta casele pentru o sumă de bolnavi ce au a veni, au trebuit să o las și de nu se vor slobozi numitele case din mânăstirea Banul nu am nici unde să-mi plec capul”[10].

Memoriul din 10 august 1832, adresat aceleiași Eforii, ne pune în față complicitatea autorităţilor locale, reprezentate de primar, și egumenul grec al mânăstirii Banu. În timp ce pentru „Școala Naţională” și profesorul ei nu se găseau soluţii pentru desfășurarea activităţii, pentru „elenitate” totul era posibil, „căci a pus în acele odăi pre un dascăl al lui grec”[11].

Cursurile anului școlar 1833 s-au desfășurat în aceeași căsuţă insalubră, programul școlar fiind întârziat datorită încercărilor de a repara clădirea atât cât se putea.

La insistenţele repetate ale lui Dionisie, care arăta că datorită situaţiei nu poate înscrie copiii dornici de învăţătură, în sala de curs improvizată neîncăpând mai mult de 50 de elevi, Eforia Școalelor, prin Logofeţia Treburilor Bisericești, a făcut presiuni asupra egumenului grec să închirieze casele mânăstirii„Școlii Naţionale”[12]. Cum presiunile s-au dovedit zadarnice, iar autorităţile locale indiferente, profesorul Dionisie a fost nevoit să adune fonduri pentru ridicarea unei noi clădiri[13]. Lucrarea a fost începută în data de 14 septembrie 1833 și s-a încheiat câteva luni mai târziu. Clădirea era însă mică, întrucât se construise în grabă, și din această cauză a devenit în scurt timp neîncăpătoare. Astfel, Dionisie a trebuit să facă o colectă publică, reușind să ridice o nouă clădire pe terenul mânăstirii Banu, în ciuda opoziţiei clerului grec, aceasta fiind inaugurată la 16 septembrie 1840[14].

Strădaniile profesorului Dionisie Romano au crescut încrederea localnicilor privind necesitatea școlarizării copiilor astfel că numărul elevilor din zona Buzăuluiîn anul 1839 a ajuns la 140[15]. Din această cauză a fost nevoit să transforme școala cu începere din luna iunie 1838 în „Școală Normală” pentru pregătirea viitorilor învăţători. Candidaţii de învăţători erau acceptaţi cu un minim de cunoștinţe, restul urma să fie deprins din mers în „Școala Normală” pe care erau obligaţi să o frecventeze timp de 4 ani, în fiecare an câte 4 luni. Cei ce urmau să devină învăţători erau îndrumaţi de Dionisie în perfecţionarea scrisului și a cititului, catehismului, aritmeticii și a cântărilor, activitatea administrativă fiind dublată, cum era și firesc, mai ales de cea pedagogică[16].

Metoda pedagogică folosită de Dionisie era inovatoare. El pornea de la premisa permanentei colaborări între profesori și părinţi în cadrul procesului didactic,

---

[10] *Ibidem*, f. 47.
[11] *Ibidem*, f. 67.
[12] *Ibidem*, ff. 103, 123, 153.
[13] *Ibidem*, dosar nr. 6575/ 1833, ff. 153–154.
[14] *Ibidem*, dosar nr. 3391/ 1840, f. 119.
[15] *Ibidem*, dosar nr. 5016/ 1839, f. 1.
[16] *Ibidem,* dosar 6704/ 1838, ff. 65–67, 146.

încercând să-i implice și să-i convingă de rolul major pe care îl au în formarea copiilor, ceea ce astăzi, în termeni pedagogici, se numește „școala de după școală". În acest sens, a introdus carnetul de elev în procesul de învăţământ. „De aceea, nu este destul a-i trimite numai la școală, fără a mai cerceta cum urmează de învaţă și de este silitor. Care o poate face prea lesne cercetând bileturile ce în fiecare sâmbătă se dau și înţelegându-se cu profesorul din vreme în vreme, îngrijind fiecare părinte ca lipsurile cele fără cuvânt să se îndrepteze, căci pricinuește o mare înapoere școlarilor"[17].

De asemenea, Dionisie considera că autorităţile locale trebuie să se implice în sprijinirea procesului de învăţământ prin împiedicarea vagabondajului elevilor și ajutorarea cazurilor speciale, orfanii spre exemplu[18].

Metoda pedepselor fizice era dezavuată ferm, fiind considerată incompatibilă cu pedagogia modernă[19].

Întrucât s-a confruntat cu lipsa manualelor școlare, a folosit poziţia sa de director al tipografiei episcopiei Buzăului pentru a edita o serie de manuale școlare. Astfel, în 1834 publică *Abeţedar românesc spre întrebuinţarea tinerilor începători,* în 1835 un *Abeţedar religios,* reeditat în 1837, acesta din urmă cuprinzând o serie de rugăciuni la diferite trebuinţe. O parte dintre acestea au fost reproduse în ediţia de la 1853 apărută la București cu titlul *Adunare de rugăciuni* și în *Imnuri în proză pentru copiii ce încep a ceti,* apărută la Iași în 1858 și reeditată la Buzău în 1869. În anul 1837 a publicat *Biblioteca tinerilor începători sau Culegere de întâele cunoștinţe trebuincioase pentru învăţătura copiilor ce încep a ceti.* Aceasta era tradusă din franceză și cuprindea șase capitole sub formă de întrebări și răspunsuri referitoare la noţiuni generale din diferite domenii. Cartea a fost îmbogăţită și retipărită în 1838 la București, cunoștinţele prezentate în ea fiind necesare atât elevilor, cât și viitorilor învăţători. Tot în 1838 a publicat *Scurtare de aritmetică* și *Prescurtări de geografie, tipărită pentru trebuinţa tinerilor începători*, cuprinzând noţiuni generale de geografie, despre continente, ţări și capitalele lor, României fiindu-i alocate 10 pagini din totalul de 36 pagini. Chiar și după plecarea lui din postul de „profesor naţional" de la Buzău, a continuat publicarea de manuale necesare învăţământului românesc. Astfel, în 1850 apare la București *Abeţedar pentru Așăzămintele Elisabetene întemeiate de Prea Înălţata Doamnă Elisabeta Știrbei,* cuprinzând pe lângă materialul didactic pentru învăţarea scrisului și a cititului și un mic catehism însoţit de rugăciuni. Tot atunci editează și *Prescurtare de geografie sfântă și veche.* În 1851 a publicat la București *Prescurtare de ermeneutică sacră sau oarecare explicaţii asupra Scripturii Vechiului și Noului Testament* în două părţi, manualul menţinând modelul scolastic catolic în prezentarea cărţilor Sfintei Scripturi. În anul 1858 la Iași publică *Manualul adevăratului religiosu sau povăţuitorulu sufleteloru pe calea mântuirei,* iar

[17] *Ibidem*, dosar nr. 6704/ 1837, f. 21.

[18] Direcţia Judeţeană Buzău a Arhivelor Naţionale (în continuare DJBAN), Fond Ocârmuirea Judeţului Buzău, dosar 2975/ 1831, f. 197;

[19] ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucţiunii Publice, dosar 3391/ 1840, f. 122.

în 1859 *Abeţedaru religios urmat de alfabetul romanu pentru şcoalele Principatelor-Unite Moldavo-România.*Caracteristica acestui Abeţedar este că la sfârșitul lui, la paginile 73–80, cuprinde și „alfabetul român în paralel cu alfabetul cirilicu, adoptat de onorabila Eforie a Școalelor din București”[20].

Se constată că în manualele realizate, traduse sau prelucrate de Dionisie Romano, acesta a avut în vedere toate laturile educaţiei și instruirii elevilor, adaptând cunoștinţele conform metodelor pedagogice moderne.

Activitatea sa prolifică în dezvoltarea învăţământului naţional a determinat pe mitropolitul de la București, Neofit, să-l cheme să preia conducerea Seminarului Teologic Central. A fost numit director și profesor în ianuarie 1843, dar a preluat conducerea seminarului la 1 martie 1843[21]. El a rămas la conducerea acestei instituţii până la Revoluţia de la 1848 când, datorită participării la mișcarea revoluționară, a fost destituit. În cei cinci ani de profesorat a reușit să impună un învăţământ teologic de calitate, făcându-se iubit de elevi.

Datorită ajutorului material dat de Dionisie în această perioada, Anton Pann a putut tipări *Prescurtare din basul musicei bisericești și din Anastasimatariu*, în anul 1847. Ajutorul dat a fost esenţial, încât Anton Pann a simţit nevoia să îl menţioneze în prefaţa cărţii: „Deși cu seriozitate mi-aţi zis ca să nu pomenesc de numele Cuviosiei Voastre, care face pe mulţi să vă iubească și să vă respecteze fiecare, aceea m-a făcut și pe mine a socoti, că nu vă veţi supăra a închina această carte, fără a vă aduce măgulitoare laude. Decât voi să arăt că ea este lucrată și întocmită după planul Cuviosiei Voastre, pentru care m-aţi îndemnat de mai multe ori, cum și tipărită cu ajutorul care aţi binevoit a da, ca să poată dobândi cu un preţ mai ușor candidaţii de cântăreţi și alţi școlari cu dare de mână. Fiindcă nici un bogătaș nu își dă copilul său să-l facă cântăreţ, ci numai săracii și văduvele, care nu au nici hrana de toate zilele”[22].

Cartea în cauză a devenit modelul după care s-a predat muzica psaltică în Biserica Ortodoxă Română timp de un secol.

Conștient de faptul că învăţământul teologic românesc avea nevoie să-și îmbogăţească experienţa școlilor teologice ortodoxe străine, Dionisie a trimis sau a mijlocit trimiterea tinerilor la studii în afara ţării. Astfel că în anul 1845 în străinătate studiau 17 tineri pentru care Dionisie intervenise în vederea asigurării burselor de studii: 5 la Atena, 4 la Kiev, 4 la Petersburg și 4 la Universitatea din Pesta. Datorită acestui fapt, Biserica Ortodoxă Română a avut profesori bine pregătiţi cu care s-aputut reorganiza învăţământul teologic odată cu măsurile luate de Cuza în 1864[23].

Măsura talentului pedagogic și a viziunii integratoare a învăţământului în

[20] Pr. Gabriel Cocora, *op. cit.,* p. 75.

[21] I. Ionașcu, *Material documentar privitor la istoria Seminarului din Buzău 1836–1936,* București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1937, p. 44.

[22] Episcopul Melchisedec, *Biografia Prea Sânţitului Dionisie Romano,Episcopulu de Buzeu,* extras din „Analele Academiei Române”, seria a II-a, tom V, secţiunea II, Memorii și notiţe, București, 1882, p. 23.

[23] Pr. Gabriel Cocora, *Dionisie Romano Episcopul Buzăului,* Buzău, Editura Episcopiei Buzăului și Vrancei, 2006, pp. 36–42.

societatea modernă românească, cu referire în mod special la învăţământul teologic, s-a reflectat în încercarea lui Dionisie, ca stareţ al bogatei şi influentei mânăstiri Neamţ, de a înfiinţa în anul 1855 în cadrul mânăstirii un institut de cultură care ar fi avut un ciclu şcolar de 16 ani. Acest institut urma să aibă la bază o şcoală primară, un gimnaziu, internat pentru elevi, finanţat complet de mânăstire, un seminar şi o facultate. Programa pentru clasele primare prevedea, pe lângă învăţatul scrisului şi al cititului, discipline precum istoria naţională, geografianaţională şi universală, geografia sacră, precum şi primele noţiuni de limbă latină şi greacă. În gimnaziu se continua aprofundarea studiului acestor limbi şi se introduceau zoologia, botanica, fizica, logica, metafizica şi etica. În cadrul şcolii teologice urma să se studieze, pe lângă disciplinele deja tradiţionale învăţământului bisericesc, şi limbi precum siriaca, ebraica, araba, chaldeana. De asemenea, erau introduse noţiuni generale de agronomie, medicină umană şi veterinară. Cu timpul Dionisie gândea să adauge şi studierea mai multor limbi moderne. Tipografia din incinta mânăstirii urma să se transforme în institut tipografic, care ar fi editat cărţi în limbile studiate în cadrul facultăţii[24].

Din nefericire, Dionisie nu a putut înfiinţa din cele propuse decât şcoala primară şi gimnaziul, cu un internat pentru 50 de elevi, la Târgu Neamţ şi seminarul din incinta mânăstirii Neamţ.

Spaima călugărilor nemţeni faţă de acţiunile modernizatoare ale arhimandritului Dionisie i-a determinat să boicoteze şi să comploteze împotriva acestuia. Revolta monahilor împotriva lui, precum şi dușmănia mitropolitului Sofronie Miclescu, au dus la înlăturarea lui Dionisie din stăreţie[25].

Gândirea lui Dionisie privind învăţământul bisericesc era atât de mult înaintea vremii, având ca model şcolile teologice din Occident, încât nici până astăzi Biserica Ortodoxă Română nu a putut fonda aşa ceva.

În paralel cu profesoratul şi conducerea tipografiei episcopiei Buzăului, Dionisie a înfiinţat prima gazetă bisericească din ţară în anul 1839, la Buzău, intitulată *Vestitorul Besericesc*. A fost ajutat în această acţiune de directorul Seminarului Teologic din Buzău, profesorul Gavriil Munteanu. La 18 decembrie 1838, cei doi redactori au publicat o „înştiinţare" ce a fost răspândită în toate provinciile româneşti prin care anunţa că „supt însemnaţii, cu începerea anului viitor, voesc să dea la lumină o foae religioasă şi morală sub numele de mai sus. Trebuinţa unei asemenea foi este cunoscută de tot omul care preţuește religia şi cunoaște puterea moralului. O naţiune este tare când e tare în religie şi puternică în moral. Fără temeiul religiei şi fără puterea moralului, puterile fizice ale unei naţii, fie măcar cât de tari şi mari, sânt slabe. Gustul de cetire s-a întins şi se întinde din zi în zi mai mult, precum în clasele celelalte asemenea şi între cler. Un număr de gazete politicești, ce avem acum, pot mulţămi dorinţa publicului cetitor, de o parte, O foae de colorul acesta le lipsia

[24] *Ibidem*, p. 62.

[25] Pr. Gabriel Cocora, *art. cit.*,p. 335.

până acum; d-aceea supt însemnaţii socotesc că întreprinderea aceasta să nu fie fără vreme şi se lingușesc cu nădejdea că foaea lor va fi bine venită înaintea publicului iubitor de cetire. Ea, împreună cu altă foae drept adaos, de o jumătate coală fiecare, în formatele acestea, va eși odată pe săptămână: Sâmbăta. „Vestitorul" va coprinde: povestiri, anecdote, sentenţii şi tot felul de articole religioase şi morale şi alte înștiinţări din lăuntru şi d-afară care se ating de sfera ei, ori au raport cu scoposul care şi l-a pus: de a hrăni duhul religios şi moral ce a caracterizat totd-auna pe naţia românească. Iar adaosul se va alcătui din articole alese din cele mai frumoase mediatţii religioase. Preţul pentru amândouă folile este un galben împărătesc pe an"[26].

La 7 ianuarie 1839 apărea *Vestitorul Besericesc, gazetă religioasă și morală*[27]. Apariţia ei a fost apreciată entuziast în paginile de la *Curierul literar*, nr. 12 din 1839, *Albina românească*, nr. 9 din 29 ianuarie 1839 şi în *Gazeta de Transilvania*, nr. 7 din 1839[28].

În paginile ei au fost publicate fragmente din Platon, Epictet, Fénelon, Chateaubriand, Bourdaloue, Masillon, Benjamin Franklin, traduceri făcute de Dionisie Romano, dar și cuvântări bisericești ale unor clerici mai cunoscuţi din acel timp, precum episcopul Ilarion al Argeşului, arhimandritul Eufrosin Poteca, ieromonahul Erotei – inspectorul Seminarului Teologic din București. Dar nu numai numele deja consacrate erau prezente în paginile acestei prime reviste bisericești, ci găsim și traduceri semnate de elevi ai Seminarului Teologic din Buzău, spre exemplu Grigorie Negrea semna o traducere din elinește: „Trebuința și neîngrijirea bunei creșteri"[29].

Fiind o revistă de informaţie culturală și etică, având un ton inofensiv, șters şi moralizator, nu a stârnit interes în rândul clerului, o parte a preoţimii chiar boicotând apariţia ei. În acest sens este edificatoare atitudinea preoţilor din Câmpulung-Muscel, care se plâng protopopului lor: „Noi, ca unii ce am primit gazeta „Vestitorul Besericesc" de la sfinţia ta în silă, iar nu cu plăcere sau voinţă, şi ca unii ce mijloacele nu ne iartă a le ţinea şi a plăti banii, nici duhul nostru nu ne iartă ca să înţelegem ce coprinde în ele, măcar că sânt scrise în românește. Am dat jalbă Măriei Sale, prea înălţatului nostru Domn rugându-l ca să ridice această sarcină de peste noi, care jalbă neviindu-ne până acuma cu porunca ce va fi binevoit a se slobozi, ne rugăm sfinţiei tale, ca să ne îngădui de acești banice ni-i ceri pentru gazete, până la venirea poruncii, căci noi nu-i dăm până atunci. Iar dacă sfinţia ta voești ca să ne iei banii cu sila, precum ne-ai dat și gazetele, trimete-ne la arestul poliţiei și trimte pe vătășeii sf. tale ca să ne ia zălog despuindu-ne casele, că noi sântem hotărâţi a nu da banii, până nu vaporunci înaltul stăpânitor"[30].

Eseurile publicate de Dionisie Romano în paginile *Vestitorului Besericesc* erau

[26] Pr. Gabriel Cocora, *op. cit.,* pp. 351–352.
[27] *Ibidem*, p. 151.
[28] *Ibidem*.
[29] *Ibidem*, p. 152.
[30] *Ibidem,* p. 353.

la un nivel cultural prea înalt pentru preoţimea trecută prin şcolile de grămătici. Revista și-a încetat apariţia la sfârșitul anului 1840, având doar doi ani de existenţă.

Cu toate că a avut o existenţă scurtă, numele revistei fondată de Dionisie Romano era semnificativ pentru un periodic bisericesc. Deși poate fi doar o coincidenţă, materialele documentare nu ne dau vreun indiciu clar, peste 150 de ani, la 29 decembrie 1989, Patriarhia Română înființează un periodic de informare bisericească, având patru pagini la început, care mai apoi va deveni oficiosul Bisericii Ortodoxe Române, numit *Vestitorul Ortodoxiei Românești*[31].

Peste zece ani, la 1 septembrie 1850, Dionisie va înfiinţa o nouă revistă bisericească, numită *Echo Ecclesiastic*. Aceasta avea patru pagini și era tipărită la București, redacţia având sediul în casele bisericii Sfântul Dumitru din „uliţa franţozească", metoc al Episcopiei Buzăului. Numele revistei se va schimba în cei trei ani de existenţă: de la 1 septembrie 1850 până în ianuarie 1851 a apărut sub numele de *EchoEcclesiastic*, din ianuarie 1851 până în septembrie 1851 a apărut cu numele de *Ecoecclesiastic*, iar din septembrie 1851 până la încetarea publicării a fost tipărită sub numele de *Ecul ecclesiastic*[32].

Spre deosebire de *Vestitorul Beserecesc*, noua revistă avea un conţinut mult mai variat și mai interesant, abordând atât probleme de istoria Bisericii, cât și informări despre evenimente contemporane, cuvântări la diverse evenimente bisericești sau școlare, discursuri rostite la alegerea, investirea și instalarea mitropolitului Nifon, a episcopilor de Râmnic, Argeș și Buzău[33].

Finanţarea era asigurată de plata abonamentelor, având abonaţi în București, Buzău, Focșani, Craiova, Argeș, Târgu Jiu, Iași, Bacău și mânăstirile Neamţ, Agapia și Văratec[34].

Nume celebre în societatea românească erau abonate, precum: pictorul Gheorghe Tattarescu, căpitanul D. Papasoglu, St. Rasidescu – redactorul tipografiei Mitropoliei, Anton Pann, Iosif Limburg, Ilie Benescu – secretarul Mitropoliei, doctorul G. Polizu, Ioan Penescu – profesor la Seminarul Teologic din București și director al tipografiei Mitropoliei, Costache Hurmuzache, C. Negruzzi, prinţesa Finareta Ghica și beizadeaua Nae Canano Vogoride[35].

Revista avea mai mulţi colaboratori: Dimitrie Bălţăceanu ca director al revistei, Ilie Benescu, Gavriil Mihăilescu, A. Mirea, Barbu Lăzăreanu și ierodiaconul Diomide. Direcţia editorială și modul de intrare în posesie a apariţiilor editoriale sunt arătate explicit încă din primul număr. „Gazeta besericească, care în anul 1839 și în anul 1840 s-a publicat în Sfânta Episcopie a Buzăului, fiind primită de toţi patrioţii cu dragoste, ar fi urmat și până acum dacă, din mai multe împrejurări, redactorii

---

[31] https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:tqw1wWZWZPYJ:https://vestitorulortodoxiei.ro/istoric/+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=nl accesat la data de 5 mai 2020.

[32] Pr. Gabriel Cocora, *op. cit.,* p. 154;

[33] *Ibidem*, p. 155.

[34] *Ibidem*.

[35] *Ibidem,* p. 94–95.

ei n-ar fi încetat cu darea ei afară. Acum însă, când Înalta Providenţă, dupe atâta timp de aşteptare, a binevoit a se milostivi asupră-ne, dându-ne păstori duhovniceşti atât pe scaunul Sfintei Mitropolii cât şi al sfintelor Episcopii, este timpul cel mai potrivit de o asemenea foaie religioasă, care se şi începe deodată cu această dorită epocă. Această foaie va purta nume de *Eho Eclesiastic,* se va publica odată pe lună cu câte o broşură din scriitorii besericeşti, intitulată: *Biblioteca Religioasă Morală,* dela 4 până la 5 coli. Articolele ce va coprinde nu vor fi decât privitoare la desvoltarea adevărurilor religiei şi a moralei. (…) Nimic politic nu va încăpea în coloanele ei. Îndată ce se va primi la redacţie numele domnilor abonaţi şi preţul ce se arată, se va urma cu trimiterea numerilor regulat pe fiecare lună"[36].

Și de data aceasta preoţimea şi autoritatea bisericească au rămas aproape indiferente, nesprijinindu-l în acţiunea sa sau chiar fiindu-i împotrivă. Dionisie aminteşte cu amărăciune despre indiferenţa confraţilor clerici, plângându-se într-o scrisoare către Melchisedec Ştefănescu din 28 noiembrie 1866[37]: „Văzând atunci biserica constituită, am zis în sine-mi Mărire Ţie, Doamne: Biserica română a încetat a fi văduvă de păstorii săi; ei vor lucre şi eu voiu publica faptele lor cele bune, lucrând împreună la întărirea credinţei şi moralizarea şi luminarea poporului. Dar n-a trecut mult şi am pierdut toate aceste frumoase iluzii. Nu numai că nu eram încurajat şi sprijinit de şefii bisericei, ci din contră persecutat, şi biserica prin neîngrijirea şi apatia lor a căzut acolo unde se vede."

Dionisie a gândit revista *Echo Ecclesiastic* ca un nou concept editorial, fiecare număr având un supliment, o broşură, ce făcea parte din „Biblioteca Religios Morală". Colecţia de broşuri avea drept scop culturalizarea moral-religioasă a societăţii româneşti. Titlurile apărute în cadrul acestei „Biblioteci" dau mărturie despre acest lucru. Astfel, în 1850 au apărut următoarele titluri: *Adunare de rugăciunile cele mai trebuincioase fiecărui creştin, Mângăitorul celor întristaţi, celor bolnavi şi celor bătrâni sau Adunare de meditaţii pentru a rădica sufletul mai presus de durerile şi suferinţele acestei vieţi* (este de fapt o traducere din franţuzeşte), *Geniul Hristianismului de Chateaubriand*(Tom.I, Nr. 2), *Geniul Hristianismului de Chateaubriand* (Tom. I, Nr. 3). În anul 1851 au apărut titlurile:*Prescurtare de geografie sfântă şi veche, Din confesiile sfîntului Augustin, Prescurtare de geografie veche (antică), Prescurtare de Ermeneutică sacră sau oarecare explicaţii asupra Scripturii Vechiului şi Noului Testament, Din meditaţiile sfîntului Augustin, Geniul Hristianismului de Chateaubriand* (Tom.II, Nr. 1), *Geniul Hristianismului de Chateaubriand* (Tom.II, Nr. 2), *Geniul Hristianismului de Chateaubriand* (Tom. II, Nr. 3), *Rugăciunile Sfintei şi Dumnezeeştii Liturghii.* În anul 1852 au apărut titlurile: *Proverbele lui Solomon, Filosofia Cristiană, Castelul Brâncovenesc sau Carnavalul Veneţiei şi visul vieţei omeneşti de Michel Angelo, Elemente de creştinească învăţătură sau prescurtarea istorii sfinte şi catechismul pe scurt.* Iar în anul

[36] *Ibidem,* p. 364–365

[37] Constantin C. Diculescu, *Din corespondenţele Episcopului Melchisedec,* culese, adnotate şi înoţite de o prefaţă de Const. C. Diculescu, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1909, p. 20.

1853 au apărut titlurile: *Eclisiastul, Adunare de rugăciunile cele trebuincioase fiecărui creştin, Rugăciunile Sfintei şi Dumnezeeştii Liturghii* (a doua ediţie), *Tânărul lucrător, Eustah Placid*[38].

Pentru a putea pune în aplicare proiectul său, Dionisie a cerut la 1 mai 1850 sprijin financiar domnitorului Ştirbei, primind din fondurile destinate seminariilor teologice suma de 4.000 de lei. El a avut sprijinul soţiei domnitorului, Elisabeta Ştirbei, şi al lui Ioan Bibescu, ministrul Credinţei şi al Instrucţiunii Publice[39].

Dionisie introduce pentru materialele publicate în broşurile „Bibliotecii Religios Morale" un nou concept, anume plata drepturilor de autor.

Prin cele două gazete publicate de el, deşi cu o viaţă efemeră, Dionisie Romano pune bazele ziaristicii bisericeşti ortodoxe moderne.

Unirea Principatelor de la 24 ianuarie 1859 a accelerat modernizarea ţării. Prin poziţia sa prounionistă categorică, Ortodoxia românească participa la cea mai amplă mişcare modernizatoare de până atunci. Statul avea nevoie de sprijinul Bisericii, dar şi Biserica avea nevoie să păstreze status quo-ul „simfoniei bizantine" într-o măsură cât mai mare, să nu fie periferizată sau Statul să devină persecutor. Biserica Ortodoxă Română avea nevoie de un stat puternic şi favorabil ei pentru a putea scăpa de parazitismul clericilor fanarioţi. Era o relaţie de reciprocitate condiţionată.

O sumă de evenimente din primăvara anului 1859 aveau să-i aducă lui Dionisie Romano numirea ca „locotenent de episcop" la Buzău. Boala mentală a episcopului unionist Filotei al Buzăului, întreitul refuz al acestuia de a sprijini cu o parte a averii sale uriaşe modernizarea ţării, nevoia disperată de bani a proaspătului stat, interesele partidei modernizatoare din cadrul Bisericii Ortodoxe Române, au conlucrat la formarea cadrului perfect pentru favorizarea alegerii lui Dionisie Romano[40].

Dionisie era cunoscut pentru activitatea sa depusă în sprijinul modernizării ţării, numirea sa în episcopat fiind un câştig pentru politica Statului.

Cu toate că mitropolitul de la Bucureşti, Nifon, a refuzat numirea, Guvernul şi-a menţinut decizia şi Dionisie a fost numit la 19 iunie 1859 locotenent de episcop la Buzău. În cercurile mitropolitane Dionisie nu se bucura de prea mare apreciere[41]. Existau însă şi clerici care s-au bucurat de numirea lui. Episcopul Calinic al Râmnicului, care îi fusese arhiereu eparhiot pe vremea când Dionisie era stareţ la mânăstirea Sadova, canonizat mai apoi de Biserica Ortodoxă Română, era unul dintre aceştia. Într-o scrisoare adresată lui Dionisie la 7 ianuarie 1860 îi spunea: „Atot Puternicul Dumnezeu a vă întări şi mai mult în virtute şi fapte bune mai cu seamă în timpul de astăzi când să simte mare trebuinţă de bărbaţi ce merită

---

[38] Răzvan Ionescu, *Un episcop uitat şi cărţile lui. Dinisie Romano (1806–1873)*, Braşov, Editura Kron-Art, 2007, pp. 55–58.

[39] Pr. Gabriel Cocora, *op. cit.,* p. 157.

[40] Ec. Gh. Ionescu, *Viaţa şi activitatea lui Filotei Episcopul Buzăului 1850–1860,* Bucureşti, Tipografia Lupta N. Stroilă, 1941, p. 25 .

[41] Pr. Gabriel Cocora, *op. cit.,* p. 415,

adevărată stimă, precum și ca începutul până în sfârșit al înaltei misii cu care sânteți însărcinat să producă rezultaturi plăcute”[42].

Pentru a respecta canoanele și a nu întări opoziția și mai mult, Dionisie i-a scris la 20 iunie 1859 mitropolitului Nifon, care îi era ierarh diriguitor, explicând situația numirii guvernamentale: „Să nu credeți că mă umilesc, ambiționând posturi înalte. Totdeauna mi-a plăcut o retragere onorabilă, ca să pociu lucra în liniște pentru națiune și pentru Beserică. Lucru despre care în curs de 27 de ani am dat dovezi, pe cât m-a ertat mărginitele mele mijloace. N-am lăsat condeiul din mână niciodată, nici chiar în aresturi și în exiluri și aceasta a fost unica mea consolație”[43].

Odată numit, Dionisie s-a achitat în scurt timp de obligațiile decretului de numire, adică strângerea averii decedatului episcop Filotei și predarea ei Guvernului. Suma predată era în valoare de aproape două milioane lei la valoarea de atunci, o sumă considerabilă pentru acea vreme[44].

Noua poziție în administrația Bisericii îi permitea fostului „profesor național” punerea în aplicare a viziunii sale privind modernizarea învățământului teologic și nu numai. Experiența dobândită și-a spus cuvântul, astfel încât Dionisie și-a concentrat atenția asupraridicării nivelului instruirii clerului monahal și de parohie. Seminarul a devenit punctul cheie al construcției „reformatoare a clerului românesc”. În acest sens, el va desființa școlile de grămătici, „școlile de candidați” cum mai erau numite, chiar mai înainte ca acestea să fie desființate de Guvern la 1 ianuarie 1860[45].

În paralel cu desființarea școlilor de grămătici va înființa în toamna anului 1859 o „școală monahală” la mânăstirea Dălhăuți, unde toate schiturile și mânăstirile din eparhie au trimis la studiu monahi. La școala monahală de aici aveau acces și tinerii de prin satele eparhiei[46].

Întrucât era prea departe de reședința episcopală și nu putea fi supravegheată, școala a fost mutată după numai un an de activitate la schitul Nifon. Cursurile au început în noul amplasament la 1 octombrie 1861. Cu ocazia deschiderii școlii, Dionisie Romano a prezentat într-o cuvântare viziunea sa asupra rolului monahului și a mânăstirii în societate.„Guvernul astăzi se silește a deschide școli nu numai în orașe și târguri, ci și chiar în satele cele mai mici. Fi-va de laudă ca călugării ce trăesc din averile ce bine credincioșii le-au destinat pentru binefaceri morale, să privească cu indiferență aceste silințe ale țării către progres și luminare și să nu vie și ei a-și pune cu bunăvoință obolul ostenelilor pe altarul patriei? (…) Pe când noi ne folosim primind dele dânșii cele materiale, îi despăgubim oare din parte-ne cu cele morale? Să ne gândim bine la această întrebare și vom vedea unde ne aflăm. Nația, cu toate greutățile ce i se pun înainte, merge pe calea progresului. Este lege firească ca toate

[42] *Ibidem*, p. 82.
[43] *Ibidem*, p. 83.
[44] Episcopul Melchisedec, *op. cit.*,p. 49.
[45] I. Ionașcu, *op. cit.,* p. 187.
[46] *Ibidem*, p. 153.

corpurile ce au viaţă să progreseze în creştere şi desvoltare. Corpul care nu sporește în creștere și desvoltare este putred, este mort. Trebui-va oare ca noi călugării, în mijlocul acestor mișcări naţionale, să stăm ca un trup mort, neaducându-ne aminte de înfricpșatul cuvânt al Domnului: „Tot pomul ce nu face roade se tae și în foc se aruncă""[47]?

Pentru Dionisie, şcolile monahale reprezentau temelia unui monahism luminat, accederea la hirotonie a călugărilor fiind condiţionată de absolvirea cel puţin a unei astfel de şcoli. El punea ca piatră de temelie a acestui monahism viziunea Sfântului Vasile cel Mare prin care monahul trebuie să devină un luminător pentru laici nu numai în cele spirituale ci și în cele ale ştiinţei.

Materiile predate în „școala monahală" erau aceleași ca în seminar, elevii şcoliţi fiind monahi din mânăstirile eparhiei, tineri săraci sau fii de preoţi din eparhie[48]. După ce încheiau studiile la școala monahală, cei ce voiau urmau Seminarul teologic[49].

Pentru a finanţa „școala monahală" și internatul ei, Dionisie a recurs la cele mai noi metode de strângere de fonduri precum „biletele de loterie", premiile constând în diverse obiecte, având un caracter mai mult simbolic decât o valoare materială[50]. Fondul şcolar mai era alimentat și din vânzarea tipăriturilor episcopiei și diverse donaţii.

În paralel cu „școala monahală" de la schitul Nifon, Dionisie a înfiinţat în anul 1861 și „școala monahală pentru călugăriţe și fete sărmane" de la mânăstirea Rătești. Și această școală era finanţată din fondurile episcopiei, internatul, îmbrăcămintea și cărţile de studiu fiind gratuite, Statul contribuind doar parţial la salarizarea profesorilor[51].

În toamna anului 1867 înființează a doua „școală monahală pentru fete" la mânăstirea Cotești, Statul contribuind parţial la plata salariilor profesorilor și a diverselor cheltuieli privind administrarea și buna funcţionare[52].

O altă școală deschisă în incinta unei mânăstiri a fost cea de la Cislău, în anul 1866. Aceasta funcţiona în paralel cu școala comunală și avea în anul 1866 treizeci de elevi[53].

În scopul ridicării nivelului intelectual al elevilor de seminar, Dionisie a introdus în programa de învăţământ studiul facultativ al limbilor latină și franceză, considerându-le fundamentale pentru dezvoltarea și îmbogăţirea limbii române[54].

Întrucât seminariile teologice duceau lipsă acută de manuale, conţinutul teologic nefiind sistematizat și adaptat cerinţelor pedagogice, Dionisie a propus ministerului

[47] *Ibidem*, pp. 195–196.
[48] ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucţiunii Publice, dosar nr. 466/ 1865, f. 37.
[49] *Ibidem,* f. 42.
[50] Pr. Gabriel Cocora, *op. cit.,* p. 93.
[51] ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucţiunii Publice, dosar nr. 511/ 1868, f. 24.
[52] *Ibidem*, dosar 511/ 1868, ff. 4, 13–14, dosar nr. 95/ 1869, ff. 3, 7.
[53] DJBAN, Fond Episcopia Buzăului, dosar nr. 11/ 1866, ff. 81, 131.
[54] I. Ionașcu, *op. cit.,* p. 197.

de resort editarea unor manuale tip, standardizându-se materia didactică[55]. Aceste manuale trebuiau să fie aprobate de o „comisie în sânul căriia să fie și din membrii clerului", ele devenind obligatorii pentru întregul învăţământ teologic seminarial românesc[56]. Propunerii lui Dionisie, ministerul i-a răspuns că va fi luată în consideraţie după reorganizarea seminariilor[57].

Unul dintre manualele propuse de Dionisie, *Principii și modele de elocuinţă bisericească,* a devenit pentru o perioadă de timp referinţă în privinţa predării oratoriei bisericești[58].

De asemenea, în același spirit al ridicării nivelului intelectual al școlii teologice românești, a introdus la 1 septembrie 1859 predarea muzicii vocale armonice în seminarul teologic eparhial. La început profesorul a fost plătit din fondurile episcopiei, iar din 1 noiembrie 1862 salariul acestuia era suportat de Stat. În paralel, a înfiinţat și

corala catedralei episcopale din Buzău. Aceasta era susţinută atât de Dionisie, cât și de Statul român, nu numai în privinţa salarizării, ci și a amenajărilor necesare desfășurării activităţilor[59].

Gestionarea eparhiei Buzăului în spiritul modernizării Statului a consolidat încrederea domnitorului Alexandru Ioan Cuza faţă de Dionisie Romano. Astfel că la moartea arhiereului Policarp Patarie, care a îndeplinit obligaţiile sacramentale arhierești după moartea episcopului eparhiot Filotei, Cuza a cerut consimţământul mitropolitului Nifon pentru ridicarea în treapta arhieriei a arhimandritului Dionisie Romano. În faţa refuzului mitropolitului Nifon, domnitorul s-a adresat locotenentului Mitropoliei Moldovei, arhiereul Chesarie Sinadon, care a acceptat. După formalităţile canonice, precum obţinerea binecuvântării Patriarhiei Ecumenice, Dionisie a fost hirotonit la Iași, la 3 februarie 1862, ca episcop „titular" cu apelativul „Traianopolis"[60]. Justificarea hirotoniei la Iași era aceea că Dionisie nu avea ieșire oficială din eparhia Mitropoliei Moldovei și deci putea fi hirotonit în cadrul acestei mitropolii. Prin această explicaţie erau respinse posibilele acuzaţii de necanonicitate.

Încrederea de care beneficia Dionisie s-a reflectat și în numirea ca membru în Consiliul Superior de Instrucţiune în data de 13 iulie 1862. Acest consiliu înlocuia Eforia Școalelor[61]. În cadrul Consiliului a militat pentru întocmirea programei seminariale în concordanţă cu necesităţile Bisericii, într-un mod temeinic, fără grabă, având acordul clerului și al responsabililor ministeriali[62].

Dionisie nu a ezitat să-și sacrifice imaginea de om al modernităţii atunci când a considerat că acţiunile Statului vin în contradicţie cu dogma, canoanele și rânduiala

[55] DJBAN, Fond Episcopia Buzăului, dosar nr. 37/ 1872, f.2.
[56] *Ibidem*, dosar nr. 80/ 1871, f. 2.
[57] *Ibidem*, f. 3.
[58] I. Ionașcu, *op. cit.,* p. 146.
[59] ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucţiunii Publice, dosar nr. 60/ 1860, ff. 1, 23, 34.
[60] Episcopulu Melchisedecu, *op. cit.,* p. 49.
[61] I. Ionașcu, *op. cit.,* p. 204.
[62] DJBAN, Fond Episcopia Buzăului, dosar nr. 50/ 1870, nenumerotat.

liturgică a Bisericii. Împotrivirea lui faţă de introducerea calendarului gregorian, dorită de Guvern în 1864, a surprins autorităţile Statului, el fiind considerat un ierarh progresist. La întrebarea consultativă guvernamentală adresată Bisericii Ortodoxe Române: „este chestiunea calendarului chestiune dogmatică sau chestiune pur ştiinţifică?", Dionisie alături de Melchisedec Ștefănescu a dat un răspuns categoric. A arătat că problema calendarului este „curat de ştiinţa astronomică, dar strânsa legătură pusă de Sinodul I de la Niceea între calendarul iulian şi Biserică (…) a devenit ca o dogmă"[63]. De asemenea,

El a arătat că o astfel de reformă nu se poate face fără consimţământul celorlalte Biserici Ortodoxe[64].

Istoria i-a dat dreptate lui Dionisie, căci în ciuda conferinţei pan-ortodoxe de la Constantinopol din 1923, unde s-a discutat problema calendarului gregorian „îndreptat", lumea ortodoxă a rămas împărţită în privinţa acestei probleme până astăzi.

Guvernul deşi nemulţumit de răspunsul Consiliului Bisericesc, în numele căruia vorbiseră Dionisie și Melchisedec Ștefănescu, confruntat cu agitaţia social-politică ce cuprinsese societatea, a renunţat la planurile de introducere a calendarului gregorian.

Opoziţia faţă de planurile guvernamentale l-a costat pe Dionisie funcţia de locotenent episcopal. În data de 10 martie 1864 a fost destituit de Alexandru Ioan Cuza, în urma unui raport al Ministerului de Interne, careinforma pe domnitor că „în judeţul Buzău, e ursită o propagandă, ca să subscrie petiţiuni prin îndemnul făţiș al Protopopilor, că această propagandă ce neodihneşte spiritele locuitorilor ar fi pornită de însuşi P. S. S. Lococotenentele de episcop al Buzăului Dionisie"[65].

În condiţiile înfiinţării episcopiei Dunării de Josși a mutării în această episcopie a arhiereului Melchisedec Ștefănescu, locotenent de episcop la Huși, Dionisie a fost chemat în data de17 noiembrie 1864 să asigure locotenenţa episcopală a eparhiei Huşilor[66]. Scurta perioadă în care a păstorit la Huși nu a permis punerea în aplicare a proiectelor sale privind Seminarul Teologic de aici și tipografia[67].

Scandalul declanșat de „Legea pentru numirea de mitropoliţi şi episcopi eparhioţi în România", din 11 mai 1865, i-a oferit posibilitatea negocierii transferului în postul de episcop al Buzăului. Și-a asumat apelativul de „episcop necanonic" dat de partida bisericească, care insista pe demisia întregului corp arhieresc, și și-a retras actul demisiei în schimbul numirii ca episcop titular de Buzău. La 31 mai 1865 era numit episcop titular la Buzău[68].

---

[63] Pr. Gabriel Cocora, *art. cit.,*p. 338.
[64] Episcopul Melchisedec, *op. cit.,* p. 60.
[65] Pr. Gabriel Cocora, *art. cit.,*p. 339.
[66] Episcopul Melchisedec, *op. cit.,* p. 54.
[67] Pr. Gabriel Cocora, *art. cit.,*p. 339.
[68] Antonie Plămădeală, *De la Filotei al Buzăului la Andrei Şaguna,* Sibiu, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române, 1997, p. 61.

Ca episcop eparhiot s-a concentrat pe reorganizarea tipografiei episcopiei și datorită autorității harice pe îmbunătățirea stării morale a clerului de mir. Reorganizarea tipografiei a fost începută în primăvara anului 1866 și a durat doi ani, fondurile episcopiei fiind reduse datorită secularizării. Tipografia și-a reluat activitatea în data de 19 martie 1868, având opt angajați[69].

Încununarea iubirii sale de tipărituri a fost tipărirea cu litere latine, sub coordonarea sa, a *Evangheliei* și a *Apostolului* pentru prima dată în Biserica Ortodoxă Română. Aceste două cărți constituie miezul citirilor liturgice din cadrul slujbelor bisericești, fiind folosite pe tot parcursul anului. Valoarea lor liturgică sporește și semnificația actului tipografic patronat de episcopul Dionisie.

În cadrul ierarhiei Bisericii Ortodoxe Române exista la acea dată un curent majoritar în favoarea menținerii literei chirilice în cărțile de cult. Episcopul Dionisie dovedea și prin aceasta că era în ton cu vremurile, înțelegând necesitatea tiparului bisericesc cu litere latine.

Cele două cărți erau destinate de Ministerul Cultelor bisericilor macedo-române. Prefața acestora era o adevărată mărturisire de credință a lui Dionisie față de limba română și rolul ei fundamental în existența neamului românesc. „Biserica conservatoare prin instituțiunea sa, în ceea ce privesce sântele Dogme și Canoane, a mers totdeauna pe calea progresului după trebuințele simțite de fii săi, când Capii ei au fost luminați și iubitori de binele comun. (…) Sunt mai mulți ani decând în școli și în cancelarii se cetesce și se scrie cu litere străbune. Nu se putea Prea Înălțate Doamne, ca Biserica să stea în loc în privința aceasta, căci tinerimea ce urmează în școli nu mai poate ceti în Biserică, fiind cărțile tipărite cu litere cirilice. Mai multe reclamări au pornit și de la poporanii eparhioți, prin care se cere introducerea literelor strămoșești în Biserică ca satisfacerea a unei prime necesități. Onoratul Minister al Cultelor, cunoscând aceasta m-a însărcinat a tipări Sf. Evanghelie cu litere străbune, carte ce am avut onoarea a o prezenta respectuos Înălțimii voastre. Tot atât de trebuincios era și Apostolul, pe care, terminându-l acum, rog Prea Înălțate Doamne, să binevoiți a-l primi cu bunătatea cu care primiți orice semn de progres în cultura națională”[70].

Dionisie a rezistat presiunilor mitropolitului Nifon, care invoca în mod greșit canoane și texte scripturistice în argumentarea conservatorismului său, alcătuind la cererea Ministerului Cultelor un memoriu bine documentat privind folosirea limbii vorbite în cult[71].

Întreaga viață a lui Dionisie Romano a gravitat în jurul cărții, ajutând pe ceilalți să o poată citi și înțelege, tipărind-o, editând-o sau colecționând-o. Condițiunările diverse au făcut din el un autodidact, care și-a însușit o cultură enciclopedică prin lecturi asidue. Acestea l-au făcut să iubească cartea.

Cât a fost „profesor național” la Buzău a înființat și a îmbogățit biblioteca „Școlii

[69] Pr. Gabriel Cocora, *op. cit.*,pp. 145–147.

[70] *Ibidem*, pp. 244–246.

[71] ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar nr. 2440/ 1869, ff. 3–6, 9.

Normale", ca stareţ la mânăstirea Neamţ a pus în ordine biblioteca mânăstirii, a numit un bibliotecar cu studii de specialitate, a amenajat o sală de lectură şi a dezvoltat colecţiile ei prin achiziţii[72]. De aceea, când s-a ivit posibilitatea de a cumpăra biblioteca bibliofilului Constantin Cornescu Oltelniceanu a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a o achiziţiona. În acest sens, s-a împrumutat de la episcopul Filotei al Buzăului cu 300 de galbeni, restul de 200 de galbeni până la suma cerută de vânzători asigurând-o din fonduri proprii[73].

Această bibliotecă de şapte mii de volume a fost îmbogăţită şi cu alte titluri în decursul vieţii sale. Nu s-au putut determina cu exactitate cărţile provenite din biblioteca lui Oltelniceanu, dar cu siguranţă cele mai valoroase cărţi din biblioteca lui Dionisie erau cele din vechea bibliotecă cumpărată. S-a considerat că, într-o proporţie mare, aparţin bibliotecii Oltelniceanucărţilecu specific istoric, literar şi politic, iar cele din domeniul filologiei şi lingvisticii, şi în special cele referitoare la limbile orientale, în totalitate.Cărţile tipărite după 1854, precum şi cele bisericeşti, s-a considerat ca au fost achiziţionate de Dionisie[74].

Cea mai preţioasă parte a bibliotecii lui Dionisie Romano o reprezenta fondul de manuscrise compus din 400 de manuscrise româneşti, 45 greceşti, 10 slave, 9 orientale şi 1 francez.

Doritorii de cultură au găsit în Dionisie un sprijn, acesta împrumutându-le manuscrisevaloroase spre a fi studiate. Aşa este cazul episcopului Melchisedec, care a putut studia manuscrisul *Didahiilor* lui Antim Ivireanul, apoi publicându-l[75]. De asemenea, Bogdan Petriceicu Haşdeu a împrumutat de la Dionisie cinci manuscrise româneşti şi *Liturghierul* tipărit în 1702 la Buzău, acestea fiindu-i de folos studiului pentru *Etymologicum Magnum Romaniae*. Un alt beneficiar al bibliotecii ierarhului buzoian a fost şi Mihail Kogălniceanu, care a folosit manuscrisele româneşti pentru diverse materiale istorice[76].

La finalul primei şedinţe de lucru a Societăţii Academice Române (Academia Română) din 18 august 1867, venind vorba despre valoarea fondului din biblioteca Oltelniceanu episcopul Dionisie a anunţat că aceasta este în posesia lui şi că o pune la dispoziţia acestei instituţii. Astfel, biblioteca lui Dionisie, în special manuscrisele româneşti, contribuiau la îndeplinirea obiectivelor pe care Academia Română şi le propusese: determinarea ortografiei române, elaborarea gramaticii limbii române şi a dicţionarului român.

În data de 27 iunie 1868, Dionisie şi-a împlinit promisiunea şi a pus la dispoziţia Societăţii Academice Române „73 bucăţi cărţi române ce mi s-au părut mai importante scopului pentru care se ofer. Dacă on. Delegaţiune crede că ar mai avea

---

[72] I. Lupu, *Episcopul Dionisie Romano, primul donator al Bibliotecii Academiei Române,* în „Biserica Ortodoxă Română", anul LXXXII, 1964, nr. 11–12, p. 1131.

[73] Episcopul Melchisedec, *op. cit.,* p. 58.

[74] I. Lupu, *art. cit.,* p. 1137.

[75] Constantin C. Diculescu, *op. cit.,*p. 78.

[76] I. Lupu, *art. cit.,* p. 1139–1140.

trebuinţă şi de alte cărţi din alte limbi, precum şi de manuscripte voi fi gata a răspunde la cerere”[77].

În semn de gratitudine pentru generoasa donaţie Societatea Academică Română i-a trimis la 23 august 1868 o scrisoare de mulţumire: „Delegaţiunea academică română răspunzând la adresa P.S. Voastre, prin care îi trimiteţi 73 de bucăţi din preţioasa colecţiune a răposatului Oltelniceanu, n-are îndestule expresiuni spre a vă mulţumi de frumoasa şi nepreţuita donaţiune ce cu atâta generozitate faceţi Societăţii academice române şi totdeodată vă aduce dinainte muţumiri şi pentru oferta ce-i faceţi de a mai dărui şi alte cărţi tipărite şi manuscrise din câte societatea va afla că pot servi la scopul instituţiunii sale. Delegaţiunea nu cunoaşte alt mijloc de a vă mulţumi pentru generoasa P.S. Voastre faptă, decât rugându-vă să primiţi a fi propus ca membru onorar al Societăţii academice şi să-i împărtăşiţi răspuns dacă daţi învoirea P.S. Voastre la aceasta”[78].

Dionisie a răspuns afirmativ în data de 30 august 1868, adăugând că se va sili şi în viitor să lucreze pentru a merita onoarea ce i se făcuse.Recunoscându-i meritele culturale şi de înfiinţare a unei noi instituţiice avea să păstreze o mare parte din patrimoniul cultural naţional (Biblioteca Academiei Române),Dionisie a fost numit membru de onoare al Academiei Române în şedinţa solemnă din 27 septembrie 1868, de către secretarul general August Treboniu Laurian, devenind cel dintâi membru de onoare din istoria acestei instituţii[79].

Restul cărţilor aparţinând bibliotecii lui Dionisie va intra în patrimoniul Bibliotecii Academie Române în 17 septembrie 1897, căci neavând testament averea lui a fost disputată de Statul român cu moştenitorii. Statul a achitat suma de zece mi de lei noului proprietaral bibliotecii N. Garoflide, avocatul moştenitorilor, intrând definitiv în posesia cărţilor.

Cu toate că nu a beneficiat de educaţie în şcoli înalte, învăţând mai mult singur şi ajungând la o cultură enciclopedică, Dionisie a fost un deschizător de drumuri pedagogice, culturale şi teologice. A încercat şi a reuşit, deşi nu la măsura la care îşi propusese, să facă şcoli, programe analitice, manuale, biblioteci, să editeze periodice, contribuind la modernizarea învăţământului românesc.

Dionisie a considerat profesoratul o misiune, iar educaţia elevilor o „sfântă însărcinare”.A reuşit să integreze în procesul de învăţământ idei noi pentru că a privit mereu labinele elevului, la modalitatea cea mai bună de a-l ajuta să împroprieze cunoştinţele necesare şi nu s-a lăsat furat de formalisme. A privit mereu la necesităţile didactice şi prin implicarea totală a putut să depăşască atât obstacolele administrative, precum lipsa locaşurilor de învăţământ, cât şi cele de ordin didactic. În acest sens, a ridicat noi clădiri pentru ca procesul de învăţământ să se desfăşoare în condiţii optime, astfel Şcoala Normală din Buzău îşi datorează existenţa stradaniilor lui, ca de altfel şi multe dintre şcolile monahale ale Eparhiei

[77] *Ibidem*, p. 1123.
[78] *Ibidem.*
[79] *Ibidem.*

Buzăului. A suplinit lipsa materialelor didactice, alcătuind și editând diverse manuale școlare pentru învățământul național. Activitatea sa didactică în sprijinul școlii românești ne îndreptățește să-l considerăm un ctitor al învățământului buzoian.

Tactul lui pedagogic i-a apropiat pe părinți și copii deopotrivă de școală. Nefiind un conformist, a îndrăznit să aplice metode pedagogice noi, precum carnetul de elev, excluderea pedepselor fizice din procesul didactic. Dionisie considera că învățătura trebuie stimată prin ea însăși, cheltuiala necesară ei fiind productivă. Astăzi în managementul școlar ideile lui se regăsesc în expresia „plus valoare".

Dedicat procesului didactic în totalitate, Dionisiea considerat parteneriatul școală – comunitate locală – autoritate publică indispensabil, mai ales în situațiile speciale care necesită o intervenție mai largă din punct de vedere administrativ, de exemplu vagabondajul elevilor și ajutorarea cazurilor sociale. Pedagogia contemporană a făcut o adevărată modă culturală din această idee.

Într-o vreme când în spațiul românesc a vorbi despre școlarizarea fetelor în mod oficial, instituțional, era aproape o erezie, mai ales în privința școlilor pentru monahii (călugărițe), Dionisie a înființat „școli model pentru fete" sau „școli de educație pentru sexul femeiesc", având în componența lor și internat.

A avut o contribuție substanțială și în privința modernizării învățământului teologic ortodox prin susținerea, în cadrul Consiliului Superior de Instrucțiune, a introducerii în curricula școlară a limbii franceze, a limbii latine și a muzicii vocale polifonice.

Dionisie a considerat că educația nu se oprește la ușa școlii și a lucrat în acest sens și din postura de editor, publicist și gazetar bisericesc pentru a deștepta în fiecare om „puterile intelectuale". În acest sens, a înființat și coordonat primele gazete ortodoxe românești: *Vestitorul Besericesc* și *Echo Ecclesiastic*, punând bazele ziaristicii bisericești de la noi. El a intuit puterea și eficiența acestui mijloc modern de informare, gazeta, fiind vehicolul prin care cetățeanul era implicat în viața națiunii. Astfel, gazeta bisericească facilita o implicare cu dublu sens în viața religioasă, Biserica era mai aproape de credincioșii săi, iar aceștia participau și prin informațiile primite la viața bisericească.

Ca arhiereu al Bisericii, Dionisie a știut să îmbine ethosul ortodox cu progresul modernității, cerând clerului monahal și de mir moralitate și dorința de a se cultiva permanent, atât în cele duhovnicești, cât și în cele ale culturii profane, spre întărirea coeziunii și emancipării naționale. În această paradigmă s-a înscris sprijinirea tipăririi cu litere latine a cărților de cult.

Pentru Dionisie, cartea era mijlocul de răspândire a culturii cel mai eficient, iar biblioteca era „templul culturii". De aceea, pe unde l-a purtat viața, a încercat să înființeze sau să îmbogățească bibliotecile de orice fel. În același registru se regăsește și donația sa, care a stat la baza Bibliotecii Academiei Române. A militat toată viața, dar mai ales ca arhiereu, pentru un cler care să se ridice la măsura înaltei sale chemări dumnezeiești de îndrumător al poporului. Considera că Biserica trebuie să fie

un „gardian al moralei" spre folosul societăţii și întărirea Statului, Biserica trebuind să depășească cadrul îngust al clericalismului.

Nu a sistematizat sau teoretizat modele culturale sau teologice, dar prin activitatea sa a arătat un model de împăcare a călugărului cu cetăţeanul și a Bisericii cu societatea modernă, păstrând neatinsă dogma ortodoxă.

Jurnaliști aromâni și greci în România (1859–1922)

ȘTEFAN PETRESCU

Studiu comparat al presei comunităților de emigranți balcanici

Grecii și aromânii, dar și alte comunități de imigranți balcanici, trăiau în număr mare în orașele românești și erau foarte activi din punct de vedere social și economic. În conformitate cu recensământul din 1899, dintre cei 5 956 690 de locuitori ai țării, 54 999 erau supuși ai țărilor din Sud-Estul Europei: greci 20 057, otomani 22 989, bulgari 7 964, sârbi 3 989[1]. În categoria „supus otoman" intrau în cea mai mare parte etnici greci, bulgari, albanezi și aromâni, proveniți din provinciile europene ale imperiului. Rubrica privind identitatea etnică a fost introdusă în recensămintele românești abia în 1930[2]. Tirajele publicațiilor scoase de aceste comunități erau relativ modeste, ajungând la doar câteva sute de exemplare. Aceste ziare aveau o dinamică trans-statală datorată capacității lor de a capta interesul rețelelor de emigrație. Deși există studii care tratează separat aspecte ale publicisticii aparținând fiecăreia dintre aceste comunități de emigrație, până acum nu a fost întreprinsă o cercetare comparată. Acest studiu explorează principalele aspecte ale relațiilor româno-grecești prin prisma opiniilor prezentate în presa emigranților balcanici din România. Ne vom opri asupra ziariștilor greci și aromâni care au activat atât în presa emigrației cât și în cotidienele centrale românești[3].

---

[1] Vezi interpretarea recensământului din 1899, Ștefan Petrescu, Οι Έλληνεςως 'άλλοι' στη Ρουμανία. Η εσωτερική οικοδόμηση του ρουμανικού έθνους-κράτους κατά τον δέκατο ένατο αιώνα και οι Έλληνες, Salonic, 2014, p. 231.

[2] În 1930, 43 001 de locuitori s-au declarat cetățeni greci sau etnici greci, Paula Scalcău, *Grecii din România*, București, Omonia, 2003, p. 196. Despre relațiile româno-otomane, vezi, Silvana Rachieru, *Diplomați și supuși otomani în Vechiul Regat. Relații româno-otomane între anii 1878–1908*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2018.

[3] Despre publiciști și publicații grecești, vezi, Άλκη Μυρσίνη-Μάνθου, *Ηπειρώται δημοσιογράφοι στη Ρουμανία. Θωμάς Πασχίδης*, Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας Αθηνών, Atena 1970; Δημ. Β. Οικονομίδου, Σημειώσεις δια την ιστορίαν των εν Ρουμανία Ελληνικών εφημερίδων και πρώτων βιβλιοπωλείων, *„Μνημοσύνη"*, VI (1976- 1979), p. 78–93; Ariadna Camariano-Cioran, *L'Épire et les Pays Roumains*, Association d'Études Epirotes, Ioannina 1984; Olga Cicanci, *Presa de limbă greacă din România în veacul al XIX*-lea, București, Editura Omonia, 1995; vezi și ediția în limba greacă: Πολιτικά ζητήματα της Νοτιοανατολικής Ευρώπης στον ελληνόγλωσσο τύπο της Ρουμανίας τον 19ο αιώνα, ediție îngrijită de Γιούλα Κουτσοπανάγου, ΙΙΕ/ΕΙΕ, Atena, 2012; Λουκία Δρούλια,

Descoperindu-i pe aromâni… în Grecia

Aromânii erau răspândiţi în ţinuturile din sudul Peninsulei Balcanice, cu precădere în teritoriul cuprins între munţii Pind, Gramos, Tesalia și Macedonia. Dar foarte mulţi trăiau în regatul elen, la sud de linia Arta-Volos, graniţa greco-otomană. Deși aromânii vorbeau o limbă diferită de cea a populaţiei majoritare, elitele lor erau întru totul integrate în mediul cultural grecesc. La mijlocul secolului al XIX-lea, tradiţiile și modul de viaţă al aromânilor erau prea puţin cunoscute la Atena. Vlahii din Grecia liberă erau asociaţi fenomenului brigandajului în zonele de frontieră, trăind în comunităţi tradiţionale, seminomade. Ei se poziţionau oarecum în afara controlului instituţional: se sustrăgeau de la plata impozitelor și nu se supuneau serviciului militar sau altor obligaţii cetăţeneşti[4]. În 1852 periodicul „Pandora" de la Atena anunţa: „dăm astăzi dreptate acelor valahe ce locuiesc în aceeaşi ţară cu noi, și care dacă nu joacă polca și nu poartă rochii pariziene nu sunt totuși mai puţin vrednice a sta alături de femeile civilizate". Se pare că autorul anonim al articolului *Vlahi și valahe* nu era nimeni altul decât cărturarul Alexandros Rizos Rangavis (1809–1892)[5]. În opinia lui Rangavis, aromânii erau produsul migraţiei populaţiei de la nordul Dunării, urmași ai coloniștilor romani, proveniţi la rândul lor din neamul

---

Γιούλα Κουτσοπανάγου (ed), Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784–1974, EIE, Atena, 2008, 4 vol. Despre aromâni și ziarele aromânești: Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea aromânească. Evoluţia ei de la origini până la pacea de la București (1913) și poziţia Austro-Ungariei*, traducere Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Editura Enciclopedică, 1994; Gheorghe Zbuchea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică secolele XVIII-XX,* București,Editura Biblioteca Bucureștilor, 1999; Nicolae-Șerban Tanașoca, *Aperçus of the History of Balkan Romanity*, în Răzvan Theodorescu și Leland Conley Barrows (ed.), *Politics and Culture in Southeastern Europe*, București, 2001, pp. 97–173; Nicolas Trifon, *Aromânii preytutindeni nicăieri,* Editura Cartier, 2015, pp. 207–333; Maria Pariza, *Presa aromână în date* .http://www.proiectavdhela.ro/publicatii/maria_pariza_presa_aromana_in_date.pdf. Despre relaţiile diplomatice româno-grecești, Constantin Velichi, *Les relations roumano-grecques pendant la période 1879–1911*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", VII, 3 (1969), p. 509–542; Ștefan Petrescu, *Naţionalism românesc și grecesc în Turcia Europeană (1878–1913*) în „Analele Universităţii București. Istorie", L, 2001, pp. 63–78; Spiridon Sfetas, Τοιστορικόπλαίσιοτωνελληνο-ρουμανικώνπολιτικώνσχέσεων *(1866–1913)* în „Μακεδονικά", 33, 2003, pp. 23–48; Radu Tudorancea, *The Macedo-Romanian Question within the Romanian-Greek Relations in the Early Twentieth Century*, în „Romanian Academy Historical Yearbook", 1, 2004, pp. 214–220; Ionuţ Nistor, *„Problema aromână" în raporturile României cu statele balcanice (1903–1913)*, Editura Universităţii Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2009. În general, despre emigraţia balcanică în România, vezi, Elena Siupiur, *Emigraţia: condiţie umană și politică în sud-estul european*, București, Editura Academiei Române, 2009.

[4] Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, Περί λύχνων αφάς. Η ληστεία στην Ελλάδα (19ος αι.), Vanias, Salonic, 1994, p. 233–244; Idem, Η 'πέραν' Ελλάς και οι'άλλοι' Έλληνες: το σύγχρονο Ελληνικό έθνος και οι ετερόγλωσσοι σύνοικοι χριστιανοί (1800–1912),Vanias, Salonic, 2003.

[5] Articolul Βλάχοι – Βλάχισσαι este publicat în „Πανδώρα", nr. 60, 15 septembrie 1852, vol III, Românul etnolog și muzicolog Teodor Burada susţine faptul că autorul acestui articol este Alexandros Rizos Rangavis. Vezi, Teodor T. Burada, *Cercetări despre școlile românești din Turcia*, 1890. Articolul este republicat în *Puncte extreme ale spaţiului etnic românesc*, ediţie îngrijită de I. Oprișan, București 2003, p. 89. Fragmentul citat mai sus este tradus de Burada.

dacilor, ramură a tracilor, despre care etnologii afirmau că erau înrudiţi cu grecii. Dar, așa cum ne atrage atenţia autorul, sentimentul naţional nu ar trebui judecat exclusiv pe baza criteriilor etnice și lingvistice. Timp de secole aromânii i-au considerat pe greci drept fraţii lor, cu a căror limbă și-au amestecat graiul, așadar dorinţa lor nu era alta decât de a fi trataţi ca parte a naţiunii grecești[6]. Această perspectivă asupra „commonwealth-ului ortodox”[7] era dominantă în istoriografia greacă a vremii, fiind împărtășită și de istoricul Constantinos Paparrigopoulos (1815–1891)[8].

În 1859 Antonios Tabacopulos, profesor la liceul Sfântul Sava, a tradus în limba română conferinţa lui Grigorios G. Papadopulos (cunoscut și ca Papadopol, 1818–1874), „profesoriu și directoriu allu institutului elllenu din Atena”, care a fost susţinută în faţa elevilor și a părinţilor cu ocazia examenelor de sfârșit de an. Dizertaţia a fost publicată mai întâi în revista „Pandora” de la Atena[9]. Pe la 1840 Grigorios G. Papadopulos fusese secretar al domnitorului Ţării Românești, Alexandru Ghica[10]. În opinia cărturarului grec, popoarele balcanice se înrudeau cu legendarii pelasgi[11], fapt ce demonstra „legătura istorică [ομοφυλία] dintre ellini și valahi”[12]. Cine erau aromânii? Papadopol emite o teorie imigraţionistă avându-i protagoniști pe grecii din Macedonia. Grecii din Macedonia au fost colonizaţi de romani în Dacia la nord de Dunăre, dar s-au întors în ţinuturile de origine după o sută cincizeci de ani[13]. Broșura a fost apreciată în epocă ca o sursă bine documentată asupra relaţiilor româno-grecești. Tabacopol, traducătorul ei, în primii ani ai domniei lui Alexandru Ioan Cuza a editat ziarul bilingv Spectatorulu/o Θεατής. Acest ziar, care milita pentru dezvoltarea relaţiilor de prietenie între cele două popoare, și-a încetat apariţia din cauza poziţiei sale critice în chestiunea mănăstirească.

---

[6] „Πανδώρα”, 15 septembrie 1852, nr. 60, p. 282: „ημητρόπολιςαυτών, αφούπροαιώνωνσυνεί θησεναθεωρήτουςΕλληναςωςαδελφούςκαιανέμιξενειςτηνγλώσσαντηςτηνελληνικήν, μετ’ ουπ ολύθέλειβεβαίωςεξαλείψειαπότουστόματοςτηςκαιταέσχαταλείψαναλλοτρίαςκαταγωγήςκαιθ έλειομιλήσειτηνκαθαράνεκείνηνελληνικήνγλώσσαν, ήτιςμόνηέχειτοαπαράγραπτονδικαίωμαν’ ακούεταιυπότοιούτονουρανόν, καιεν μέσωτοιούτωναναμνήσεων”.

[7] Despre acest concept, vezi Paschalis M. Kitromilides, *An Orthodox Commonwealth. Symbol Legacies and Cultural Encounters in Southeastern Europe*, London, Ashgate& Variorum, 2007, p. XII, XIV.

[8] Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Atena, 1887, vol. IV, p. 359.

[9] Γρ. Γ. Παπαδόπουλος, Περί του εν Βλάχοις Ελληνισμού, „Πανδώρα”, nr. 224, 15 iulie și nr. 225, 1 august 1859; Studiul a fost tradus în limba română, *Discursu pentru ellinismulu între Valachi rostitu de G.G. Papadopulo, profesoriu și directoriu allu institutului elllenu din Atena, în anulu 1859, iunie în 24, în ziua împărţireu premieloru studenţiloru, tradusă din ellineşte de A. Tambacopulo, directoriu de instittutu în Bucureşti, Bucuresci*, Tipografia Naţională a lui Iosif Romanov și comp., 1859.

[10] Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Convergences culturelles Gréco-Roumaines, 1774–1859*, Salonic, 1998, p. 262; Lia Brad-Chisacof, *G.G. Papadopoulos and Greek-Romanian Relations*, în Gelina Harlaftis and Radu Păun (ed.), *Greeks in Romania in the Nineteenth Century*, Atena, Alpha Bank, Historical Archives, 2013, p. 363–389.

[11] „Πανδώρα”, nr. 60, 15 iulie 1859, p. 170. Unii autori antici îi descriu pe pelasgi ca fiind greci.

[12] *Discursu pentru ellinismulu între Valachi*..., p. 70.

[13] „Πανδώρα”, nr. 60, 15 septembrie 1852, p. 283.

Dispute politice în jurul identităţii aromânilor

În anii 1870 apăreau la Bucureşti două ziare greceşti importante, „Iris" şi „Sylloghoi". Pe măsură ce a crescut interesul românilor faţă de aromâni, niciun grec patriot nu ar mai fi acceptat cu inima deschisă faptul că aromânii erau produs al migraţiei de la nord de Dunăre. O asemenea poziţie nu ar fi putut fi susţinută cu argumente solide decât de un grec din România, care cunoştea îndeaproape mediul politic şi intelectual din această ţară. Thomas Paschidis (1836–1890), colaborator al ziarelor greceşti din Bucureşti, în studiul său din 1879, *Albanezii şi viitorul lor în relaţie cu elenismul*, Paschidis scrie că poporul grec îi numeşte pe cuţovlahi elinovlahi, în timp ce românii îi numesc în mod eronat macedoromâni[14]. În chestiunea etnogenezei, el susţine că vlahii erau urmaşii soldaţilor romani care s-ar fi amestecat cu populaţia autohtonă din ţinuturile greceşti, contestând opiniile filologilor români despre presupusa origine „daco-romană" a vlahilor din Balcani[15]. Dacă în 1861, etnologul Panaiotis Aravantinos (1809–1870) scria în „Pandora" că originea cuţovlahilor era din daco-români"[16], în prefaţa la ediţia postumă a operei lui, în 1905, fiii lui, Aristidis şi Spiridon, au introdus câteva clarificări, pentru a evidenţia latura politică a problemei: „Cuţovlahii sunt greci. Propaganda românească […] a eşuat […] dintr-un motiv simplu;cuţovlahii nu doresc să fie români"[17]. În 23 martie 1880 ziarul bucureştean de limbă greacă „Sylloghoi" publica un articol semnat un „distins bărbat Hellen", care „nutrind simpatii sincere pentru această ţară, ne transmite dintr-o capitală a Europei", opiniile sale în legătură cu problema aromânească[18]. Alexandros Rangavis, ministrul Greciei la Berlin, îi recomanda lui Marcos Dragumis (1840–1909), noul consul al Greciei la Bucureşti, să-i consulte articolul apărut într-o publicaţie bucureşteană, prin care dovedea că „macedovlahii" sunt greci şi că „nu există nicio relaţie de înrudire cu dacii"[19]. Articolul a apărut bilingv, adresându-se cu precădere opiniei publice româneşti. Filiaţia lingvistică între aromână şi română nu îndreptăţeşte poziţia lui V.A. Urechia(1834–1901): „Când va înţelege D-nu Urechia şi asociaţii săi că acei oameni de aceeaşi limbă nu le au fost niciuă-dată consângeni, că lupta ce susţin nu este, după cum o cred, una politică, ci dimpotrivă, literară, atunci poate şi vor simţi zelul slăbindu-se, şi vor înceta a mai lucra în zadar şi a tulbura armonia dintre Români şi Greci, armonie care, în interesul comun, cată să fie complectă"[20].

---

[14] Θ. Α. Πασχίδης, *Οι Αλβανοί και το μέλλον αυτών εν τω Ελληνισμώ μετά Παραρτήματος περί των Ελληνοβλάχων και Βουλγάρων*, Atena, 1879, p. 23: ο Ελληνικός λαός ονομάζει αυτούς Ελληνοβλάχους, ο δε Ρωμουνικός κακώς τιτλοφορεί αυτούς Μακεδορωμούνους.

[15] *Ibidem*, p. 24.

[16] Π. Αραβαντινός, Μονογραφία περί Κουτσοβλάχων, Αθήνα 1905 (reeditată 1998), p. 23: „περί της εκ των Δακορωμούνων καταγωγής των ημετέρων Κουτσοβλάχων".

[17] *Ibidem*, p. V:„οι Κουτσόβλαχοι είναι Έλληνες. Η Ρωμουνική προπαγάνδα […] απέτυχε […] δια απλούστατον λόγον, ότι οι Κουτσόβλαχοι δεν θέλουν να είναι Ρωμούνοι".

[18] „ Σύλλογοι", 23 februarie/6 martie 1880, nr. 1218, p. 1 (textul este biling)

[19] Γεννάδειος Βιβλιοθήκη (Biblioteca Ghenadie din Atena), fond Marcos Dragumis, dos. 3, 6, Alexandru Rangavis către Dragumis, Berlin, 14/26 iulie 1880, f. 231.

[20] „Σύλλογοι", 23 februarie/6 martie 1880, nr. 1218, p. 1, Βουκουρέστιον *22* Φεβρουαρίου

Ziariștii și problema aromânească

În 1860 a luat ființă Comitetul Macedoromân, care în 1878 a devenit Societatea de Cultură Macedoromână[21]. Începând cu 1864 guvernele românești au deschis școli în Macedonia, trimițând acolo învățători aromâni care erau pregătiți în institutul Sfinții Apostoli de la București. Limba de predare în aceste școli era româna, nu idiomul local. În fruntea acestor inițiative s-a aflat V.A. Urechia, director în Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii Publice și timp de mai mulți ani președintele Societății de Cultură Macedoromână[22].

În anii 1870–1880 grecii au început să fie îngrijorați de primele succese ale politicii românești în ținuturile otomane locuite de aromâni. Gazetarii greci din România pretindeau că în spatele propagandei românești și sârbești în ținuturile europene ale Imperiului Otoman se afla monarhia habsburgică. Într-un articol de fond din 6 octombrie 1880, ziarul grecesc din București, „Iris" atrăgea atenția asupra faptului că Austria se folosea de problema macedoneană pentru a crea tensiuni între popoarele balcanice[23]. Apostol Mărgărit (1832–1903), un învățător grec de origine aromână, implicat în susținerea cauzei românești printre aromâni, a fost acuzat că primea stipendii de la austrieci și că încuraja prozelitismul catolic. S-a speculat mult în jurul relației dintre activistul aromân și Jean-Claude Faveyrial (1817–1893), un misionar catolic, care a găzduit gimnaziul românesc din Bitolia (Monastir) în incinta mănăstirii lazarite[24]. Amintim aici broșurile a doi publiciști greci, Cleanthis Nicolaides (1899), corespondent al presei ateniene la Berlin, și Antonios Spiliotopoulos (1905), jurnalist și politician atenian[25].În 1903 Alexandru Rubin (1856–1921), director al ziarului „L'Indépendance Roumaine", a combătut această teorie, susținând că propaganda catolică nu a avut sorți de izbândă de la început în rândul unei populații atașate valorilor ortodoxe[26]. Românii din Macedonia, scrie el, ar fi putut forma un element național puternic dacă ar fi cunoscut forme de organizare ecleziastică,

---

[21] Gh. Zbuchea, *O istorie a românilor…op. cit.*, p. 50 și 52.

[22] V. A. Urechia, *Din tainele vieței. Amintiri contimporane (1840–1882)*, Iași, Editura Polirom, 2014, pp. 168–169.

[23] „Σύλλογοι", 6 octombrie 1880, nr. 486, p. 1: *Bismarck împinge Austro-Ungaria în zona răsăriteană a Europei*. Vezi și Olga Cicanci, *Presa de limbă greacă din România ...op. cit.*, p. 99

[24] Despre relația lui Apostol Mărgărit cu propaganda catolică, vezi studiul recent al lui Adrian Petcu, *O istorie religioasă a aromânilor*, în volum *Autocefale și comuniune. Biserica Ortodoxă Română în dialog și cooperare externă (1885–2010)*, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2010, p. 518. Vezi și raportul consulului român de la Salonic, George Lenșu, către Legația din Constantinopol, 18/30 octombrie 1881, nr. 334 referitor la relațiile acestuia cu reprezentanții Vaticanului, Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare AMAE), fond Constantinopol, dos. 212, nenumerotat.

[25] Nicolaides, Nicolaides (1858–1938), *La Macedoine la question macedonienne dans moyen-age et dans la politique actualle*, Berlin 1899, p. 175. 173; Αντώνιος Θ. Σπηλιωτόπουλος, *Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες και η ρουμανική προπαγάνδα*, tipografia ziarului Το Κράτος, Atena, 1905; Antoine Spiliotopoulos, *Les vlachophones grecs et la propagande roumaine* / Dr Antoine Th. Spiliotopoulos, traduit du grec par Melle Uranie N. Maurommati, Panhéllinion Kratos, Atena, 1910, p. 69.

[26] Alexander Rubin, *Les Roumains de Macédoine*, C. Ionescu, București, 1913, p. 299

precum conaţionalii lor din Transilvania[27]. Potrivit istoricului Max Demeter Peyfuss, Austro-Ungaria, deşi specula rivalităţile dintre statele balcanice pe principiul *divide et impera*, nu dorea ca prin prozelitismul catolic şi alte asemenea acţiuni manipulatorii să genereze situaţii ce ar fi putut scăpa de sub control [28].

Aromânii bogaţi erau adesea ţinta acuzaţiei de filelenism. În 1880 presa românească publica declaraţia lui V.A. Urechia potrivit căreia statul ar fi trebuit să emită pretenţii juridice asupra legatului lui Dositeu Filitti, mitropolitul Ungrovalahiei între 1793 şi 1810, pe motiv că acesta ar fi fost aromân[29]. Aşezământul Filitti acorda un număr substanţial de burse tinerilor români în Occident şi finanţa şcolile greceşti din Ziţa şi Podgoriani. În 1886 epitropii aşezământului, însufleţiţi de curentul macedoromân, au refuzat să mai trimită bani şcolilor greceşti. Ministerul a profitat de ocazie pentru a revendica oficial dreptul de a finanţa şcolile româneşti din Turcia din fondul acestui aşezământ[30]. Prin dispoziţie testamentară, Dimitrie C. Filitti, urmaş al mitropolitului, a înzestrat şcolile greceşti din Ziţa (Epir), iar Societatea pentru Răspândirea Literaturii Greceşti de la Atena a fost desemnată ca executor testamentar. Ministrul grec de la Bucureşti reprezenta interesele legale ale Societăţii din Grecia în faţa autorităţilor româneşti[31]. Filitti era acuzat în presa românească de renegare a naţionalităţii sale, fiindcă îşi lăsase averea unui organism străin care propaga ideea naţională grecească în Turcia europeană. În replică, ziarul „Sylloghoi" susţinea că supusul grec, Filitti, nu ar fi solicitat niciodată cetăţenia română, cu toate că interesele sale economice îl legau întru totul de această ţară[32].

Între 1860 şi 1890, acţiunea românească în Turcia Europeană s-a concentrat pe deschiderea de biserici şi şcoli în localităţile aromâneşti, iar după 1890, principala chestiune de pe agenda diplomatică a fost înfiinţarea episcopatului aromân, a unei entităţi autonome în raport cu Patriarhul. În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, chestiunea aromânească intrase în impas, fiindcă nici Patriarhia de la Constantinopol nici guvernul otoman nu voiau să satisfacă doleanţele româneşti. După acordul de la Mürzsteg din decembrie 1903, prin care Marile Puteri l-au constrâns pe sultan să ia în calcul criteriul etnic în reorganizarea administrativă a provinciilor europene ale imperiului, participarea comunităţilor aromâneşti în organele administraţiei locale

[27] *Ibidem*, p. 300.

[28] Max Demeter Peyfuss, *op. cit.*, p. 58. Referitor la politica Austro-Ungariei în Balcani, vezi, Steven W. Soward, *Austria-Hungary and the Macedonian Reforms, 1902–1908*, Indiana University, 1981, p. 10; Daniela Buşă, *Modificări politico-teritoriale în sud-estul Europei între Congresul de la Berlin şi primul război mondial (1878–1914)*, Bucureşti, Editura Paideia, 2003, p. 214; Gheorghe Zbuchea, *Relaţiile României cu sud-estul european la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Paco, 1999.

[29] „Ἤ*ρις*", 18 martie1880, nr. 465, p. 2, Ρωμανία.

[30] I. C. Filitti, *Aşezământul Cultural al Mitropolitului Dositei Filitti dela înfiinţare până astăzi 1827–1910*, Bucureşti, 1911, p. 95.

[31] Arhivele Istorice ale Ministerului de Externe al Greciei, Serviciul Central (Ιστορικά Αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών; în continuare IAYE), 29.3/1886, Legaţia greacă de la Bucureşti către Ministerul de externe al Greciei, 5/17 decembrie1886.

[32] „Σύλλογοι", 5/17 ianuarie 1891, nr. 4517, p. 3.

devenea o chestiune prioritară pe agenda diplomației românești[33]. După 1900, în contextul stării de haos ce domnea în Turcia Europeană, guvernul român a fost constrâns să renunțe la abordarea prudentă a chestiunii macedonene. Presiunea exercitată de către organizațiile aromânilor din țară asupra factorului guvernamental creștea de la o zi la alta.

Din ce surse obțineau ziarele românești informații cu privire la evenimentele din Turcia Europeană? Colaboratorii ziarelor erau, în special, profesorii școlilor românești din ținuturile otomane. Corespondențele sunt publicate sub pseudonime, așa că în foarte puține situații cunoaștem autorii. De pildă, „Epirotul" din Ioannina pentru „Adevărul"[34], „Aromânul" sau „Parm" pentru „Universul", care apăreau la rubrica *Din Macedonia. Corespondență particulară a ziarului Universul*[35]. Într-o scrisoare din 20 august/2 septembrie 1895, Vasile Diamandi, profesor român la Meţovo, scria lui Alexandru Beldiman (1832–1898): „Știindu-vă amator în privința traiului românilor din Peninsula Balcanică am crezut că mă adresez spre a publica în coloana ziarului ce dirijați nesciute episoade din istoria Epirului și a locuitorilor ce-l locuiesc, precum nivelul economic, influența greacă asupra spiritului locuitorilor români, cari de câtva timp au început să se ocupe cu cultura limbii lor proprie"[36]. În 1933, Iuliu Valaori (1867–1933), membru al Academiei Române, originar din Moscopole, elogia poziția ziarului „Universul" în anii critici ai problemei aromânești. Aromânii „au găsit totdeauna sprijinul cel mai larg și cel mai frățesc în coloanele «Universului». Niciodată ușa acestui ziar n-a fost închisă unui aromân"[37].

Într-o circulară către mai multe redacții de ziare centrale, Societatea de Cultură Macedoromână din București solicita să-i fie trimise ziarele gratuit, oferind în schimb comunicate despre activitatea societății și corespondențe din Macedonia[38].

Dialog și confruntare (1903–1905)

În 25 martie 1903, Spiridon Simos (1862–1935)[39], proprietar și director al ziarului „Patris"[40] din București, a publicat în paginile ziarului, cu ocazia zilei naționale

---

[33] Douglas Dakin, *ΟΕλληνικόςΑγώνας στη Μακεδονία 1897–1913*, *Κυριακίδη Άφοι*, Salonic, 1996,, p. 197.

[34] „Adevărul", 20 mai 1905, 5666, 1. *Acțiunea bandelor grecești în Macedonia*.

[35] „Universul", 6 ianuarie 1905, nr. 5, p. 1.

[36] Biblioteca Națională a României, fond Saint Georges, XXVI/1, f. 123.

[37] Profesor I. Valaori, *Aromânii*, în „Universul", 5 iunie 1933, n4. 150, p. 25.

[38] Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Societatea de Cultură Macedoromână, dos. 10, mai 1898, f. 30; 29 august 1898, Societatea de Cultură Macedoromână către ziarul „Adevărul", f. 47.

[39] Despre Simos, vezi Gioula Koutsopanagou, *Spyros Simos' Newspaper Patris. Bucharest- Athens: a Bridge of Intellectual Communication,* P. M. Kitromilidès, Anna Tabaki (coord.), *Relations Gréco-Roumaines. Interculturalité et identité nationale*, Atena, EIE-INΣ, 2004, p. 283.

[40] A fostunuldintrecele mai răspânditeziaregrecești*didindiasporăîntreanii* 1890–1905, ajungând la câteva mii de exemplarepenumăr. De la 1894 guvernul rus a permis circulația ziarului Patris, vezi,„*Πατρίς*",1/15 decembrie 1894, nr. 1140. Ziarul ajungea până în Egipt unde existau comunități

a Greciei, o hartă etnologică a Macedoniei în care grecii predominau asupra celorlalţi, iar aromânii erau inexistenţi. Se prea poate să fi fost vorba de reeditarea vreuneia dintre zecile de hărţi etnologice ale Turciei europene întocmite de geografi europeni. Ariile etno-lingvistice erau reprezentate prin pete de culori, indicând preponderenţa unuia sau a altuia dintre grupurile rivale. Potrivit acestei hărţi, grecii ar fi fost majoritari în zona de sud a provinciei, în timp ce aromânii ar fi constituit insuliţe de latinitate[41]. Imediat ce publicul a aflat de hartă, ziarele din București au declanșat o campanie virulentă împotriva lui Simos, iar un grup de aromâni au protestat în faţa redacţiei ziarului „Patris". A fost necesară intervenţia poliţiei pentru a calma spiritele[42]. În aceste împrejurări, Alexandros N. Tombazis (1851–1914), ministrul Greciei la București, a intervenit pe lângă autorităţile române în favoarea ziaristului. Ministrul de externe, Ionel I.C. Brătianu (1864–1927), l-a asigurat pe diplomatul grec de faptul că autorităţile române nu se aflau în spatele manifestaţiilor de la sediul ziarului grecesc. Prin publicarea hărţii etnologice, spunea ministrul român, ziarul grecesc adusese o mare ofensă românilor[43]. În sprijinul lui Simos a sărit Alcibiade Sardelly (1862–1907)[44], directorul ziarului „Iris", care se întreba retoric unde se afla mult râvnita „Cuţovlahia" pe harta provinciilor turcești[45]. Episodul nefericit al hărţii etnologice s-a încheiat fără complicaţii diplomatice. „Patris" a reeditat harta în 1904, pe care a distribuit-o compatrioţilor din Turcia[46]. În vara anului 1905, în contextul diferendului greco-român, guvernul a decis expulzarea ziariștilor de la „Patris", în frunte cu Simos. În 20 noiembrie/3 decembrie 1905 Simos a publicat harta pe prima pagină a primului număr al noului ziar „Patris", reeditat la Atena. Un bărbat și o femeie, îmbrăcaţi în costume tradiţionale, străjuiesc harta etnologică a provinciei, dându-și mâna sub stindardul Greciei. În josul imaginii citim: „Punte a unităţii naţionale între grecii de pretutindeni. Epir și Macedonia" [47].

Spre deosebire de inflexibilul Simos, Timoleon Rubini (1840–1919)[48], fost director al ziarului „Sylloghoi", manifesta o atitudine cooperantă faţă de români. În 1904 el a început să editeze o publicaţie în text paralel greco-român, „Revista Istorică Româno-Elenă/Ιστορική Επιθεώρισιν εβδομαδιαία", având ca scop combaterea „dușmanilor românismului și elenismului" care „zădărniceau încercările

grecești înfloritoare („*Πατρίς*", 15/28 august 1902, nr. 3394, p. 1), în Bulgaria („*Πατρίς*", 20 mai/2 iunie 1905, nr. 4202, p. 1, cu 500 de abonaţi), și Londra („*Πατρίς*", 14/27 octombrie 1903, nr. 3736, p. 3).

[41] Despre hărţile etnologice, vezi, H. R. Wilkinson, *Maps and Politics. A Renew of the Ethnographic Cartography of Macedonia*. Liverpool, 1951.

[42] IAYE, 2.2.4/1903, Legaţia greacă din București către Ministrul de Externe, 7 aprilie 1903 (nr. 222).

[43] IAYE, 2.2.4/1903, Legaţia Greciei la București către Ministerul de Externe, 2 mai 1903 (nr. 276).

[44] Ariadna Camariano-Cioran, *L'Épire et les Pays Roumains*, Ianina, Association d'Études Epirotes,1984, p. 219.

[45] „Η Ἶρις", 4 mai 1903, nr. 1422, p. 1, Οι υβρισταί των Ελλήνων. Ο χάρτης της „Πατρίδος".

[46] „Românul de la Pind", 6 septembrie 1904, nr. 28 (78), p. 4, „*Πατρίς*" *trimite ediţii speciale în Macedonia*.

[47] „*Πατρίς*"(Atena), 20 noiembrie/3 decembrie 1905, nr. 1, p. 1: Εθνική των Πανελλήνων γέφυρα. Ἠπειρος και Μακεδονία.

[48] Despre viaţa lui Rubinis, „Ἔθνος", 9/22 septembrie 1919, nr. 881, p. 2.

sincere făcute de bărbaţi înţelepţi pentru stabilirea unui acord asupra intereselor reciproce”[49]. Această publicaţie încerca să tempereze zelul patriotic al unor aromâni din ţară cu afirmaţii de genul: „și la urma urmei, dacă manifestările aromânilor românizaţi, mai puţini și mai nevoiași, sunt luate de sincere, de ce să nu fie sincere și manifestările grecomanilor, cu mult mai numeroși și mai independenţi materialicește și care întreţineau cu banii lor biserica și școala?” Este interesant faptul că Rubini prefera etnonimul de *aromân* în loc de cel de *macedoromân* sau *cuţovlah*, folosit de regulă de către români și respectiv greci[50]. În 1905, Rubini a fost expulzat din ţară. Deși aflat la o vârstă înaintată, el s-a întors la București în 1911, unde s-a străduit să reediteze pentru scurt timp „Revista Istorică”[51].

După polemică, focuri de armă

În 1903, au apărut două săptămânale politice ale aromânilor, din 26 mai 1903, „Românul de la Pind” (1903–1911)[52], iar din 17 august 1903, „Ecoul Macedoniei” (1903–1906).

Începând cu numărul 37 din 14 noiembrie 1905, „Românul de la Pind” și-a mărit formatul. Editat sub conducerea unui comitet alcătuit din fruntași aromâni, ziarul, „cel mai serios organ din Peninsula Balcanică”, susţinea faptul că avea corespondenţi în toate localităţile românești din Turcia. La rubrica *De la diferiţii noştri corespondenţi* de la pagina 3 erau publicate corespondenţe și telegrame din Imperiu[53]. Corespondenţele încep cu verbe impersonale, precum: „Ni se scrie din Belcamen” etc. În noiembrie 1906, reîntors la București din Macedonia, Nicolae Batzaria (1874–1952)[54], un vechi colaborator al ziarului, a preluat direcţia[55]. În 3 iunie 1907, fiind numit inspector școlar la Salonic, Batzaria s-a retras de la conducerea săptămânalului, iar locul său a fost luat de secretarul de redacţie, Nicolae C. Furcă[56].

„Ecoul Macedoniei” fondat de Nicolae N. Voicu, s-a aflat de la început sub conducerea lui Ioan C. Puppa (1877-?), avocat și secretar al Societăţii de Cultură Macedoromână[57]. În articolul În chip de program, editorii arată că scopul „organului naţionalist” era popularizarea problemei aromânești în contextul conflictului sân-

[49] „Revista istorică româno-elenă/ Ιστορική Επιθεώρισιν εβδομαδιαία”, 1 mai 1904, nr. 1, *Program*.

[50] *Ibidem*, 31 mai 1904, nr. 5, p. 10, *Chestiunea aromânilor/*Το ζήτημα των Αρμούνων

[51] „Revista istorică româno-elenă/ Ιστορική Επιθεώρισιν εβδομαδιαία”, 25 ianuarie 1911, nr. 19–30 aprilie 1911, nr. 22.

[52] Primele numere ale ziarului apar sub titlul „Reforme” începând cu 1 martie 1903.

[53] „Românul de la Pind”, 21 noiembrie 1905, nr. 38 (138), p. 3.

[54] Despre Batzaria, vezi, Kemal Karpat, *The Memoirs of N. Batzaria: the Young Turks and Nationalism,* International Journal of Middle East Studies, vol. 6, nr. 3, 1975, pp. 276–299.

[55] „Românul de la Pind”, 27 noiembrie 1905, nr. 189, p. 1, *Către cititori*.

[56] Idem, 3 iunie 1907, nr. 21 (214), p. 1. Administratorul ziarului „Românul din Pind”, N.C. Furcă; 14 ianuarie 1908, 2 (242). Ioan Puppa și C. Noe intenţionau să fondeze o nouă revistă macedoneană în martie 1908.

[57] Puppa a publicat studiul *România faţă de cestiunea macedoneană*, București, 1903, editat mai întâi

geros dintre greci și bulgari. Puppa era ferm convins că aromânii, grecii și albanezii ar fi trebuit să se unească în contra elementului slav[58]. Această opinie nu era împărtășită de Nuși Tuliu (1872–1941)[59], care a preluat conducerea gazetei în primele luni ale anului 1904. În 22 februarie 1904, Tuliu a publicat un articol virulent intitulat *Lupta noastră! Grecii ne-au declarat războiu pe faţă!*[60]Lupta aromânilor trebuia susţinută prin cultivarea dialectului în școli și prin dezvoltarea unei literaturi proprii[61].

În 1903–1904, aromânii din Bucureşti erau dezbinaţi. Conflicte existaseră și în trecut, precum cel dintre inspectorul școlilor românești din Macedonia, Apostol Mărgărit, și profesorii români din Imperiul Otoman, însă acum situaţia era alta. Viaţa conaţionalilor din Macedonia era ameninţată în fiecare zi. O dezbatere polemică în ziarele din Bucureşti putea inflama spiritele cu viteza glonţului.

Primul glonţ l-a răpus pe Dimitrie Lăzărescu-Lecanta (1860–1904), director al ziarului „Balcanul". Născut în jurul anului 1860 în Prilep, Lecanta a absolvit școala românească din Bitolia, a urmat cursuri la Facultatea de Filologie din Bucureşti, iar în anii 1890 a fost director al școlii românești din Ioannina[62]. Din această poziţie, el a criticat în termeni duri politica ministrului învăţământului, Spiru Haret (1851–1912), arătând faptul că cele mai multe școli românești din Imperiul Otoman funcţionau doar pe hârtie. Propaganda românească, în pofida poziţiei oficiale, se dovedea a fi un mare eșec. Pentru a nu fi demis, Lăzărescu-Lecanta a demisionat[63]. Aromânii nu îl priveau cu ochi buni și pentru că soţia lui era grecoaică. Poziţia sa critică faţă de un ministru liberal a fost foarte bine primită de conservatori, care i-au promis, dar nu i-au și dat, postul de agent comercial al României la Constantinopol. În primăvara anului 1904, Lăzărescu-Lecanta s-a apucat de jurnalism la Bucureşti[64]. „Balcanul"intra în concurenţă cu alte trei ziare) editate de aromâni: „Ecoul Macedoniei", „Românul din Pind" și „Le Courrier des Balcans". Director al ziarului *Ecoul Macedoniei* era Nuși Tuliu – născut în Avdela, absolvent al Facultăţii de Litere din Bucureşti, revizor școlar în Macedonia timp de mai mulţi ani. Tuliu scria articole extrem de virulente la adresa *grecomanului* Lăzărescu-Lecanta[65], care îi răspundea pe același ton. Lecanta își arăta în mod vădit disprețul faţă de un bursier al statului român, care „a învăţat carte de-i curge și prin urechi"[66]. Lecanta spunea sau nu adevărul? Guvernul cheltuise fără niciun rezultat mulţi bani pentru înfiinţarea

---

în ziarul „Adevărul". Despre Puppa, vezi, Lucian Predescu, *Enciclopedia României. Cugetarea*, ediţie anastatică, Saeculum-Vestala, Bucureşti 1999, p. 700.

[58] „Ecoul Macedoniei", 16 noiembrie 1903, nr. 14, p. 1, Înfrăţirea cu grecii.

[59] Marius Teja, articol în http://www.aromanul.ro/biografii/t-v/item/203-tulliu-nu%C5%9Fi

[60] Idem, 22 februarie 1904, nr. 9, p. 1.

[61] Idem, 28 martie 1904, nr. 13, p. 1, *Cultivarea dialectului.*

[62] „Adevărul", 16 iulie 1904, nr. 5370, p. 2, *Cauzele dramei din capitală*, semnează „Em".

[63] „Balcanul", 23 mai 1904, nr. 3, p. 1, *Domnului Ministru Spiru Haret;* despre Lăzărescu-Lecanta, vezi și Max Demeter Peyfuss, *op. cit.*, p. 78.

[64] „Adevărul", 16 iulie 1904, nr. 5370, p. 2, *Cauzele dramei din capitală.*

[65] „Ecoul Macedoniei", 23 mai 1904, nr. 21, p. 1, *Un trădător.*

[66] „Balcanul", 31 mai 1904, nr. 4, p. 1, *Colonia macedoromânădincapitală.*

unei mitropolii a aromânilor din Turcia care nu a funcţionat niciodată și fuseseră deschise școli românești în sate în care nu erau elevi. El milita pentru adoptarea unor măsuri economice care să-i stimuleze pe aromâni în comerţul cu România și pentru formarea unui front comun greco-român în faţa pericolului slav[67].

În 14 iulie 1904, aromânii Dimitrie Lazărescu-Lecanta și Ilie Papahagi au murit într-un schimb de focuri în cafeneaua Macedonia de la parterul Palatului Nifon din București. Evenimentele s-au derulat astfel. După ce a luat prânzul la restaurantul „Vânător", Lăzărescu-Lecanta a intrat în cafeneaua „Macedonia", pentru a se întâlni cu un cunoscut, deși știa prea bine că acolo nu era bine primit de compatrioţi[68]. Cu două săptămâni înainte, Lecanta căzuse victimă unui alt incident în cafeneaua Monte Carlo din pasajul Vilacrosse[69]. Iată-l din nou înfruntând pericolul. Cine a tras primul, câte revolvere au fost folosite și câte gloanţe au fost trase? Potrivit raportului procurorului Corneliu Negrea, Tuliu ar fi tras primul, dar în loc să-l nimerească pe Lăzărescu-Lecanta, l-a rănit ușor pe chelner. Lăzărescu-Lecanta ar fi ripostat imediat, lovindu-l mortal pe Ilie Papahagi, vărul lui Tuliu, care sărise între cei doi pentru a-i despărţi. Furia lui Tuliu a fost de nestăvilit, și anume patru gloanţe trase unul după altul, dintre care unul l-a nimerit pe Lăzărescu-Lecanta drept în frunte. Întrebarea este: Tuliu a acționat cu premeditare sau în legitimă apărare? El a declarat în faţa anchetatorilor faptul că intrase neînarmat în cafenea; găsise pistolul cu care a tras din întâmplare pe podea. Dar erau martori care văzuseră altceva, și anume pe Tuliu scoţând pistolul din buzunar. Proprietara apartamentului în care trăia acesta a declarat în faţa procurorului că văzuse pistolul printre lucrurile chiriașului său[70]. Ziarul „Ecoul Macedoniei" se întreba dacă procurorul Negrea „are mintea și sufletul apte ca să înţeleagă spasmul deșteptării unei conștiinţe amorţite de vitregie"[71].

Nuși Tuliu a fost arestat și închis până la proces în penitenciarul Văcărești. Pe 31 iunie el trimitea din închisoare presei românești o scrisoare adresată „iubiţilor români" prin care își explica gestul, mulţumindu-le pentru sutele de scrisori și telegrame de susţinere[72]. În octombrie 1904, Curtea de juraţi a tribunalului Ilfov l-a achitat. A fost apărat de șapte avocaţi, toţi deputaţi și senatori, dintre care amintim pe Constantin G. Dissescu (1868–1932), Take Ionescu (1858–1922), Barbu Delavrancea (1858–1918), Petre Grădișteanu (1839–1921), ultimul fiind președintele Ligii Culturale a Românilor de Pretutindeni. Apărarea a adus în faţa instanţei 50 de martori care au declarat că Lăzărescu-Lecanta a tras primul glonţ, deși mulţi dintre aceștia susţinuseră contrariul în faţa anchetatorilor. Potrivit avocaţilor, Tuliu nu era un criminal de drept comun, ci un erou al cauzei naţionale în Maedonia, iar

[67] Idem, 10 mai 1904, nr. 1, p. 1, *Programul.*

[68] „Universul", 16 iulie 1904, nr. 193, p. 3, *Dublul asasinat politic de la cafeneaua Macedonia*, Panait Macri.

[69] „Balcanul", 21 iunie 1904, nr. 7, p. 1, *Atentat odios.*

[70] „Românul de la Pind", 13 septembrie 1904, nr. 20 (79), supliment, Ordonanţadefinitivă, Judecător de instrucţie, Corneliu Negrea.

[71] „Ecoul Macedoniei", 29 august 1904, nr. 35, p. 1. Ordonanţa sau juriul.

[72] „EcoulMacedoniei", 19 septembrie 1904, nr. 38, p. 2. ScrisoarealuiNușiTuliu, *Iubiţiromâni!*

prin condamnarea sa, instanţa ar fi condamnat nu doar un om, ci un neam întreg. Așa cum sugerează Constantin Bacalbașa (1956–1935), sentinţa judecătorească venea în asentimentul opiniei publice, dar în contra moralei și a eticii politice[73].

În ziarul „Ecoul Macedoniei"a apărut știrea că Lăzărescu-Lecanta ar fi primit pistolul de la Alcibiade Sardelly, directorul ziarului bucureștean de limbă greacă, „Iris". Athanasie Condofotti, omul de încredere al lui Sardelly, se ocupa de colectarea abonamentelor și de difuzarea pe scară largă a ziarului „Balcanul"în Macedonia și în celelalte teritorii otomane[74], fapt constatat și într-un document al consulatului român din Monastir. Autorităţile diplomatice românești au intervenit pe lângă valiu să oprească difuzarea ziarului, dar acest lucru nu a fost cu putinţă, pentru că ziarul era difuzat nu prin poștă, ci prin autorităţile consulare ale Greciei[75]. După asasinarea directorului ziarului „Balcanul", Condofotti a fost prins de poliţie încercând să distrugă corespondenţa dintre victimă și redactorii celor două ziare grecești din București, „Iris" și „Patris"[76].

În octombrie 1904, în timpul procesului lui Tuliu, guvernul a emis decretul pentru expulzarea lui Sardelly[77]. Raportul poliţiei precizează faptul că acesta „face o campanie dintre cele mai pătimașe în contra a tot ceea ce este român"[78]. Dosarul lui Sardelly din Arhiva Prefecturii București nu conţine alte probe incriminatorii decât tăieturi ale unor articole de ziar. Presa românească a aprobat în unanimitate expulzarea acestuia.

În mai 1905, guvernul român a obţinut o victorie importantă pentru aromâni. Sultanul le-a recunoscut dreptul de a participa în forurile de decizie la nivel local. Patriarhul ecumenic a refuzat să accepte autonomia bisericească, iar guvernul grec s-a raliat acestei poziţii. Într-un final, în septembrie 1905, Grecia a întrerupt relaţiile diplomatice cu România. În toate orașele mari din România au avut loc mitinguri antigrecești, iar guvernul român a dispus controale la toate școlile comunităţilor grecești din ţară. Violenţele din Macedonia și Epir au șocat opinia publică. Ziarele de la București publicau aproape zilnic informaţii despre crimele sângeroase din provinciile otomane ale căror victime erau aromânii[79]. În fiecare zi presa româ-

[73] C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, București, 1930, volIII,p. 75. Înlegătură cu desfășurarea procesului, vezi „L' Indépendence Roumanie", 6/19 octombrie 1904. Printre avocaţi îi menţionămpe Petre Grădișteanu (liberal și președinte al Ligii pentru unitatea culturală a românilor de pretutindeni), Take Ionescu (conservator moderat), Constantin Dissescu (amicul politic al lui Take Ionescu), Barbu Delavrancea (liberal și dramaturg). IAYE, 36.5/1904, Raportul ministrului grec la București către ministrul de externe din Grecia, 6 octombrie 1904 (nr. 690).

[74] „Ecoul Macedoniei", 18 iulie 1904, nr. 29, p. 3, *Condofoti,* încasatorul *ziarului „Balcanul"*.

[75] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare AMAE), Fond Problema 21, dos. 204, 21 iunie 1904, f. 506, Georgescu către Alexandru Emanoil Lahovari, Constantinopol.

[76] „Epoca", 16 iulie 1901, nr. 193, p. 2. *Drama de la cafeneaua Macedonia, un îndoit omor*.

[77] Arhiva Municipiului București, Prefectura Poliţiei Capitalei, 47/1904–1906, f. 28. Procesul-verbal al comandantului portului Constanţa, Alexandru Ion. Sardelly s-a îmbarcat pe Principesa Maria, 7 octombrie 1904.

[78] Idem, 47/1904–1906, f. 3, referatul Poliţiei de Siguranţă, 24 iulie 1904.

[79] Vezi: Ștefan Petrescu, Οἱ Ἕλληνες ως «ἄλλοι» στη Ρουμανία. Η εσωτερική οικοδόμηση του

nească publica ştiri cumplite despre suferinţele aromânilor din Macedonia, victime ale *andarţilor*, cum erau numiţi de greci luptătorii de gherilă. Potrivit consulului grec de la Constanţa (fost consul la Brăila), Emmanuil G. Kapsabelis (1865–1957), opinia publică era atât de mult otrăvită, încât influenţa în mod inevitabil politicile guvernului român. Venind la București pentru consultări cu guvernul, diplomatul avea impresia că Iacob Lahovari, ministrul de externe, a fost de acord cu el „că presa românească distorsionează lucrurile și că tocmai de aceea a recomandat înființarea unei serviciu special în Ministerul de Externe, pentru a o informa în legătură cu chestiunile considerate ca importante a fi publicate, dar că în ceea ce privește cele petrecute în Macedonia informaţiile sunt exacte, fiindcă se bazează pe rapoartele consulilor lui de acolo”[80].

La sfârșitul anului 1905, situaţia părea să revină la normal. Dar în luna ianuarie 1906, presa a dat publicităţii informaţii despre o presupusă conspiraţie a grecilor la București[81].

„Universul” titrează *Grecii din România ajutând bandele din Macedonia*[82], iar „Adevărul” *Rezultatul percheziţiilor la grecii din capitală. Uneltirile grecilor din ţară*[83].

Poliţia secretă a făcut arestări surprinzătoare, anchete și percheziţii în casele suspecţilor, dând publicităţii elemente „revelatoare”. Conducătorul acţiunii conspirative era, după cum scria presa, Nicolae Chrissoveloni (1838–1913), reprezentantul Societăţii „Ellinismos” în capitala română și președinte al comunităţii grecești din București[84]. Opinia publică a cerut guvernului să dea dovadă de curaj și hotărâre. Consiliul de miniștri a decis la 30 ianuarie 1906 să expulzeze zece persoane marcante ale comunităţii grecești din București, printre care îi menţionăm pe Hristos Zappas, doctorul Gheorghios Miliaresis și Antonie Valsamachi. În jurul numelui lui Chrissoveloni s-au iscat neînţelegeri între miniștri. Se pare că ministrul de externe, generalul Iacob Lahovari (1846–1907), nu fost de acord, spunând că bancherul grec era pe „pe jumătate” cetăţean român, fiindcă primise deja votul de naturalizare într-una din cele două camere ale Parlamentului[85]. În cele din urmă, guvernul a cedat presiunii publicului, expulzând pe cei zece fruntași greci bucureșteni, mai ales că în presă apăruse o declaraţie semnată „un macedonean” în care se spunea că „ura noastră și a tuturor românilor contra acestuia [Chrissoveloni] este atât de mare,

---

ρουμανικού έθνους-κράτους κατά τον δέκατο ένατο αιώνα και οι Έλληνες, Epikentro, Saolonic, 2014, p. 249–255.

[80] IAYE, 4.1/1906, Consulul Greciei către Rallis, 10 decembrie 1905 (nr. 374). Vezi și memoriile diplomatului, Εμμ. Γ. Καψαμπέλη, Διπλωματικά Παρασκήνια, εκδόσειςΠινγκουΐνου, Atena, 1946, p. 63–64.

[81] C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, București…, vol III, p. 103–104.

[82] „Universul”, 20 ianuarie 1906, nr. 18, p. 1.

[83] „Adevărul”, 20 ianuarie 1906, nr. 5900, p. 1.

[84] *Ibidem*. Acest ziar a instrumentat întreaga campanie antigrecească din acele luni.

[85] Vezi răspunsul lui Lahovari la interpelarea lui Dissescu în Senat, 24 ianuarie 1906, în N. Καζάζης, Λόγοικαιέργα, *1903–1908*, εκδόσεις Πετράκου, Atena, 1911, p. 204.

încât dacă guvernul ar fi expulzat numai pe el singur, absolvindu-i pe ceilalţi toţi, noi am fi fost mulţumiţi, am fi fost satisfăcuţi”[86].

În privinţa conflictului greco-român, o expunere argumentată din punct de vedere al dreptului internaţional a fost formulată de George Panu (1848–1910) în ziarul „Săptămâna”. Editorialistul acuză puterea că a defăimat ţara pe plan internaţional, deoarece guvernul unei ţări civilizate, afirmă el, dovedeşte lipsă de seriozitate şi responsabilitate când îşi exercită politica externă la comanda adunărilor populare. Panu se întreba cum ar putea fi serios un guvern care se identifica cu poziţia lui Dissescu, ce spusese public că, dacă andarţii greci se vor atinge fie şi doar de un fir de păr al unui aromân, toţi grecii din ţară, naturalizaţi sau nu, vor plăti cu viaţa sau cu averea. În ceea ce priveşte represaliile economice, era de neconceput, după părerea lui, ca România să rezilieze peste noapte convenţia comercială cu Grecia, doar din motive politice, fără ca măcar să fi fost luate în calcul eventualele pierderi economice. El nu credea că problema macedoneană era un motiv serios pentru întreruperea relaţiilor diplomatice. Grecia nu era responsabilă pentru situaţii care priveau afacerile interne ale unei alte ţări. România a formulat pretenţii pe care nici n-ar îndrăzni să le viseze în cazul românilor din Transilvania. Mai mult, guvernul român a neglijat faptul că în Macedonia doar autorităţile otomane erau responsabile pentru escaladarea violenţelor. De aceea, spunea editorialistul, declaraţia ministrului de externe al României, care caracterizase ca excepţionale relaţiile româno-otomane, era de neacceptat. Panu nu era însă avocatul guvernului grec. Ministrul grec la Bucureşti a comis greşeala de a-şi părăsi postul. Statele mari şi puternice, scrie Panu, nu recurg aproape niciodată la această măsură premergătoare războiului. În opinia lui, nu numai guvernul grec a greşit, dar şi cel român, care prin această atitudine a expus pe plan internaţional reputaţia ţării[87].

Valul de expulzări din 1905 şi 1906, a făcut victime şi printre aromâni. Este cazul ziaristului Take Şebe, unealtă a unei răfuieli politice. Expulzarea l-a demoralizat în aşa măsură pe tânărul aromân încât s-a sinucis cu un foc de revolver la cafeneaua Bursa de pe strada Doamnei. Studentul şi ziaristul Şebe era colaborator la „Românul din Pind”. De ce a fost expulzat? Şebe nu avea documente de rezidenţă. Dar câţi aromâni aveau permise de şedere, se întreabă retoric „Adevărul”[88]. În „Adevărul”, Constantin C. Bacalbaşa, indică vinovatul moral[89], şi anume pe Mihail E. Papamihalopol (1866–1938), directorul ziarului „Ţara”. Împământenit de câţiva ani, implicat în politică, „ziaristul care nu scrie” se afla de ceva timp în conflict cu Şebe, fostul său colaborator. „Românul Pind” publică articolul senzaţional *Dezvăluirea*

---

[86] „Universul”, 31 ianuarie 1906, nr. 29, p. 2, *De vorb*ă cu un macedonean

[87] „S*ăptămâna*”, 15 şi 16 noiembrie 1905. Textul articolului a fost trimis de Kapsabeli, consulul grec de la Brăila, Ministerului de Externe al Greciei. IAYE, 31.2/ 1905, 16 noiembrie (nr. 473) şi 19 noiembrie 1905 (nr. 479).

[88] „Adevărul”, 31 august 1905, nr. 5763, p. 1, *Expulzarea unui român*.

[89] Idem, 7 octombrie 1905, nr. 5800, p. 1 *Păreri libere. Cazul Papamihalopolul* (Constantin C. Bacalbaşa).

misterului sinuciderii lui Take Șebe. Potrivit lui Tașcu Pucerea (1872–1955), coleg de școală cu Șebe, tânărul ar fi căzut victimă „grecoteiului Papamihalopulo". Șebe, absolvent al liceului român din Bitolia, institutor la Veles, a venit în țară pentru studii universitare și pentru un trai mai bun. Papamihalopulo l-a angajat la ziarul său, „Țara", unde timp de șase luni a dus-o bine. Deseori redactorul intervenea pe la Papamihalopulo, pentru a le găsi slujbe și altor tineri aromâni. Dar se pare că Șebe l-ar fi avut la mână pe Papamihalopulo cu „acte mârșave și reprobate de morală publică". Papamihalopulo, surprins de Șebe „practicând actul socratic chiar în biroul redacției" i-a oferit acestuia posturi la Serviciul Maritim Român la Constanța, apoi la Smirna, de unde a demisionat, fiindcă voia să se întoarcă la București. În vara lui 1905, Șebe nu avea ocupație stabilă. Mai mult, Pucerea îl acuza pe Papamihalopulos de faptul că l-ar fi ajutat pe ziaristul grec Simos, expulzat din țară în 24 de ore, să obțină învoire de câteva zile pentru a-și regla afacerile[90]. În orice caz, scandalul provocat de Pucerea a avut efect. Guvernul nu i-a mai dat lui Papamihalopulos direcția ziarului de orientare conservatoare, „La Roumanie", pe care acesta și-o dorea așa de mult[91].

Neobosiții jurnaliști aromâni între anii 1905 și 1910

Societatea de Cultură Macedoromână a scos în mai 1904 „Le Courrier des Balkans" și în septembrie 1905, „Revista Macedoniei"[92]. În 1909–1910, „Le Courrier des Balkans" primea subvenții anuale de la Ministerul de Externe în valoare de 5 000 de lei[93]. Ultimul număr din „Revista Macedoniei" a apărut în 17 septembrie 1906[94]. În numărul din 1 octombrie 1906, „Ecoul Macedoniei", în articolul *Unirea face puterea* anunța fuziunea ziarului cu „Românul de la Pind"[95].

Între 1905 și 1907, Tașcu Pucerea a dus o activitate publicistică neobosită. Născut în anul 1874 la Perlepe, după absolvirea gimnaziului românesc la Bitolia, la fel ca alți aromâni cu sentimente naționale românești, Pucerea a obținut o bursă de studii universitare la București, la Facultatea de Fizică. După finalizarea studiilor, în 1899, tânărul a fost numit profesor de fizică la școala românească din Bitolia. Profesorul de fizică era de asemenea proprietarul unei farmacii în același oraș[96].

În 1905 Pucerea s-a stabilit la București, unde s-a pus în fruntea mișcării

---

[90] „Românul de la Pind", 5 septembrie 1905, nr. 27, p. 1; Simos solicită amânarea prin Legația Greciei, MAE, 71/1900–1919, dos. 58, f. 21, 20 august 1905.

[91] Idem, 12 septembrie 1905, nr. 28, p. 1, Tașcu Pucerea: *Vicleșugul dlui Papasocratopulo*.

[92] „Revista Macedoniei", 25 septembrie 1905, nr. 1, organ săptămânal de 8 pagini al Societății de Cultură Macedo-Române, Calea Rahovei nr. 29.

[93] AMAE, problema 21, Constantinopol, vol. 266, f. 1–5.

[94] „Revista Macedoniei", 17 septembrie 1906, nr. 44.

[95] „Ecoul Macedoniei", 1 octombrie 1906, nr. 13, p. 1.

[96] George Ungureanu, *Câteva repere privind viața și activitatea lui Tașcu Pucerea (1872–1955)*, în Robert Stănciugel și Emil Țîrcomnicu (ed.), *În căutarea adevărului pierdut. In memoriam profesorului Gheorghe Zbuchea*, București, Editura Etnologică, 2009, p. 143–150, p. 143–150.

antigreceşti. Iată-l în ianuarie 1906 organizator al manifestaţiei din Bucureşti, cerând insistent expulzarea bancherului Nicolae Chrissoveloni[97]. Pucerea avea prieteni în guvern, dar și dușmani. În 1906 Camera deputaţilor a votat împotriva naturalizării lui, cu toate că Senatul se pronunţase favorabil. Într-o epistolă către ziarul „Voinţa Naţională", Pucerea a condamnat laşitatea lumii politice, care iniţial îl susţinuse fără nicio ezitare. Se considera victima acţiunilor calomnioase ale generalului Iacob Lahovari, ministrul de externe care îl dăduse pe Pucerea în *Cartea Verde* „drept victimă spre a-și justifica atitudinea în conflictul cu Grecia" și „îi atârnase pe piept trei decoraţii românești". Pucerea se considera totodată obiectul răzbunării lui Chrissoveloni, „șeful bandiţilor greci din București"[98].

Odată ajuns la putere, în primele luni ale anului 1907, guvernul naţional-liberal al lui D.A. Sturdza a căutat să restabilească relaţiile diplomatice cu Grecia. Dar un personaj ca Pucerea putea pune în pericol un asemenea plan. Ca gest de prietenie, guvernul a revocat toate ordinele de expulzare a cetăţenilor greci din perioada 1905–1906[99]. Ministrul de Interne, Ionel I.C. Brătianu, a dispus deschiderea unui dosar de urmărire pe numele activistului aromân la Siguranţa Generală. Agenţii au adunat informaţii referitoare la activitatea infracţională al lui Pucerea, bănuit că ar fi umblat prin ţară ca șef de bandă, pentru a strânge taxe de protecţie de la afaceriștii greci. Poliţia îl suspecta de faptul că s-ar fi afla în spatele asasinatului lui Haralambie Constantas, proprietar al morii din Giurgiu în martie 1907[100]. De asemenea, fruntașul aromân era suspectat și de implicare în asasinarea lui Mihail Pappa Demetru, directorul Băncii Agricole din Calafat. Pucerea a declarat la proces că victima, pe care o cunoștea de cincisprezece ani, nu numai că manifestase dezinteres faţă de ideea românească, dar o și combătuse cu fanatism. În urmă cu cinci ani, mergând în patrie, el se certase cu fratele său, un fervent susţinător al școlii românești. Prin urmare, Toma Ion, ucenic în prăvălia unui compatriot, s-a considerat îndreptăţit să-l pedepsească pe grecoman, iar tribunalul să-l achite pe făptașul care își recunoscuse crima[101].

În perioada guvernării conservatoare, Pucerea s-a bucurat de protecţia prefectului Bucureștiului, Dimitrie Moruzi (1850–1914), și a directorului poliţiei secrete, Romulus Vulpescu[102]. Moruzi se folosea de dibăcia lui Pucerea, trimiţându-l în colegiul său electoral pentru a-i face campanie printre aromânii fruntași, în toamna lui 1908[103].

---

[97] „Universul", 1 februarie 1906, nr. 30, p. 1, *Propaganda grecilor în România. Manifestaţia studenţilor macedoneni*.

[98] ANIC, Fond Direcţia Poliţiei și Siguranţei Generale (în continuare DPSG), 71/1908, f. 39 (anexat extrasul din „Voinţa Naţională", 12 decembrie 1906).

[99] În vara lui 1907, expulzaţii se întorceau în România: Hristos Zappas, Antonios Valsamachis, Andreas Embirikos, iniţial cu permise temporare de ședere), IAEY, 78.3.1/1907, Reprezentantul Greciei la București către ministrul de externe, 20 iunie 1907 (nr. 185).

[100] ANIC,DPSG, 71/ 1908, p. 8 (anexat extras din ziarul Tribuna Macedoniei, 5 august 1907, 22, p. 1).

[101] „*Κόσμος*", 10 martie 1906, nr. 36, p. 3

[102] „Voinţa Naţională", 12 decembrie1906, vezi ANIC/DPSG (722), 71/1908, p. 39.

[103] ANIC, DPSG (722), 71/ 1908, 13 noiembrie 1908, p. 51 (notă informativă).

Într-o încercare disperată de a-și menține „privilegiile", Pucerea și-a oferit serviciile de informator[104]. Văzând însă că nu are nicio șansă de a câștiga bunăvoința lui Brătianu, Pucerea a început să atace guvernul în ziarele sale[105].

În octombrie 1906, apărea sub conducerea sa „Vipera"[106], care „va otrăvi pe toți aceia ce sunt îmbogățiți pe pământul acestei binecuvântate țări". Ținta erau grecomanii, care au înșelat corpul legiuitor primind naturalizarea în calitatea lor de aromâni. Aceste „haite de palicari" primeau porecle, precum Boa, Cârtița, Năpârca, Vipera. În noiembrie, „Vipera" și-a schimbat titlul în „Tribuna Macedoniei"[107]. Pucerea se bucura de multă stimă în rândul aromânilor. Era temut și respectat chiar și de inamicii săi. Iată-l la banchetul oferit în onoarea sa la Berăria „La Pierre", în casele Lahovari. A fost prezent și Constantin Nicolau, secretarul Societății de Cultură Macedo-Române, apropiat al președintelui dr. Leonte Anastasievici (1851–1914). În cuvântul adresat invitaților, Pucerea, emoționat până la lacrimi, a evocat săptămânile de suferință petrecute în închisoarea turcească când nopțile scria articole pentru ziarul „Adevărul", în care arăta suferințele îndurate de aromâni". În privința lui Leonte, Pucerea a spus simplu: „atâta a putut face, eu îl iert"[108]. În ceea ce privește viața privată, Pucerea a fost foarte grijuliu să-și facă relații. Fostul mitropolit primat Ghenadie Petrescu (1836–1918), foarte iubit și respectat de aromâni, a fost ales naș de botez al lui Ionel Alexandru, fiul lui Pucerea[109].

Pucerea a înțeles foarte bine în ce consta puterea presei. În septembrie 1906, Pucerea a luat trenul de Craiova, pentru a tipări un ziar gratuit numit „Jos masca lui Iovipalis!!..."[110]. Pucerea îl demasca pe șarlatanul, șnapanul și calomniatorul ordinar, Constantin N. Iovipalis. Iovipalis, director timp de 25 de ani al publicației „Curierul Olteniei", îl acuza pe Pucerea de faptul că l-ar fi pălmuit pe grecul Constandatos la moara sa din Giurgiu și că i-ar fi insultat pe miniștrii țării, inclusiv pe generalul Lahovary[111].

Activitatea publicistică a aromânilor din acești ani a fost foarte intensă. În prima jumătate a anului 1906, a apărut „Cuvântul aromânilor", foaie scoasă de Sterie Șunda,

---

[104] ANIC, DPSG, 71/1908, f. 1: Pucerea către ministrul de externe, 15 aprilie 1907). Deoarece nu a primit răspuns, el a trimis a doua scrisoare în care se plânge că a fost nevoit să plece din Macedonia în România, pentru a scăpa cu viață. Dar în România nici el, nici familia lui – mama, sora, soția și copiii – nu aveau mijloace de trai.

[105] *Ibidem*, f.9, „Tribuna Macedoniei", 5 august 1907. Ziarul scria că șeful de cabinet al ministrului de interne ar fi obținut naturalizarea cu acte false, dându-se drept român din Macedonia, în timp ce, în realitate, era grec din Asia Mică.

[106] „Vipera", 19 octombrie 1906, nr. 1.

[107] „Vipera" devine Tribuna Macedoniei (23 noiembrie 1906, nr. 6).

[108] „Tribuna Macedoniei", 22 decembrie 1906, nr. 10, p. 2, *Banchet în onoarea T. Pucerea*

[109] Nașul de botez al fiului lui Pucerea (Ionel Alexandru) era fostul mitropolit Ghenadie, „Tribuna Macedoniei", 25 ianuarie 1907, nr. 4, p. 3.

[110] „Jos masca lui Iovipalis!!...", 24 septembrie 1906.Ziarul a fost editat „în onoarea (?!) unui sfert de secol de șantaj, a grecului Iovipalis", apare la Craiova, gratuit.

[111] *Ibidem*, *Către Craioveni*.

editor și a unei alte reviste efemere, „Crușova", în 1903. Această publicaţie îl lua în vizor pe dr. Leonte, președintele Societăţii de Cultură Macedoromână. [112].

Aromânii din Turnu Măgurele au editat în noiembrie 1906 „Gazeta Liga Antigreacească", devenită ulterior „Liga Neamului"[113]. Un alt ziar care a apărut în această perioadă la Turnu Măgurele a fost Aromânul (12 februarie 1906, nr. 1 – 9 iulie 1906, nr. 16), „organ naţionalist sub direcţia unui comitet", prezidat de Stere Zisu. Această publicaţie este un nesfârşit izvor de răfuieli locale între negustorii și arendașii aromâni și greci[114].

După restabilirea relaţiilor româno-grecești și reapariţia unui ziar grecesc în capitală, apare în iunie 1908 săptămânalul „Macedonia"[115]. Redactorul-șef Nicolae Furcă, printr-un joc de cuvinte, ridiculiza titlul nou-înființatului ziar grecesc, „Melisa", în traducere Albina, ce „va deveni Mentă și pe urmă Urzică ca să dea pe la ochi românului prost". În manifestul program, ziarul îi acuza pe „pseudopatrioţii" care stăpâneau ministerele și nu voiau să descentralizeze autoritatea școlară din Macedonia[116]. „Macedonia" a sărit în apărarea lui Taşcu Pucerea. Într-o scrisoare către directorul ziarului, Dumitru Gh. Ciamba afirma că „Românul de la Pind", „coada de topor al lui Timoleon Pissanis", urmărea să micșoreze valoarea lui Taşcu Pucerea[117].

Ziare aromâneşti în Turcia Europeană

Ideea unei publicaţii în Turcia Europeană a fost un deziderat al guvernului român. Între 1903 și 1908, a apărut „Lumina", editată de Casa Corpului Didactic și Bisericesc Român din Imperiul Otoman. Publicaţia lunară era scoasă de un grup de redactori din Bitolia, dar tipărită la București[118].

În martie 1907, Ioan N. Papiniu (1853–1924), ministrul român la Constantinopol, într-o scrisoare către Ion Lahovari, ministrul interimar al Afacerilor Externe, afirmă că, la rugămintea președintelui Societăţii de Cultură Macedo-Române, s-a dus în audienţă la Marele Vizir, Mehmed Ferid Paşa, pentru a obţine autorizaţia în vederea editării unui ziar românesc la Constantinopol. Marele Vizir a fost de acord, dacă

[112] „Revista Macedoniei", 18 iunie 1906, nr. 36. p. 3, *Colonia studenţilor macedoromâni din București*.
[113] „Vipera", 2 noiembrie 1906, nr. 3, p. 2, Turnu-Măgurele.
[114] „Aromânul", 19 februarie 1906, nr. 2. Comitetul ziarului negociază cu societatea Mercur din București pentru a deschide un magazin la Turnu Măgurele ca să facă concurenţă lui Gherase Alexandratos (iubitorii de neam sunt rugaţi să nu mai trebui să frecventeze magazinul). Atacuri la adresa unor greci din județ. Niculaki Pasura, arendașul moșiei Ologi; D. P. Metaxa, președintele clubului Înfrăţirea; Miltiade Lambros, administrator moșia Putinei (Segarcea de Sus), moșia lui Nicolae Dumba; Dimitrie Plumis (administrator Bragadiru, cumnatul lui Lambros) Aromânul, 26 februarie 1906, 3. Ziarul „Aromânul" devine proprietatea lui Stere Zisu, 12 martie 1906, nr. 5, p. 1.
[115] „Macedonia", 1 iunie 1908, nr. 1 (tipografia Voicu), „săptămânal al românilor din dreapta Dunării".
[116] Idem, 13 iulie 1908, nr. 7, p. 2, *Program*.
[117] Idem, 20 iulie 1908, nr. 8–9, p. 4, *Dumitru Gh. Ciamba către director*.
[118] Gh. Zbuchea, *O istorie a românilor…op. cit.*, p. 58; Maria Pariza, *Presa aromână în date* .http://www.proiectavdhela.ro/publicatii/maria_pariza_presa_aromana_in_date.pdf, p. 5.

solicitarea va fi înaintată de „un român onorabil, supus otoman". Iradeaua urma să fie emisă în 4–5 săptămâni de către Ministrul de Interne. Ziarul va fi editat în dialect, dar va cuprinde și articole în limba literară din România, precum și în limbile greacă și franceză. Ferid Pașa i-a sugerat că ziarul ar fi putut fi scos și la o tipografie turcească, unde puteau fi detașați 3–4 lucrători din România[119].

În noiembrie 1908, după revoluția junilor turci, ziarul a fost în cele din urmă tipărit la Salonic, nu la Constantinopol[120]. Articolele erau pline de greșeli, pentru că lucrătorii tipografi nu cunoșteau limba română. Ba mai mult, plana suspiciunea că unii tipografi ar fi făcut greșeli în mod intenționat, refuzând să introducă corecturile. Batzaria scria ziarul, de la primul articol până la anunțurile de pe pagina IV[121]. „Deșteptarea" ieșea săptămânal la tipografia lui Emile Acquarone în 1 000 de exemplare[122]. Prezența lui Batzaria în Salonic era absolut necesară pentru apariția ziarului. Fără el ziarul nu ar fi putut ieși[123]. Guvernul i-a dat lui Batzaria o subvenție de 17 mii de lei, din care 7 mii au fost cheltuieli de întreținere a ziarului. Restul sumei a fost folosită pentru campania electorală a candidaților deputați aromâni în primul parlament otoman[124].

Guvernul plănuia și înființarea unei tipografii românești pentru ziar, „cărțile școlare și bisericești, reviste și tot felul de lucrări de literatură populară". În acest scop, aveau în vedere o mașină cu motor scoasă din uz de la Tipografia Statului sau a ziarului de guvernământ, „Voința Națională"[125]. Ziarul a primit subvenții anuale în valoare de 12 mii de lei. În 1910, „Deșteptarea" și-a încetat apariția odată cu alegerea lui Batzaria în parlamentul otoman[126].

Nicolae Furcă și Nicolae Batzaria contra dr. Leonte Anastasievici

Nicolae Batzaria a desfășurat ani îndelungați o activitate publicistică foarte bogată atât în Imperiul Otoman, cât și în România. Așa cum am menționat anterior, a fost corespondent al ziarului „Adevărul" în Turcia, și director al ziarului „Românul de la Pind". De asemenea, a fost editorul periodicului lunar bucureștean „Grai Bun" (1906), și a publicației Frăți'lia (1901–1902), editată la Bitolia și București.

---

[119] AMAE, Fond Problema 71, 1900–1919, dos. 52. 2/15 martie 1907, f. 121. Papiniu către Lahovari (nr. 360, confidențial).

[120] Idem, Fond Problema 71, 1900–1919, dos. 58, 17/30 noiembrie 1908, f. 103. Papiniu către Sturdza, prim-ministru, ad-interim MAE. Despre Batzaria și relația sa cu autoritățile otomane, vezi, Kemal Karpat, *The Memoirs of N. Batzaria: the Young Turks and Nationalism,* International Journal of Middle East Studies, vol. 6, nr. 3, 1975, p. 282.

[121] AMAE, Fond Problema 71, 1900–1919, dos. 58, f. 103v.

[122] *Ibidem*, Tipografia Emile Acquarone din Salonic, 3/16 noiembrie 1908 (copie contract, f. 105). Săptămânal (sâmbătă). 1 000 exemplare; 140 franci.

[123] *Ibidem*, f 104.

[124] Idem, Fond 21, dos. 59. I. Papiniu către Tr. Djuvara, 4/17 decembrie 1909, nr. 1757, f. 268.

[125] Idem, Fond 21, dos. 58, 6/19 octombrie 1908 (confidențial), f. 51. Papiniu către Sturdza (confidențial).

[126] *Ibidem*, p. 266, 21 octombrie 1910. Serviciul școlilor și bisericilor române din Turcia și Bulgaria.

În 1911, a apărut „Corespondenţa Balcanică”[127]. În articolul program *Rostul nostru*, editorul Nicolae Furcă îi combătea „pe toţi pehlivanii”, în frunte cu Leonte, care „de pe canapelele din București își dau aerul de conducători și îndrumători”[128]. Ziarul a apărut în tipografia Cucu de pe strada Lipscani nr. 1, aceeași unde ieșea „Românul de la Pind”, organ apropiat de președintele Societăţii de Cultură Macedo-Române, dr. Leonte. Furcă a provocat furia mai multor colegi ai Societăţii, precum Gh. Murnu, Dr. Vasile Dudumi, Ion Arginteanu. Aceştia s-au simţit înşelaţi de colegul lor. Și ei intenţionaseră la rândul lor să scoată un ziar cu același titlu[129].

Într-un raport al Poliţiei Capitalei, aflăm faptul că în spatele acţiunii lui Furcă s-ar fi aflat fonduri de la Ministerul de Externe, obţinute de către Batzaria de la ministrul Titu Maiorescu. Scopul lor era mutarea chestiunii macedonene la Constantinopol[130].

În cele din urmă, George Murnu a editat „Peninsula Balcanică”. Furcă și Murnu au fost supuși judecăţii consiliului de 35, forul decizional al Societăţii[131]. Nicolae Furcă a fost exclus[132]. Într-o altă ședinţă, Consiliul de 35 a solicitat ajutor de la C.I. Constanti, șeful Biroului de Presă de la Ministerul de Interne pentru finanţarea publicaţiei lui Murnu, „Peninsula Balcanică”[133].

Polemici asupra chestiunii aromâneşti înainte şi după războaielor balcanice

După persecuţiile din anii 1905–1906, presa greacă din România și-a revenit destul de greu. În 1908 apărea la București ziarul săptămânal „Melissa”[134]. În 1911 a luat fiinţă la Brăila ziarul „Ethnos”, care în perioada 1920–1940 a apărut fără întrerupere în format de cotidian. Fondatorul ziarului era librarul Gheorghios Kostomyris (1847–1923), supus grec originar din Lesbos. Leonidas, fiul său (1888–1944), i-a succedat la conducerea gazetei[135]. În 1919 „Ethnos” a fost transferat la București, devenind cel mai important organ de presă al grecilor din România în perioada interbelică[136].

---

[127] „Corespondenţa Balcanică”, 25 ianuarie 1911, nr. 1, binensual (strada Lipscani nr. 1).

[128] Arhiva Municipiului București, Fond Prefectura Poliției Capitale, dos. 242/1908, f. 113.

[129] *Ibidem*, f. 115–115v, notă informativă din 13 ianuarie 1911. Consfătuire acasă la Leonte pentru a se da dezminţire într-un ziar central (f. 116).

[130] *Ibidem*, 22 septembrie 1911, f. 166.

[131] *Ibidem*, f. 168:

[132] *Ibidem*, nota informativă din 27 octombrie 1911, f. 171: consiliul de 35 a hotărât excluderea lui Furcă.

[133] ANIC, Fond Direcţia Poliţiei și Siguranţei Generale, vol. 77/1912, 31 octombrie 1912, f. 37.

[134] „*Η Μέλισσα*”, 7 aprilie 1908, nr. 1. Editor era Ioannis P. Ikonomou. Ziarul avea 450 de abonaţi, 22 martie 1909, nr. 50, p. 1.

[135] „*Τό Εθνος*”, 12 noiembrie 1911, nr. 1. ANIC, DPSG (722), 104/1908, f. 299.,

[136] Ibidem, 18 februarie 1919, nr. 718. Colaboratorii ziarului au fost istoricul Nestor Camariano, medical Demosthene Grammatopoulos și filologii Alkis Myrsidis-Manthos, Dimitrios V. Iconomidis şi Thomas Mudopulos. Vezi Δημ. Β. Οικονομίδης,ΣημειώσειςδιάτηνιστορίαντωνενΡουμανίαΕλληνικ ώνεφημερίδων...,p. 88; Δεμοσθένης Γραμματόπουλος, Περί της ιστορίας του ελληνικού εν Ρουμανία

O altă personalitate marcantă a jurnalismului grecesc din acei ani a fost Aristotel Sardelly (1882–1945)[137], fiul mai mic al lui Zaharia. În 1907, fratele mai mare, Alcibiade, fusese răpus de tuberculoză. După moartea fratelui său, Aristotel a reeditat ziarul în 1911[138]. În 1912, Aristotel Sardelly avea intenţia de a tipări un ziar în limba română cu titlul „Pacea". Scopul lui era desființarea școlilor românești din Macedonia și Epirul grecesc în schimbul reglementării obligativităţii predării limbii române în școlile publice grecești din zonele cu populaţie preponderent aromânească[139]. În aceste condiţii, în urma unei campanii virulente în presă, Patriarhul, „vândut Austriei" ar fi putut fi constrâns să recunoască naţiunea română. El era considerat ca fiind principala piedică în calea recunoașterii naţiunii române din Turcia și cheia dezlegării tuturor neînţelegerilor dintre greci și români[140]. În cele din urmă, în aprilie 1913, în loc de „Pacea" a apărut ziarul „Realitatea". Ziarul, care milita pentru alianţă balcanică între România, Serbia și Grecia[141], și-a suprimat apariţia pe perioada campaniei românești în Bulgaria. Ziarul va apărea din nou în 26 septembrie 1913 promovând aceleași idealuri: „confederaţia balcanică și mai ales înfrăţirea greco-română"[142].

În primele luni de la izbucnirea primului război balcanic, în toamna anului 1912, Grecia a devenit ţinta unei campanii negative în presa românească și în cercurile aromânilor din ţară. „Ethnos" și „Iris" condamnau manifestaţiile antigrecești din ţară, și mai ales campania de presă a ziarelor românești. Pana lui Aristotel Sardelly, directorul și proprietarul ziarului „Iris", era deosebit de combativă[143]. Pentru a putea fi citit și înţeles de publicul românesc, Sardelly publica un apel în limba oficială, *Către confraţii români*, în care acuza faptul că ziarele „Universul" și „Adevărul" se întrec în descrieri cari mai de cari mai fantastice relative la pretinse atrocităţi comise de trupele grecești în Macedonia asupra elementului românesc". În încheiere, ziaristul grec afirma „sunt mândru că conduc un ziar care a fost îmbrăţișat cu căldură pe vremuri de marele Brătianu, Cezar Bolliac, Bolintineanu, Rosetti [...] Iar cei ce vor să cunoască activitatea lui de aproape jumătate de secol să foileteze arhiva Academiei Române și vor afla ce servicii a adus ţării românești"[144].

Ziarele aromânești se angajau în polemici ample și deosebit de agresive cu gazetarii greci și prietenii lor. Ziarul „Aromânul", o publicaţie efemeră ca mai toate

---

τύπου, „Ηπειρωτική εστία", vol. 29, nr. 342–343, 1980, p. 934; Ερμής Θ. Μουδόπουλος, Περί του εν Ρουμανία ελληνικού τύπου: συμπληρωματικαί πληροφορίαι επί τίνος δημοσιεύματος, Atena,1981, p. 3.

[137] Vezi „*Μέλισσα*", 5 august 1908, nr. 20.

[138] „*Ἤρις*", 22 martie 1915, nr. 150, p. 1.

[139] ANIC, Fond DPSG, dos. 74/1912, vol. I, f. 3, notă informativă, 22 ianuarie 1913.

[140] Idem, f. 4, notă 23 ianuarie 1913.

[141] „Realitatea", 21 iunie 1913, nr. 5, p. 1, *Se impune alianţa cu Serbia și Grecia.*

[142] Idem, 26 septembrie 1913, nr. 6, p. 1, *Anunţ*

[143] „Η *Ἴρις*", 25 noiembrie 1912, nr. 97, p. 1, articolul Αναίρεσις ψευδολογίων.

[144] Idem, 8 decembrie 1912, nr. 98, p. 1.

publicaţiile aromâneşti, gratifica pe Timoleon Pisani (1868–1943)[145], directorul ziarului „Epoca" cu apelativul „obraznicul tip de grec". În articolul *România şi tronul Albaniei*, Pisani îşi exprima nădejdea că România nu va mai juca în Albania „comedia cu cuţo-vlahii". Iată ce ameninţări puteau ieşi din pana unui gazetar înflăcărat: „Du-te la Atena, fă o publicaţie ca cea a lui Pisani şi a doua zi praf rămâne din redacţie; cât despre autor este de prisos s-o spunem că va fi găsit legat la vreo răspântie cu cuţitul în pept şi probabil cu vreo inscripţie eroică pe el"[146]. Acelaşi tip de mesaj era transmis lui Sardelly, care propovăduia înfrăţirea româno-greacă în coloanele ziarului „Realitatea": „să spunem că nu ne vom mai da osteneala să facem lumină cu condeiul ci îi vom arde pe ei cu «Realitatea» cu idealul lor cu tot. Aceasta chiar cu riscul de a petrece în penitenciarul de la Văcăreşti [...]"[147].

Gazetele greceşti din România erau angajate ferm pe calea elenismului. Ziaristul Theodor Moscopol (1860?–1925), care s-a afirmat ca redactor la „Patris" în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, scria articolele de fond ale ziarului „Ethnos" din Brăila. În articolul Ο ελληνικός τύπος εν τη ξένη[Presa greacă în străinătate], Moscopol atrăgea atenţia asupra rolului presei greceşti în străinătate. Jurnalistul din diaspora se confruntă cu dilema dacă „trebuie să-şi prezinte patria în culori întunecate, în timp ce ţara lui înfloreşte şi se dezvoltă, pe motiv că Times şi Daily News nu scriu elogii către naţiunea lor? Dar Times şi Daily News nu au cititori care să fie în pericol a-şi pierde limba şi sentimentul naţional"[148].

Notele informative ale Siguranţei Generale confirmă faptul că fruntaşii coloniei greceşti şi corespondenţii presei greceşti la Bucureşti se interesau îndeaproape de toate mişcările României în privinţa atitudinii ce urma să aibă guvernul faţă de Bulgaria[149]. Ziarul „Ethnos" a organizat o colectă publică pentru a susţine efortul militar al Greciei, dar pentru a preîntâmpina eventualele critici, mai ales din partea aromânilor, Kostomyris a prezentat această acţiune ca fiind în folosul victimelor seismului din Constantinopol. Suma a fost însă trimisă prin mandat bancar ministrului de externe al Greciei cu scopul de a o întrebuinţa „la ce va găsi de cuviinţă în folosul patriei". Albanezii şi macedoromânii erau indignaţi. Kostomyris s-a ales cu dosar penal[150]. Percheziţiile de la redacţia ziarului şi de la domiciliul directorului nu au scos la iveală presupusa corespondenţă antiromânească de la Atena. Ziarul „Ethnos" arăta că directorul şi redacţia căzuseră victime unei plângeri anonime pentru „presupuse sentimente duşmănoase faţă de ţară"[151], probabil „manoperă a macedoromânilor"[152].

---

[145] Nicolae Trohani, *Ziaristul Timoleon Pisani, 1868–1943-schiţă biografică*, în „Muzeul Naţional", XIV, 2002, pp. 214–238.

[146] Semnează N.C. în „Aromânul", 15 septembrie 1913, nr. 3, p1.

[147] „Aromânul", 15 octombrie 1913, nr. 7, p. 1, *Aromânul* şi ziarul lui Sardelly, „*Realitatea*"

[148] Semnează Θ.Μ. în „Ἔθνος", 16 decembrie 1912, nr. 165, p. 1.

[149] ANIC, Fond DPSG, vol. 74I/1912, I, f. 99.

[150] Idem, 2 februarie 1913, f. 121. Prefectul Brăilei către Ministrul de Interne, 16 martie 1913.

[151] „Ἔθνος", 20 februarie 1913, nr. 191, p. 3, Προς τους αναγνώστες του Ἔθνους

[152] Idem,21 februarie 1913, nr. 192, p. 1, Προς τους αναγνώστες του Ἔθνους

Relaţiile româno-greceşti au cunoscut o evoluţie pozitivă după semnarea Tratatului de la București din 1913, care acorda aromânilor dreptul de a avea școli în limba lor în statele balcanice, în fostele posesiuni otomane. În perioada interbelică, Grecia a fost singura ţară balcanică care va permite funcţionarea școlilor românești pe teritoriul ei.

Normalizarea relaţiilor româno-greceşti a fost un proces de durată. În primele luni ale anului 1914, răfuiala dintre greci și albanezi pentru controlul teritoriilor de la graniţa dintre Grecia și noul stat al Albaniei i-a prins la mijloc pe aromâni. Suirea lui Wilhelm de Wied pe tronul Albaniei a grăbit deznodământul tragic al răfuielilor din aceste regiuni. În pofida a ceea ce s-a scris în presa timpului, cercetările recente au arătat faptul că insurgenţii greci din Albania de sud (sau Epirul de nord) nu erau susţinuţi cu arme de către guvernul de la Atena[153].

În primăvara anului 1914 relaţiile româno-grecești au fost periclitate de asasinarea de către greci a fraţilor Balamaci, preotul Haralambie și Sotir. Constantin Mille (1861–1927), directorul „Adevărului" îndemna opinia publică să nu facă responsabil guvernul grec pentru crimele de la Coriţa[154]. „Ethnos" relata călătoria directorului ziarului „Universul" la Atena, Nicolae Dimitrescu Câmpina, care i-a solicitat un interviu lui Elefterios Venizelos, șeful guvernului grec. Prim-ministrul l-ar fi asigurat pe corespondentul ziarului bucureștean de prietenia grecilor, făcându-i răspunzători de albanezi pentru persecuţiile îndurate de aromâni[155]. Spiridon Simos, directorul ziarului „Patris" din Atena, care fusese timp de peste zece ani ziarist în România, aflându-se în vizită la București, a declarat unui confrate de la București că incidentul de la Coriţa nu ar fi fost provocat de armata greacă. Ca răspuns, presa aromânească îl gratifica pe Simos cu apelative precum „agent provocator", „ticălos filoromân", care „se va alege cu un dar din partea macedonenilor", adică cu o „bătaie în Calea Victoriei"[156].

În mai 1914, „Aromânul" ironiza presupusa logodnă a principelui moștenitor al Greciei, George, cu Elisabeta, fiica regilor României. Elisabeta ar fi fost încântată de oprirea tratativelor, în timp ce „Ghiţă duce greul dragostei și-i lasă gura apă după zâna noastră, iar în urma răcelii survenite între aceste două ţări menite să fie dușmane își rupe hainele de necaz și se usucă ca un arbore lipsit de apă, așa că urât cum este se face întocmai ca un câine prăjit"[157].

Poziţionări în Marele Război

Odată cu izbucnirea primului război mondial, în august 1914, Balcanii erau pas cu pas cuprinși de flăcări. La sfârșitul anului 1915 doar Grecia și România rămăseseră

---

[153] Βασίλης Κόντης, Ευαίσθητεςισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20ο αιώνα, Paratiritis, Salonic, 1994, p. 87.

[154] Apud Constantin Iordan, *Venizelos şiromânii*, București, Editura Omonia, 2004, p. 120.

[155] „Ἔθνος", 4 aprilie 1914.

[156] „Aromânul", 8 mai 1914, nr. 31, p. 2, *Simos, agent provocator*.

[157] Ibidem

neutre. Dacă în România, curentul antantofil părea de nestăvilit, în Grecia conflictul dintre regele Constantin (1868–1923) și prim-ministrul Elefterios Venizelos (1864–1936) a situat opinia publică pe două poziţii ireconciliabile. Propaganda progermană făcea eforturi atât în Grecia cât și în România. În București, o bună parte a comunităţilor albaneze și macedoromâne era cucerită de cauza germană. În ianuarie apărea revista bilunară „Tribuna albano-română" (nr. 1–2) sub redacţia lui Petru Vulcan (1869–1921)[158]. Articolul-program *Gândul nostru* afirma că „neamul românesc își împlinește menirea istorică propagând între popoarele de peste Dunăre duhul păcii și al înfrăţirii, având ca pildă, Elveţia. Viitorul era al regatului albano-macedonean[159]. Deși, redactorul nu pleda deschis pentru unul din cele două blocuri militare, simpatia faţă de germani era evidentă[160]. Austria ca „dictatoare în Balcani" ar fi funcţionat ca un scut natural al elementului neslav șireprezentând popoarele care nu vor să se lase cotropite de panslavismul cotropitor"[161]. Astfel românii din Balcani s-ar fi putut dezvolta liberi sub regimul Austriei, care nu va ignora elementul românesc de care e legată existenţa ei (articol „Neamul românesc și criza orientală, de un diplomat român")[162].

Presa greacă din România a militat în anii neutralităţii pentru intrarea în război de partea Antantei. Cei mai mulţi fruntași ai coloniilor grecești din România erau venizeliști, grupaţi în jurul redacţiei ziarului „Ethnos". Într-o notă a Siguranţei se arată că o bună parte a macedoromânilor erau filogermani și făceau propagandă austro-germană. Atitudinea lor era oarecum alimentată de spiritul de contră faţă de curentul venizelist care stăpânea cercurile grecești din România. Ba chiar se zvonea printre greci că Venizelos era în pericol de a fi asasinat de aromâni în Macedonia[163].

După Marele Război. Focul nestins din Europa de Sud-Est

După încheierea primului război mondial, chestiunea aromânească a luat noi dimensiuni. Opinia publică românească susţinea cu ardoare cauza elenismului. În războiul turco-grec din Tracia și Asia Mică simpatiile românilor se îndreptau către Grecia. În „Neamul Românesc", Nicolae Iorga (1871–1940) a publicat zeci de articole despre problema greacă, fiind un susţinător obiectiv al cauzei grecești, dar și un critic al politicii Greciei faţă de aromâni. În numărul din 1 mai 1919, Iorga era necruţător cu redactorul ziarului „Ethnos", care nu dădea dovadă de consecvenţă în luările sale de opinie: cum este posibil, ca „a doua zi după ce a batjocorit pe cuțovlahi, să ne înfăţișeze legătura [de prietenie] cu Grecia...". În opinia lui Iorga, dușman al grecilor și românilor în Balcani „este unul singur [se referea la Bulgaria]

[158] Lucian Predescu, *Enciclopedia României. Cugetarea*, ediţie anastatică, București, Editura Saeculum-Vestala, 1999, p. 914.
[159] „Tribuna albano-română",nr. 1–2, ianuarie 1916, p. 3
[160] Ibidem, p. 7
[161] Ibidem, p. 22, 23
[162] „Tribuna româno-balcanică", nr. 8–9, 1 iunie 1916, p. 2.
[163] ANIC, Fond DPSG, 74/1912 II, f. 203, 3 iunie 1915.

și să-l dorim și pe acesta ca prieten”[164]. Pe de altă parte, grecii nu erau deloc uniți nici la ei acasă nici în emigrație. Regaliștii nu-i iertau lui Venizelos atitudinea neloială față de regele Constantin, care fusese gonit de pe tron și trăia în exil. Dar supremația lui Venizelor s-a încheiat brusc la sfârșitul anului 1920 după moartea subită a regelui Alexandru, fiul mai mic al lui Constantin și înfrângerea electorală în fața regaliștilor. La București polemica dintre venizeliști și regaliști atinsese cote înalte. Ziarul lui Leonidas Kostomyris, „Ethnos”, se va poziționa deschis de partea lui Venizelos. Theodor Moscopulos, colaborator al lui Kostomyris, fost redactor la „Ethnos”, a pornit o campanie acerbă împotriva acestuia, înființând un ziar regalist numit „Neos Ellinismos”.

Între 1918 și 1922 ziarul „Dacia” (director Alexandru Vlahuță) publica constant editoriale semnate de aromânii Take Papahagi, Pericle Papahagi și Noe Constanti. Ziarul avea și un corespondent la Salonic (pseudonim Lupeiu). Campania de presă a ziarului „Dacia” a intrat în vizorul publicațiilor grecești. Cu vădită iritare, „Neos Ellinismos” comenta: „Dacia și altele asemenea cred că vor schimba harta Orientului prin articolele lor”[165]. Articolul intitulat *Basme* [Παραμύθια] ajunge la concluzia că: „ura față de greci îi hrănește pe redactorii” ziarului Dacia[166].

Interviul lui Kostomyris cu generalul Alexandros Mazarakis (1874–1943), care poposea la București în februarie 1921 în drumul său de la Constantinopol la Paris, unde urma să-l întâlnească pe Venizelos, a stârnit nemulțumiri în rândul aromânilor. Generalul nu era nimeni altul decât vestitul căpitan Akritas, conducător de bandă, spaima aromânilor de la 1905, devenit între timp șeful Marelui Stat Major în guvernarea lui Venizelos[167].

Cucerirea ținuturilor Asiei Mici de către armata lui Mustafa Kemal a provocat un val de refugiați în Grecia, iar aromânii se simțeau direct amenințați. Într-un editorial din 2 noiembrie 1923, Cleobulos Țurkas, fost secretar al Legației grecești la București, îl cita pe Nicolae Bățaria, care acuza Serbia că îi persecuta pe aromâni. Tsourkas afirmă răspicat: „în Grecia nu există chestiunea minorităților, acest lucru a fost subliniat la Conferința de la Versailles. Grecia este prin excelență țara libertății”[168]. „Ethnos” atrăgea atenția că se scriau inexactități despre aromâni chiar și în ziarele serioase, cum ar fi „Universul” și „Adevărul”. „Universul” a găzduit două articole semnate de Sterie T. Hagi Gogu, care acreditau ideea că existența aromânilor în Grecia era periclitată de refugiații din Asia Mică[169]. În vara anului 1922 odată cu înfrângerea grecilor din Asia Mică, programul național al Greciei Mari,

---

[164] „Neamul Românesc”, 1 mai 1919, nr. 88, p. 1, *Politica balcanică a viitorului*.

[165] „Νέος Ελληνισμός”, 3 aprilie1921, nr. 51, p. 1, Οι Αρωμούνοι

[166] „Νέος Ελληνισμός”, 21 mai 1921, p. 2.

[167] „Έθνος”, 1/14 februarie 1921, 1272, p. 1, Ο στρατηγός Μαζαράκης ομιλεί.

[168] „Έθνος”, 2 noiembrie 1923, nr. 2065, p. 1, Η αλήθεια εκ της θέσεως των εν Ελλάδι Ρουμάνων.

[169] „Έθνος”, 15 aprilie 1923, nr. 1607, p. 1, Οι εν Ελλάδι αρρωμούνοι. Despre această chestiune vezi, Constantin Iordan, *De la histoire des relations entre la Roumanie et la Grèce au XXe siècle: la place du problème des Valaques*, în „Buletinul Societății Române de Studii Neoelene. Cornelia Papacostea-Danielopou in memoriam εις μνήμην”, 1999, p. 151–157; Nicolae-Șerban Tanașoca, *op. cit.*, p. 163–164.

care a dominat politica externă a ţării timp de aproape un secol, a fost definitiv compromis.

Concluzii

Timp de mai multe decenii, relaţiile româno-greceşti au fost condiţionate de chestiunea aromânească. Creşterea interesului românesc faţă de această populaţie de sorginte latină a generat nedumerire şi îngrijorare în opinia publică din Grecia. Emigraţia balcanică din România, în care elementul grec şi aromân era foarte bine reprezentat, a devenit portavocea aspiraţiilor naţionale ale statelor din Sud-Estul european. Deşi aromânii afiliaţi ideii naţionale româneşti au fost întotdeauna minoritari în comunităţile lor de origine şi în emigraţie, şi nu au reprezentat niciodată un pericol real pentru greci, implicarea diplomaţiei româneşti în disputele interetnice din sudul Balcanilor a avut consecinţe dramatice asupra relaţiilor bilaterale. Atitudinea statului român a fost interpretată de greci ca un act duşmănos, menit să submineze autoritatea Patriarhului ecumenic şi să conteste drepturile statului grec asupra posesiunilor otomane.

Bucureştiul a devenit în acei ani un centru remarcabil al marii dispute politice privind viitorul provinciilor europene ale Imperiului otoman. Dintre comunităţile emigraţiei balcanice, grecii erau cel mai bine organizaţi şi aveau cel mai înalt coeficient de coeziune socială. Armatorii şi negustorii greci finanţau nu doar şcoli şi biserici, ci şi publicaţii periodice (în jur de 35 între 1850 şi 1923). În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, doar în Bucureşti apăreau simultan trei publicaţii greceşti, dintre care una în format cotidian. Aromânii nu au avut acelaşi succes în domeniul publicisticii, deşi dispuneau de sprijinul autorităţilor româneşti. Dintre cele 14 publicaţii româneşti din anii 1900 şi 1910, foarte puţine au supravieţuit mai mult de un an. Grecii aveau însă un avantaj instituţional zdrobitor în faţa rivalilor aromâni, erau factori de putere în comunităţile creştin-ortodoxe din Imperiul Otoman, iar această poziţie era pe deplin afirmată şi în emigraţie. Spre deosebire de greci, aromânii din partida naţională transmiteau însă mesajele politice şi prin intermediul ziarelor româneşti, aşa că apariţia unor publicaţii proprii nu a fost o prioritate. Dar în anumite momente critice, precum în timpul „luptei macedonene" din anii 1903 şi 1908, aromânii au editat simultan la Bucureşti şi în provincie două sau chiar mai multe publicaţii. Dacă la Bucureşti aromânii animaţi de sentimente naţionale româneşti se simţeau ca şi cum ar fi fost *la ei acasă*, fiind fermi şi agresivi faţă de greci, în ţinuturile natale din Turcia europeană situaţia lor era complet diferită. Acolo aromânii erau victime ale naţionalismului grecesc. Ceasul eliberării de sub otomani şi al împărţirii prăzii între statele naţionale învecinate nu trebuia să-i prindă nepregătiţi.

Boli și epidemii în Valahia în vremea doctorului Iuliu Barasch

LIDIA TRĂUȘAN-MATU

În cele ce urmează, plecând de la scrierile lui Iuliu Barasch, ne propunem să facem un istoric al celor mai frecvente boli care au afectat viața populației din Valahia în perioada 1841–1863, al soluțiilor pentru prevenirea sau tratarea lor și al reacțiilor la boală și suferință ale celor afectați. De ce 1841–1863? Pentru că acesta este intervalul de timp când Iuliu Barasch a acordat servicii medicale populației din Valahia și a consemnat în articolele sale ceea ce a considerat că este relevant de reținut pentru posteritate. Să prezentăm mai înainte însă personajul cercetării.

Cine a fost Iuliu Barasch?

Coborâtor dintr-o veche familie de evrei din clasa de mijloc, Iuliu Barasch are reputația de a fi fost unul dintre cei mai dedicați medici din Valahia de la mijlocul veacului al XIX-lea, cu merite cărturărești de seamă, în special în domeniul științelor naturale. S-a născut la Brody, în Galiția, în vara anului 1815 și a fost botezat Iehuda. A fost fiul lui Marcus (Mordechai) Barasch, funcționar la bancă și, spre bătrânețe, comerciant de blănuri și coloniale, și al Anei (Hana), născută Landau. Pe linie maternă, Iuliu Barasch se înrudea cu diplomatul Abraham Emanuel Gaster, tatăl filologului Moses Gaster[1].

După ce a absolvit „școala reală israelită" din Brody[2], adolescentul Barasch, încurajat de familie, s-a gândit să devină rabin. A început să studieze temeinic „Talmudul" la colegiul din Magdeburg, iar după absolvire, în 1832, a plecat să-și desăvârșească studiile la Leipzig. Nu după mult timp și-a dat seama că era mult mai interesat de filozofie și științele naturii decât de teologie. Până în 1841, când izbutește să-și ia „doctoratul în medicină și chirurgie" la Universitatea din Berlin,

[1] M. Schwarzfeld, *Dr. Iuliu Barasch. Omul și Opera*, Editura Cercului „Libertatea", București, 1919, p. 9. Vezi și Octavian Buda, *Identitate națională și medicină socială. Antropologie culturală, psihiatrie și eugenism în România – 1800–1945*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013, p. 126; Lidia Trăușan-Matu, *Iuliu Barasch – profil biografic și discursiv*, în „Revista de Istorie a Evreilor din România", nr. 4–5 (20–21), 2019–2020.

[2] Iuliu Barasch, *Itinerar în Cracovia, Galiția, Bucovina și Muntenia în 1841–1842*, traducere de E. Schwarzfeld, București, Redacția ziarului „Egalitatea", 1894, p. 45.

Barasch îmbină educaţia cu negoţul. După un an de studii de filozofie şi doi ani de medicină la Universitatea din Leipzig, presăraţi cu scurte călătorii de afaceri în Olanda și Belgia, ajunge la concluzia că trebuie să plece la Berlin. La Universitatea din Berlin viitorul doctor și-a latinizat prenumele, a trecut toate examenele și și-a susţinut teza de doctorat[3].

În Valahia, la București, Iuliu Barasch sosește în iulie 1841, după o tentativă eșuată de a se stabili în Moldova. Cât de curând se prezintă la Comisia doctoricească pentru verificarea diplomei de medic și obţine atestatul de liberă practică[4]. Până să intre în serviciul medical al statului, va profesa vreme de doi ani în sectorul privat ca generalist și „doctor oculist". Între 1843 și 1845 a fost doctor de carantină la Călărași[5], apoi doctorul judeţului Dolj (1845–1851). În vara anului 1851, Barasch se întoarce la București. A fost numit doctor al „văpselei negre" și profesor de „istorie naturală" la Școala Naţională („Sfântul Sava"). Treptat, solicitările de profesorat se vor aduna. Va preda botanica la Școala de agricultură, botanica silvică la Școala de silvicultură (1857) și ştiinţele naturale la Școala militară (1859). La Școala de chirurgie din București a ţinut două cursuri: unul de istorie naturală și altul de fiziologie comparată. Să mai adăugăm că până să fie directorul Spitalului de copii (1858) a fost întemeietorul acestuia. Înainte de a face parte din Comisia de elaborare a *Farmacopei române* (1862), a fost membru al Comitetului sănătăţii din Valahia (1851)[6]. Până să înfiinţeze Societatea de cultură israelită (1862) s-a numărat printre fondatorii Societăţii române de ştiinţe. În fine, până să întemeieze ziarul *Israelitul Român* (1857) a fost fondatorul gazetei *Isis sau Natura* (1856)[7].

La vremea când a sosit în Valahia, Iuliu Barasch era însurat cu Leia Gritz, fiica unui negustor din Tismenitz. Căsătoria avusese loc în 1822. Pe atunci Barasch avea șaptesprezece ani, iar Leia douăzeci și doi. În Valahia, Leia Barasch a venit în 1843, după instalarea doctorului la Călărași. Fire dificilă fiind, nu s-a putut integra în Valahia. După o vreme, profund decepţionaţi, soţii Barasch au hotărât să se despartă.

---

[3] Despre înregistrarea lui Iuliu Barasch în condica studenţilor de la Universitatea din Leipzig discută profesorul Nicolae Marcu, în „Personalitatea doctorului Iuliu Barasch", manuscris, fila nenumerotată. Manuscrisul se află în arhiva personală a profesorului. Îi mulţumesc pentru generozitatea cu care mi-a pus la dispoziţie manuscrisul cu numeroase documente inedite (rețete semnate de doctorul Barasch, traduceri după documente de la ANIC, copii după diverse acte și certificate originale, mai multe fotografii, gazete cu articole semnate de Barasch etc.). Vezi și V. Gomoiu, Gh. Gomoiu, Maria V. Gomoiu, *Repertor de medici, farmaciști, veterinari din ţinuturile românești*, vol. I, Brăila, Tipografia „Presa", 1938, p. 34.

[4] Ladislau Gyémánt, Lya Benjamin (coord.), *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. III/2, București, Editura Hasefer, 1999, doc. 300, p. 260.

[5] *Almanah al Statului pe anul 1844*, București, Tipărit la Zaharia Carcalechi, 1844, p. 60.

[6] Moses Schwarzfeld, *Iuliu Barasch. Schiţă biografică pentru a 25-a aniversare a morţii acestui ilustru bărbat*, Tipografia „Progresul", București, 1888, pp. 2–4. Vezi și Dimitrie R. Rosetti, *Dicţionarul Contimpuranilor din România (1800–1888)*, București, Lito-Tipografia „Populară", 1897, p. 21.

[7] Emil I. Critzman, *Dr. Iuliu Barasch 1815–1863*, București, Tipografia Concurenta Osias, București, p. 8.

Copilul lor, Friedrich, a studiat dreptul la Universitatea din Viena și tot la Viena s-a stabilit și a profesat avocatura[8].

Liber din nou, Iuliu Barasch se căsătorește în 1855 cu Sophia, născută Landau. De data aceasta a avut mai mult noroc. Sophia provenea dintr-o familie de rabini și influenți oameni de afaceri „din Pesta". I-a stat alături doctorului până la sfârșit, iar după moartea lui, neputându-se descurca cu pensia dată de statul român, a plecat la Viena. La București, familia Barasch a locuit „la șosea", într-o „casă de țară" așezată vis-a-vis de „casa d-lui Cantacuzino"[9]. Din căsătoria cu Sophia s-au născut trei copii: Oscar, Marcel și Melania. Contrar așteptărilor, niciunul nu a urmat medicina. Oscar (fiul cel mare) a devenit inginer, iar Marcel s-a ocupat de comerț. Amândoi au ales să trăiască la Paris. Melania s-a măritat cu un avocat neamț și s-a stabilit la Viena[10].

Iuliu Barasch în serviciul medical al Valahiei

Un moment de cotitură în cariera de medic a lui Iuliu Barasch a survenit în 1845, când a fost numit de domnitorul Gheorghe Bibescu, la propunerea Ministrului de Interne, „doctor al județului Dolj". Numirea o punem pe seama prestigiului profesional de care se bucura doctorul. Faima de bun specialist și de om integru a dobândit-o în timpul cât a fost„doctor de carantină" la Călărași (1843–1845). Pe atunci, să fii medic „de carantină" era foarte periculos, ciuma și holera sunt boli foarte contagioase și odată contaminat nici un leac nu te mai putea vindeca. Îl mai recomanda doctoratul la Berlin, buna stăpânire a două limbi europene (franceza și germana) și o cultură umanistă solidă.

Ajuns responsabil de starea de sănătate a județului Dolj, Iuliu Barasch și-a stabilit reședința la Craiova și cu mult elan s-a apucat de treabă. Responsabilitățile erau pe măsura funcției: „privegherea stării de sănătate a locuitorilor și vitelor", gestionarea „bolilor pe cale să se transforme în epidemii", accelerarea procesului de „vaccinare" contra variolei, medicalizarea „venericilor", acoperirea serviciilor „medico-legiste și de poliție sanitară" și implementarea „ordinelor Sfatului doftoricesc". Pentru toate acestea statul îl răsplătea cu „5 000 lei pe an"[11]. Destul de repede avea să constate că mandatul social încredințat de autoritățile statului presupunea asumarea de mari riscuri. Valahia era încă lovită de valuri intermitente de ciumă și de holeră. Pe lângă acestea, așa cum va menționa în scrierile sale, oamenii mai sufereau de variolă, tifos exantematic (febra eruptivă) și sifilis, de scarlatină, rujeolă și tuberculoză, de diferite afecțiuni ale stomacului, dizenterie și malarie[12].

---

[8] M. Schwarzfeld, *Dr. Iuliu Barasch. Omul. Opera*, ed. cit., p. 333.

[9] La 12 mai 1863, Sophia Barasch va scoate casa și „caleașca" cu „hamuri" a doctorului la vânzare. Vezi anunțul de vânzare în „Românul" 12 mai 1863, p. 92.

[10] M. Schwarzfeld, *op. cit.*, pp. 333–336.

[11] „Buletin. Gazetă Oficială", nr. 42, 22 aprilie 1845, p. 167. Vezi și „Doctorii de Județe", în *Almanah al Statului pe anul 1850*, București, Tipografia Statului, Editor pitarul Zaharia Carcalachi, p. 79.

[12] Iulius Barasch, *Cursul de igienă populară, dat în lecțiuni publice de duminică în anii 1854 și 1855 la Colegiul Național*, București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1857, pp. 145–146.

Dintre toate aceste boli, temerile cele mai mari le trezeau epidemiile de ciumă, holeră și variolă.

Legat de ciumă, astăzi știm că poate fi bubonică, pulmonară și septicemică și că este o boală a rozătoarelor, transmisă de puricii de șobolani negri care se adaptau rapid și la alte animale. În deceniul trei al veacului al XIX-lea, rolul puricilor în transmiterea bolii nu era cunoscut, iar măsurile de precauție erau dictate de o seamă de teorii intuitive: se credea că ciuma era transmisă fie de o miasmă, fie de un „spirit eteric", fie de o anumită conjuncție a planetelor Saturn, Jupiter și Marte, fie de „ticăloșia" omenească[13]. De aici, varietatea metodelor de combatere și a tratamentelor. Cel mai adesea, autoritățile responsabile de sănătatea publică cereau ca boala să fie ținută la distanță prin instituirea „carantinei". Abia în 1894, când Alexandre Yersin a descoperit bacilul vinovat de producerea ciumei și a demonstrat rolul determinant jucat de șobolani în răspândirea ei, autoritățile medicale dimpreună cu puterea politică au putut elabora o strategie preventivă, bazată pe igienă, pe exterminarea șobolanilor și pe sistematizarea și îngrijirea spațiilor publice. Trei ani mai târziu, în 1897, microbiologul rus Waldemar Haffkine (1860–1930) a realizat vaccinul care a contribuit la îndepărtarea pericolului de moarte[14].

Iuliu Barasch a apelat la regulile constrângătoare ale carantinei ori de câte ori ciuma sau holera s-au manifestat sub formă endemică în județul păstorit medical de el. Se încredința se de eficacitatea carantinei încă din 1834, „când bântuia ciuma dincolo de cetatea Silistra, situată pe malul drept al Dunării, iar vecinul oraș Călăraș a rămas tot timpul neatins"[15]. Tot ce trebuia să facă era să izoleze un timp zona contagioasă, apoi să convingă populația să respecte câteva restricții și să urmeze câteva proceduri de dezinfecție și igienă. Așa a procedat în 1848, de exemplu, când holera s-a abătut asupra Valahiei, fiind adusă de trupele de ocupație.

Necazul cu holera, la fel ca în cazul ciumei, izvora din faptul că încă nu se știa ce anume o provoacă. Doctorul Barasch punea holera pe seama miasmelor: „Cred că într-o localitate unde holera bântuie un timp mai lung, aerul e atât de impregnat cu miasma holerică, încât toți oamenii, cari trăiesc în acest aer, au absorbit această miasmă în organismul lor, deși boala nu se ivește imediat la toți". Mai credea că miasma era influențată de „procesele electrice din aer". Ipoteza și-o susținea cu argumente empirice deprinse de el cu prilejul primei „epidemii de holeră din Craiova". Atunci a sesizat că „după o furtună cu descărcări de trăsnete și tunete violente, mai ales dacă se produceau noaptea, epidemia se înrăutățea de obicei în mod considerabil"[16].

---

[13] John Withington, *A Disastrous History of the World: Chronicles of War, Earthquake, Plague and Flood*, London, Brown Book Group, 2008, pp. 130–140.

[14] Marina Sorokin, *Between Faith and Reason Waldemar Haffkine (1860–1930) in India*, în Wenneth X. Robbins, Marvin Tokayer (eds), *Western Jews in India: From the Fifteenth Century to the Present*, Delhi, Manohar, 2013, p. 164.

[15] Iulius Barasch, *Beitrag zur Kenntnis der medizin-endemischen Verhältnisse der Walachei*, în „Weiner Medizinische Wochenschrift", nr. 26, 1854, p. 412.

[16] *Idem*, „Weiner Medizinische Wochenschrift", nr. 30, 1854, p. 447. A se vedea și Iulius Barasch, *Cursul de igienă populară,* ed. cit., pp. 145–146.

Și tot atunci a observat că „aglomerația multor oameni avea un efect rău, epidemia progresa și de aceea am avut relativ mai multe cazuri în orașe decât în sate, deși măsurile igienice au fost realizate mult mai consecvent în primele”[17]. Concluzia sa era că „holera nu se poate transmite direct de la om la om, ci omul infectează aerul, și acesta la rândul său pe om”[18].

Fără a avea o idee lămurită asupra cauzelor molimei și a transmiteri ei, Barasch le-a cerut oamenilor să evite deplasările în locurile ce presupuneau adunări mari de oameni (biserică, târguri, șezători, cârciumi, nunți, înmormântări etc.) și le-a recomandat să fie precauți și să țină miasma cauzatoare de boală la distanță, prin purificarea aerului cu esențe puternic mirositoare sau cu plante aromatice, prin dezinfectarea încăperilor cu „apă de trandafir” sau oțet, prin „îmbăiere” și păstrarea igienei. Totul a fost în zadar. Mărturiile din epocă înregistrează o situație cât se poate de gravă: în zonele infestate, zeci de oameni mureau zilnic, iar victimele erau de toate vârstele[19].

Cum să vindeci boala când ai o teorie greșită despre ea? Astăzi e cunoscut că holera nu era provocată de o miasmă, ci de o bacterie care se transmitea pe calea apei, prin utilizarea surselor de apă contaminate cu dejecții. Pe la jumătatea veacului al XIX-lea, transmiterea holerei pe calea apei contaminate a fost intuită de medicul reginei Victoria, John Snow (1813–1858, cel care a introdus practica anesteziei în Marea Britanie). Deși lumea medicală nu i-a luat în serios ipoteza, Snow și-a susținut cu tărie ideea și a recomandat autorităților responsabile de sănătate publică să pună la dispoziția oamenilor din orașe un sistem sigur de canalizare a dejecțiilor și o rețea corespunzătoare de alimentare cu apă a orașelor. Aceste realizări au scăzut incidența bolii, iar spre sfârșitul veacului al XIX-lea, holera nu a mai fost văzută în Marea Britanie ca un pericol pentru sănătatea publică. Mai mult, în 1893, bacteriologul german Robert Koch și echipa sa de cercetători au confirmat ipoteza lui Snow, demonstrând că vinovată de producerea bolii era o bacterie în formă de virgulă, care, într-adevăr, se transmitea pe calea apei contaminate.

O altă boală des întâlnită în Valahia a fost variola. Afecțiunea, cunoscută și sub denumirile de „vărsat de vânt”, spuzeală sau „bubatul cel mare”, era în majoritatea cazurilor necruțătoare, iar cei care îi supraviețuiau rămâneau cu afecțiuni grave (orbi, de pildă) și semne supărătoare pe față și corp. Din 1796, boala avea și leac: vaccinul. Medicul englez Edward Jenner (1749–1823) a fost autorul lui[20]. Procedeul de vaccinare presupunea aplicarea unei picături de puroi, luată direct de la o vacă sau de la un pacient care a dezvoltat anticorpi, pe o zgârietură a pielii făcută pe brațul copilului cu lanțeta de vaccinare. La început, vaccinarea a semănat neliniști în

---

[17] „Weiner Medizinische Wochenschrift”, nr. 31, 1854, p. 493.

[18] *Ibidem*.

[19] Iulius Barasch, *Cursul de igienă populară,* ed. cit., p. 81.

[20] William Hale-White, *Great Doctors of The Nineteenth Century*, London, Edward Arnold & Co., 1935, pp. 1–21.

rândul populaţiilor din întreaga Europă. Îngrijorările erau de tot felul, unii credeau că prin vaccinare se puteau transmite „afecţiuni proprii naturii bovine" la oameni, alţii, cei mai mulţi, considerau că prin această procedură se transferau de la un copil la altul felurite boli și că, „în urma pasagiilor continue de la un copil la altul"[21], efectul vaccinului era relativ. Ultimele două îngrijorări erau întemeiate. În vremurile de început, vaccinul preventiv nu era la fel de sigur ca astăzi și au fost multe cazuri când copiii vaccinaţi fie s-au îmbolnăvit grav și au murit, fie au suferit efecte secundare cumplite (de exemplu, abcese și infecţii grave).

Aceste temeri nu l-au descurajat pe doctorul Barasch. Dimpotrivă, a încercat să risipească panica prin proclamarea virtuţilor vaccinului. Credea că prin popularizarea adevărului ştiinţific, lumea va fi mai receptivă la soluţiile noi. A început prin a scrie articole cu îndemnuri la vaccinare pe care le-a publicat în presa vremii, apoi a ţinut conferinţe publice[22] și a iniţiat ședinţe de convingere a locuitorilor „de prin sate și comune din Dolj". În toate aceste împrejurări, doctorul a povestit istoria suferinţelor cauzate de variolă, epopeea vaccinului și mai ales a efectului acestuia. Nu obosea să spună că doar prin „vaccinare vor scăpa copiii de moarte și mumele de suferinţă" și că „vaccina luată de la un copil sănătos nu dă scrofulă la copilul altoit", afară de cazul în care copilul „a avut mai înainte în corpul lui o predispoziţie pentru această patimă, atunci se întâmplă, câteodată ca după vaccinare, patima aceasta ascunsă în corp se face vizibilă; însă aceste sunt nişte fapte izolate"[23]. Era încredinţat de faptul că „fiecare pustulă de vaccinare conţine în sine forţa fără limite de a se regenera din nou în fiecare nou organism omenesc"[24].

Judecând după felul cum s-a desfășurat acţiunea de imunizare, putem spune că vaccinarea a fost mai întâi un act narativ de îndemn și convingere și apoi un act medical. Deși vaccinul era gratuit, programul de vaccinare a înaintat lent în Valahia. În ciuda eforturilor autorităţilor medicale, părinţii nu s-au grăbit să-și vaccineze copiii. Nu a fost doar vorbă în vânt. Într-o statistică, publicată în ziarul austriac *Weiner Medizinische Wochenschrift*, Barasch aprecia că în intervalul 1846–1850, în județul Dolj, au fost vaccinaţi „aproape 14 000 de copii"[25]. După 1850, procesul de vaccinare a devenit mai ritmic și mai uniform. Totuși, variola a bântuit multă vreme satele și oraşele României. Prin 1880, doctorul Ștefan Capșa, pe atunci directorul Serviciului sanitar, făcea apel la „elevii Facultăţii de Medicină din cursurile superioare" să se ofere voluntari în acţiunea de „revaccinare a populaţiei rurale de prin mai multe judeţe" afectate de variolă[26].

La Craiova, pe lângă epidemiile invocate, Barasch s-a confruntat cu o gamă largă de boli, unele specifice copiilor, altele adulţilor. În cazul copiilor, suferinţele cele mai

---

[21] Iulius Barasch, *op. cit.*, p. 112.
[22] *Ibidem*.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*.
[25] „Weiner Medizinische Wochenschrift", nr. 31, 1854, p. 493.
[26] „Progresul Medical Român", nr. 25 din 28 iunie 1880, p. 188.

des întâlnite se datorau unor boli precum „scarlatină" și „erizipel", tusea convulsivă, „pojar și rubeolă", „anginǎ tonsilară și crupul". Deși cele mai multe boli aveau remedii cunoscute și verificate în timp, eficienţa lor era încă discutabilă. Aceasta este explicaţia pentru numărul mare de medicamente și proceduri terapeutice trecute în dreptul lor. De exemplu, în caz „de crup" (o afecţiune a laringelui), „boală foarte periculoasă și insidioasă", doctorii obișnuiau să apeleze la „emetice (compuse din sulfat de cupru), lipitori, calomel, aconitin, inhalaţi cu aburi calzi, dușuri reci laringiene"[27]. Această medicaţie o aplicau medicii fiecărui pacient în parte. Trebuie doar precizat că pacienţii proveneau în cea mai mare parte din rândul familiilor cu posibilităţi materiale din mediul urban[28]. Pentru majoritatea populaţiei din Valahia, în special cea care trăia departe de centrele urbane, asistenţa oferită de medic era inaccesibilă, iar oamenii se descurcau apelând la remedii populare și la serviciile vindecătorilor locali[29]. De obicei, copiii erau îngrijiţi de familiile lor, cu un pic de ajutor din partea vracilor tradiţionali, care apelau cel mai adesea la leacuri fitoterapeutice și opoterapice. În cazul „crupului", știm de la Iuliu Barasch că sătenii aveau „metode proprii, uneori foarte stranii" de tratament. Cel mai adesea foloseau un leac făcut din apă și piele „uscată și conservată" de șopârlă verde. Cu ce rezultate? Cu „efecte bune în unele cazuri", ne asigură Barasch, asigurat la rându-i de „oameni de încredere"[30]. Felul temperat al lui Iuliu Barasch de a privi practicile indigene de vindecare e de reţinut. În general, medicii priveau cu condescendenţă tipul acesta de credinţe și le condamnau ferm.

În acest context, e bine de amintit că Iuliu Barasch, cu gândul la copiii lipsiţi de asistenţă medicală din ţară, a înfiinţat în august 1858, în „casa sa cea mare" de pe strada Dudești, „mahalaua Crucea de piatră nr. 42", primul spital de copii din Valahia[31]. La clădirea spitalului a visat Barasch încă din 1853. L-a plănuit ca pe o instituţie caritabilă pentru „copiii bolnavi, născuţi la părinţi sărmani", cu o capacitate de „până la patruzeci de copii". Spitalul trebuia să aibă un cabinet de consultaţii gratuite, unde „doctorii inimoși ai Capitalei" să prescrie „reţete și chiar remedii gratis copiilor bolnavi ai sărmanilor care vor fi aduși la spital în hotărâte ore de consultaţie". Și așa a fost. I-au stat alături lui Iuliu Barasch la spital doctorii N. Kretzulescu, N. Gussi (protomedicul Valahiei), I. Meyer și Carol Davila. Toţi au dat consultaţii fără plată, „la ore hotărâte", de la ora „7 la 9 dimineaţa și de la 15 la 16 după amiază"[32]. O dare de seamă a spitalului stă mărturie că în anul 1859 au beneficiat de îngrijire medicală în spital „1326 de copii"[33]. Bolile tratate au fost felu-

[27] „Weiner Medizinische Wochenschrift", nr. 40, 1854, p. 654.

[28] Sorin Grigoruță, *Boli, epidemii și asistență socială în Moldova (1700–1831)*, Iași, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2017, pp. 153- 209.

[29] Constantin Bărbulescu, *România medicilor. Medici, ţărani și igienă rurală în România de la 1860 la 1910*, București, Editura Humanitas, 2015, pp. 300–328.

[30] „Weiner Medizinische Wochenschrift", nr. 34, 1854, p. 540.

[31] „Buletinul Oficial", nr. 63, 11 august 1858, pp. 250–251.

[32] *Ibidem*.

[33] ANIC, Fond Direcţia Generală a Serviciului Sanitar, Dosar nr. 6/1860, f. 31 și 32.

rite, de la catar pulmonar și febre intermitente la oftică și dizenterie, de la scrofule și reumatism la peripneumonii și infecţii ale ficatului și splinei. Au fost înregistrate și câteva intervenţii ce ţin de chirurgie. De pildă, doi copii au fost operaţi „cu succes" de „buză cvapartă", iar la patru li s-au „repoziţionat oasele scrântite". Documentul mai consemnează și două cazuri de deces, unul la extracţia de „pietre din băşică", altul la extirparea „unei tumori costice"[34]. O altă „dare de seamă", de astă dată lunară, dovedește că „în luna iulie a anului 1860" au fost spitalizaţi „189 de copiii", pentru tratarea cărora s-a folosit o medicaţie în valoare „de 98 325 lei"[35].

Reușita spitalului de copii i-a insuflat lui Barasch alte proiecte. Îl bătea gândul să întemeieze o „creșă" pentru „copiii lucrătorilor ce sunt siliţi a sta ziua departe de domiciliul lor" și un „azil pentru smintiţi", unde „nenorocitul găsește vindecare sau cel puţin o îngrijire raţională și o consolaţiune"[36]. A reușit doar cu spitalul, dacă trăia mai mult poate că proiectele ar fi devenit realitate.

Cât despre bolile și afecţiunile adulţilor, în capul listei lui Barasch stau malaria, bolile venerice, afecţiunile digestive și antrax-ul, mai la urmă ftizia și tifosul (febra eruptivă). Cuvântul „ftizia" este de origine greacă și desemnează tuberculoza pulmonară. Diverse surse literare din spaţiul românesc menţionează boala prin cuvântul „oftică"[37]. Doctorul Barasch folosește în lucrările sale atât cuvântul „ftizie", cât și pe cel de „oftică"[38]. În medicina cultă s-a impus cuvântul tuberculoză, din latinescul *tuberculum*, care înseamnă „umflătură" sau „proeminenţă"[39]. Ftizia debuta cu febră mare, transpiraţie, tuse, apatie și sfârșea cu sânge în batistă, paliditate extremă, emaciaţie și moarte. Nu întâmplător era considerată boala care devorează corpul și era asociată cu sărăcia și cu tot felul de lipsuri (igienice, alimentare, sociale, climatice). Pe la jumătatea veacului al XIX-lea, tot ce putea medicul recomanda pacientului bolnav de tuberculoză era un regim alimentar bogat și variat, igienă riguroasă și voiaje lungi la „Nisa, Veneţia și alte locuri din dulcea Italie"[40]. În 1882, germanul Robert Koch, inspirat de cercetările bacteriologului Theodor Edwin Klebs (1834–1913, cel care a descoperit bacteria diphterei)[41], a izolat bacilul cauzator de moarte și a anunţat că ftizia era o infecţie bacteriană care se transmitea pe calea aerului, iar oamenii bolnavi trebuie mai întâi izolaţi și apoi trataţi. Așa a apărut sanatoriul din

---

[34] *Ibidem*.

[35] *Ibidem*, f. 37.

[36] Iulius Barasch, *Despre unele din institutele filantropice în Europa*, București, Tipografia Colegiului Național, 1853, pp. 9–10.

[37] Vezi, de exemplu, Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, ediţie îngrijită de Radu Gârmacea și ilustrată de Rareș Ionașcu, București, Editura Humanitas, 2014, p. 229, 256 și 269.

[38] Iulius Barasch, *Cursul de igienă populară*, ed. cit., p. 112.

[39] Susan Sontag, *Boala ca metaforă. SIDA și metaforele sale*, traducere din limba engleză de Bogdan Lepădatu, București, Editura Vellant, 2014, pp. 13–14.

[40] Iulius Barasch, *op. cit*., p. 144.

[41] F. H. Garrison, „Edwin Klebs (1834–1913)", în „Science", nr. 991, vol. 38, 1913, pp. 920–921 (https://www.jstor.org/stable/1639550?seq=2#metadata_info_tab_contents; accesat la 29 noiembrie 2020).

zona de munte, unde pătimașii beneficiau de o cură de aer proaspăt și rece, completată cu o dietă echilibrată (relaxare, mâncare, mișcare, somn). Vaccinul a venit douăzeci și patru de ani mai târziu, în 1906, fiind creat de oamenii de știință francezi Albert Calmette și Camille Guérin, de la Institutul Pasteur.

Se pare că în Valahia, tuberculoza era „mult mai rară decât în Europa centrală și occidentală". Chiar în capitală, scria Barasch, „cu toată prezența prafului extrem de fin, care o învăluie aproape toată vara, avem relativ foarte puține cazuri de moarte"[42]. E adevărat, completează doctorul, după 1830, „când s-a produs schimbarea mare și generală a îmbrăcăminților", lumea a observat că numărul cazurilor de tuberculoză a luat amploare. Însă părerea lui de „expert" era că „e greu de stabilit dacă vina e numai a schimbării portului (înlocuirea hainelor largi orientale cu haine europene înguste), sau mai mult a celorlalte numeroase schimbări concomitente ale traiului, culturii, luxului și a resturilor darurilor civilizației moderne"[43]. Ceva adevăr era în această observație, chiar dacă nu era legat direct de cauza bolii. Pe atunci, oamenii nu cunoșteau entitatea numită „mycobacterium tuberculosis", iar ideea că aceasta se putea transmite de la o persoană la alta pe calea aerului nu putea să le treacă prin minte. Observaseră însă că procesul de urbanizare, cu aglomerări de oameni și moravuri, stimula apariția și răspândirea bolilor „lipicioase".

Mult mai răspândită era malaria în Valahia. Cuvântul a fost inspirat din italianul *malaria*, care înseamnă „aer urât mirositor". Maladia provoca febră, frisoane, greață și putea duce la comă și moarte. Medicul militar Ronald Ross a fost cel care a descoperit că boala era răspândită de țânțari. Mai exact, prin înțepătura lor, țânțarii transmiteau omului un parazit ce se stabilea în globulele roșii ale sângelui. În 1902, englezul Ronald Ross a primit premiul Nobel pentru contribuția sa la ușurarea suferinței umane provocată de malarie[44]. Împotriva țânțarilor s-a folosit până în 1970, DDT-ul, un insecticid care omora țânțarii, dar era toxic pentru mediul înconjurător.

Iuliu Barasch a hotărât să rezolve problema malariei cu „chinină în doze modeste". De acest remediu a uzat și el sistemic când s-a îmbolnăvit de malarie[45]. Mai credea că boala poate fi prevenită prin evitarea „locurilor mlăștinoase"[46].

Prevenția a mai fost invocată de Iuliu Barasch și în cazul epizootiilor. Pe când cutreiera comunele din Oltenia (de pildă, Beldești și Întorsura), în calitate de medic de județ, a constatat că țăranii își cresc animalele în condiții neomenoase. Fie iarnă, fie vară – scria Barasch –, animalele dorm sub cerul liber, nu sunt „nutrite" pe timpul iernii, ci lăsate să-și caute singure hrana pe câmp, iar vara sunt „muncite" până la epuizare. Rezultatul: animale slabe și cu o stare de sănătate șubredă. Reacția lui a fost să schimbe aceste stări îndătinate. Prin urmare, publică în presa vremii o serie de articole prin care sătenii sunt sfătuiți să nu-și mai lase animalele „pe ploi și viscol

[42] „Weiner Medizinische Wochenschrift", nr. 37, 1854, p. 590.
[43] *Ibidem*.
[44] John Withington, *op. cit.* p. 167.
[45] „Weiner Medizinische Wochenschrift", nr. 41, 1854, p. 654.
[46] *Ibidem*.

a se preumbla pe lângă case și a zăcea prin noroaie", ci să le „facă coșare bune", pe care să le mențină „de-a pururea curate", să le „cureţe de baligă" și „mocirle în toate zilele"; de asemenea, săteanul trebuia să „nutrească vitele de trei ori pe zi" și să le „adape cu apă bună curgătoare", iar vara să „nu le căznească cu poveri mai presus de putinţa lor"[47]. Sfaturile sale nu au fost de prea mare ajutor. În veacului al XIX-lea, epizootiile s-au manifestat constant în Valahia, provocând suferinţă, foamete și mai ales sărăcie în gospodăria ţăranului.

În sfârșit, în Valahia, Iuliu Barasch a mai întâlnit pătimași suferinzi de „tifos și toată familia tifoidelor". Tifosul, spunea el, se manifesta „mult mai rar în Muntenia decât în restul Europei (mai ales în Germania și Franţa)". După 1849, a constatat că boala „a început să apară mult mai des. Practicianul întâlnește și în momentul de faţă adeseori cazuri adevărate de tifos"[48]. Frecvenţa cazurilor nu părea însă de natură să-l îngrijoreze. Nu avea de unde să știe că microorganismul care provoacă tifosul era răspândit de păduchii infectaţi și că prosperă în locurile aglomerate, unde igiena personală este ignorată și că exista riscul să se generalizeze. Astăzi știm că începând din 1868, tifosul s-a manifestat „sporadic" în România[49]. Îi erau cunoscute doar simptomele (febră, dureri musculare și de cap copleșitoare, stări de confuzie și delir) și o trata la fel ca pe malarie, cu variate doze de chinină și cu „punere de lipitori". În schimb, era îngrijorat de sifilis, care părea că s-a „întins peste toate clasele de oameni, chiar prin sate". Decizia guvernanţilor de a înființa în orice oraș capitală de judeţ câte „un spital pentru boli venerice", unde au fost „așezaţi medici" cu gradul de „doctor de medicină", i-a mai atenuat din griji[50]. Spera ca prin spitalizarea „venericilor", boala va putea fi combătută eficient. Era mulţumit și de statutul medicilor de judeţ, care corespundea „aceluia a medicului districtual (Kreisphysikus) austriac. În Muntenia însă medicul de judeţ nu e subordonat administraţiei judeţene („cârmuire"), ci stă pe același plan cu aceasta, pentru că fiecare primește ordine directe de la Comitetul Central"[51]. Mai credea că pe măsură ce numărul medicilor va crește, serviciile lor vor putea fi disponibile și pentru lumea satelor.

Mai era însă de așteptat. În realitate, până spre sfârșitul veacului al XIX, medicul din România a fost un personaj urban. Serviciile sale medicale ţinteau în principal la populaţia citadină. Chiar dacă lucra și în Serviciul sanitar al statului, meseria și-o exercita ca liber profesionist. Interesul lui era să dispună mai întâi de o clientelă solvabilă și apoi să ofere o gamă de servicii medicale gratuite pacienţilor fără posibilităţi financiare sau să fie prezent acolo unde era trimis de administraţie. Spaţiul rural nu-l interesa în mod deosebit. Motivul: oferta foarte mare de locuri de muncă din orașe. Având de unde să aleagă, medicul nu era atras de lumea satelor, unde

[47] „Buletinul Oficial", nr. 27, 5 aprilie 1854, p. 107. Vezi și *Ibidem*, nr. 29, 16 aprilie 1854, pp. 115–116.
[48] „Weiner Medizinische Wochenschrift", nr. 41, 1854, p. 654.
[49] I. Bordea, *Serviciul sanitar al României și igiena publică între anii 1905–1922*, București, Tipografia „Cultura", 1924, p. 409.
[50] „Weiner Medizinische Wochenschrift", nr. 52, 1854, p. 828.
[51] *Ibidem*.

clientela platnică era rară și dispersată. Nu-l atrăgea și pentru că la ea se ajunge cu mare efort, la capătul unor deplasări lungi și obositoare, cu „șareta" sau „călare". Cât despre posibilitatea de a locui permanent în sate nici nu se punea problema. Condiţiile de trai erau foarte grele. În plus, nici locuitorii rurali nu-i simpatizau prea tare pe medici: prea erau diferiţi, proveneau dintr-un mediu socio-economic diferit de-al lor, se exprimau într-un limbaj preţios, pe care nu-l înţelegeau și practicau un „meșteșug" scump, de a cărui eficienţă terapeutică se îndoiau.

Cât despre doctorul Iuliu Barasch, nu a trăit să vadă cum evoluează lucrurile în lumea rurală după unificarea serviciilor sanitare ale celor două principate. A murit la 31 martie 1863, în urma unui infarct. Avea 48 de ani. A fost înmormântat la Cimitirul evreiesc din strada Sevastopol.

„Funcțiunile medicale prevăzute în bugetul consiliului județean”[1]: cadrele medicale aflate în postul de medic de plasă în anul 1874

ANA-MARIA RUXANDRA DIMA

Legea din 1874 stipula că „Fiecare plasă va avea cel puţin un medic”[2], astfel încât, medicii de plasă urmau să fie o parte importantă a corpului medical. Aşadar, medicii de plasă deveneau o categorie bine definită în cadrul reprezentanţilor sistemului sanitar dintr-un judeţ. Însă, în ciuda aspectului numeric, demn de luat în considerare, nu știm aproape nimic despre cei care au ajuns să ocupe aceste posturi: cine erau, unde și-au efectuat studiile sau în ce plăși urmau să profeseze. Realizarea unui „tablou al personalului medical” din perspectiva personalizării medicilor de plasă este absolut esenţială în încercarea de a defini corect instituţia medicului de plasă, iar realizarea acestui demers este esenţială în vederea efectuării cercetărilor ulterioare.

În acest sens, lucrarea de faţă își propune să definească categoria profesională a medicilor de plasă, încercând să identifice personalul medical numit în aceste funcţii, pregătirea academică și modul în care aspiranţii ajungeau să ocupe un post.

I. *„Domnule Director, Am onoare a vă trimite Tabloul Personalului Medical din acest judeţ*[3]*”*

Înainte de a face orice consideraţie asupra medicilor de plasă din perspectiva anunţată, se impun câteva consideraţii asupra surselor utilizate. Reconstituirea

[1] Titlul ales reprezintă denumirea primei coloane în cadrul tabelului trimis de medici primari de judeţ în vederea realizării listelor personalului medical cerute de Direcţia Generală în luna octombrie a anului 1874.

[2] Alina Ioana Șuta, Oana Mihaela Tămaș, Alin Ciupală, Constantin Bărbulescu, Vlad Popovici, *Legislaţia sanitară în România modernă (1874–1910),* Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, *Lege* din 1874, p. 53.

[3] Arhivele Naţionale ale României (în continuare ANR), Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 143.

nivelului de pregătire al medicilor de plasă, precum și celelalte aspecte au fost posibile în urma consultării „Listelor nominale ale personalului medical, farmaceutic și veterinar din districte" cuprinse în dosarul 15 pe anul 1874 din fondul Ministerului de Interne – Direcţia generală a serviciului sanitar din cadrul Arhivelor Naţioanle ale României. Dosarul este alcătuit din trei volume, acesta cuprinzând *note informative* redactate de către medicii primari de judeţ adresate Directorului general al Direcţiei Serviciului Sanitar din cadrul Ministerului de Interne. Aceste note sunt alcătuite, în marea lor majoritate, din două componente, una fiind reprezentată de documentul în care este adusă la cunoștinţă Directorului general intenţia de a-i „înainta tabloul de personalul Medical și Farmaceutic din acest judeţ[4]", iar a doua, de lista nominală a personalului medical care activa în judeţ și era plătit din fondurile acestuia. Începând cu luna iulie[5], luna adoptării legii sanitare, sunt emise note informative care au în vedere și ilustrarea personalului medical din cele „8 orașe principale ale ţării"[6]. Aceste note aveau ca instituţii emitente, fie serviciul sanitar al uneia din cele 8 orașe, fie Consiliul de igienă și salubritate publică din judeţ. În acest caz, actele erau redactate fie de medicii din orașele respective, fie de medicii primari de judeţ. Ulterior, începând cu luna octombrie a anului 1874, apar și primele tabele care redau „Tabloul personalului medical, doctori, licenţiaţi, subchirurgi, veterinari, moașe, plătite din fondul comunelor urbane din judeţ"[7], redactate de către medicii primari de judeţ.

Lucrarea noastră s-a concentrat, în principal, asupra analizei surselor reprezentate de tabelele care ilustrează personalul medical plătit din fondurile judeţului. Trimiterea acestor tabele se realiza lunar și cuprindea personalul plătit din fondurile judeţului în luna precedentă, faţă de luna în curs în care era trimis documentul. Obligativitatea redactării acestor tabele care să cuprindă personalul medical reprezentat de „doctori, licenţiaţi, subchirurgi, veterinari, moașe și vaccinatori plătiţi din casa judeţului, precum și personalul medical care nu ocupa nici o funcţiune" a fost introdusă în luna decembrie a anului 1873. O notă trimisă în ianuarie 1874 de către medicul primar al judeţului Vâlcea invoca trimiterea tabelului personalului medical în urma emiterii unui ordin al Direcţiei Generale și a dispoziţiilor unui anumit articol din Regulamentul Serviciului Sanitar: „În urma ordinului Domniei Voastre No. 4404 de la 17 decembrie 1873, formându-se două tablouri de personal medical din aces[t] judeţ, Conform dispoziţiilor Art. No. IX din Regulamentul serviciului sanitar, am onoare a vi le înainta pe lângă aceasta spre cele de cuviinţă"[8]. În ceea ce privește textul ordinelor, acestea aveau un conţinut identic și formulau cererea

[4] *Ibidem,* f. 151.
[5] *Ibidem,* f. 251.
[6] *Legislația sanitară în România modernă (1874–1910), Lege* din 1874, p. 52.
[7] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcția generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, f. 22.
[8] *Ibidem*, vol. I, f. 49. Cele două tabele trimise reprezentau „Tablou de personal medical inferior din districtul Vâlcea" și „Tablou de personal medical cu liberă practică la districtul Vâlcea".

expresă a Directorului general ca autorităţiile competente să înainteze fără întârziere „Direcţiunii tablouri de tot personalul medical aflat în funcţii judeţene, comunale, penitenciare și saline, dacă sunt, precum și la diferite stabilimente publice ce s'ar afla în acel *judeţ* și cu lefile lor"[9].

Efectuarea acestei activităţi birocratice de către medicii primari de judeţ era o activitate ce decurgea din atribuţiile conferite medicilor primari de judeţ de regulamentele sanitare potrivit actului emis de medicul primar al judeţului Vâlcea. În ciuda menţionării acestei atribuţii, de a trimite regulat, rapoarte din care să rezulte personalul medical existent într-un judeţ, Directorul general se vede nevoit a emite un ordin expres prin care să le ceară conducătorilor serviciului sanitar din judeţe să trimită aceste tabele. Demn de luat în considerare este faptul că, în notele informative, medicii primari de judeţ fac referire întotdeauna la ordinul emis de Directorul general și doar în puţine cazuri la regulamentul sanitar în textul căruia era înscrisă această atribuţie. De altfel, remarcăm că Legea sanitară din iulie 1874 nu conţine un articol prin care medicilor primar de judeţ li se cere trimiterea listelor personalului medical, trimiterea acestora fiind fundamentată de ordinul emis de Directorul general. Din această perspectivă, efortul de centralizare a datelor referitoare la personalul medical pare să fie o acţiune întreprinsă exclusiv de autoritatea sanitară centrală, în vederea cunoașterii situaţiei existente în fiecare judeţ.

Trimiterea listelor personalului medical de către medicii primari de judeţ era o activitate căreia autoritatea centrală îi acorda o mare importanţă. În acest sens, ordinele Directorului general conţineau instrucţiuni clare în vederea realizării listelor personalului medical. Raportul[10] medicului primar al judeţului Gorj, înregistrat în cancelaria Direcţiei generale la data de 8 iulie 1874 evocă indicaţiile Directorului general: „Alăturatul tablou de tot personalul ce practicesa în acest judeţ, formându-se în conformitatea modelului primit cu ordinul No. 2225, cu onoare se înaintează Domniei voastre"[11]. Realizarea listelor personalului medical era o îndatorire importantă și din prisma medicilor primari de judeţ. Dovadă în acest sens, este conștiinciozitatea cu care medici primari trimiteau aceste liste cancelariei Direcţiei generale în fiecare lună. În cazul în care, totuși, se constata neîndeplinirea acestei atribuţii, medicii primari de judeţ sau medicul unuia din cele 8 orașe principale ale ţării nu întârziau să asigure trimiterea regulată în viitor a tabelelor care redau personalul medical: „Conform adresei Dv. No. 4153, am onoare a Vă înainta anexat la acesta un tablou de personalul medical al comunei București, făcându-Ve totodată cunoscut că s'au luat măsuri de a vi se trimite asemenea tabele la fie care finit de lună"[12]. Însă,

[9] *Ibidem,* vol. II, f. 144.

[10] Este denumirea pe care medicul primar al judeţului o folosește pentru a numi cele două acte trimise Directorului general în vederea transmiterii listelor personalului medical. În unele cazuri, noi am folosit denumirea de „notă informativă", aleasă datorită caracterului informativ pe care îl aveau acestea.

[11] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 205.

[12] *Ibidem,* f. 314.

în ciuda importanţei acordate demersului de cunoaştere a personalului medical din districtele României, trimiterea tabelelor cu toate datele cerute de Direcţia generală se dovedea uneori imposibil de realizat. Această situaţie apărea în momentul în care personalul medical încadrat în acel judeţ refuza să-i prezinte medicului primar de judeţ actele doveditoare ale studiilor. Astfel, nu de puţine ori, medicii primari de judeţ pun pe seama lipsei de cooperare a personalului medical din judeţ completarea parţială a tabelelor. Un exemplu în acest sens, este nota trimisă de medicul primar al judeţului Bacău, Nicolae Dumbrăveanu, în luna ianuarie a anului 1874, prin care îi aduce la cunoştinţă Directorului general că omiterea trecerii a două moaşe în tabel se datorează neprezentării actelor de către acestea: „numitul tablou este complect afară de două moaşe care deşi s'a[u] chemat în mai multe rânduri, pân'astăzi încă nu s-a[u] prezintat; îndată, însă, ce voi avea actele lor de liberă practică voi trimite cu osebit tabloul"[13]. Un alt exemplu în acest sens, este şi situaţia cu care se confrunta medicul primar al judeţului Botoşani în luna februarie a anului 1874. În nota trimisă Directorului general, acesta reclama lipsa de bunăvoinţă a medicului oraşului Botoşani şi a medicului Plăşii Milotin-Coşula în vederea realizării listelor complete ale personalului medical care a determinat şi trimiterea cu întârziere a situaţiei cerute:

> „Dacă s-a întârziat această lucrare cauza este că Dl. Medic al Oraşlui Botoşani s'a opus [...] a-mi prezenta atât Certificatul său cât şi al moaşelor de spitale şi private ce stau subt contolu[l] D-l[ui]. […] Din altă parte, a neglijat asemenea, Medicul de Plasa Miletin – Coşula prezentarea Certificatului său şi a moaşelor acelor plăşi pentru a cărui purtare, voi avea onoare a vă trimite un raport"[14].

Neprezentarea documentelor nu credeam că era neapărat o dovadă de rea voinţă a personalului medical, ci, în unele cazuri, cadrele medicale se aflau în imposibilitatea de a arăta documentele, acestea fiind fie pierdute, fie deteriorate. De asemenea, în unele cazuri documentele doveditoare ale studiilor se aflau în altă localitate decât cea în care activa cadrul medical. În această situaţie se afla şi medicul de plasă, Niculai Sinan, din judeţul Botoşani, în rubrica căruia, medicul primar de judeţ nota că „n'a prezentat Documentele sub cuvânt că sunt în alt judeţ la părinţii săi"[15].

Din perspectiva interesului acordat realizării tabloului personalului medical, demnă de luat în considerare, este şi forma scrisă în care se prezintă sursele analizate, modelul tabelului cerut de Directorul general suferind mai multe modificări. În primă fază, autoritatea centrală le-a solicitat medicilor primari de judeţ comunicarea unor informaţii care redau: numele titularilor, locul unde profesau şi gradul academic deţinut. Ulterior în perioada decembrie 1873 – iulie 1874, ordinea coloanelor înscrise în tabelele realizate de medicii primari de judeţ avea în vedere, în

[13] *Ibidem,* f. 43.
[14] *Ibidem*, f. 143.
[15] *Ibidem*, f. 276.

primul rând, reliefarea studiilor avute de cadrele medicale și a datelor de identificare ale certificatelor de liberă practică. Această inițiativă se dovedește a fi extrem de importantă, întrucât, indică faptul că autoritățile centrale au depus acest efort înainte ca prima lege sanitară să intre în vigoare. Astfel, textul legislativ, era adoptat existând o prealabilă cunoaștere a sistemului medical. Această idee este susținută de introducerea unei forme standardizate a tabelelor în luna octombrie a anului 1874, când toți medici primari de județ aleg să trimită situația personalului medical prin intermediul documentelor tipizate, semn că acestea ajunseseră deja pe cuprinsul întregii țări și că se aflau în cancelaria fiecărui medic de județ. Noua formă a documentelor, conferită de o nouă ordine a rubricilor, avea în vedere, în primul rând, consemnarea funcției deținută de cadrul medical în ierarhia sistemului sanitar, a numelui plășii unde era numit și ulterilor a datelor reprezentate de numele și pregătirea academică a titularului postului ocupat. În acest sens, observăm, că, dacă, inițial, accentul cădea asupra obținerii informațiilor referitoare la numele și studiile angajaților, începând cu luna octombrie, accentul este pus pe funcția deținută de cadrul medical. Cu alte cuvinte, adoptarea legii sanitare în 1874 conduce la o mai mare instituționalizare a sistemului medical, raportarea la angajați făcându-se mai întâi din prisma calității lor de deținători ai unei funcții în cadrul aparatului medical, și, de abia, apoi de cunoscători ai practicii medicale. Practic, existența acestor două tipuri de surse, ne indică evoluția sistemului sanitar pe parcursul anului 1874, din perspectivă birocratică. Etapa cunoașterii pregătirii personalului medical era esențială în vederea statuării modelului administrativ instituit de actul normativ din 1874. Un argument în acest sens, este și folosirea unor termeni precum: *funcțiune*, *funcționar*, *leafă*, *buget* care indică, de asemenea, identificarea sistemului sanitar cu un aparat birocratic.

Un alt aspect interesant al surselor este reprezentat de denumirile folosite de medicii primari de județ pentru a consemna existența medicilor de plasă, fiind folosită atât titulatura de de *medic de plasă*, cât și cea de *medic de arondisment*. În perioada circumscrisă lunilor ianuarie-februarie ale anului 1874 există o mai largă utilizare a sintagmei *medic de arondisment* pentru a numi titulatura purtată de medicul care activa într-o anumită plasă. Dar, termenii de *plasă* și *arondisment* devin interșanjabili în momentul în care se face referire la subdiviziunea teritorial-administrativă reprezentată de o „plasă". De asemenea, începând cu luna octombrie, sintagmele de *medic de arondisment* și *medic de plasă* sunt folosite în proporții egale. Folosirea acestor termeni, mai ales înainte de luna iulie a anului 1874, devine una extrem de importantă, indicând faptul că instituția medicului de arondisment introdusă de Carol Davila în 1862 continua să fie atestată și în 1874. Instituția medicului de arondisment era atât de bine asimilată în mentalul colectiv al personalului medical, încât și după introducerea legii sanitare, care crea instituția medicului de plasă, este folosită titulatura de *medic de arondisment*. Totodată, atestarea existenței instituției medicului de arondisment înainte de intrarea în viguoare a legii sanitare, indică faptul că, cel puțin la nivelul creării instituției medicului de plasă, actul normativ

nu avea un caracter de noutate. Practic, crearea instituţiei medicului de plasă a însemnat metamorfozarea instituţiei medicului de arondisment, prin conferirea unor atribuţii mai clare. În acest caz, interesantă este situaţia medicilor încadraţi ca medici de arondisment, din luna iulie aceștia devenind în mod automat medici de plasă.

II. *„Fiecare plasă va avea cel puțin un medic”*[16]

Prevederea legii sanitare evocată proiectează o situaţie ideală, articolul legii insuflând un puternic optimism. În realitate, în urma analizării listelor personalului medical, în fiecare plasă se regăsea doar un medic de plasă sau se atestă situaţia în care un medic era numit în două plăși sau chiar, îndeplinea în același timp și funcţia de medic al unui spital sau oraș. Astfel, stabilirea numărului medicilor de plasă, devine un pas important în vederea discutării unor aspecte precum studiile avute sau modul în care se realiza numirea lor în post. Pentru a se asigura coerenţa prezentării, stabilirea numărului medicilor de plasă încadraţi în funcţie s-a realizat prin raportarea la o singură lună, luna octombrie a anului 1874. Astfel, au fost analizate listele emise în luna noiembrie a anului 1874. Am optat pentru alegerea lunii octombrie, întrucât, prin natura tipizată a formei listelor personalului medical, datele colectate pot fi comparate mult mai ușor. Însă, în cazul unor județe, colectarea datelor privitoare la numărul medicilor de plasă raportat la luna octombrie nu s-a putut realiza din cauza inexistenţei surselor necesare în dosarul de arhivă. În acest sens, pentru anumite județe stabilirea numărului de medici de plasă s-a realizat prin consultarea listelor emise la o dată cât mai apropiată de luna octombrie a anului 1874. Excepţiile sunt reprezentate de județele Muscel, Romanaţi, Tutova (datele pentru cele trei județe au fost colectate din lista personalului medical trimisă pentru luna iulie a anului 1874), Botoșani, Dolj și Neamț (datele pentru cele trei județe au fost colectate din lista personalului medical trimisă pentru luna septembrie a anului 1874).

În urma datelor colectate, cadrele medicale încadrate pe funcţia de medic de plasă erau următoarele:

[16] Titlul propus reprezintă Art. 36 al *Titlului V. Despre medicii de plasă* al *Legii* din 1874 (*Legislaţia sanitară în România modernă (1874–1910), Lege* din 1874, p. 53).

Nr. crt.	Luna de referință	Funcția pe care o deținea[1]	Județ	Plasa	Numele și prenumele funcționarului	Gradul academic[2]
1.	Octombrie	Medic de arondisment	**Argeș**[3]	Cotmeanu și Gălășești	C. Neguescu	Nu apare nici o menţiune
2.				Topolog și Olt	Christian Siniloff	Student în anul al IV-lea de facultate
3.				Loviștea și Argeș	V. Călimănescu	Nu apare nici o menţiune
4.		Subchirurg[4]		Pitești	M. Rădulescu	Nu apare nici o menţiune
5.	Octombrie	Medic de plasă	**Bacău**[5]	Trotuș	Ion Curpenschi	Subchirurg
6.				Plasele Tazlău	Ion Bruteanu	Licenţiat
7.				Bistriţa de Jos	Ion Dumitrescu	Subchirurg
8.				Bistriţa de Sus	Dimitrie Micelescu	Subchirurg
9.	Octombrie	Subchirurgul plășii[6]	**Bolgrad**[7]	Cuhula și Prut	A. Chrestescu	Medic de Batalion Cl. I
10.				Domenilor	Christea Bolentineanu	Medic de Batalion Cl. II
11.	Septembrie	Medic de plasă	**Botoșani**[8]	Târgului	Henri Iurim	Doctor în Medicină
12.				Siretu	Alex. Rosenel	Subchirurg
13.				Miletin – Coșula	Neculai Siman	Nu apare nici o menţiune
13.				Ștefănești – Jijia	Lazăr Weifs	Patron în chirurgie
14.	Octombrie	Medic de arondisment[9]	**Brăila**[10]	Vădeni	M. Craisel	Subchirurg
15.				Balta	Thoma Heptis	Student anul I de fac. în Med.
16.	Octombrie	Medic de arondisment	**Buzău**[11]	Câmpu	Nicolae Christescu	Licenţiat
17.				Tohani	Dimitrie Nicolescu	Licenţiat
18.				Plaiul Buzău	Ion Orleanu	Subchirurg
19.				Plaiul Pârscov	Al. Merișescu	Subchirurg[12]
20.				Plaiul Slănic	Nicolae Apostol	Medic[13]
21.	Octombrie	Medic de arondisment	**Cahul**[14]	Cotul Morei și Tigheciu	Osfald Toff	Doctor în medicină
22.	Octombrie	Medic arondisment	**Covurlui**[15]	Horincea	Gh. Becescu	„nu are nimic[16]”
23.				Prutu	Gh. Ivanovici	„cinci clase Fac. București[17]”
24.				Siretu	Ludovic Satmari	Doctor în medicină

Nr. crt.	Luna de referință	Funcția pe care o deținea[1]	Județ	Plasa	Numele și prenumele funcționarului	Gradul academic[2]
25.	Octombrie	Medic de arondisment	**Dâmbovița**[18]	Dealului și Ialomița	Dimitrie Cordaly	Licențiat în medicină
26.				Cobia	Grigore Puțurean	Licențiat în medicină
27.	Septembrie	Medic de arondisment	**Dolj**[19]	Ocolu și Dumbrava	Doctor Teodorescu[20]	Doctor în medicină
28.				Jiul de Sus și Amarandia	Doctor Rațiu	Doctor în medicină
29.				Jiul de Jos, Balta și Câmplul	Doctor Slaveaff (?)	Doctor în medicină
30.	Octombrie	Medic de arondisment	**Dorohoi**[21]	Coșula	Vasile Mihelescu	Doctor în medicină
31.				Bochemete	Ludovic Hart	Doctor în medicină
32.				Bașeu	Moess Guttman	Subchirurg
33.				Haza	Joseph Siolbout	Subchirurg
34.	Octombrie	Medic	**Fălciu**[22]	Prut și Mijlocu	C. Zancopulos[23]	Licențiat în medicină
-				Podenii și Crasna	Vacant	-
35.	Octombrie	Subchirurg Cl. I	**Gorj**[24]	Ocolu și Vulcan	Alex Moise	Subchirurg
36.		Subchirurg Cl. II		Amaradia și Novaci	P. Nedelcovici	Subchirurg
37.				Jiu și Gilortu	D. Sborăscu	Subchirurg
38.	Octombrie	Medicul plasei	**Ialomița**[25]	Câmp[26]	G. Badescu	Licențiat
39.		Subchirurg		Borcea	I. Chiru	„Medic din facultate[27]”
40.				Balta	P. Manolescu	„Medic de facultate”
41.				Ialomița	P. Vuescu	„Medic de facultate”
42.	Octombrie	„De medici de plasă câte o persoană medicală de fiecare arondisment[28]”	**Iași**[29]	Cârligătura	Ludovic Santivano	Licențiat în medicină
43.				Bahlui	Anselm Hanol	Licențiat în medicină
44.				Copou	Nicolai Malcoci	Licențiat în medicină
45.				Stavnic	Iosef Szabo[30]	Doctor în medicină
46.				Turia	Ion Paltenean	Medic de batalion Cl. I
47.				Codru	Dimitri Ivanovici	Subchirurg
48.				Branișstea	Wolf Hnsir	Subchirurg

Nr. crt.	Luna de referință	Funcția pe care o deținea[1]	Județ	Plasa	Numele și prenumele funcționarului	Gradul academic[2]
49.	Octombrie	Medic de arondisment	**Ilfov**[31]	Pantelimon	Pârvulescu Gheorghe	Licenţiat
50.				Fierbinţi	Patescu Constantin	Licenţiat
51.				Budești	Cristescu Grigore	Licenţiat
52.				Olteniţa	Luciu Ion	Licenţiat
53.				Domnescu	Cyallcoff Mircea	Licenţiat
54.				Buciumeni	Stănescu Alexandru	Nu apre nici o menţiune
55.	Octombrie	Subchirurg	**Ismail**[32]	Valcov și Tserz	Dimitrie Sfetcov	Subchirurg
-	-	-	**Mehedinți**[33]	-	-	-
56.	Iulie	Medic de arondisment	**Muscel**[34]	Nu se precizează Plasa	Dimitrie Oţelescu	„Student în anul al III-lea de Medicină[35]”
57.				Nu se precizează Plasa	Constantin Negoescu	„Student în anul al II-lea de Medicină[36]”
58.	Septembrie	Medic de circumscripţie	**Neamţ**[37]	Circumscripţia I	Wolf Gellev	Doctor în Medicină
59.				Circumscripţia II	Ștefan Predescu	Doctor în Medicină („nerecunoscut în ţară”[38])
60.				Circumscripţia III[39]	Nicolae Oncescu	„Student în anul al II-lea de facultate[40]”
61	Octombrie	Medic de arondisment	**Olt**[41]	Șerbănești	T. N. Târnăveanu	Subchirurg[42]
62.		Subchirurg		Mijlocul	Ioan Micala	Practicant
63.				Bedia	Alexandru Popp	Subchirurg
64.				Olt	M. Drăgulescu	Practicant
65.	Octombrie	Medic de arondisment	**Prahova**[43]	Prahova	Christ. Ciobanof	Doctor în Medicină
66.				Teleajen	Ștefan Hasnaș	Licenţiat în medicină
67.				Filipești	Mina Ionescu	Licenţiat în medicină
68.				Cricov	Dimitrie Ciocârdia	Licenţiat în medicină
69.				Podgoria	Bucov Ion Ionescu	Licenţiat în medicină

Nr. crt.	Luna de referință	Funcția pe care o deținea[1]	Județ	Plasa	Numele și prenumele funcționarului	Gradul academic[2]
-				Câmpu	Vacant	-
70.	Octombrie	Medic de plasă	**Putna**[44]	Plaiul Vrancea	Nicolae Ștefaniu	„N'are nici un grad academic[45]"
71.				Plaiul Zăbrăuți	Constantin Șerbănescu	
72.				Bilești	Constantin Lăzărescu	
73.				Gârlele	Gheorghe Mititelu	
74.				Răcăciuni	Dimitrie Serrea	
-	Octombrie	Medici vaccinatori[46]	**Râmnicu Sărat**[47]	Plaiul Râmnicul – Dimitrești	Ion Dimitrescu	Vaccinator
-				Râmnicul de Sus	C. Papadopol	Subchirurg
-				Marginea de Sus și Orașul	N. Avrămescu	Subchirurg
-				Râmnicul de Jos și Grădiștea	Ion Georgescu	Subchirurg
-				Marginea de Jos și Măicănești	N. Nicolescu	Elev în al III-lea an de Facultate
75.	Octombrie	Medic de plasă	**Roman**[48]	Moldova	Pantele Grigorescu	Doctor în Medicină
76.				Fundu	Cristea Ion	„două examene de licențiat[49]"
77.				Siretul de Sus	Gavrilescu Ion	„Certificat de 6 examene la școala de medicină din București"[50]
78.	Iulie	Subchirurg de district[51]	**Romanați**[52]	Nu este precizată	Costache Gheorghiu	Subchirurg
79.					Scarlat Negrina	Asistent farmacist
80.					Marin Georgeasca	„N'are[53]"
81.	Octombrie	Medic de plasă	**Suceava**[54]	Siretul	Theofil Tabini	Doctor în medicină și chirurgie
82.				Muntele și Șomuzul	Sigmund Bichard	Doctor în medicină și chirurgie

Nr. crt.	Luna de referinţă	Funcţia pe care o deţinea[1]	Judeţ	Plasa	Numele şi prenumele funcţionarului	Gradul academic[2]
83.	Octombrie	Medic de plasă	**Tecuci**[55]	Nicorești	Ion Villara	Licenţiat
84.				Zeletin	Dimitrie Ionescu	Licenţiat
85.				Bârlad	Constantin Antoniu	Nu apare nici o menţiune
86.	Octombrie	Medic de plasă	**Teleorman**[56]	Călmăţui	Pericle Peteale	Doctor în medicină
87.				Margine	Constantin Bădulescu	Doctor în medicină
88.				Târgului	A. Auerbach	Doctor în medicină
-				Roșiori de Vede	Vacant	-
89.	Septembrie	Medic de plasă	**Tutova**[57]	Nu este menţionată	Mateus Trisonimo	Nu apare nici o menţiune
90.	Octombrie	Medic[58]	**Vaslui**[59]	Circumscripţia I	Iacob Doinaş	Magistru în chirurgie[60]
91.				Circumscripţia II[61]	Costache Golescu[62]	Doctor în medicină
92.	Octombrie	Medic de arondisment	**Vâlcea**[63]	Olt şi Oltul de Jos	Ion Toroc	Vechi subchirurg
93.				Horezu şi Oltul de Sus	Iosif Senachfar	Vechi subchirurg
94.				Cozia și Jumătate din Ocolu	I. Popescu	Vechi subchirurg
95.				Otăsă și Jumătate din Ocolu	D. Stolescu	Vechi subchirurg
96.	Octombrie	Medic de arondisment	**Vlașca**[64]	Margine	Petre Bizantin	Medci de Batalion Cl. I
97.				Nejbovu	Theodor Popescu	„Elev în anul II de facultate[65]”

Fig. I – *Tabel reprezentând personalul medical încadrat pe funcţia de medic de plasă în anul 1874*

[1] Aceasta a fost redată potrivit denumirii alese de medicii primari de judeţe care au redactat listele personalului medical.
[2] S-au păstrat menţiunile apărute în listele personalului medical.
[3] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 86–87.
[4] Atribuirea funcţiei de subchirurg credem că indică gradul academic al funcţionarului şi nu o altă categorie a personalului sanitar.
[5] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 166–167.
[6] *Ibidem*, vol. I, f. 58. Referitor la aceştia, medicul primar al judeţului Bolgrad nota „Ţin loc de medic de plasă”.
[7] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, f. 93.
[8] *Ibidem*, ff. 57–58.

[9] *Ibidem*, f. 64. Lista personalului medical consultată mai consemnează existenţa a doi subchirurgi de plasă, Vasile Chiriac şi Micghail Brăiloiu. Potrivit listei Chiriac activa în Plasa Balta şi Brăiloiu în Plasa Vădeni. Existenţa celor două denumiri în tabel, precum şi numirea celor doi în aceleaşi plase în care activau deja două cadre medicale încadrate ca medici de pasă, ne-a determinat să nu îi încadrăm în categoria medicilor de plasă, medicul primar realizând o anumită diferenţă între aceste cadre medicale.

[10] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 63–64.

[11] *Ibidem*, ff. 81–82.

[12] *Ibidem,* ff. 81–82. Pentru cei doi medici de plasă, Orleanu şi Merişescu, în lista personalului medical apare menţiunea „provizoriu".

[13] Nu apare altă menţiune.

[14] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 27–28.

[15] *Ibidem,* ff. 101–102.

[16] *Ibidem.*

[17] *Ibidem.*

[18] *Ibidem*, ff. 97–98.

[19] *Ibidem*, ff. 55–56.

[20] *Ibidem,* f. 56. În cazul acestuia apare menţiunea că era şi medic de oraş în Craiova, unde avea şi reşedinţa.

[21] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 134–135.

[22] *Ibidem,* ff. 117–118.

[23] *Ibidem,* vol. I, ff. 135–137. Acest medic apare menţionat în luna octombrie, însă, lista personalului medical trimisă de medicul primar al judeţului, dr. Bercaru, pentru luna februarie, apar menţionaţi Nicolae Constantinescu şi J. Aldecescu care erau „Studenţi avansaţi la Facultatea de Medicină din Bucureşti". Se pare că numirea acestora a fost una provizorie, în luna octombrie într-unul din posturi aflându-se un licenţiat.

[24] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 105–106.

[25] *Ibidem,* ff. 114–115.

[26] *Ibidem*, f. 115. Lista personalului medical indică pentru medicul Badescu „Medicul plasi Câmp şi [al] Spitalului Urziceni.

[27] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, f. 115.

[28] Această explicaţie în rubrica destinată numirii funcţiei reprezentantului medical indică tranziţia realizată de la folosirea denumirii de medic de arondisment la cea de medic de plasă. Exprimarea medicului de plasă trădează o anumită confuzie în ceea ce priveşte folosirea celor doi termeni.

[29] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 25–26.

[30] *Ibidem,* f. 26. În cazul lui Szabo, în secţiunea menţiuni, apare precizarea că „nu-i capabil din cauza bătrâneţii, fiind în vârstă de 85 ani".

[31] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 94–96.

[32] *Ibidem*, ff. 126–127.

[33] În lista personalului medical care activa în luna octombrie nu este trecut nici un medic de plasă, în acest sens, medicul primar de judeţ, notând la sfârşitul listei că „Există trei posturi vacante de Licenţiat a 250 lunar care de la 1 ianuarie 1875 s-au suprimat" (ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 112–113). O listă a personalului medical care ilustra situaţia angajaţilor sistemului sanitar în luna iulie a anului 1874 ne aduce la cunoştinţă faptul că: „Medicii de plăşi nu s-au trecut că nici unul nu are vreun certificat de studiu, ci sunt bărbieri nerecunoscuţi de vre'o autoritate competentă" (ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 57).

[34] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, ff. 226–227.

[35] *Ibidem.*

[36] *Ibidem*.

[37] *Ibidem*, vol. II, ff. 39–40.

[38] *Ibidem.* Nerecunoaşterea titlului se datora absenţei certificatului de liberă practică.

[39] Judeţul avea trei plase, după cum urmează: Plasa de Sus –Mijlocu cu reşedinţa la Neamţ, Plasa Piatra – Muntele cu reşedinţa în oraşul Piatra, Plasa Bistriţa cu reşedinţa în Târgul Buhuşu. Făcând analogie cu reşedinţele indicate pentru medicii de circumscripţie din lista personalului medical ajungem la concluzia că Circumscripţia

I era Plasa de Sus – Mijlocu, Circumscripţia II era Plasa Bistriţa şi Circumscripţia III era Plasa Piatra – Muntele.

[40] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, f. 40.

[41] *Ibidem,* ff. 71–72.

[42] *Ibidem*. În documentul realizat de medicul primar apărea menţiunea: „Provizoriu până la găsirea medicului licenţiat”.

[43] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 88–89.

[44] *Ibidem*, f. 18.

[45] *Ibidem.* Medicul primar avea să noteze la sfârşitul listei: „N’am nici un medic de plasă cu grad academic”.

[46] Precizarea potrivit căreia medicii redaţi de noi în tabel aveau funcţia de „vaccinatori” ne determină să nu îi luăm în considerare în stabilirea numărului medicilor de plasă. Însă, precizarea funcţiei de „medici vaccinatori” a condus la notarea acestora, întrucât suntem încredinţaţi să credem că aceştia îndeplineau de fapt atribuţiile medicilor de plasă, fiind singurele cadre medicale prezente în mediul rural, nefiind consemnată nici măcar prezenţa moaşelor.

[47] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 60–61.

[48] *Ibidem*, ff. 162–163.

[49] *Ibidem.*

[50] *Ibidem.*

[51] *Ibidem*, vol. I, ff. 131–132. Luarea celor trei cadre medicale în considerare în demersul de a stabili numărul medicilor de plasă se fundamentează pe opţiunea medicului primar de judeţ, Gheorge Grossu, de a adăuga particula „de district” alături de cea de „Subchirurg”. Mai mult, într-o notă intrată în cancelaria Direcţiei Generale în luna februarie a anului 1874, aceloraşi trei subchirurgi li se atribuie funcţia de „Subchirurgi de plasă”, ceea ce subliniază faptul că aceştia îndeplineau atribuţiile medicilor de plasă, însă absenţa studiilor conducea la atribuirea titlului de subchirurg şi nu de medic, chiar şi în sintagma „medic de plasă”.

[52] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, ff. 221–222.

[53] *Ibidem*. În ceea ce-l priveşte pe Marin Georgeasca, se menţionează faptul că „este inteligînte apt şi activ de practică de mica chirurgie şi o ofiţina chirurgicală”.

[54] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 93, 74–75.

[55] *Ibidem*, ff. 77–78.

[56] *Ibidem,* ff. 170–171.

[57] Ibidem, ff. 37–38.

[58] Având în vedere că în tabelul trimis de medicul primar este menţionată circumscripţia unde sunt numiţi, precum şi reşedinţele unde urmau a locui, am optat pentru încadrarea acestora în corpul medicilor de plasă, fiind medicii unei circumscripţii şi având locuinţa într-o reşedinţă a subprefectului.

[59] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 130–132.

[60] În cazul lui Doinaş apare menţiunea că se afla în post „provizoriu”. Nota a fost realizată în urma consultării sursei menţionate la nota anterioară.

[61] În 1874, judeţul Vaslui avea cinci plăşi, astfel: Plasa Crasna cu reşedinţa la Codeşti, Plasa Mijlocul cu reşedinţa la Dăneşti-Rădeşi, Plasa Fundurile cu reşedinţa la Negreşti, Plasa Racova cu reşedinţa la Pungeşti, Plasa Stemnicu cu reşedinţa la Buhăieşti. În funcţuie de reşedinţa menţionată în lista personalului medical unde urmau a sta medicii de plasă am ajuns la concluzia că Circumscripţia I era Plasa Fundurile, iar Circumscripţia II era Plasa Crasna.

[62] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 130–132. Medicul Golescu era şi „medicul curant al spitalului”.

[63] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, ff. 65–66.

[64] *Ibidem,* f. 5.

[65] *Ibidem,* f. 1.

Potrivit tabelului de mai sus, în luna octombrie a anului 1874, în România, exceptând datele colectate din judeţele Botoșani, Dolj, Muscel, Neamţ, Romanaţi și Tutova, erau încadraţi ca medici de plasă 81 de cadre medicale având diferite grade academice. Dacă la această cifră adăugăm datele colectate din judeţele pentru care nu s-au putut identifica listele personalului medical din luna octombrie a anului 1874 ajungem la cifra de 97 de cadre medicale încadrate ca medici de plasă. Din păcate, aceasta nu are o valoare absolută, ci reprezintă o cifră aproximativă, întrucât, analizând listele personalului medical din același județ emise pentru luni diferite, am constatat o anumită mobilitate a personalului medical, mai ales, în cazul celor care ocupau funcţia de medici de plasă și nu aveau pregătirea academică necesară. Astfel, listele personalului medical pot fi ușor diferite de la o lună la alta. Pe de altă parte, totuși, trebuie să admitem că destituirile sau transferurile nu erau atât de frecvente sau de o atât de mare amploare încât să fie schimbat tot personalul medicilor de plasă de la o lună la alta.

Pentru a înţelege în ce consta mobilitatea personalului medical vom oferi câteva exemple. Un prim caz este reprezentat de situaţia regăsită în judeţul Tecuci. Astfel, lista personalului medical trimisă în luna februarie a anului 1874, indica faptul că în luna ianuarie în judeţ erau încadraţi ca medici de plasă George Glod, „medicului arondismentului Zeletin", Dimitrie Ionescu, „medicul arondismentului Berheciu" și Ion Villara, „medicul arondismentului Bârlad"[17]. Însă, noua listă care reda personalul medical încadrat în luna iulie 1874, îi indică ca medici de palasă pe Dimitrie Ionescu, de această dată fiind numit pentru plasa Zeletin, și pe Ion Villara, medicul plășii Nicorești[18]. Mai mult, în luna octombrie, așa cum am redat și în tabelul realizat anterior, se atestă o altă realitate. Nu se realizează nici o schimbare în cazul lui Villara, însă Ionescu este din nou încadrat ca medic al Plășii Zeletin, așa cum se întâmpla în ianuarie. De asemenea, postul de medic al plășii Berheciu nu mai este amintit, fiind consemnată prezenţa lui Constantin Antoniu, medicul plășii Bârlad. După cum se poate observa, Ion Villara și Dimitrie Ionescu sunt mutaţi de mai multe ori de la o plasă la alta. De asemenea, unele posturi sunt desființate, așa cum se întâmplă cu postul de medic al plășii Berheciu[19]. Însă, în tot acest amalgam de mutări și numiri cea mai surprinzătoare pare absenţa lui George Glod în listele personalului medical din lunile iulie și octombrie, întrucât era singurul care avea titlul de doctor în urma efectuării studiilor la Universitatea din Torino. Totodată, acesta poseda și un certificat de liberă practică emis în luna ianuarie a anului 1874. Este posibil ca absenţa acestuia să se datoreze ocupării unui alt post mai important în ierarhia sistemului sanitar.

Un alt caz este reprezentat de situaţia regăsită în judeţul Buzău. Lista personalului medical redactată în luna ianuarie îi indică ca medici de arondisment pe Dimitrie

[17] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 126.
[18] *Ibidem,* f. 228.
[19] *Ibidem*, vol. II, f. 78.

Niculecsu, Constantin Fontâneanu şi Nicoale Christescu. Sursa consultată nu ne indică plasa în care erau numiţi, însă consemnează faptul că toţi erau absolvenţi ai Școlii de Medicină din București și că li se recunoștea titlul de licenţiat[20]. Ulterior, în iulie 1874, Constantin Fontâneanu nu mai era menţionat ca medic de plasă[21]. Lista personalului medical din luna octombrie ne indică prezenţa altor trei medici de arondisment pe lângă cei deja amintiţi, Christescu şi Nicolescu: Ion Orleanu, Alexandru Merișescu și Nicoale Apostol. Astfel, observăm că sunt numiţi mai mulţi medici de plasă, numărul acestora crescând de la 3 în luna decembrie a anului 1873 la 5 în luna octombrie a anului 1874, însă, nu toţi aveau gradele academice corespunzătoare funcţiei pe care o ocupau în cadrul administraţiei sanitare. Orleanu și Merișescu aveau pregătirea corespunzătoare unui subchirurg, iar pentru Apostol era menţionat gradul de medic, însă nu se oferea nici un detaliu suplimentar[22]. Pe de altă parte, erau și situaţii în care mobilitatea personalului medical era apropape insesizabilă. O astfel de situaţie se regăsea în judeţul Teleorman, personalul medical reprezentat de medicii de plasă fiind neschimbat în perioada iulie – octombrie 1874[23].

Mutarea funcţionarilor sistemului sanitar dintr-un post în altul, ilustrează efortul depus de administraţia sanitară superioară de a proiecta în realitate sistemul propus de actul normativ reprezentat de legea sanitară din iulie 1874. Astfel, punerea în practică a modelului conturat de lege însemna, în primul rând, crearea posturilor și apoi găsirea personalului medical cu pregătirea necesară ocupării acestora. Numărul insuficient de doctori în medicină și licenţiaţi, precum și fondurile insuficiente au condus la comasarea unor posturi, ajungându-se la situaţia în care un medic de plasă activa, de fapt, în două plăși sau îndeplinea simultan și funcţia de medic de spital sau de oraș, în comuna în care își avea reşedinţa.

Ilustrarea numărului medicilor de plasă încadraţi în fiecare judeţ este un demers important în încercarea de a stabili judeţele care beneficiau de o reţea sanitară extinsă. Însă, înainte de a analiza strict cifrele se impune şi reliefarea factorilor care influenţează numărul medicilor de plasă. Astfel, numărul acestora este determinat de numărul de plăși existente într-un judeţ, structura teritorial administrativă a României conturând și reţeaua sanitară în 1874. De asemenea, la acest fapt se adăuga și lipsa personalului medical care să aibă studiile necesare încadrării în anumite funcţii. Cel din urmă considerent a condus la rămânerea unor posturi vacante.

Potrivit tabelului redat de noi, care ilustrează medicii de plasă aflaţi în funcţie în luna octombrie a anului 1874, judeţul în care erau încadrate cele mai multe cadre medicale care îndeplineau funcţia de medic de plasă era Iași cu 7 reprezentanţi. Ulterior, urmau judeţele Ilfov și Prahova cu câte 6 cadre medicale și Buzău cu 5. La polul opus sunt judeţele Mehedinţi, unde nu exista nici un medic de plasă, și

[20] *Ibidem* ff. 114–115.

[21] *Ibidem*, vol. I, ff. 191–195.

[22] *Ibidem*, vol. II, ff. 81–82.

[23] *Ibidem*, vol. I, f. 299 și ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, f. 171.

Râmnicul Sărat care are atestaţi doar vaccinatori. O reţea sanitară insuficientă la nivel teritorial aveau și judeţele Ismail și Tutova unde exista un singur cadrul medical care îndeplinea funcţia de medic de plasă. De altfel, se observă că media era reprezentată de 3–4 cadre medicale care îndeplineau funcţia de medic de plasă. Însă, care este raportul dintre numărul medicilor de plasă și numărul de pacienţi care îi revin în grijă fiecărui medic de plasă? Judeţele în care numărul acestora este mai mare se traduce printr-un număr mai mic de pacienţi pe care trebuia să îi aibă în grijă fiecare medic de plasă? În încercarea de a oferi un răspuns trebuie să avem în vedere faptul că numărul de pacienţi pe care urmau a-i avea în grijă un medic de plasă depindea de factori, precum: structura administrativ-teritorială a judeţului, specificul geografic al plășilor, existenţa sau nu a comunelor urbane pe teritoriul plășilor. Trebuie să admitem că, existenţa unei comune urbane pe teritoriul plășii, precum și a unor zone agricole sau împădurite conduceau la o diminuare a numărului de pacienţi pe care îi avea de tratat sau a suprafeţelor pe care le avea de străbătut un medic de plasă. Însă, dorim să subliniem faptul că, în ciuda acestor scăderi, medicii de plasă aveau în continuare un număr mult prea mare de pacienţi de tratat și suprafeţe de parcurs. Contactul cu locuitorii din mediul rural era îngreunat și de faptul că majoritatea medicilor de plasă își aveau reședinţa în localitatea în care era și reședinţa subprefectului, aceasta fiind de obicei o comună urbană sau o localitate cu un important rol economic, precum târgurile. De altfel, în ceea ce privește reședinţa din mediul rural și medici de plasă își arătau adesea refuzul de a pleca din marile orașe. Un exemplu în acest sens, este și situaţia prezentată de medicul primar al judeţului Roman Directorului general, în luna decembrie a anului 1874, când medicii de plasă refuzau să se mute la reşedinţele subprefecturilor: „Supunându-vă totodată la cunoștinţa Dumneavoastră că D-nii Medici [ai] arondismentelor nici până în prezent nu s-au strămutat la reședinţa plășilor după cum am avut onoare a vă anunţa prin raportul No. 304”[24]. Dorinţa de a rămâne, în continuare, în mediul urban se manifesta pe fondul conștientizării lipsurilor pe care medicul urma să le aibă în mediul rural, în comparaţie cu beneficiile unei vieţi în mediul urban.

Înteresantă, în acest sens, este și inițiativa de a încerca să stabilim numărul procentual reprezentat de medicii de plasă din cadrul personalului sanitar plătit din fondurile judeţului într-un district. Astfel, dacă în cazul unor judeţe, precum Ismail, care avea o reţea sanitară insuficientă, aceasta fiind reprezentată de 2 cadre medicale plătite din fondurile judeţului, singurul medic de plasă reprezenta în valori procentuale chiar 50% din personal[25], în judeţele dezvoltate și cu mai multe sub-diviziuni teritoriale aceștia ajungeau să reprezinte 38,5% sau 33,3% din totalul personalului medical plătit din fondurile judeţului. Cazul de 38.5% este reprezentat de judeţul Putna, unde, în luna octombrie a anlui 1874, existau 14 cadre medicale plătite din fondurile judeţului, fără a-l lua în considerare pe medicul primar de judeţ, care era

[24] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. II, f. 31.

[25] *Ibidem*, vol. I, ff. 126–127.

plătit din fondurile ministerului de interne[26]. Raportul de 33,3 % ilustrează situaţia regăsită în judeţul Vlaşca, unde în aceiaşi lună erau încadrate în judeţ 6 cadre medicale, din care doar 2 erau încadrate ca medici de plasă[27]. După cum se poate observa, personalul medical încadrat pe posturile medicilor de plasă reprezintă un procent important din totalul cadrelor sanitare plătite din fondurile districtelor. Demn de luat în considerare, este faptul că într-un judeţ activau şi cadrele plătite din fondurile comunelor urbane, astfel încât, reţeaua sanitară putea fi mult mai extinsă. Însă, având în vedere că tabelele personalului medical plătit din fondurile comunelor urbane nu sunt disponibile pentru toate judeţele, am optat pentru ilustrarea procentului reprezentat de medicii de plasă din cadrul personalului plătit din fondurile judeţului, în acest sens sursele fiind numeroase.

III. *„Gradul ştiinţific şi locul unde şi-au facut studiul"*[28]

Interesul manifestat de autoritatea centrală pentru a cunoaşte pregătirea ştiinţifică a cadrelor medicale a condus la notarea cu minuţiozitate de către medicii primari a datelor referitoare la studii în documentele trimise Directorului general. Consultarea listelor personalului medical emise în perioada ianuarie – noiembrie 1874, a permis stabilirea gradului de pregătire al medicilor de plasă. Potrivit legii sanitare intrate în viguare în iulie 1874, cei care puteu ocupa funcţia de medic de plasă trebuiau să fie „doctori sau licenţiaţi în medicină[29]". Însă, lipsa personalului medical a condus la realizarea unui compromis şi acceptarea numirii în funcţie de către Directorul general şi a unor cadre medicale care nu aveau pregătirea academică adecvată. Astfel, din totalul de 97 de cadre medicale care îndeplineau atribuţiile medicilor de plasă în perioada iulie – septembrie 1874, doar 18 deţineau titlul de doctor în medicină, reprezentând, după cum se poate observa în graficul de mai jos, doar 18.55% din totalul cadrelor medicale.

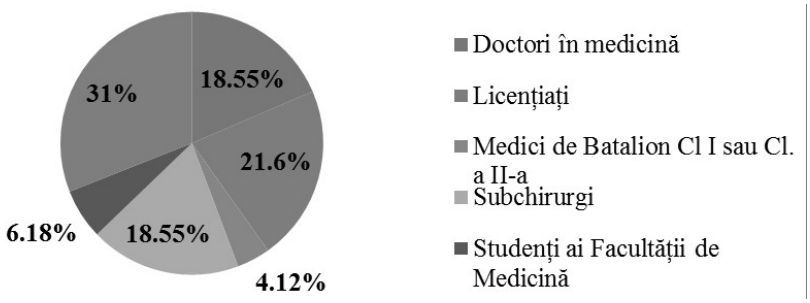

Fig. II – *Grafic reprezentând numărul procentual al medicilor de plasă în funcţie de studiile avute*

[26] *Ibidem*, vol. II, f. 18.

[27] *Ibidem*, f. 5.

[28] Denumirea rubricii tabelului trimis de mediul primar al judeţului Olt, E. de Lapomeray, Direcţiei generale la data de 15/27 februarie 1874. (ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 129).

[29] *Legislaţia sanitară în România modernă (1874–1910), Lege* din 1874, p. 53.

Interesant de evidenţiat în cazul acestora este centrul universitar unde și-au efectuat studiile, întrucât până în 1874, dobândirea titlului de doctor în medicină nu era posibilă în universităţile din România. Referitor la acest subiect, datele se prezentau astfel:

Nr. Crt	Judeţul	Plasa	Numele medicului de plasă	Date referitoare la studii		Certificatul de liberă practică	
				Centrul universitar unde au fost efectuate	Anul absolvirii	Centrul unde a fost eliberat	Anul eliberării
1.	Botoșani	Târgului	Henri Iurim	**Viena, Austro –Ungaria**	**1869**	București	1870[1]
2.	Cahul	Cotul Morei și Tigheciu	Osfald Toff	**Viena, Austro –Ungaria**	**1868**	-	1868[2]
3.	Covurlui	Siretu	Ludovic Satmari	**Berlin, Germania**	**1872**	-[3]	-
4.	Dolj	Ocolu și Dumbrava	Doctor Teodorescu	-	-	-	-
5.		Jiul de sus și Amarandia	Doctor Raţiu	**Viena, Austro-Ungaria**	**1872**	Consiliul Sanitar din București	1874[4]
6.		Jiul de jos, Balta și Câmplul	Doctor Slaveaff (?)	–[5]	-	-	-
7.	Dorohoi	Coșula	Vasile Mihelescu	**Torino, Italia**	**1868**	Ministerul Instrucţiunii Publice	1868[6]
8.		Bochemete	Ludovic Hart	**Viena, Austro –Ungaria**	**1868**	Consiliul Medical Superior din București	1871[7]
9.	Iași	Stavnic	Iosef Szabo	**Iena, Germania**	**1851**	„Comitetul Sanitar din Moldova”	1851[8]
10.	Neamţ	Circumscripţia I	Wolf Gellev	**Munchen, Germania**	**1865**	București	1865[9]
11.	Prahova	Prahova	Christ.Ciobanof[10]	-	-	-	-
12.	Roman	Moldova	Pantele Grigorescu[11]	**Montpellier, Franţa**	**1871**	București	1871[12]
13.	Suceava	Siretul	Theofil Tabini	-	-	-	1867[13]
14.		Muntele și Șomuzul	Sigmund Bichard	-	-	-	1873[14]
15.	Teleorman	Călmăţui	Pericle Peteale	**Atena, Grecia**	**1858**	-	1865[15]
16.		Margine	Constantin Bădulescu	**Torino, Italia**	**1868**	București	1869[16]
17.		Târgului	A. Auerbach	**Pesta, Ungaria**	**1834**	-	1859[17]
18.	Vaslui	Circumscripţia II	Costache Golescu	**Torino, Italia**	**1869**	București	1869[18]

Fig. III. – *Tabel reprezentând detalii referitoare la studiile și certificatul de liberă practică al medicilor de plasă care deţineau titlul de doctor în medicină*

[1] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 276.
[2] *Ibidem*, f. 163.
[3] În privinţa certificatului de liberă practică, in tabelul care ilustra situaţia din luna februarie a anului 1874, apare menţiunea „Nu are, însă este elev al Scolii de Medicină din Bucureşti în anul al V-lea al Facultăţii” (ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 152.) Credem că deţinerea calităţii de student al Facultăţii de Medicină din Bucureşti, în ciuda efectuării studiilor la Berlin, sugerează o încercare de echivalare a studiilor avute, în vederea obţinerii certificatului de liberă practică mai repede. Într-un alt tabel al personalului medical, care ilustra de această dată realitatea lunii iulie, apare menţiunea că nu posedă (ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 273).
[4] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, ff. 249–250.
[5] Pentru Doctorul Teodorescu şi Slaveaff nu se pot oferi detalii legate de studii şi certificatul de liberă practică, întrucât ultima listă a personalului medical trimisă de medicul primar al judeţului, Constantin Christesu şi care ilustrează situaţia regăsită în luna iulie a anului 1874 atestă existenţa a doar doi medici de plasă. Unul era Iacob Raţiu, prezent în post şi în luna septembrie a anului 1874, şi S. C. Dragescu, doctor în medicină, obţinând acest titlu la Torino.
[6] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 204.
[7] *Ibidem*..
[8] *Ibidem*, f. 240.
[9] *Ibidem*, f. 295.
[10] Nu se pot preciza datele referitoare la studii şi certificatul de liberă practică, întrucât ultimul tabel al personalului medical trimis către Direcţia generală şi care oferea detalii referitoare la studiile funcţionarilor, pentru luna august 1874, îl indică ca medic al Plăşii Prahova pe medicul Constantin Burileanu. Acesta din urmă deţinea titlul de doctor în medicină, dobândit la Constantinopol în anul 1856. De asemenea, îşi obţinuse certificatul de liberă practică la Bucureşti în 1863. (ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, ff. 278–279).
[11] „Doctor în medicină şi licenţiat în pharmacie”, era şi absolventul „Şcolii de farmacie din Bucureşti” (ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 292.)
[12] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 292.
[13] *Ibidem*, ff. 120–121. În cazul medicilor din judeţul Suceava tabelele consultate nu precizează universitatea unde şi-au efectuat studiile, anul absolvirii şi locul obţinerii certificatului de liberă practică.
[14] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, ff. 120–121.
[15] *Ibidem*, f. 299.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem*.
[18] *Ibidem*, ff. 172–175.

După cum se poate observa, din cei 18 medici de plasă posesori ai titlului de doctor în medicină, doar pentru 13 am putut indica date referitoare la studiile efectuate și dobândirea certificatului de liberă practică. Din cei 13 doctori în medicină, 7 și-au efectuat studiile în mediul universitar de limbă germană, 3 în spaţiul italian, la Torino, și câte unul în Franţa, Ungaria și Grecia. Așadar, tinerii care doreau să devină doctori, obișnuiau să aleagă universităţile din spaţiul german. În ceea ce privește doctorii în medicină care și-au efectuat studiile în spaţiul german, demnă de remarcat este și etnicitatea acestora, cu excepţia Doctorului Raţiu, aceștia fiind, cel mai probabil, germani sau evrei galiţieni după forma numelor. Atestarea existenţei a trei doctori români care au studiat în spaţiul italian poate fi o consecinţă a *Decretului*

din anul 1857 prin care regele Sardiniei, Victor Emanuel al II-lea, recunoștea Școala Națională de Medicină și Farmacie din București și le oferea cursanților acesteia posibilitatea ca după 4 ani de studiu să urmeze în „universitățile statelor noastre al VI-lea an medico-chirurgic, și în urmă a se presenta la Laureat”[30]. Un decret asemănător a fost emis și de Napoleon al III-lea în același an. Acesta stipula faptul că: „Elevii Școlii de medicină și farmacie din București care vor justifica 4 ani de studiu în numita școală și cunoștințe analoage celor care se cer în Franța pentru bacalaureatul de științe, vor putea, după ce vor face cu succes un examen de al III-lea an, înaintea Facultății de medicină din Paris, fi autorizați a lua aci cele din urmă patru inscripțiuni și a aspira la doctorat”[31]. Observăm că se realiza o echivalare a studiilor și se oferea posibilitatea dobândirii titlului de doctor[32].

În ceea ce privește licențiații, aceștia reprezentau 21,6% din totalul de cadre medicale care îndeplineau atribuțiile de medic de plasă, fiind în număr de 21 de cadre. Dintre acestea, doar pentru 16 s-au putut oferii date referitoare la centrul universitar unde și-au efectuat studiile, anul absolvirii sau informații legate de certificatul de liberă practică; a se vedea în acest sens, tabelul de alături.

Dacă în ceea ce privește dobândirea titlului de doctor în medicină, acesta se putea obține exclusiv în afara granițelor României, în ceea ce privește titlul de licențiat aceasta putea fi obținut și după urmarea cursurilor Facultății de Medicină din București, apărută în 1869. Instituția de învățământ superior medical a apărut pe fundamentele Școli Naționale de Medicină și Farmacie din București, fondată în 1856. Scopul declarat al Școlii era de a „forma ofițeri de sănătate și farmaciști pentru serviciul sanitar al armatei, al spitalelor și al districtelor”[33]. Potrivit regulamentului de funcționare al Școlii numărul elevilor era fixat la 110, din care 50 urmau a fi viitorii medici care vor servi în districte. Așadar, se avea în vedere pregătirea unui corp sanitar care să activeze în județele României. Cei înscriși urmau cursurile teoretice timp de cinci ani, după care aveau obligativitatea efectuării „serviciului spitalelor”[34].

În cadrul corpului medicilor de plasă, interesantă este apariția medicilor de Batalion Clasa I și Clasa a II-a în număr de 4. Necesitatea existenței unui corp sanitar care să fie integrat în structurile armatei a condus la emiterea decretului domnesc pentru instituirea și organizarea corpului ofițerilor sanitari ai armatei din 1862. Acest corp de ofițeri sanitari urma a fi compus din medici, farmaciști și veterinari. În cadrul acestei structuri sanitare se stabilea o ierarhie clară care venea în acord cu gradele armatei. Astfel, medicul de Batalion Clasa I avea gradul militar de locotenent, iar medicul de Batalion Clasa a II-a era sub-locotenent[35]. Lipsa acută

---

[30] D. Grecescu, *Schițare din viața și activitatea Generalului Doctor Carol Davila,* București, Tipografia „Clemența”, 1903, p. 43.

[31] *Ibidem.*

[32] Un posibil beneficiar al acestui sistem poate fi și doctorul amintit de noi, Pantele Grigorescu.

[33] D. Grecescu, *op. cit.,* București, Tipografia „Clemența”, 1903, p. 38.

[34] *Ibidem,* p. 40.

[35] *Ibidem*, p, 56.

Nr. Crt.	Județul	Plasa	Numele medicului de plasă	Date referitoare la studii Centrul universitar unde au fost efectuate	Anul absol-virii	Cert. de lib. practică Centrul unde a fost eliberat	Anul elibe-rării
1.	Bacău	Plasele Tazlău	Ion Bruteanu	București	1868	București	1868[1]
2.	Buzău	Câmpu	Nicolae Christescu	Șc. de Med. din București	-	-	1869
3.		Tohani	Dimitrie Nicolescu		-	-	1869
4.	Dâmbovița	Dealului și Ialomița	Dimitrie Cordaly	București	1870	București	1870
5.		Cobia	Grigore Puțurean[2]	-	-	-	-
6.	Fălciu	Prut și Mijlocu	C. Zangopulos	Würzburg	1872	-	1873[3]
7.	Ialomița	Câmp	G. Badescu[4]	-	-	-	-
8.	Iași	Cârligătura	Ludovic Santivano	Imp. Habsburgic	1834	Cons. Sanit. Moldova	1862[5]
9.		Bahlui	Anselm Hanol	București	1873	București	1873
10.		Copou	Nicolai Malcoci[6]	Torino	1871		1867
11.	Ilfov	Pantelimon	Pârvulescu Gheorghe	Șc. Naț. de Med. și Farm.	1868	Nu posedă[7]	-
12.		Fierbinți	Patescu Constantin	Șc. Naț. de Med. și Farm.	1869	Nu posedă[8]	-
13.		Budești	Cristescu Grigore[9]				
14.		Oltenița	Luciu Ion[10]				
15.		Domnescu	Cyallcoff Mircea	Șc. Naț. de Med. și Farm.	1870	Nu posedă[11]	-
16.	Prahova	Teleajen	Ștefan Hasnaș	București	1869	Nu este precizat[12]	-
17.		Filipești	Mina Ionescu	București	1870	Nu are certificat[13]	-
18.		Cricov	Dimitrie Ciocârdia	București	1868	Nu are certificat[14]	-
19.		Podgoria	Bucov Ion Ionescu	București	1871	Nu are certificat[15]	1871
20.	Tecuci	Nicorești	Ion Villara	București	1868	Nu are certificat[16]	-
21.		Zeletin	Dimitrie Ionescu	București	1873	Nu are certificat[17]	-

Fig. IV – *Tabel reprezentând medicii de plasă licențiați în funcție în anul 1874*

[1] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcția generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 259.

[2] În ultima listă a personalului medical care conține și date despre studiile avute de titulari, trimisă pentru luna iulie, nu este amintit acest medic. Lista amintită îi prezenta ca medici de plasă pe Constantin Fontanean, Vasile Theodorescu, Nicolae Thomescu și Dimitrie Cordaly. Constantin Fontânean avea titlul de licențiat, absolvind „Fosta Școală de medicină din București" în 1870 și, totodată, avea și un certificat de liberă practică

emis în același an. Vasile Theodorescu era „Elev în „medicină" și apărea menţiunea că avea un „examen de extern, posedă 20 inscripţiuni. Provizoriu amploaiat". Iar, Nicolae Thomescu era tot „elev la medicină" încadrat în anul al III-lea (ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 198).

[3] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 225.

[4] Nu este menţionat în ultima listă a personalului medical care oferea detalii despre studiile titularilor. (ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 182).

[5] În lista personalului medical trimisă pentru luna octombrie a anului 1874, Santivano este menţionat ca fiind licenţiat în medicină. Însă, în lista personalului medical care ilustra medicii plătiţi din fondurile judeţului în luna iulie, Santivano apărea trecut ca fiind „magistriu în chirurgie și obstretică", efectuându-și studiile în Imperiul Habsburgic și absolvindu-le în 1834. Potrivit aceleași surse poseda un certificat de liberă practică eliberat de Consiliul Sanitar din Moldova în 1862. (ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 240).

[6] În ciuda faptului că Nicolai Malcoci deţinea titlul de Doctor în medicină obţinut în urma absolvirii Universităţii de Medicină din Torino în 1871, acesta nu deţinea un certificat de liberă practică pentru acest titlu, motiv pentru care funcţiona cu titlul de „licenţiat obţinut la Școala de medicină din București". Pentru calitatea de licenţiat primise certificatul de liberă practică în 1867. Practic, acesta absolvise în primă fază Școala de medicină din București, după care își continuase studiile în Italia.

[7] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 180.

[8] *Ibidem.*

[9] Nu este menţionat în lista personalului medical care oferă detalii despre studii din luna august.

[10] *Ibidem.*

[11] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 180.

[12] *Ibidem,* f. 279

[13] *Ibidem.*.

[14] *Ibidem.*

[15] Referitor la Doctorul Ionescu, apare menţiunea că „Posedă un certificat ce servește drept act că a depus examenele de licenţiat, urmând a primi Diploma de la Facultatea de Medicină din București" (ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 279).

[16] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 229.

[17] *Ibidem.*

de cadre medicale în cadrul armatei, l-a determinat pe Alexandru Ioan Cuza să înainteze zece elevi ai Școlii Naţionale de Medicină și Farmacie la rangul de medic de batalion Clasa a II-a, chiar mai devreme de organizarea serviciului sanitar al armatei, în 1859[36]. De altfel, numirea medicilor de Batalion Clasa I și Clasa a II-a ca medici de plasă nu era de loc întâmplătoare, întrucât efectuarea a cel puţin un an ca medic de arondisment din necesarul de doi, era o condiţie pentru a avansa în ierarhia ofiţerilor sanitari[37].

Exceptând aceste trei categorii, doctori în medicină, licenţiaţi și medicii de batalion, marea majoritate a medicilor de plasă erau subchirurgi, studenţi ai unei instituţii de învăţământ medical sau practicanţi. Existenţa mai multor posturi vacante

[36] Printre elevii înaintaţi se află și Dimitrie Ciocârdia, care în luna octombrie a anului 1874 era medicul Plășii Cricov în Prahova și dobândise în răstimp titlul de licenţiat (ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 279).

[37] D. Grecescu, *op. cit.,* pp. 57–58.

şi numărul insuficient de doctori în medicină şi licenţiaţi a condus la găsirea unor soluţii, astfel încât, serviciul medical din plăşi să poată fi asigurat. De altfel, numirea medicilor de plasă se dovedea a fi un proces anevoios: prefectul era cel care îl înştiinţa pe Directorul general că un anumit post de medic de plasă este vacant, urmând ca, ulterior, Directorul general să-i recomande pe cineva sau să-l invite pe acesta, alături de Consiliul Permanent al Judeţului, să găsească un titular[38]. În cele mai multe cazuri, Directorul general îi oferea prefectului libertate deplină în selectarea viitoarelor cadre medicale. Constatarea inexistenţei unor posibili aspiranţi la funcţia de medic de plasă care să posede pregătirea academică necesară conducea la formularea recomandării de a numi, provizoriu, în posturile vacante studenţi ai Facultăţii de Medicină. Însă, în unele cazuri, chiar aspiranţii la un post de medic de plasă, erau cei care îi scriau Directorului general în speranţa obţinerii unei recomandări în vederea ocupări unei funcţii. Un astfel de caz, este şi cel al studentului Nicolae Thomescu care îi scrie direct Directorului general în iulie 1873: „Informându-mă că la judeţul Ialomiţa se află un post vacant de Medic de arondisment, Subsemnatul [...] vă roagă, D-le Director, [...] a mă recomanda provizoriu sau în vreun alt judeţ unde se va mai ivi vacanţă, căci la Cahul [...] din cauze neprevăzute am fost nevoit a demisiona”[39].

Interesant este că Thomescu fusese, deja, numit într-un post în judeţul Cahul, de unde datorită unor „cauze neprevăzute” s-a văzut nevoit a demisiona. Aflarea de existenţa unui nou post de medic de plasă în judeţul Ialomiţa îl determină pe acesta să îi ceară Directorului general o nouă recomandare în vederea unei noi numiri. Existenţa acestui caz, conduce la enunţarea ipotezei potrivit căreia în anul 1873 şi în prima jumătate a anului 1874 cei care aspirau la ocuparea unui post de medic de plasă au avut o anumită flexibilitate în alegerea postului unde ar fi putut profesa. Posibilitatea alegerii din mai multe opţiuni a fost posibilă în contextul existenţei unui număr mare de posturi vacante şi a lipsei personalului cu studii corespunzătoare. Această flexibilitate a condus şi la o anumită mobilitate a personalului medical descrisă anterior.

Concomitent cu cererea lui Thomescu de a primi o recomandare, către Directorul general este trimisă şi adresa prefectului judeţului Dâmboviţa prin care îi cere acestuia să „trimită” un medic în vederea ocupării postului vacant de medic al plăşii Dâmboviţa. Urmare a acestor două cereri în luna iulie a anului 1873, Directorul general avea să trimită prefectului judeţului Dâmboviţa o adresă prin care îl recomanda pe Nicolae Thomescu, în calitatea sa de student al Facultăţii de medicină, pentru a ocupa privizoriu postul de medic al plăşii Dâmboviţa. Pe lângă calificarea parţială a tânărului, un alt element care a stat în spatele acestei recomandări a fost reprezentat şi de manifestarea dorinţei ca „serviciul medical din acel judeţ să nu

[38] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 60.
[39] *Ibidem*, f. 65.

sufere”[40]. Această hotărâre avea să fie însoţită şi de alte două scrisori prin care erau informaţi de această hotărâre beneficiarul, Nicolae Thomescu, și medicul primar al judeţului Dâmboviţa. Nota adresată medicului primar conţinea pe lângă decizia de numire al lui Thomescu și menţiunea că „în telegrama Dv. No. 938 arătaţi două asemenea posturi vacante pe cât timp prin citatul raport al Prefectului[, acesta] arăta o vacanţă pentru care veţi lua înţelegere în această privinţă”[41]. Astfel, se observă că ocuparea unei funcţii depindea în mare măsură de bunăvoinţa prefectului, acesta fiind cel care îl informa pe Directorul general de situaţia ocupării posturilor. Autoritatea acestuia în acest sector era dublată și de procesul în sine al ocupării funcţiilor, o etapă fiind reprezentată de acordul Consiliului Permanent prezidat de Prefect. Totuși, autorităţile administrative nu puteau dispune întru-totul de modul în care erau ocupate funcţiile sanitare într-un judeţ, întrucât Directorul general avea propriul canal de informare în ceea ce privește situaţia posturilor, reprezentat de informaţiile trimise de medici primari de judeţ.

Prezenţa unui număr atât de mare de subchirurgi sau studenţi ai facultăţii de medicină în rândul medicilor de plasă se datorează moștenirii vechii componenţe a serviciului medicilor de arondisment introdus în 1862. Potrivit, actului de instituire a serviciului, „Medicii de arondismente se vor alege dintre medicii de batalion ai armatei, sau din sub-chirurgii districtelor, sau din ai armatei ce vor avea doi ani cel puţin de serviciu în spitalele civile și militare”[42]. De asemenea, Decretul fondării instituţiei medicului de arondisment afirma că „Nimeni nu poate fi admis între medicii de arondismente dacă n-a servit cel puţin doi ani ca subchirurg în spitalele civile și militare și un an ca subchirurg în districte”[43]. Astfel, prezenţa unui număr atât de mare de subchirurgi în rândul medicilor de plasă este posibilă în contextul existenţei deja în post a mai multor subchirurgi, numiţi anterior anului 1874 în baza vechii legislaţii. De altfel, până în iulie 1874, luna intrării în viguoare a legii sanitare, suntem încredinţaţi să credem că acceptarea în posturile de medici de plăși se realiza în baza vechii legislaţii, care le oferea subchirurgilor posibilitatea de a ocupa un post de medic de arondisment. Chiar și după iulie 1874, vechile criterii de acceptare în funcţia de medic de plasă, precum și lipsa doctorilor în medicină și licenţiaţi a condus la menţinerea tacită a vechilor condiţii pentru calificarea în funcţie. Prezenţa studenţilor Facultăţii de medicină se explică și ea prin obligativitatea impusă acestora de a efectua practica în spitalele civile sau în districtele ţării.

În vederea detalierii studiilor avute de cei care erau încadraţi ca medici de plasă și aveau titlul de subchirurg ne propunem să evidenţiem studiile medicilor de plasă ai judeţului Olt. Lista personalului medical trimisă în luna ianuarie a anului 1874, cea care conţine informaţii referitoare la studiile titularilor, ne oferă detalii doar

[40] *Ibidem*, f. 68.
[41] *Ibidem.*
[42] *Proiect de a ameliarŭ serviciul medical în districte prin înfiinţarea medicilor de arondismente*, publicat în „Monitorul, Jurnal Oficial al Principatelor-Unite”, nr. 74, 2 aprilie 1862, pp. 208–209.
[43] *Ibidem.*

despre Ioan Micala, Alexandru Popp și M. Drăgilescu, subchirurgul Plășii Vedea, C. Ionescu, nemaifiind consemnat în luna octombrie. Astfel, Ioan Micala și M. Drăgulescu aveau statutul de practicant și erau „numiţi de Consiliul Judeţean după recomandaţiunea medicului primar Dr. Rasdol”[44]. Statutul de practicant, credem că indică calitatea de cursanţi ai unei instituţii de învăţământ medical, chiar dacă, acest detaliu nu este consemnat. În ceea ce-l privește pe Alexandru Popp, datele sunt mai numeroase. Acesta era „subchirurg de la Școala de Medicină din București” și era în posesia unui „certificat de Externat cu No. 1367 și a unei foi de menţiuni de la Facultatea din București cu 8 inscripţiuni”. Potrivit delalilor redate, reconstituim următorul parcurs de formare al medicului: acesta a urmat cursurile Școlii Naţionale de Medicină și chirurgie timp de un an, după care a trecut examenul de externat în spitale unde a servit timp de doi ani de zile, perioadă prevăzută de regulament. După cei doi ani, internii puteau fi admiși „prin concurs în clasa superioară sau interni în spitale”[45], iar după încheierea ciclului de învăţământ puteau fi încadraţi ca medici în districte, parcurs pe care credem că l-a avut și Popp.

În ceea cei privește pe studenţii Facultăţii de Medicină, încadraţi ca medici de plasă, listele personalului medical oferă detalii importante și în cazul acestora. Un exemplu în acest sens, este medicul plășii Prut din judeţul Covurlui care apărea în lista personalului medical din iulie 1874 ca fiind „Elev în al V-lea an de Facultate”. În vederea dovedirii studiilor avute, acesta „poseda un certificat No. 567 [care] atestă gradul ştiinţific ca student al Facultăţii de Medicină în anul al V-lea”[46]. Numirea acestuia se realizase în urma obţinerii unei recomandări din partea Direcţiei generale care atesta că titlul ştiinţific deţinut, potrivit studiilor efectuate, era cel de licenţiat[47].

Un aspect interesant în contextul evidenţierii studiilor avute de cei care erau încadraţi ca medici de plasă este și observarea locului și a anului în care aceștia primeau certificatul de liberă practică. După cum se poate observa, în exemplele oferite în cadrul tabelelor care redau medicii de plasă care aveau titlurile de doctori în medicină și licenţiaţi, dacă în cazul obţinerii certificatului, acesta era eliberat mai devreme sau mai târziu după terminarea studiilor, în ceea ce privește centrul emiterii certificatelor se afirmă preponderenţa Bucureștiului. Acest aspect evidenţiază rolul deţinut de capitală în vedere luării deciziilor în chestiuni de ordin sanitar, întreaga administraţie sanitară de control și verificare a sistemului aflându-se în acest oraș, graţie importanţei acordate chestiunii sanitare de către stat.

*

[44] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, f. 129.

[45] D. Grecescu, *op. cit.*, p. 47.

[46] ANR, ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcţia generală a serviciului sanitar, dosar, 15/1874, vol. I, ff. 272–273.

[47] *Ibidem*.

Eforturile depuse de Direcţia generală în vederea cunoaşterii personalului medical care activa în judeţele României în anul 1874 s-a concretizat prin trimiterea a numeroase liste ale personalului medical de către medicii primari de judeţ Cancelariei Direcţiei generale. Cu acest prilej au fost consemnate şi cadrele medicale încadrate pe posturile de medici de plasă în lunile anului 1874. Identificarea nominală a acestora şi a plăşilor unde au fost numite, precum şi evidenţierea studiilor avute au condus la realizarea unei imagini concrete asupra instituţiei medicului de plasă din prisma stabilirii numărului de medici şi a pregătirii academice avute de aceştia. Aşa cum îşi propunea şi legea sanitară din 1874, care anunţa prezenţa a câte unui medic în fiecare plasă, medicii de plasă aveau să fie o componentă importantă a reţelei sanitare. Însă, numărul mare de posturi şi lipsa personalului medical calificat a condus la numirea în funcţii şi a unor subchirurgi sau studenţi ai Facultăţii de Medicină. Departe a fi un fapt îngrijorător, aceşti subchirurgi sau studenţi se aflau, adesea, în perioada obligatorie de practică impusă de instituţiile de învăţământ medical, aspect îmbucurător, având în vedere că se profila o creştere a corpului medical în viitor.

Interesul manifestat de Direcţia generală pentru a asigura serviciul medicilor de plasă, existenţa unor doctori în medicină şi licenţiaţi numiţi în posturi, precum şi dorinţa manifestată de studenţi şi subchirurgi pentru a ocupa o astfel de funcţie conduce la formularea ipotezei potrivit căreia instituţia medicului de plasă era una prestigioasă în cadrul ierarhiei funcţiilor sanitare civile. Mai mult, existenţa unei mobilităţi a personalului sanitar în cadrul acestei instituţii definită de numirea provizorie a celor care nu se califiacu în baza studiilor avute pentru a exercita funcţia de medic de plasă şi numirea ulterioară a unor doctori sau licenţiaţi sugerează permanenta consolidare a instituţiei în vederea asigurării unei îngrijiri medicale avizate locuitorilor plăşilor.

Pelagra în satul românesc de la începutul secolului al XX-lea şi reflectarea ei în romanul *Desculț* de Zaharia Stancu

ANA-CARMEN REBEDEA

Conceptul de civilizaţie este strâns legat de agricultură. Astfel, îi numim „barbari" pe cei care îşi asigură hrana necesară supravieţuirii mai degrabă prin vânătoare sau cules, în opoziţie cu cei care apelează la agricultură. În consecinţă, agricultura, inclusiv ceea ce indivizii aleg să cultive, şi mai ales ceea ce ajung să consume, joacă un rol cheie în ceea ce priveşte construcţia identitară a unei comunităţi. Locul unei persoane în cadrul unui sistem social poate fi relevat prin analiza a ce, cât şi împreună cu cine consumă hrana.

Romanele lui Zaharia Stancu, în ansamblul lor, reprezintă o ilustrare valoroasă referitor la ceea ce a însemnat hrana pentru definirea comunităţilor rurale de la începutul secolului al XX-lea. Totuși, atunci când analizăm această imagine trebuie să ţinem cont de faptul că ea este profund influenţată de contextul politic, de care însuși autorul nu a încercat să se dezmintă. Astfel, într-un articol din 1971, apărut în *Contemporanul*, el mărturisește: „În sensul acesta, al participării la viaţa epocii tale, al adeziunii la tot ce este constructiv, la tot ce are ca scop binele omului, înţeleg eu şi, sunt convins, înţeleg toţi scriitorii noştri adevăraţi spiritul partinic al literaturii"[1]. În acelaşi timp, în ciuda unor deformări sau a unor comentarii părtinitoare ale naratorului devenit personaj, calitatea de monografie a satului românesc de la începutul secolului al XX-lea nu poate fi negată operei lui Stancu. Critica literară recunoaște adesea acest caracter al operei sale: „romanul peregrinărilor lui Darie este un documentar care poate sluji sociologului sau etnografului pentru clasificare, analogii şi disocieri"[2]. Descrierile amănunţite ale vieţii rurale, chiar şi portretele esenţializate ale personajelor contribuie la senzaţia că autorul încearcă să redea o imagine cât mai fidelă a satului teleormănean. Satul lui Zaharia Stancu este populat de personaje schiţate în tuşe groase, atenţia se îndreaptă către trăsăturile categoriale ale oamenilor. Cu excepţia eroului principal, Darie, restul personajelor

[1] Zaharia Stancu, *Triumful raţiunii,* Bucureşti, Editura Eminescu, 1973, p. 16.

[2] S. Damian, *O odisee posibilă din secolul XX,* în Zaharia Sârgiozan, *Zaharia Stancu,* Bucureşti Editura Eminescu, 1972, p. 246.

se aproprie mai degrabă de un soi de tipologie decât de personaje atent și nuanțat conturate psihologic. La rândul său, Darie este un produs hibrid al copilul-martor al evenimentelor narate și al adultului care le evocă. Potrivit propriilor mărturisiri, sursa acestor romane este chiar viața autorului, așa cum a fost a trăită în satul Salcia, devenită pentru cititor Omida, chiar dacă memoria devine unealtă pentru atingerea unui scop social: restaurarea justiției și răzbunarea celor oropsiți. Satul românesc se integrează astfel luptei de clasă, fiind văzut și înțeles din perspectiva unui partizan al regimului comunist.

Desculț, cel mai important roman al lui Zaharia Stancu, „romanul românesc de după cel de-al Doilea Război Mondial cu cel mai rapid și mai larg ecou în lume”[3], este o operă care marchează o perioadă importantă în cultura românească, evocând răscoala de la 1907, dar care mai ales înfățișează starea comunităților rurale de la aceea epocă, peste care amenințarea continuă a foametei își pune pecetea. Foamea este experiența fundamentală în jurul cărora se organizează toate celelalte experiențe ale personajului-narator Darie și care asigură, așadar, permanența amintirilor. Experiența foamei face legătura dintre lume și memoria individuală.

În ansamblul acestei opere, indiferent unde s-ar afla, în satul lui, în micile orașe de provincie, la București, sau chiar peregrinând prin Europa, țăranul român are un regim alimentar monoton, din care mămăliga nu lipsește aproape niciodată, constituind cea mai importantă componentă a regimului alimentar: „Zece-doisprezece suntem în jurul mesei! Masa e mică, rotundă, stăm înghesuiți. În mijlocul mesei, răsturnată, mămăliga pe care mama o taie cu ața, felii. Luăm fiecare câte o felie în dreptul nostru”[4].

Porumbul este a doua cea mai abundent cultivată cereală din lume, iar în Europa centrală a reprezentat un aliment de bază vreme îndelungată[5]. În literatura de specialitate au fost puse în evidentă o serie de explicații pentru acest fapt. Dintre acestea se pot aminti capacitatea impresionantă a plantei de a se adapta la condiții geoclimatice foarte diverse, recoltă foarte bogată raportată la dimensiunea terenului cultivat, posibilitatea de a fi cultivat pe terenuri diverse, unde alte culturi nu ar prospera, simplitatea preparării în vederea consumului[6]. În acest sens, spre deosebire de grâu, cealaltă cereală care a dominat agricultura Europei Centrale, prepararea porumbului nu necesită echipamente complexe. Tot ceea ce este necesar preparării lui poate fi îndeplinit de o familie de țărani acasă. În *Omida,* satul în care are loc acțiunea din *Desculț,* se organizează chiar clăci pentru curățat porumbul. Toate acestea fac ca în condiții de viață defavorabile oamenii să apeleze la porumb ca ultima linie de apărare în fața posibilității de a se confrunta cu foametea. Porumbul a ajuns, în

---

[3] Alexandru Piru, *Zaharia Stancu* în Zaharia Sârgiozan, *op. cit.*, p. 131.

[4] Zaharia Stancu, *Desculț,* București Editura pentru Literatura, 1964, p. 144.

[5] Kenneth Kiple, Coneè Ornelas Kriemhild, *The Cambridge World History of Food*, New York, Cambridge University Press, 2000, p. 97.

[6] Arturo Warman, *Corn & Capitalism. How a botanical bastard grew to global dominance,* translate by Nancy L. Westrate, Chapel Hill and London, The Universitu of North Carolina Press, 2003, p. 12.

cea mai mare parte a Europei, să poarte stigma sărăciei și a foametei, fiind asociat sărăciei și condițiilor de viață primitive. Introducerea pe scară largă a porumbului a avut însă și efecte pozitive. Creșterea impresionantă a populației în timpul perioadei moderne poate fi pusă, cel puțin parțial, pe seama cultivării unor plante agricole aduse din Lumea Nouă, printre care porumbul ocupă un loc important. Există chiar ipoteze conform cărora, dacă femeile din Americi ar fi putut călători împreună cu bărbații în Europa și ar fi adus cu ele propriile metode de prepare ale porumbului, care păstrau mai mulți din nutrienții prezenți în mod natural în plantă, pelagra nu ar fi ajuns niciodată să capete proporții endemice în Europa[7].

Înainte de secolul al XVII-lea nu există nicio dovadă a cultivării porumbului în regiunea balcanică. Cea mai veche referință la această cereală o plasează pe teritoriul de azi la Croației, aproape de Republica Venețiană, în 1611. Aproximativ în aceeași perioadă porumbul începe să fie cultivat aproape de Constantinopol. Se consideră că planta s-a răspândit în Balcani pornind din aceste două centre principale[8].

În secolul al XX-lea, pe lângă Uniunea Sovietică, trei alte țări europene s-au clasat în topul producătorilor de porumb: Iugoslavia, Franța și România. Împreună, aceste țări produceau mai mult de jumătate din porumbul cultivat în Europa. În România porumbul a fost introdus încă din secolul al XII-lea, ceea ce a făcut ca perioada de penurie alimentară din mijlocul verii să dispară. El a înlocuit meiul și se consideră că a jucat un rol esențial în multe dintre schimbările demografice, agrare și socio-economice care au coincis introducerii lui în agricultură. În sprijinul acestei afirmații stă faptul că până la mijlocul anilor 1920 România era al doilea cel mai mare exportator de porumb după Argentina, ajungând chiar să finanțeze un institut de cercetare și să creeze proprii hibrizi[9].

Această cereală joacă un dublu rol: pe de-o parte devine hrana de subzistență a țăranilor săraci, iar pe de altă parte este o sursă de venit pentru marii latifundiari[10]. În opera lui Zaharia Stancu, acest dublu rol este evidențiat prin prezența simultană a hambarelor pline de porumb ale moșierilor, a trenurilor încărcate care îl transportă la oraș sau chiar în afara țării și a mămăligii (de cele mai multe ori amestecată cu mei sau preparată din mălai de o calitate îndoielnică) cu care se hrănesc țăranii.

Cea mai nefastă consecință a acestui regim alimentar bazat pe porumb a fost apariția pelagrei, una din bolile care a marcat întreaga Europa și sudul Statelor Unite în secolul al XIX-lea și prima parte a secolului al XX-lea, fiind totuși, în mare parte, limitată și deci specifică acestei perioade de timp. Astfel, până la mijlocul secolului al XX-lea, boala era considerată eradicată în cea mai mare parte a lumii[11]. Pelagra nu este însă singura maladie pusă pe seama consumului excesiv de porumb. Din

---

[7] Jeffrey M. Plicher, *Food in World History,* New York, Routledge, 2006, pp. 19.–23.

[8] Arturo Warman, *op. cit.*, pp. 108.

[9] Kenneth Kiple; Coneè Ornelas, Kriemhild, *op. cit.,* p. 105.

[10] Arturo Warman, *op. cit.*, pp. 108–131.

[11] M. Viljoen, Bipath P. Roos JL, *Aetiological doctrines and prevalence of pellagra: 18th century to middle 20th century,*S Afr J Sci. 2018;114(9/10), Art. #4597, 7 pages. https://doi. org/10.17159/sajs.2018/4597.

aceeași categorie mai pot fi enumerate boala Kwashiorkor, rahitismul, scorbutul[12] și deficiența de vitamina A. Din această cauză, atunci când este diagnosticată, pelagră se asociază adesea cu multiple alte deficiențe nutriționale, ceea ce îi agravează simptomatologia și prognosticul. Mai mult, tabloul clinic se complică, semnele și simptomele celorlalte deficiențe nutriționale se suprapun celor specifice pelagrei, iar astfel diagnosticul este întârziat.

În România, primul caz de pelagră a fost confirmat în 1810[13], dar în Europa boala era cunoscută încă din secolul al XVIII-lea. Ea a fost descrisă pentru prima dată de Gaspar Casal, care a scris despre dieta țăranilor spanioli atinși de pelagră (numită atunci „mal de la rosa"). Scrierea a fost publicată postum în 1762[14]. Din Spania boala a ajuns în Italia, apoi în Franța, Austro-Ungaria, Turcia, România și Grecia, dar nu a fost limitată la teritoriile europene, luând proporții endemice inclusiv în sudul Statelor Unite ale Americii și în unele părți ale Africii, mai ales în Egipt[15].

Într-o lume răvășită de sărăcie, așa cum este cea ilustrată de Zaharia Stancu în romanele sale, pelagroșii apar la fiecare pas, mai ales în contextul în care apariția simptomelor este precipitată inclusiv de prezența altor comorbidități cu prevalență crescută în populația rurală, cum ar fi alcoolismul[16]. În această parte a Europei pelagra a atins incidența maximă în timpul unei perioade de dezvoltare și de creștere demografică. Apariția ei a fost asociată cu schimbări fundamentale în modul de viață al populației rurale, cu schimbarea mai degrabă decât cu tradiția. Introducerea porumbului în agricultură nu a însemnat numai o schimbare de regim alimentar, ci a intensificat ritmul și greutățile vieții rurale. O bună parte din terenurile agricole rămase nefolosite, „pârloaga", au început să fie cultivate cu porumb prin rotație cu alte culturi, iar calendarului agricol i s-a mai adăugat o altă perioadă de recoltă. Aceste schimbări au coincis cu o tranziția către o agricultură care avea ca scop comercializarea produselor pe piața liberă, în contextul dezvoltării infrastructurii feroviare[17].

În fața acestei epidemii, sistemul de sănătate răspunde cu întârziere și cu eficiență slabă. Țăranii nu au încredere în medici, care sunt considerați inutili de către comunitate: „L-au cercetat doctorii și nu i-ai găsit leacul. Nu i l-a găsit nici doctorul Ganciu. Dar a găsit cuiva, de când a venit aici, leacul, doctorul Ganciu? Ioc!..."[18], povestește naratorul din *Desculț* despre medicul satului. În prezența unei atât de precare încrederi în sistemul public de sănătate, încercările igieniștilor români de a interveni în modul de viață al țăranilor în general, și în alimentația lor în particular

[12] Kenneth Kiple, Coneè Ornelas Kriemhild, *op. cit.*, p. 108.
[13] M. Viljoen, Bipath P. Roos JL, *op. cit.*
[14] Kenneth Kiple, Coneè Ornelas Kiremhild, *op. cit.*, p. 108.
[15] Roberts R. Stewart, S.M, M.D, *Pellagra. History, Distribution, Diagnosis, Prognosis, Treatment, Etiology,* St. Louis, C. V. Mosby Company, 1912, p. 46.
[16] Kenneth Kiple, Coneè Ornelas Kriemhild, *op. cit.*, p. 1404.
[17] Arturo Warman, *op. cit.*, p. 149.
[18] Zaharia Stancu, *op. cit.*, p. 50.

sunt tardive și greoaie. Cu precădere în comunităţile rurale, condiţiile precare de igienă, malnutriția, prezenţa patologiei sociale ca alcoolismul (denunţat în unanimitate ca fiind un viciu cu o frecvenţă extrem de crescută atât în rândul populaţiei rurale, cât și a muncitorilor din orașe[19]) sau a bolilor cu transmitere sexuală ca sifilisul, rata crescută de mortalitate infantilă și nu în ultimul rând apelul asiduu la metode de vindecare tradiţionale au constituit factori care au îngreunat semnificativ acest proces. Astfel, noţiunile de sănătate și igienă, conceptualizarea sărăciei ca fiind la originea unor foarte diverse patologii medicale au apărut în literatura medicală românească la sfârșitul secolului al XIX-lea, crescând în importantă în deceniile următoare[20].

În ceea ce privește pelagra, determinarea ei biologică a fost cu greu acceptată de către populaţia rurală. La început, ei asociau apariţia mai multor boli cu o multitudine de cauze magice sau religioase, incluzând obiceiuri alimentare ca nerespectarea cu destulă strictețe a postului. Ca urmare, pentru înlăturarea bolii era necesară o rigiditate crescută în respectarea acestui tip de restricţii alimentare[21]. Bineînţeles, în cazul pelagrei acest lucru nu poate decât să înrăutăţească simptomele și să grăbească progresia bolii. Primăvara, atunci când pelagroșii erau conduși de către jandarm la spital, preotul insistă să dea o explicație care neagă determinările biologice ale bolii: „Ăștia erau câini, taică, erau câini, nu veneau la biserică. Trebuia să fie daţi în tivic, în tivic..."[22].

Etiologia nu a fost însă o necunoscută doar pentru ţăranii români, în literatura medicală din întreaga lume fiind propuse mai multe teorii. Ele pot fi împărţite în două mari categorii: cele care sunt legate de consumul porumbului și cele care propun teorii independente de porumb. Din prima categoria face parte teoria lui Cesare Lombroso din 1892 care denunţă ca factor etiologic prezenţa unei toxine în porumbul deteriorat (aceasta pare să fie și credinţa ţăranilor lui Zaharia Stancu – „Mâinile lor sunt jupuite: pelagră. Au mâncat mălai stricat.."[23]) și cea din 1810, provenită tot din Italia, care pune pelagra pe seama unor deficiente nutriţionale provenite din consumul excesiv de porumb. Cealaltă categorie include mai multe alte posibile explicaţii dintre care cele mai importante sunt cauzele ereditare sau agenţii infecţioși[24]. Se crede că recunoașterea pelagrei ca patologie nutriţională a fost

---

[19] Ionela Băluță, *Hygiène, genre et nation dans la seconde moitié du XIXe siècle Roumain*, în „Annals of the University of Bucharest / Political science series", *15*(2), 109–122. https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar–398142; accesat la 14 iunie 2020.

[20] Marius Turda, *Gheorghe Banu's Theory of Rural Biology in the 1920 Romania,* în vol. Constantin Bărbulescu, Alin Ciupală (coord), *Medicine, Hygiene and Society from the Eighteenth to the Twentieth Centuries,* Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, pp. 125–126.

[21] Oana Andreescu, *Aspects regarding pellagra, a social disease during the late XIX and early XX century in Romania,* în vol. *Discourse as a form of multiculturalism in literature and communication*, Tîrgu Mureș, Arhipelag XXI Press, 2015, p. 226.

[22] Zaharia Stancu, *op. cit.*, p. 177.

[23] *Ibidem*.

[24] M. Viljoen, Bipath P. Roos JL. *op. cit.*

întârziată în Europa de încercările responsabililor de sănătate publică de a minimiza sărăcia populației, dar și reticența corpului medical de a accepta teoria nutrițională în detrimentul celei ereditare sau infecțioase[25].

În contextul unei sărăcii adânci și de lungă durată, în care accesul la resursele de bază era de multe ori pus sub semnul întrebării, recursul la consumul de porumb ca aliment de subzistență era extrem de des. Chiar țăranii asociau acest obicei unei condiții economice precare. O frază axiomatică referitoarea la situația comunităților rurale era „Viață țărănească, sărăcie și mămăligă”[26]. În lumea lui Daria, eroul din *Desculț*, diferența dintre săraci și bogați, în general superpozabilă distincției țărani/slujbași ai statului, se face tranșant prin referire la acest aliment. Iată cum jandarmul Juvete amenință sătenii: „Am să vă fac la toți proces de ultraj, mămăligarilor!”[27].

În opoziție cu mămăliga, alimentul dezirabil era pâinea obținută din grâu, deși de cele mai multe ori ajungea pe masa lor contaminată tot cu porumb: „O dată pe săptămână frământă mama pâine – duminica. (...) Ba mai aruncă în căpistere mălai peste făină să iasă pâinea cu spor. (...) Ce bună e!”[28]. În lipsa unei alte soluții, oamenii erau obligați să recurgă la acest regim alimentar, căci foametea este frecventă în satul descris de Zaharia Stancu. Personajele care populează lumea din *Desculț* îndură perioade de foamete cruntă, în care regimul alimentar este restrâns până la proporții greu de imaginat în secolul nostru: „Taci în înduri, te hrănești cu mălai stricat, cu boabe fierte de porumb ori de mei, mesteci și înghiți semințe lăptoase de cânepă – au un gust dulce-acrișor – rozi scoarță de copac ori rădăcini de ierburi, ca vietățile fără ochi care trăiesc sub pământ și nu cunosc lumina soarelui, și-ți spui: o să treacă și asta, o să vină o zi mai bună, trebuie să o ajung”[29].

Culturile de grâu nu lipseau însă din peisajul rememorat/imaginat de Zaharia Stancu: „Cât prinzi cu privirea spre Dunăre, grâu, numai grâu. Grâu cu spicul roșcat, cu spicul cât vrabia. Spre miază-noapte se întind, până la drumul Rușului, păduri de porumb, înalte, verzi. Vântul le foșnește foile, știuleții cu dinții acoperiți de mătase”[30]. Segregarea dintre cele două culturi agricole corespunde segregării sociale. Pe de-o parte grâul, cereală accesibilă doar celor bogați, pe care sărăcii se resemnează să o cultive zilnic, dar să o consume doar duminica, iar pe de cealaltă parte, porumbul, cereala consumată de țărani ca aliment și folosită de bogați exclusiv ca furaj sau, mai adesea, ca produs comercial: „Boierul cu monoclu nu mănâncă niciodată mămăligă. Porumbul de pe moșie îl vinde cu preț bun, mai ales acum, la vreme de lipsă și de război, și-i trebuie cât mai mult porumb”[31]. Încă din secolul al XIX-lea, la nivel mondial porumbul era folosit nu numai pentru consumul direct de către săraci,

---

[25] Kenneth Kiple, Coneè Ornelas, Kriemhild, *op. cit.,* p. 965.
[26] R. Roberts Stewart, S.M, M.D, *op. cit.*, p. 41.
[27] Zaharia Stancu, *op. cit.*, p. 120.
[28] *Ibidem*, p. 103.
[29] *Ibidem*, p. 570.
[30] Zaharia Stancu, *op. cit.*, p. 194.
[31] *Ibidem*, p. 476.

amenințați de foamete sau de către animale, ci avea un rol important în industrie. În acea perioadă au apărut siropul de porumb, uleiul și amidonul extras din aceeași plantă, iar mai apoi, în Statele Unite ale Americii, fulgii de porumb, care au devenit curând un aliment foarte răspândit pentru micul dejun[32]. Este însă de remarcat că în aceeași perioadă, pe teritoriul României producția de porumb era mai mare decât cea de grâu[33], reflectând repartiția bogăției în populație.

În regiunea balcanică și mai ales în teritoriile din bazinul Dunării, cei care au preluat inițiativa culturii de porumb au fost marii proprietari de pământ, care au folosit cereala pentru a o exporta mai departe în restul Europei. La început, populația rurală care muncea propriu-zis pământul a fost refractară la introducerea acestei noi plante. Porumbul a fost folosit într-o proporție covârșitoare în hrana lor zilnică, înlocuind alte alimente cu care erau obișnuiți. În al doilea rând, având în vederea sezonalitatea producției, munca pe culturile de porumb a intervenit în perioade ale anului care înainte fuseseră mai ușoare din punct de vedere al cerințelor agricole. Într-un final, rezistența lor a fost înfrântă și porumbul a devenit una dintre cele mai cultivate cereale în regiune și un aliment de bază pentru populația rurală[34].

Măsura în care consumul de mămăligă era asociat condiției țărănești este cel mai bine ilustrată de una dintre cele mai violente și cele mai memorabile scene din *Desculț,* aceea a uciderii logofătului în timpul răscoalei de la 1907. Crima este încărcată de gesturi simbolice. Primul dintre ele este momentul în care logofătul este despicat cu brazda, în memoria cerinței considerate abuzive de către țărani: aceea de a săpa o brazdă suficient de îngustă și de adâncă. După ce logofătul este despicat de la gură în jos, unul dintre liderii informali ai răscoalei, unchiul Uțupăr, le cere femeilor o mămăligă pe care o răstoarnă în stomacul despicat al victimei. În acest fel, chiar dacă post-mortem, logofătul, în calitatea lui de reprezentant direct al unei puteri opresive, este redus la condiția victimelor sale, aceea de „mămăligar". Mămăliga însoțește țăranul indiferent unde ar pleca. Un alt gest simbolic precedă plecarea țăranilor la război. În noaptea de dinaintea plecării pe front, femeile satului pregătesc mămăligi. Este gestul de rămas-bun al satului pentru ostași.

La rândul lor, atunci când porumbul este disponibil, țăranii continuă să prepare mămăligă chiar și în timpul războiului. Alimentul este specific locuitorilor din estul Europei, dar ei nu se sfiesc să îl împarte cu germanii cotropitori. Atunci când războiul se apropie de sfârșit, în ochii soldaților români învingătorii germani ajunși lângă Dunăre par la fel de demni de milă precum învinșii. Când își scot din raniță pâinile negre, primesc în schimb mămăliga proaspătă, presărată cu sare și ardei pisat oferită de români.

Europa de est nu este străină de foamete. Se crede că între 1500 și 1700, în această regiune au fost înregistrate mai multe de 150 de episoade[35]. Întrebarea care

[32] Kenneth Kiple, Coneè Ornelas Kriemhild, *op. cit.,* p. 97.
[33] Arturo Warman, *op. cit.*, p. 97.
[34] *Ibidem.*, p. 129.
[35] Kenneth Kiple, Coneè Ornelas Kriemhild, *op. cit.,* p. 1412.

se pune adesea atunci când se discută despre acest fenomen ţine de cauzele ei: este foametea un eveniment ce ţine de intervenţia unor factori de neprevăzut (cum ar fi, de exemplu, fenomenele meteorologice extreme cum ar fi seceta) sau, mai degrabă, consecinţa finală a unor procese sociale, economice sau politice defectuoase? Referitor în particular la pelagra (privita ca o consecinţă a foametei cronice), ţăranii din *Desculţ* o pun pe seama împărţirii inechitabile a pământului, a obligativităţii muncii în folosul boierilor, într-un cuvânt, a oprimării lor. Autorităţile în schimb o pun pe seama educaţiei precare a ţăranilor şi a îndrumării lor defectuoase. Voci ca cea a lui Gheorghe Marinescu fac la începutul secolului al XX-lea propunerea ca pelagra să fie considerată o boala profesională, de care arendaşul se face responsabil. Din cauza lui, ţăranul nu îşi poate lucra pământul astfel încât să îşi poată asigura un regim alimentar echilibrat[36]. Acum intră în joc igiena, ca ramură distinctă a medicinei.

În România igiena a apărut în secolul al XIX-lea, legată indirect de procesul de modernizare şi a devenit rapid o adevărată ştiinţă socială, capabilă să furnizeze expertiză, dar mai ales legitimitate proiectului naţional de educaţie, şi în special de educaţie sanitară, a maselor[37]. Din cauza prevalenţei crescute a pelagrei, proiectul a fost dezvoltat astfel încât să răspundă inclusiv la această problemă.

Încă din secolul al XVIII-lea, pelagra dobândeşte proporţii endemice în teritoriile române. Un argument în acest sens este multitudinea de cuvinte populare care denumesc această boală. Dintre ele putem aminti: buba tranjilor, rana tranjilor, pârleală, jupuială[38]. Într-un volum publicat în Statele Unite ale Americii în 1912, menit să instruiască medicii din sudul american confruntaţi cu această boală, medicul Stewart R. Roberts încearcă să schiţeze un tablou epidemiologic al pelagrei care cuprinde inclusiv România. În 1878 se credea că sunt 4500 de bolnavi de pelagră, cu o incidenţă de aproape 1 la 1000 de indivizi. De atunci, numărul indivizilor afectaţi a continuat să crească, iar în momentul redactării textului (1912) se crede că în România existau 75 000 de bolnavi[39]. Alte cercetări indică numere chiar mai ridicate: 33 000 de cazuri în 1901, 55 0000 în 1905 şi mai mult de 100 000 în 1906[40].

Având în vedere amploarea acestei epidemii, în 1888 este înfiinţată o comisie permanentă care are ca scop scăderea incidenţei şi mortalităţii legare de pelagră. Din cauza constrângerilor financiare, dar şi pentru că scăderea incidenţei unor alte patologii a fost considerată mai importantă[41], de-abia în 1894 sunt formulate o serie de măsuri precise care vizează această epidemie. Folosirea preponderentă a porumbului ca aliment popular trebuia stagnată prin înfiinţarea unor brutării rurale, inspirate de cele care fuseseră construite în Italia ca răspuns la aceeaşi problemă de sănă-

---

[36] Oana Andreescu, *op. cit.*, p. 227.
[37] Ionela Băluţă. *op. cit.*, p. 109.
[38] R. Roberts Stewart, S.M, M.D, *op. cit.*, p. 42.
[39] *Ibidem*, p. 59.
[40] Arturo Warman, *Op. cit.*, p. 137.
[41] Viljoen M; Bipath P. Roos JL, *op. cit*.

tate publică. Cea de a doua măsura își propunea însă să modifice fundamentele vieţii rurale. Ea cuprindea o serie de hotărâri privind instruirea ţăranilor în panificaţie, cultura legumelor, fabricarea conservelor. Ultima și cea mai directă dintre măsuri propunea înființarea a trei azile de pelagroși, care au luat naștere (la dimensiuni semnificativ mai reduse decât cele propuse inițial) imediat după asumarea acestor decizii, apoi în 1903, respectiv în 1904. Ceea ce este însă important de menţionat este că scopul internării nu era doar unul curativ, ci în concordanţă cu conceptele igieniste, era în primul rând instructiv, acela ca membrii comunităţilor rurale să deprindă cunoștinţe și abilităţi care să le permită o mai bună gestionare a pământului cultivat, dar și a propriei gospodării[42]. Astfel, igienistul, adresându-se în mod direct individului afectat de pelagră, devine un adevărat pedagog social.

Medicul curant al pelagrosului nu este singurul însărcinat cu schimbarea obiceiurilor agricole, domestice, și indirect, alimentare, ale locuitorilor comunităţilor rurale. Încă din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, programa școlară a fost modificată astfel încât să includă probleme de igienă. Un asemenea demers nu se rezuma la a-și propune ca elevii instruiţi să devină agricultori mai buni și administratori mai înţelepţi ai propriilor gospodării, ci inclusiv ca elevii să fie capabili să împărtășească familiei cunoștinţele dobândite la școală, iar aceștia, la rândul lor, să fie capabili să le aplice cât mai curând. Pe lângă introducerea în programa școlară a elementelor de igienă, campania de educaţie sanitară a inclus publicarea în ziare de sfaturi legate de menaj, regim alimentar sănătos, puericultură. Având în vedere gradul de alfabetizare al populaţiei, rezultatele acestor din urmă măsuri au fost modeste[43]. În Omida, Daria făcea parte din prima generaţie alfabetizată de ţărani. Pentru locuitorii mai în vârstă ai satului, ziarul era citit în mod public în faţa primăriei de către unul dintre reprezentanţii statului.

Igiena depășește astfel limitele stricte ale cadrului medical pentru a se constitui într-un adevărat curent de gândire social și politic, îndeaproape legat de crearea unui stat românesc modern în care atât spaţiul public, cât și cel privat să fie raţional utilizate și în care statul să se implice activ în relaţia dintre cetăţeni și aceste spaţii. Așadar, igiena nu este clinică, ci mai degrabă socială, propunându-și să scape populaţia de sub jugul mai multor boli cu prevalenţă crescută, cum este pelagra, printr-o pedagogie socială. Această pedagogie vizează la rândul ei adoptarea de către populaţie, în special de către populaţia rurală, a unui model de civilizaţie apropiat celui occidental. În acest sistem pelagra se înscrie, alături de tuberculoză, scorbut, febră tifoidă, printre maladiile care pot fi puse pe seama ignoranţei ţăranilor și a necunoașterii de către ei a unor reguli elementare de igienă[44]. Pentru medicii și pentru reformatorii români, motivele economice și sociale pentru care populaţia rurală a

---

[42] Oana Andreescu, *op. cit.*, p. 228.

[43] Cristina Gudin, *Les règles hygiéniques et les écoles au XIXe siècle*, în vol. Constantin Bărbulescu, Alin Ciupală (coord), *op. cit.*, p. 113.

[44] Ligia Livadă Cadenschi, *L'hygiène – un paradigme de la modernisation de l'État Roumain pendant la seconde moitié du XIXe siècle*, în vol. Constantin Bărbulescu, Alin Ciupală (coord), *op. cit*, pp. 7–13.

României se dovedea atât de susceptibilă la îmbolnăvire s-au dovedit la început greu de determinat. Treptat, mai ales în anii 1920, igiena și sănătatea publică au devenit componente-cheie pentru programul de creare a unui Românii moderne mai sănătoase[45]. În acest proces de descifrare a cauzelor complexe care au stat la baza stării precare de sănătate a unei părți semnificative a populației, problema țărănească a ocupat un rol privilegiat, făcând obiectul a numeroase texte științifice redactate de unii dintre cei mai renumiți medici ai epocii. În general, poziția acestor autori oscilează între valorificarea culturii rurale românești și punerea în evidență a ignoranței și sărăciei țăranilor[46].

Așadar, proiectele care aveau ca scop îmbunătățirea sănătății populației au fost percepute ca o problemă socială și politică pentru care statul trebuia să își pună în joc autoritatea. Însă afirmația inversă este în același timp adevărată. Discursul medical și igienist joacă un rol important în legitimarea proiectului politic național de modernizare a statului și de consolidare a națiunii prin intermediul formulării unor noi reguli de igienă cu încărcătură morală, asumarea de noi roluri de către reprezentanții autorității și nu în ultimul rând adâncirea supravegherii și controlului populației, în special a celor considerate periculoase sau vulnerabile. Expertiza și practica medicală devin astfel mijloace prin care statul își ajustează intervențiile, inclusiv printr-o mai bună cunoaștere a realităților sociale. În acest fel el poate găsi soluții adecvate și mijloace viabile de a-și impune legile[47].

La mijlocul secolului al XIX-lea, medicalizarea societății românești era de-abia la început, Constantin Bărbulescu mergând până la a scrie că singura categorie socială cu adevărat medicalizată era elita medicală[48]. Astfel, pentru țăran, medicul nu era decât un concurent al vindecătorilor, cu care pierde în mod sistematic lupta. Țăranii lui Zaharia Stancu nu apelează niciodată la medic atunci când vine vorba despre bolile obișnuite, ci doar în situații excepționale. Totuși, chiar și în aceste situații, fie din cauza lipsei resurselor, fie din cauza incompetenței medicului, intervențiile sale se dovedesc inutile. Un exemplu reprezentativ este boala post-partum de care suferă mama lui Daria, boală de care femeia ajunge să se vindece aproape de la sine, după ce medicul se mulțumește să constate apropierea morții. Această scenă stă în opoziție cu eficiența medicală a vindecătoarei și moașei satului, care reușește să îl vindece de fiecare dată pe Darie. Un alt episod reprezentativ în acest sens este cel al epidemiei de febră tifoidă, când autoritățile medicale se mulțumesc să își folosească autoritatea pentru a izola forțat copiii bolnavi și a le veghea moartea.

---

[45] Marius Turda, *Gheorghe Banu's Theory of Rural Biology in the 1920 Romania,* în vol. Constantin Bărbulescu, Alin Ciupală (coord), *op. Cit,* p. 126.

[46] Ionela Băluță, *op. cit.*, p. 115.

[47] *Ibidem*, p. 111.

[48] Constantan Bărbulescu, *Le cas de Marin Vărzaru Catană et Stoian Buruian. Culture médicale et culture paysanne dans le principautés au milieu du XIXe siècle* în Constantin Bărbulescu, Alin Ciupală (coord), *op. cit*, p. 79.

Lipsa de încredere în sistemul medical nu se rezumă la pelagră, ci şi la alte patologii care afectau cu frecvenţă crescută populaţia. În general, în faţa bolii, ţăranii fie apelează în primul rând la vindecători, vraci, și doar în ultimă instanţă și speranţe firave la medic, cum se întâmplă atunci când se îmbolnăvește Maria, mama lui Darie. Cea de a doua variantă este cea în care se mulţumesc să își exprime deznădejdea sau revolta. „Îmi vine să turbez de ciudă. Auzi? Să nu-mi găsesc eu leacul! Să mor! Să rămân ţeapăn, îngheţat. Să nu mai văd, să nu mai aud nimic. Și lumea să meargă înainte. Câmpul să înflorească. Să-l lumineze ziua soarele, noaptea luna și stelele, și eu, eu să nu mai știu nimic, să nu mai simt nimic..."[49], sunt cuvintele unui tânăr atins de tuberculoză care își prezice sfârșitul apropiat. De-abia la sfârșitul secolului al XIX-lea, începe în România lupta autorităţilor, în particular cele medicale, cu vindecării și vracii locali[50].

Un alt factor care a contribuit semnificativ la scăderea incidenţei pelagrei este influenţa reformelor agrare. În urma revoluţiei agrare din 1907, cea despre care scrie Zaharia Stancu în *Desculț,* au fost alocate ţăranilor parcele mai mare de pământ pentru agricultură, dar și pentru creșterea animalelor. În urma reformei agrare iniţiate în 1917, scăderea incidenţei pelagrei s-a accentuat. Totuși, chiar și în urma acestor reforme, pelagra nu a dispărut de pe teritoriul României și a continuat să fie o problemă de sănătate publică până după cel de-al Doilea Război Mondial. Pelagra a ajuns însă să fie limitată la teritorii bine determinate, iar numărul de cazuri înregistrate a scăzut dramatic. Porumbul a reprezentat în continuare sursa cea mai importantă de calorii din dieta populaţiei rurale, dar creșterea dimensiunilor terenurilor arabile la care aveau acces a condus la diversificarea dietei, mai ales în ceea ce privește varietatea de alimente care erau consumate alături de mămăligă[51].

Pelagra era recunoscută de către ţărani ca entitate patologică distinctă, incluzând aici denumirea ei știinţifică, manifestările și stadiile ei de evoluţie. Pentru a pune în evidenţă situaţia disperată în care se află și a justifica participarea la răscoalele ţărănești din 1907, unul dintre personaje aduce în discuţie această maladie: „Uitaţi-vă la mâinile mele, au început a se jupui. Știți ce înseamnă asta: pelagră! Se jupoaie și mâinile neveste-mi. Pelagra aduce nebunie și nebunia aduce moarte"[52]. Deși în general debutul bolii este insidios, iar manifestările caracteristice, în special în stadiile incipiente, nu pot fi definite decât în limite foarte largi, căci fiecare bolnav este diferit de altul, atât în ceea ce privește simptomele, cât și severitatea bolii[53], ţăranii descriși de Zaharia Stancu par să aibă o bună cunoaștere a acestei boli. Descrierea succintă de mai sus este surprinzător de exactă în ceea ce privește manifestările și evoluţia naturală a pelagrei. În literatura medicală anglo-saxonă, există un mecanism mnemotehnic care permite reţinerea celor mai importante simptome:

---

[49] Zaharia Stancu, *op. cit.*, p. 311.
[50] Constantan Bărbulescu, *op. cit.*,p. 61.
[51] Arturo Warman, *op. cit.*, p. 141.
[52] Zaharia Stancu, *op. cit.*, p. 129.
[53] R. Roberts Stewart, S.M, M.D, *op. cit.*, p. 17.

„cei trei D" – diarrhea, dermatitis, dementia (diaree, dermatită și demenţă). Aceste simptome se înlănţuiesc pe parcursul a patru stadii: indispoziţie generală, tulburări digestive și dermatologice, simptome neurologice și psihice, urmate în stadiul final de cașexie, demenţă și moarte[54]. Inclusiv periodicitatea acutizării simptomelor era bine-cunoscută de comunitatea rurală: „În fiecare primăvară câţiva bărbaţi și câteva femei se îmbolnăvesc de pelagră. Jandarmul îi leagă, îi duce la oraș, la spital. Vin scrisori c-au murit, c-au fost îngropaţi..."[55]. Rezultatul așteptat al îngrijirii medicale reprezintă o dovadă în plus a neîncrederii în eficacitatea sistemului de sănătate. Darie exprimă credinţa populară cu privire la pelagră și la șansele bolnavului de a se vindeca la spital, cu ajutorul medicilor: „pelagra, boală de om sărac, nemâncat, boală fără leac"[56]. Primăvara coincide cu finalul postului Paștelui, în care ţăranii se hrănesc preponderent cu mămăligă și verdeţuri: „Postul Paștelui!...Postul Paștelui – post lung...Mâncăm numai mămăligă cu ciorbă de praz. Aștептăm primăvara"[57]. În timpul Paștelui, regimul alimentar al oamenilor devenea mai bogat pentru o perioadă foarte scurtă, dar imediat după ajungea să fie alcătuit din aceleași componente, mămăligă și verdeţuri de primăvara cum sunt urzicile sau ștevia.

Pelagra era considerată de ei înșiși o caracteristica definitorie a propriului mod de viaţă, prezenţa bolii fiind o dovadă de necontestat a mizeriei fizice în care se aflau ţăranii din satul teleormănean. Prin menţionarea relativ frecventă a acestei afecţiuni și mai ales prin evidenţierea etiologiei ei nutriţionale, Zaharia Stancu își construiește argumentele împotriva clasei dominante. Astfel, pledoaria celor oropsiţi conţine referiri explicite la pelagră. Atunci când locuitorii satului se pregătesc să plece pe front în timpul Primul Război Mondial, naratorul meditează asupra condiţiei lor, punând faţă în faţă sacrificiul ţăranilor și comportamentul boierilor. Boierii nu numai că fug din faţa războiului, dar se fac vinovaţi de a-l fi încurajat pentru propriul câștig financiar. Populaţia rurală se situează în opoziţie: „Ţara cea de jos, ţara dezbrăcată și flămândă, ţara desculţă și mâncată de pelagră, sângeră și luptă cu dușmanul"[58].

Legătura strânsă din pelagră și un sistem social nedrept, care împarte oamenii în exploataţi și exploatatori nu este singulară lui Zaharia Stancu sau partizanilor comuniști. În volumul său, *Corn & Capitalism. How a botanical bastard grew to global dominance,* reputatul antropolog mexican Arturo Warmam începe prin a se întreba care sunt elementele precise ale vieţii rurale care au făcut posibil ca porumbul să devină atât de important în agricultură și ca deficienţele nutriţionale având ca origine consumul lui să se manifeste cu o asemenea intensitate. El susţine mai departe că sărăcia este o explicaţie validă, dar facilă și insuficientă, căci sărăcia este un termen vag care cuprinde o mare varietate de feluri de a trăi și a asigura

[54] Kenneth Kiple, Coneè Ornelas Kriemhild, *op. cit.,* p. 108.
[55] Zaharia Stancu, *op. cit.*, p. 177.
[56] *Ibidem*, p. 564.
[57] *Ibidem*, p. 188.
[58] *Ibidem*, p. 458.

subzistenţa. Cauza mai precizã pe care o identificã este aceeași pe care încearcă să o pună în evidenţă și Zaharia Stancu în mai toate romanele sale, dar cu precădere în *Desculț*: distribuţia inechitabilă a proprietăţii agricole, accentuat de un context politic în care controlul asupra pământului era rigid și represiv[59].

În concluzie, romanele lui Zaharia Stancu, cu excepţia *Șatrei*, integrează același univers rural, văzut prin ochii unui aceluiași erou recognoscibil, Darie. Personalitatea lui este la rândul ei, cel puţin parţial, asimilabilă autorului biografic. Dintre toate aceste romane, *Desculț* reprezintă în același timp un punct de pornire, dar și o operă de sinteză, în care se regăsesc cele mai importante elemente care vor alcătui mai târziu întreaga operă a autorului. În acest roman, memoria și ficţiunea se îmbină, iar astfel *Desculț* se dovedește un document util pentru înţelegerea unui context social și economic care a permis existenţa unei probleme de sănătate publică cum a fost epidemia de pelagră. Tema fundamentală a acestui roman, ca de altfel a majorităţii celor scrise de Zaharia Stancu, este legată de putere și de exercitarea ei, de speranţele și viaţa unei categorii sociale care traversează o perioadă extrem de dificilă în istoria ei.

Pelagra s-a instalat în Estul Europei în urma unui proces foarte rapid de schimbare al agriculturii, care a favorizat culturile profitabile economic, cum este cea a porumbului, în dauna unei agriculturi care ar fi asigurat mai multe din nevoile nutriţionale ale populaţiei băștinașe.

Putem numi doi dintre cei mai importanţi factori care au condus la scăderea incidenţei pelagrei și la depășirea acestei crize de sănătate publică. În primul rând, reformele agrare au permis ţăranilor să își îmbunătăţească semnificativ calitatea vieţii, și implicit să își diversifice regimul alimentar, chiar dacă el a continuat să cuprinde mămăliga ca aliment de bază. În cel de-al doilea rând, preocuparea igieniștilor români pentru menţinerea sănătăţii populaţiei și pentru încurajarea creșterii demografice s-a concretizat într-o serie de reforme în sistemul public de sănătate, dar și în cel de educaţie, care au condus într-un final la construirea unui stat eliberat de unele dintre vechile probleme de sănătate publică[60]. Pelagra, alături de alte deficienţe nutriţionale, a fost eficient combătută prin implementarea unor reguli de igienă și mai ales prin educarea populaţiei rurale.

---

[59] Arturo Warman, *op. cit.*, p. 146.

[60] Ionela Băluță, *op. cit.*, p. 114.

Relațiile româno-ruse în anii neutralității românești în Primul Război Mondial (1914–1916)

GABRIELA DRISTARU

Deşi necesitatea studierii limbii, istoriei ruse şi a cunoaşterii relaţiilor istorice dintre spaţiul românesc şi Rusia „care a avut şi poate să aibă încă o influenţă decisivă asupra noastră”[1] a fost semnalată încă de la începuturile istoriografiei româneşti moderne, cercetarea raporturilor româno-ruse rămâne per ansamblu una deficitară. Excepţie nu fac nici relaţiile dintre Bucureşti şi Petrograd în timpul Primului Război Mondial, altminteri un eveniment intens studiat, şi care fac obiectul prezentului studiu, elaborat după structura şi exigenţele unui *review article*[2].

În ceea ce privește nivelul cunoștiinţelor și cercetarea raporturilor româno-ruse din perioada neutralităţii românești, acestea în marea lor majoritate nu par a fi depășit stadiul metodologiei pozitiviste, a înregistrării preponderent empirice a informaţiei conţinută în documentele diplomatice[3], aceasta nefiind o negare a valorii documentului drept fundaţie a oricărei cercetări, ci un apel pentru o superioară valorificare a acestuia. Cercetarea relaţiilor româno-ruse între 1914–1916

---

[1] Ioan Bogdan, *Însemnătatea studiilor slave pentru romîni*, București, Editura Librăriei Socecu, 1894, pp. 11–12, pp. 30–31.

[2] Richard J. *Torraco, Writing Integrative Literature Reviews: Using the past and present to explore the future*, în „Human Resource Development Review”, vol. 15, 2016, nr. 4, pp. 404–428; Lenka Cablova, Richard Pates, Michal Miovsky, Jonathan Noel, *How to write a Systematic Review Article and Meta-Analysis*, *în Publishing Addiction Science. A Guide for the Perplexed*, Thomas F. Babor, Kerstin Stenius, Richard Pates, Michal Miosky, Jean O'Reilly, Paul Candon (eds.), London, Ubiquity Press, 2017, pp. 173–189.

[3] Trebuie avut în vedere faptul că pentru o perioadă semnificativă de timp, atât istoriografia rusă cât și cea română au fost limitate de chingile ideologiei și regimului comunist. În articolul *Athens and Appocalypse: Writing History in Soviet Russia*, Denis Kozlov arată cum metodologia pozitivistă a însemnat pentru istoricii ruși o cale de a eluda rigorile ideologice și un mecanism de protejare a prefosionalismului meseriei. În România comunistă, istoria relaţiilor româno-ruse a luat diverse forme, reflectând raporturile contemporane dintre București și Moscova, devenind uneori chiar armă politică între cele două capitale; Denis Kozlov, *Athens and Appocalypse: Writing History in Soviet Russia*, în *The Oxford History of Historical Writing,* vol. 5, *Historical Writing Since 1945,* Axel Schneider, Daniel Woolf (eds.), New York, Oxford University Press, 2011, p. 379*;* Simion Gheorghiu, *Politică şi istorie în tratarea relaţiilor româno-ruse/sovietice. Studiu de caz: Istoriografia română*, în „Studii și Materiale de Istorie Conteporană”, vol. 7, 2008, pp. 63–74.

nu a depășit orizontul cancelariilor, celei românești în cazul cercetărilor istoricilor români și celei ruse, în cazul studiilor ruse, iar dacă ne referim la istoricii occidentali, accesul acestora la surse a fost limitat la volumele de documente diplomatice publicate în perioada interbelică, preponderent cu referire la Rusia, și la diversele memorii publicate în perioada interbelică. Căzând victima succesivelor intemperii politice, care au impus pe de o parte limite procesului scrierii istoriei, iar pe de altă parte au transformat subiectul relaţiilor româno-ruse într-unul delicat, cu o puternică încărcătură politică și ideologică, pentru ca prăbușirea comunismului să îl conducă către marginea ariei de interes istoriografic, istoricii au încercat sau au putut arareori să înglobeze corespondenţa diplomatică, cercetată după cum am menţionat neunitar, în contextul mai larg al relaţiilor româno-ruse și al războiului aflat în desfășurare. Raporturile dintre București și Petrograd nu s-au desfășurat într-un mediu ermetic, ele au fost determinate de o multitudine de factori; succesele sau eșecurile atât diplomatice, cât și militare, deopotrivă de pe frontul de vest și de pe frontul de est; acțiunile diplomatice și propagandistice ale inamicilor; negocierile cu alte state neutre sau chiar cu proprii aliaţii, ale căror interese au interferat adesea cu discuţiile româno-ruse; obiectivele celor două părţi, care nu au rămas unele fixe, ci au fluctuat la rândul lor în funcţie de autor, liderii militari sau cei civili, având o mentalitate, soluţii și motivaţii diferite; evoluțiile militare care în unele momente se petreceau cu rapiditate, în special pe fluidul front estic; numeroasele informaţii contradictorii care veneau pe canalele diplomatice și care duceau adesea la recalibrări de perspectivă în raport cu un anume stat sau un anume eveniment. În examinarea evoluţiilor și deciziilor într-o perioadă de criză, cum a fost Europa Marelui Război, cu succesiunea sa rapidă de evenimente și informaţii contradictorii, a căror verificare era limitată de factorul timp, nu este suficient să știm ceea ce s-a petrecut, ci să știi când s-a petrecut, de ce s-a petrecut, ce știau sau ce credeau că știu factorii decizionali, cum le-au modelat diversele informaţii atitudinea, acţiunile, deciziile și cum s-au reflectat toate acestea în raporturile diplomatice. Prin urmare, provocarea unui *review article* nu constă numai în sistematizarea și analiza critică a informaţiei existente, ci, după ce acești pași sunt urmaţi, identificarea a unui posibil nou mod de gândire, a unei noi forme de abordare a problemei, a unor noi perspective asupra subiectului, deschiderea de noi direcţii metodologice și istoriografice care să permită ulterior exploatarea astfel îmbogăţită a subiectului.

Analiza subiectului se va realiza cronologic, expunerea evoluţiei relaţiilor româno-ruse între 1914–1916 fiind urmată de analiza critică a literaturii existente, coroborată cu noi informaţii și perspective de interpretare a cunoștiinţelor și subiectului.

I. Izbucnirea Primului Război Mondial şi Acordul Româno-Rus din 18 septembrie/1 octombrie 1914

Criza din Iulie 1914 şi izbucnirea Primului Război Mondial au găsit România într-o situaţie bizară şi pe alocuri contradictorie: era asociată a Triplei Alianţe şi legată de un tratat cu Austro-Ungaria, relaţiile aceasta fiind tensionate din cauza sprijinului pe care Viena l-a arătat Bulgariei în contextul celui de-al Doilea Război Balcanic. Mai mult decât atât, opinia publică, concentrată pe soarta românilor transilvăneni şi, prin urmare, majoritar austrofobă, era în contradicţie cu angajamentele de securitate ale Bucureștiului. Invers proporţional cu tensionarea relaţiilor româno-austriece este adesea subliniată îmbunătăţirea relaţiilor cu Sankt Petersburg, ilustrată de vizita ţarului la Constanţa din iunie 1914[4].

A doua zi după înaintarea la Belgrad a ultimatumului austro-ungar, Serghei Sazonov, ministrul de externe al Imperiului Rus, l-a rugat pe Constantin Diamandy, ambasadorul român la Petersburg, să transmită guvernului său propunerea guvernului rus de a elabora un plan comun de acţiune pentru medierea conflictului şi să intervină la Belgrad şi Viena pentru atenuarea diverselor exigenţe[5]. Paralel, la 12/25 iulie, Sazonov îi cere ambasadorului său la București, Stanisław Kozieł Poklewski, să afle care vor fi poziţiile României faţă de un război european. Răspunsul evaziv al lui Brătianu, care iniţial refuză să își ia un angajament concret, împreună cu depeşele lui Savinski de la Sofia şi a lui Sverbeev de la Berlin din 16/29 iulie şi 17/30 iulie, care indicau o posibilă intervenţie a României de partea Puterilor Centrale, l-au determinat pe Sazonov să îi scrie lui Poklewski pe 18/31 iulie să înceapă procedurile pentru o posibilă mutare a arhivei legaţiei la Odessa, dar în acelaşi timp să facă demersuri pentru a obţine o declaraţie de neutralitate sau chiar intervenţia României alături de Antantă în schimbul Transilvaniei. Urmând instrucţiunile de la Petersburg, Poklewski discută cu Brătianu care la 20 iulie/2 august îl întreabă pe ambasadorul rus dacă neutralitatea României va fi considerată de guvernul rus drept o atitudine prietenoasă. Răspunsul a fost afirmativ[6].

---

[4] Eliza Campus, *Din politica externă a României*, București, Editura Politică, 1980, pp. 26–40; Şerban Rădulescu-Zoner, *România în faţa crizei internaţionale in iulie 1914*, în „Studii. Revistă de Istorie", tom 26, nr. 1, 1973, pp. 81–82; Glenn E. Torrey, *Romania and the belligerants (1914–1916)*, în *Romania and World War I. A collection of studies*, Glenn E. Torrey (ed.), Iaşi, Oxford, Portland, The center for Romanian Studies, 1998, p. 10; Constantin Nuţu, *România în anii neutralităţii (1914–1916)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972, pp. 54–68; Claudiu-Lucian Topor, *Germania şi neutralitatea României (1914–1916)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2017, pp. 57–73; Iana Balan, *Rusia şi neutralitatea României. Convenţia din 1914*, în *România şi statele vecine la începutul Primului Război Mondial*, Flavius Solomon, Andrei Cuşco, Mihai Ştefan Ceauşu (ed.), Iaşi, UAIC, 2016, p. 139; Ion M. Oprea, *România şi Imperiul Rus, vol. I: 1900–1924*, București, Editura Albatros, 1998, p. 68.

[5] Ştefan Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 94; Alfred J. Rieber, *Russian Diplomacy and Rumania, în Russian Diplomacy and Eastern Europe (1914–1917)*, New York, King's Crown Press, 1963, p. 241.

[6] Alfred J. Rieber, *op. cit.*, 241–243; Ion Gumenâi, *Romania as reflected in the Acts of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Empire from the Outbreak of World War I until the Conclusion of the Sazonov-Diamandy Agreement*, în „Transylvanian Review", vol. XXVI, 2017, nr. 4, pp. 20–21.

La 25 iulie/7 august, chiar înaintea primelor bătălii, Sazonov a alcătuit și înaintat României un proiect de tratat, care stipula angajarea României împotriva Austro-Ungariei, Rusia asumându-și să nu încheie pace cu Viena înainte ca provinciile austro-ungare locuite de români să intre în posesia Regatului României[7]. La 26 iulie/8 august are loc o discuție între Diamandy și baronul Schilling, directorul cabinetului politic al Ministerului de Externe Rus, care a făcut o propunere fermă pentru intervenția României de partea Antantei, respingând ideea unei eventuale neutralități, oferind la schimb provinciile austro-ungare cu populație românească și garantarea de către Rusia a integrității României în cazul unui atac bulgar[8]. Următoarea zi, la 29 iulie/11 august, Sazonov cerea prin ambasadorii săi la Londra și Paris, Alexander von Benckendorff și Alexander Izvolsky, adeziunea Franței și Marii Britanii la proiectul de tratat cu România. Guvernele francez și englez s-au arătat sceptice[9], considerând pentru moment suficientă neutralitatea României, o prea mare presiune asupra acestuia putând avea consecințe contrare intențiilor, iar la 9/22 august se pronunță pentru un bloc balcanic neutru[10]. La 30 iulie/12 august Brătianu a refuzat propunerea rusă, afirmând însă că ar dori să lase discuția privind o posibilă alianță deschisă[11]. În săptămânile următoare, Poklewski a insistat pe lângă Sazonov, supraapreciind influența germanofilă din România, ca Rusia să accepte un tratat care să stipuleze neutralitatea României în schimbul acelorași beneficii promise în cazul intervenției[12]. La 4/17 septembrie, Sazonov i-a telegrafiat lui Poklewski să facă o invitație oficială către guvernul român să se alăture operațiunilor ruse de eliberare a Bucovinei și să ocupe sudul Bucovinei și Transilvania[13]. Sazonov a cerut ca această invitație să fie făcută public pentru a se pune presiune asupra guvernului român. Ambasadorul rus la București a comunicat invitația lui Ionel Brătianu, însă a considerat nepotrivit lansarea ei publică, argumentând că ar fi împotriva uzanțelor diplomatice, căci negocierile nu se poartă în stradă[14]. Primul ministru român a declinat oferta, refuz motivat prin lipsa pregătirii armatei române și teama față de un atac al Bulgariei, și a propus încheierea unui acord care să conțină aceleași

---

[7] Vasile Vesa, *România si Franța la începutul secolului al XX-lea (1900–1916)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975, pp. 84–85; Anastasie Iordache, *Încheierea acordului româno-rus din 18 septembrie/1 octombrie 1914*, în "Revista de Istorie", tom XXIX, 1976, nr. 1, pp. 49–50; Alfred J. Rieber, *op. cit.*, 244–245; Constantin Nuțu, *op. cit.*, pp. 152–153; Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 71.

[8] Anastasie Iordache, *op. cit*., pp. 50–51.

[9] *Idem*, p. 51; Alfred J. Rieber, *op. cit.*, pp. 244–245; Vasile Vesa, *op. cit.*, pp. 85–86.

[10] Alfred J. Rieber, *op. cit.*, pp. 244–245.

[11] *Idem*, p. 245; Glenn E. Torrey, *Romania and the belligerants (1914–1916)*, p. 10.

[12] Alfred J. Rieber, *op. cit.*, pp. 245–246.

[13] *Idem*, p. 246; Anastasie Iordache, *op. cit*., p. 52; Vasile Vesa, *op. cit.*, p. 89; Constantin Nuțu, *op. cit.*, p. 153; Ion Gumenâi, *op. cit.*, p. 22; Iana Balan, *op. cit.*, p. 143.

[14] Alfred J. Rieber, *op. cit.*, p. 248; Vasily Kashirin, *The objectives and methods of romanian diplomacy at the start of the First World War in the assessments of the Russian civil and military experts*, în *Romanian and European Diplomacy*, Gh, Cliveti, Adrian-Bogdan Ceobanu, Adrian Vițalaru, Ionuț Nistor (coord.), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2012, p. 304.

beneficii în schimbul neutralităţii[15], mărturisindu-i lui Poklewski că dacă presiunea publică va continua, va fi obligat să își dea demisia[16]. Pretenţiile lui Brătianu pentru o simplă neutralitate i se păreau exagerate lui Sazonov, care a transmis guvernului român la 10/23 septembrie că Rusia nu cerea ajutorul României, ci lansase doar o invitaţie acesteia pentru a ocupa ceea ce i se cuvine într-un moment favorabil, care nu presupunea mari eforturi. Continua prin a afirma că puterile Antantei nu se vor opri până la înfrângerea Puterilor Centrale, dar la sfârșitul războiului, doar statele care au contribuit la efortul comun vor fi răsplătite, iar pentru neutralitatea României tot ceea ce poate promite este Transilvania, dacă ocuparea acesteia nu va cere operaţiuni militare speciale din partea Antantei[17]. La 15/28 septembrie Poklewski i-a prezentat lui Brătianu noi propuneri din partea guvernului său, care recunoștea dreptul României asupra provinciilor austro-ungare locuite de români, în schimbul neutralităţii binevoitoare, România urmând să aibă libertatea de a alege momentul potrivit pentru a intra în război. Următoarea zi, pe 16/29 septembrie, Brătianu și-a exprimat acordul faţă de încheierea unei astfel de înţelegeri, iar acordul româno-rus s-a încheiat la 18 septembrie/1 octombrie 1914 printr-un schimb de note Diamandy-Sazonov[18].

Luând în discuţie în primă instanţă contextul în cadrul cărora au evoluat relaţiile româno-ruse în perioada imediat anterioară izbucnirii Primului Război Mondial, aserţiunile regăsite în literatura subiectului sunt dintr-o perspectivă faptică corecte – exista tensiune în relaţiile cu Viena și o oarecare frustrare la București faţă de aceasta, iar relaţiile cu Rusia erau cu siguranţă la cel mai bun nivel al lor de la 1878. Istoricii deopotrivă români și occidentali în marea lor majoritate, mai puţin cei ruși[19], au tratat această perioadă expeditiv și au privit acest context mai degrabă drept un dat pe care l-au integrat logicii Primului Război Mondial și alianţei cu Antanta. Dacă ne raportăm însă exclusiv la 1913 și prima jumătate a anului 1914 vom constata că situaţia nu avea un caracter decisiv, iar lucrurile nu evoluau în mod necesar în direcţia unei schimbări de tabere sau a unei recalibrări radicale a politicii externe românești, în timp ce la Petersburg liderii erau în plin proces de elaborare a

[15] Vasile Vesa, *op. cit.*, p. 89.

[16] Alfred J. Rieber, *op. cit.,* p. 248.

[17] *Idem*, p. 249; Vasile Vesa, *op. cit.*, p. 90; Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 52; Vasily Kashirin, *op. cit.*, p. 305; Ion Gumenâi, *op. cit.*, p. 22.

[18] Alfred J. Rieber, *op. cit.*, pp. 249–251; Vasily Kashirin, *op. cit.*, p. 306; Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 52; Vasile Vesa, *op. cit.*, p. 91; Glenn E. Torrey, *Romania and the belligerants (1914–1916)*, p. 15–16; Constantin Nuțu, *op. cit.*, pp. 153–154; Eliza Campus, *op. cit.*, pp. 55–54; Ion M. Oprea, *op. cit.*, pp. 72–73.

[19] V. N. Vinogradov face opinie separată, arătând că România nu dorea să renunţe sau să denunţe în 1913–1914 tratatul cu Tripla Alianţă, care reprezenta pentru România o asigurare, o garanție; V. N. Vinogradov, *Romania in the First World War: The years of neutrality*, în „The international history review", vol. 14, 1992, nr. 3, pp. 453–454. Despre perspectiva Sankt Petersburgului care, de asemenea, nu vedea în România o posibilă aliată câștigată discută și Flavius Solomon, *Ţară inamică, neutră sau aliată? România în viziunea rusă în anii premergători și la începutul Marelui Război*, în *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial*, pp. 237–264.

unor strategii diplomatice și chiar militare. Rudolf Dinu este cel care sintetizează cel mai bine obiectivele externe ale lui Ionel Brătianu la momentul preluării mandatului de prim-ministru în ianuarie 1914: apropierea de Rusia și Franța, fără însă a crește tensiunile cu Austro-Ungaria sau a da naștere unora cu Germania, a cărei putere militară și economică o admira, spre o politică de precaut echilibru între Marile Puteri[20]. Nici în Petersburg, apropierea de România nu era dată drept o certitudine. Liderii de la Petersburg constataseră eșecurile politicii balcanice conduse în ultimii doi ani: Liga Balcanică fusese concepută drept un instrument diplomatic menit să pună presiune pe Austro-Ungaria și nu pe Imperiul Otoman, a cărei existență trebuia menținută atâta vreme cât Rusia nu avea mijloacele necesare să rezolve decisiv problema Strâmtorilor. Imediat însă după constituirea Ligii Balcanice, aceasta a scăpat de sub controlul Petersburgului, s-a orientat ofensiv către Turcia, iar Bulgaria a ajuns să amenințe Constantinopolul și Strâmtorile, ajungând la mai puțin de 30 kilometrii de acestea în timpul Primului Război Balcanic. În 1913, diferențele dintre statele balcanice au devenit imposibil de mediat de către Rusia și au irupt în cel de-al Doilea Război Balcanic[21]. Într-un memorandum din 6 decembrie 1913, elaborat de ministrul de externe pentru țarul Nicolae al II-lea, Sazonov realiza o analiză a situației din Peninsula Balcanică și a amenințărilor în direcția Strâmtorilor, care nu puteau cădea în mâna altui stat, date fiind interesele strategice și economice ale Imperiului Rus[22], subliniind că problema Strâmtorilor nu putea fi rezolvată în absența unui conflict paneuropean. În ceea ce privea România, Sazonov nota:

> „In the event of European complications, we should be able to count in the Balkans on Serbia and perhaps also on Roumania. This makes clear the task of our diplomacy, which consists in creating favourable conditions for as close as rapprochement with Roumania as possible (...) Roumania`s position among the Balkan countries recalls in many respects that of Italy in Europe. Both powers suffer from megalomania, and

[20] Rudolf Dinu, *Diplomația Vechiului Regat: 1878–1914. Studii*, București, Monitorul Oficial, 2014, p. 94; Rudolf Dinu, *Romania's way from neutrality to war*, în *La Grande Guerre: histoire et mémoire collective en France et en Roumanie* Christophe Prochasson; Florin Turcanu (ed.), Bucuresti, Editura Tanit Design, 2010, p. 13.

[21] Christopher Clark, *Somnambulii. Cum a intrat Europa în Război în 1914*, București, Editura Rao, 2016, pp. 329–338; Ronald Park Bobroff, *Roads to Glory. Late Imperial Russia and the Turkish Straits*, London, New York, I.B. Tauris & Co Ltd, 2006, pp. 37–95.

[22] În spatele mitului expansionist, imperialist care a dominat gândirea istorică despre Rusia și politica sa externă, Strâmtorile au reprezentat un obiectiv rațional pentru Imperiul Rus. Din perspectivă economică, mai mult de 50% din exporturile Rusiei treceau prin Strâmtori, a căror închidere chiar și de scurtă durată în timpul războiului italo-otoman, a dus la scăderea veniturilor guvernului rus cu 30% în anul 1912. Scăderea veniturilor la buget afecta programul militar de modernizare și înarmare asumat de armata rusă, absolut necesar pentru menținerea statutului de Mare Putere. Din perspectivă politică, 90% din exporturile ruse care treceau prin Strâmtori erau reprezentate de cereale. Creșterea producției agrare și crearea unei clase rurale stabile și prospere, care să blocheze răspândirea ideilor revoluționare era baza programului politic asumat de Stolîpin și continuat de Krivoshein, cel mai puternic om politic din Rusia anului 1914 și un germanofob convins; Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War*, Harvard, Harvard University Press, 2011, pp. 28–30.

as they are not strong enough to realize their plans openly, they have to content themselves with an opportunist policy, constantly watching to see on which side the power lies, and going over to that side"[23]. Cu toate acestea, principalul obiectiv stabilit de Sazonov în Balcani nu era România, ci Bulgaria şi nevoia unei concilieri sârbo-bulgare, care să împiedice trecerea Bulgariei în tabăra adeversă, să permită ambelor state să îşi îndeplinească idealurile naţionale şi să permită „Russia`s presence and guidance"[24]. Două luni mai târziu, într-o conferinţă specială la care au participat Sazonov şi şeful Statului Major şi cel al Forţelor Navale, dedicată elaborării unui plan de răspuns la orice posibilă ameninţare la Strâmtori, Sazonov a fost întrebat de poziţia României într-un posibil conflict european, răspunzând: „ Roumania, altough not formally a member of the Triple Alliance had undoubtely concluded a military agreement with Austria, directed against us (...) The favourable turn in Roumanian policy and public opinion now to be observed, however, justified, in the view of the Foreign Minister a certain doubt whether in the event of our being at war with Austria, Romania would actually come out against us; we were however, without positive material for judging as to this"[25]. Chiar şi după vizita în România din iunie 1914, Sazonov nota în memoriile sale: „The impression I gathered on my visit to Rumania determined our future policy towards that country — a policy which thenceforth never wavered from the course it had taken. We were still in the dark, however, as to how far we could rely on M. Bratiano, and those political leaders who seemed willing, from patriotic motives, to link their fate with ours"[26].

Cu referire la criza din iulie, ceea ce surprinde este lipsa informaţiilor privind perioada imediat anterioară ultimatumului austriac, cele trei săptămâni cuprinse între asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand şi ultimatum. Nici Diamandy nu a înregistrat în articolele sale cu caracter memorialistic anumite evenimente anterioare, precum reacţia guvernului şi a opiniei publice ruse la asasinarea lui Franz Ferdinand sau vizita preşedintelui Poincaré în Rusia, desfăşurată între 20–23 iulie, evenimente care au suscitat un interes major în epocă şi au făcut obiectul depeşelor diplomatice care au circulat în acele zile. Nici istoricii români având acces la arhivele române nu au sesizat sau nu au fost interesaţi să umple acest gol informaţional de aproape trei săptămâni din mijlocul uneia dintre cele mai mari crize diplomatice ale secolului XX. Este destul evident că în momentul în care Regele Carol I şi primul ministru Brătianu află de la miniştrii austro-ungar şi german la Bucureşti încă din 28 iunie/10 iulie de o intenţie agresivă a Vienei faţă de Serbia, apoi în cadrul aceloraşi discuţii neagă orice obligaţie a României în acest posibil conflict şi îi avertizează pe ambasadori de reacţia şi intervenţia aproape certă a Rusiei, informaţie pe care o deţineau de pe urma vizitei ţarului la Constanţa[27], vor solicita o serie de informaţii cu privire la situaţia din Imperiul Rus de la propriul ambasador la Petersburg, pentru

[23] Friederich Stieve, *Isvolsky and the World War*, New York, Alfred A Knopf, 1926, pp. 189–190.
[24] *Idem*, p. 190.
[25] Minutes of the special conference of February 8, 1914, în Friederich Stieve, *op. cit*., pp. 230–246.
[26] Serghei Sazonov, *Fateful Years*, London, Butler&Tanner Ltd., 1928, p. 114.
[27] Ştefan Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, pp. 94–95; Eliza Campus, *op. cit*., pp. 41–42.

a evalua corect situaţia, riscurile pentru ţară și pentru stabilirea unor posibile căi de acţiune. Toate aceste informaţii disparate pe care liderii le primesc de la miniștrii străini sau de la proprii ambasadori dau naștere unei percepţii, unei perspective, *unspoken assumptions*, așa cum au fost ele definite de James Joll[28], despre procesul în desfășuare. Aceste perspective sau presupuneri nerostite nu pot fi total reconstituite, însă este necesară o încercare de cunoaștere și înţelegere a lor, deoarece ele explică viitoarele atitudini, viitoarele decizii, viitoarele raportări la un anume stat. Este ceea ce am văzut că Alfred J Rieber a realizat în ceea ce îl privește pe Sazonov și perspectiva sa faţă de România pe baza documentelor diplomatice ruse din timpul războiului publicate încă din anii 1930[29], oferind indicii importante în ceea ce privește dinamica relaţiilor româno-ruse în acele zile.

În legătură cu acordul româno-rus din 18 septembrie/1 octombrie, majoritatea istoricilor au dezbătut cărei părţi i-a revenit victoria diplomatică de pe urma acestui acord. Cu excepţia lui F. I. Notovich, care considera că Rusia beneficiase de cele mai mari avantaje de pe urma acestui acord[30], restul istoricilor au considerat că România a fost cea care a încheiat un acord diplomatic benefic[31]. Puţini au fost cei care au încercat însă să explice ce a determinat Rusia să ofere Românei un tratat de alianţă încă din prima săptămână a războiului, ce a determinat guvernul rus într-o lună de zile să accepte doar o neutralitate în schimbul aceloraşi beneficii şi ce rol a avut diplomaţia română în a convinge Rusia să îi ofere largi promisiuni teritoriale fără a intra în război.

În ceea ce privește propunerea de alianţă venită la începutul lunii august un punct de plecare îl poate reprezenta teama lui Sazonov, vizibilă în documentele diplomatice din ultima fază a crizei din iulie, că România ar putea intra în război de partea Puterilor Centrale. Dar aceasta trebuie pusă în corelaţie cu obiectivele Rusiei în războiul în desfășurare, vizibile în planurile militare şi în operaţiunile desfășurate în primele zile, obiective ruse care nu au fost luate în considerare până acum în literatura privind relaţiile româno-ruse. Urmând planul nr. 19, Rusia a dispus la începutul operaţiunilor militare aproximativ 1,2 milioane soldaţi împotriva Austro-Ungariei în Galiţia, spre deosebire de doar 600.000 în estul Prusiei. În mod evident, Galiţia apare drept principalul ţel al Rusiei pe frontul său vestic împotriva Puterilor Centrale, ceea ce STAVKA urmărea fiind obţinerea unei graniţe naturale reprezentată de Munţii Carpaţi[32]. În acest context, o intervenţie a României

[28] James Joll, *1914: The Unspoken Assumptions*, London, London School of Economics and Political Science, Weidenfeld & Nicolson, 1968; James Joll, *The Origins of the First World War*, London, New York, Longman, 1992.

[29] *Mezhdunarodnyye otnosheniya v epokhu imperializma*, Seria III: *1914–1917*, vol. I-X, Moskva, Gosudarstvennoye sotsial'no-ekonomicheskoye izdatel'stvo, 1933–1938.

[30] F. I. Notovich, *Diplomaticheskaya bor'ba v gody Pervoy mirovoy voyny*, vol. 1, *Poterya soyuznikami Balkanskogo poluostrova*, Moskva, Akademii nauk SSSR, 1947, p. 265.

[31] V. N. Vinogradov, *Rumyniya v gody pervoy mirovoy voyny*, Moskva, Nauka, 1967, pp. 121–130; Alfred J. Rieber, *op. cit.*, pp. 251–252; Vasily Kashirin, *op. cit.*, p. 307; Glenn E. Torrey, *Romania and the belligerants (1914–1916)*, p. 16; Iana Balan, *op. cit.*, p. 154;

[32] Sean McMeekin, *op. cit.*, pp. 79–80, p. 85.

de partea Puterilor Centrale expunea flancul sudic al armatei ruse din Galiţia, iar în egală măsură, o intervenţie a României alături de Rusia în Bucovina, dar mai ales în Transilvania, ar fi ajutat armatele ruse în ofensiva lor împotriva Austro-Ungariei şi ar fi permis o penetrare mai uşoară în vestul Galiţiei, despărţită de Galiţia Orientală de Munţii Carpaţi. Luând în considerare aceşti factori strategici şi militari, reiteraţi chiar de STAVKA într-o scrisoare către Sazonov din 15/28 septembrie[33], cu doar două zile înainte ca ministrul de externe rus să facă schimbul de note, este dificil de explicat de ce guvernul rus a acceptat în cele din urmă doar neutralitatea României. Anastasie Iordache, unul dintre puţinii istorici care s-au aplecat asupra acestei chestiuni, a notat interesul Rusiei pentru Strâmtori, acordul cu România fiind inclus în linia politică a guvernului rus pentru îndeplinirea acestui obiectiv[34]. Într-adevăr, în cadrul conferinţei din 8/21 februarie 1914 din Petersburg a fost subliniată importanţa neutralităţii României, care ar putea permite dislocarea unor trupe din Odessa către Constantinopol. Cu toate acestea, situaţia strategică era diferită în septembrie-octombrie 1914 deoarece, în primul rând, Imperiul Otoman nu era încă angajat în război, iar Rusia nu dorea să apară drept stat agresor. În al doilea rând, o debarcare amfibie, care fusese proiectată în cadrul respectivei conferinţe nu mai era posibilă, pentru că achiziţionarea de către Turcia a două cuirasate de la Germania în prima săptămână a războiului, a transformat flota otomană în stăpânul fără drept de apel al Mării Negre[35]. Un aspect care a fost însă ignorat de istorici, deşi apare cu regularitate în sursele diplomatice este cel al Bulgariei. Ionel Brătianu a insistat în aproape toate discuţiile sale cu reprezentantul rus la Bucureşti asupra poziţiei Bulgariei, pentru asistenţă militară împotriva acesteia, iar în 1916 această chestiune a asistenţei militare împotriva Bulgariei, deopotrivă din partea Rusiei, prin trimiterea de trupe, cât şi din partea Franţei şi Marii Britanii prin ofensiva de la Salonic, a devenit condiţie *sine qua non* pentru intrarea României în război. Dimensiunea balcanică a politicii externe a României în Primul Război Mondială a fost însă aproape ignorată în istoriografia română, ceea ce îngreunează înţelegerea resorturilor politicii externe a României şi relaţiile sale cu Rusia, unde Bulgaria nu este o problemă secundară, ci una cât se poate de importantă pentru București. Cel puţin la fel de importantă, dacă nu chiar mult mai valoroasă, este Bulgaria în egală măsură pentru Petrograd, cât şi pentru Londra şi Paris. Intervenţia Bulgariei de partea Antantei ar fi ajutat Serbia împotriva Austro-Ungariei, ar fi atras intervenţia în război a României şi Greciei, care ezitau să ia această decizia de teama unui atac al Bulgariei revizioniste, iar după intrarea Imperiului Otoman în război, ar fi uşurat efortul de război al Rusiei împotriva Imperiului Otoman în Caucaz, şi ar fi ajutat la încleştera Imperiului Otoman între două fronturi: un posibil front în Tracia şi o operaţiune navală la Dardanele, care va avea loc în primăvara lui 1915. De aceea, între august-decembrie 1914, Sofia a fost principala ţintă a demersurilor diplomatice atât a Rusiei, cât şi a Parisului, şi în

[33] Kudașev către Sazonov, 15/28 septembrie 1914, în „Krasnyy Arkhiv", nr. 26, 1928, pp. 9–11.
[34] Anastasie Iordache, *op. cit*., pp. 55–56.
[35] Sean McMeekin, *op. cit.*, pp. 104–105.

special a Londrei. Antanta a desfășurat în această perioadă acţiuni concertate asupra guvernului bulgar, cât și a celui sârb, în încercarea aproape continuă de a obține de la Serbia concesii în Macedonia pentru câștigarea Bulgariei[36]. Demersurile frenetice ale guvernului rus pentru a obţine alianţa Bulgariei este o posibilă explicaţie pentru care Petersburgul a acceptat în cele din urmă doar neutralitatea României: având drept prim obiectiv în Balcani atragerea Bulgariei, Rusia a oprit temporar demersurile pe lângă București, pentru a nu provoca Sofia și a o arunca în braţele Puterilor Centrale printr-o intervenţie a României sau a Greciei. În mod cert însă, este necesară includerea dimensiunii balcanice a politicii României și Rusiei, pentru a putea înţelege dinamica relaţiilor dintre cele două.

Un alt aspect puţin pomenit în istoriografia română sau cea rusă din motive care au ţinut de conjunctura politică și istorică este cel al Basarabiei, care ar fi jucat un rol semnificativ în negocierile din toamna lui 1914. Alfred J. Rieber amintește de misiunea la Roma a lui Take Ionescu și Nicolae Filipescu, care declară la 3/16 septembrie din însărcinarea lui Brătianu, că România va intra imediat în război, în momentul îi care sunt retrocedate cele trei judeţe basarabene anexate în 1878[37]. Afirmaţia este confirmată și de sursele ruse[38], dar și de o conversaţie din 12/25 august dintre Diamandy și Marghiloman, notată de acesta din urmă în jurnalul său, în cadrul căreia ambasadorul român la Petrograd afirma că cercurile politice ruse sunt convinse de neutralitatea României fără a mai lăsa mult loc de negocieri, motiv pentru care considera necesară o campanie despre Basarabia în presa românească, într-un soi de ceea ce noi am numi astăzi un mijloc de presiune asupra Rusiei[39]. La 13/26 septembrie, a avut loc o discuţie între Diamandy și Schilling, acesta din urmă rostind temerile unor cercuri politice ruse, care ar prefera o Ungarie puternică, în dauna unei Românii mărite, care ar putea pune problema împlinirii idealului naţional[40]. Diamandy confirmă în articolele sale cu caracter memorialistic că a folosit cele trei judeţe basarabene drept mijloc de presiune asupra Rusiei, însă nu oferă foarte multe detalii[41].

În general, istoricii tratând problema relaţiilor româno-ruse au oprit expunerea evenimentelor privind anul 1914 la încheierea acordului din 18 septembrie/1 octombrie. Doar Anastasie Iordache amintește o serie de neliniști care au cuprins diplomaţia românească la finele anului 1914 pe fondul înmulţirii zvonurilor privind

---

[36] James M. Potts, *The loss of Bulgaria*, în *Russian Diplomacy and Eastern Europe (1914–1917)*, pp. 205–218.

[37] Alfred J. Rieber, *op. cit.,* p. 247.

[38] A. Krupenskii către Sazonov, 3/16 Septembrie 1914, în *Mezhdunarodnyye otnosheniya v epokhu imperializma*, Seria III: *1914–1917*, vol. VI, part. 1, doc. 266, pp. 259–260, Moskva, Gosudarstvennoye sotsial'no-ekonomicheskoye izdatel'stvo, 1935.

[39] Alexandru Marghiloman, *Note Politice*, vol. 1, *1897–1915*, București, Editura Institutului de Arte Grafice Eminescu, 1927, p. 246.

[40] Alfred J. Rieber, *op. cit.,* p. 247; Anastasie Iordache, *op. cit*., p. 55; Iana Balan, *op. cit*., p. 146.

[41] Constantin Diamandy, „*La Grande Guerre vue du Versant Oriental: Ma Mission en Russie 1914–1918,* I: *La tragedie d'une Conscience Royale*, „Revue Des Deux Mondes", 49, 1929, nr. 4, pp. 808–809.

o înţelegere între Rusia, Franţa şi Marea Britanie privind Strâmtorile. La 12/25 decembrie, Diamandy a fost însărcinat să afle mai multe detalii despre acest posibil acord. Ambasadorul român la Petrograd l-a întrebat la 2/15 ianuarie pe Maurice Paleologue, ambasadorul Franţei în Rusia, despre încheierea unui astfel de înţelegeri, ambasadorul francez răspunzând printr-un refuz categoric[42]. Ultimele luni ale anului 1914 sunt extrem de relevante însă pentru a înţelege politica guvernului rus şi pentru dinamica relaţiilor româno-ruse în perioada următoare. Intrarea Imperiului Otoman în război la 16/29 octombrie 1914 a întregit contextul imaginat de decidenţii ruși pentru rezolvarea problemei orientale și instituirea controlului rus la Strâmtori. În următoarele două luni la Ministerul de Externe din Petrograd și la STAVKA s-au întocmit numeroase memorandumuri conţinând planuri militare și diplomatice pentru îndeplinirea obiectivului reprezentat de Strâmtori și Constantinopol. Cercetarea acestor memorandumuri este obligatorie pentru a vedea care era perspectiva și rolul pe care România trebuia să îl joace în noua Europă imaginată de o Rusie victorioasă. Demersul nu este unul contrafactual așa cum o primă impresie ar putea lăsa să se întrevadă. Faptul că istoria Rusiei în Primul Război Mondial s-a încheiat în 1917 prin revoluţia bolşevică şi prin abandonarea proiectelor externe anterioare, nu interferează în vreun fel cu planurile asumate în 1915, cu perspectiva pe care Petrograd o imagina în relaţia cu Bucureștiul și cu consecinţele pe care acestea le-au avut în relaţiile între cele două în perioada imediat următoare.

Cel mai important memorandum de acest fel a fost elaborat în noiembrie 1914 și îi aparţine lui N. A. Bazili, șeful cancelariei diplomatice de la STAVKA, memoriul său conţinând deopotrivă perspectiva diplomatică, cât și cea militară. Bazili reiterează necesitatea controlului rus asupra Strâmtorilor, nevoie argumentată prin importanţa economică și strategică, deopotrivă sub aspect defensiv, blocarea accesului în Marea Neagră a unei flote străine, cât și sub aspect ofensiv, prin accesul Rusiei la Marea Mediterană. Pentru îndeplinirea acestui deziderat Bazili nota că pe lângă Strâmtorile propriu-zise, Rusia trebuia să controleze și un hinterland menit să le protejeze: malul asiatic al Bosforului până la râul Sakaria și malul european până la linia Enos-Midia, însemnând inclusiv Adrianopol, Marea Marmara, Dardanelele și insulele Imbros și Tenedos, care protejau Dardanelele. Bazili subliniază că Rusia nu avea la momentul respectiv capacitatea militară – armata de la Odessa, dispusă acolo împotriva unui posibil atac al României nu putea fi dislocată pentru o debarcare amfibie la Constantinopol, din cauza poziţiei încă neclare a Bucureștiului – sau superioritate navală în faţa flotei otomane, pentru a putea derula o astfel de debarcare. Bazili propunea prin urmare o operaţiune amfibie desfășurată la Strâmtori de către Franţa și Marea Britanie, care dispuneau de forţă navală superioară[43].

Într-o discuţie dintre ţarul Nicolae al II-lea și Maurice Paleologue, care a avut loc la 8/21 noiembrie 1914, împăratul rus menţiona dezmembrarea Austro-Ungariei

[42] Anastasie Iordache, *op. cit*., p. 59–60.

[43] E. A. Adamova (ed.*), Konstantinopol' i prolivy po sekretnym dokumentam b. Ministerstva inostrannykh del*, vol. I, Moskva, Litizdat NKID, 1925, pp. 156–181.

și înlocuirea sa cu un cordon de state prietene: o Românie mărită prin alipirea Transilvaniei, o Serbie care să incorporeze teritoriul croat și albanez, un stat ceh sau cehoslovac, o Bulgarie conciliată prin retrocedarea Macedoniei[44].

Mult mai important pentru relațiile româno-ruse este un memoriu redactat de Anatoly Neratov, adjunctul lui Sazonov la 14/27 decembrie. În cadrul memoriului este reiterată importanța și necesitatea Strâmtorilor pentru Imperiul Rus, gândire deja axiomatică în rândul liderilor ruși, și o oferea o altă soluție pentru rezolvarea acestei probleme: avansul către Strâmtori pe cale terestră. În acest sens, trebuia obținut sprijinul României, iar Neratov considera că un astfel de acord nu era imposibil de obținut, dacă o astfel de propunere către București venea după înfrângerea definitivă a Puterilor Centrale și României i se făceau o serie de concesii, nespecificate însă, în Basarabia[45].

Ceea ce se remarcă atât din memorandumul lui Bazili, cât și din cel al lui Neratov, este neîncrederea guvernului rus față de România și poziția României. STAVKA nu punea în discuție dislocarea trupelor de la Odessa care vizau România, în ciuda existenței acordului pentru neutralitate, iar Neratov considera că un acord cu România poate fi încheiat doar după înfrângerea Puterilor Centrale, care ar fi însemnat că Bucureștiul rămânea fără alternativă. Această din urmă afirmație implică și faptul că Rusia se aștepta la opoziție din partea României în problema Strâmtorilor. Aceasta face și mai necesară studierea arhivelor românești cu privire la reacția Bucureștiului față de o posibilă achiziție a Strâmtorilor de către Rusia, a modului în care a fost percepută și sistematizată informația, care a fost reacția diplomatică a României, dacă și cum se pregătea România să răspundă acestei provocări.

II. Negocierile din 1915

În luna martie și începutul lunii aprilie, Brătianu a demarat o serie de demersuri pe lângă

Blondel, ambasadorul francez la București, dar și la Londra în vederea deschiderii unor negocieri pentru intrarea României în război. La 5/18 martie i-a detaliat ministrului francez condițiile sale pentru intrarea României în război:

1. Elucidarea intențiilor Italiei;
2. Cunoașterea perioadei exacte de livrare a armamentului comandat;
3. Încheierea unui acord politic privind teritoriile care vor fi recunsocute României;
4. Asigurări din partea Rusiei în ceea ce privea Strâmtorile;
5. Încheierea unei convenții militare între Statele Majore Aliate.

La sfârșitul lunii martie, ambasadorul român la Londra a fost însărcinat să îi

[44] Sean McMeekin, *op. cit*., p. 96.

[45] Memoriu Neratov, 14/27 decembrie 1914, în *Mezhdunarodnyye otnosheniya v epokhu imperializma*, Seria III: *1914–1917*, vol. VI, part. 2, doc. 697, pp. 270–273, Moskva, Gosudarstvennoye sotsial'no-ekonomicheskoye izdatel'stvo, 1935.

prezinte lui Edward Grey intenţia României de a se alătura efortului Antantei la mijlocul lunii martie[46]. Aceste măsuri ar fi fost menite să obţină sprijinul occidentalilor, însă Sazonov, informat despre acestea, a adoptat o poziţie fermă, informând la 9/22 aprilie guvernele aliaţilor săi că dacă a acceptat ca negocierile cu Italia să se poarte la Londra, datorită intereselor convergente, orice negocieri care privesc estul Europei trebuie să se desfăşoare la Petrograd[47].

La 20 aprilie/3 mai 1915, ambasadorul român la Petrograd, Constantin Diamandy, i-a prezentat ministrului rus de externe, Serghei Sazonov, programul României pentru intrarea în război: Bucovina până la Prut, Transilvania și o parte din Ungaria până la Seghedin și confluenţa Someșului cu Tisa, Banat până la Tisa[48]. Propunerile au fost înaintate în bloc – acceptarea lor în totalitate sau refuzul lor. Sazonov a răspuns că nu poate accepta acesta propuneri care ar însemna ca o semnificativă populaţie slavă din Bucovina să intre în graniţele României, dar și că Regatul Român va deveni o ameninţare pentru Serbia dacă ar primi Banatul până la limitele indicate. Părerea lui Sazonov era în deplin acord și cu cea exprimată de STAVKA, care se pronunţa împotriva anexării de către România a Bucovinei din motive strategice, economice și religioase, iar dacă unele concesii trebuiau făcute Bucureștiului în această provincie, ele nu trebuiau să includă oraşul Cernăuţi, Marele Duce Nicolae Nicolaevici afirmând că forţa evenimentelor va determina în cele din urmă intervenţia României[49]. La 1/14 mai Sazonov a înaintat guvernului român răspunsul său oficial: Rusia era dispusă să ofere României graniţa în Bucovina până la Suceava, graniţa în Transilvania până la confluenţa Tisa-Mureș, iar în Banat până la est de Timișoara, oraș care ar urma să rămână Serbiei. Brătianu a respins propunerile ruse la 5/18 mai[50]. La intervenţia Franţei, și mai puţin a Marii Britanii, unde Grey a considerat oferta lui Sazonov drept una satisfăcătoare, Sazonov a trimis o nouă notă la București în 6/19 mai, acceptând graniţa în Bucovina până la râul Siret și cedarea părţii de nord-vest a regiunii Torontal, însă solicita ca intrarea României în război să se producă până la 13/26 mai[51]. Brătianu și-a menţinut refuzul, dar evoluţia nefavorabilă de pe frontul de est, unde Rusia se afla în continuă retragere începând cu 20 aprilie/3 mai, a determinat guvernele occidentale să facă noi presiuni asupra Petrogradului pentru a accepta revendicările României – la 21 mai/3 iunie Londra transmitea aliatului său estic să cedeze linia Prutului în Bucovina și cea mai mare parte a Banatului, în contextul înfrângerilor suferite de Rusia, care va fi obligată să renunţe în curând la oraşul Lvov, lansând chiar ipoteza cedării ulterioare

[46] Vasile Vesa, *op. cit,* pp. 108–109.

[47] *Idem*, p. 110; Alfred J. Rieber, *op. cit.,* p. 255; Ion M. Oprea, *op. cit*., pp. 85–86.

[48] Vasile Vesa, *op. cit,* pp. 112–113; Alfred J. Rieber, *op. cit.,* p. 255.

[49] Alfred J. Rieber, *op. cit.,* pp. 255–256.

[50] Vasile Vesa, *op. cit,* p. 114; Alfred J. Rieber, *op. cit.,* p. 257; Ion M. Oprea, *op. cit*., p. 87; Textul întreg al memoriului lui Sazonov: Vadim Guzun (ed.), *Intrarea României în Primul Război Mondial: Negocierile Diplomatice în Documentele din Arhivele Ruse, 1914–1916*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, pp. 217–220.

[51] Vasile Vesa, *op. cit,* p. 114.

de către România a Cadrilaterului către Bulgaria[52]. La 25 mai/7 iunie, Marele Duce Nicolae Nicolaevici admitea faţă de Sazonov necesitatea intervenţiei României în război, recomandând acordarea de concesii către aceasta, în schimbul intervenţiei sale imediate[53]. La 27 mai/9 iunie, Sazonov transmitea la București acceptul său faţă de linia Prutului drept graniţă în Bucovina în schimbul intrării imediate a României în război. Brătianu a subliniat încă o dată că intrarea României se va petrece în momentul în care toate cererile sale vor fi acceptate și a oferit chiar și un orizont de timp: intervenţia României se va produce la două luni de la acceptarea condiţiilor politice, termen pe care l-a redus ulterior la 5 săptămâni[54]. La 7/20 iunie, Ianușevici, șeful statului major rus i-a scris la Sazonov că intrarea României în război este imperios necesară și insista pentru ca aceasta să se producă după cum a afirmat Brătianu în 5 săptămâni[55]. În ciuda insistenţelor liderilor militari, Sazonov nu era dispus să ofere României întregul Banat, opinie împărtășită și de Grey la Londra. În contextul deteriorării continue și prelungite a situaţiei militare a Rusiei pe frontul de est, Parisul reușește să obţină la 23 iunie/6 iulie acceptul Londrei pentru concesiile României în Banat, urmând ca Serbia să fie recompensată prin Croaţia, iar cele două capitale aliate au reiniţiat demersurile la Petrograd. Prin urmare, la 7/20 iulie lui Brătianu i-a fost prezentată o notă comună a celor trei mari puteri, care stipula că Antanta va satisface toate cererile Bucureștiului, dacă România:

1.Va intra în război în 5 săptămâni de la semnarea convenţiei politice

2. Va opri de îndată tranzitul de arme către Imperiul Otoman

3. Va ceda Balcic și Dobrici Bulgariei

4. Va crea o zonă demilitarizată în jurul Belgradului

5. Va oferi compensaţii tuturor sârbilor care vor părăsi Banatul și va oferi drepturi egale tuturor celor care rămân.

Brătianu s-a arătat nemulţumit de primul punct al notei, care presupunea ca România să se angajeze că va intra în război, fără a cunoaște și semna înainte convenţia politică, iar evoluţiile militare de pe frontul de est l-au determinat să se pronunţe la 10/23 iulie că pentru moment este doar în favoarea încheierii convenţiei politice, intervenţia militară fiind posibilă doar în momentul livrării armamentului comandat și a îmbunătăţirii considerabile a poziţiei Rusiei pe front. La 11/24 iulie, 12/25 iulie și 13/26 iulie, Franţa Italia și Marea Britanie și-au exprimat acordul pentru propunerea lui Brătianu. Răspunsul lui Sazonov a venit doar la 18/31 iulie și sublinia că acest acord exprimat de guvernul rus vine doar pe fondul presiunii aliaţilor săi occidentali pentru facilitarea efortului acestora la Gallipoli. Căderea Varșoviei în mâinile Puterilor Centrale, un eveniment cu un puternic ecou internaţional l-au făcut pe Brătianu reticent în a semna inclusiv convenţia politică, după cum raporta Poklewski la Petrograd la 1/14 august. Răspunsul oficial al României

[52] *Idem,* p. 117; Alfred J. Rieber, *op. cit.,* pp. 258–259.

[53] Alfred J. Rieber, *op. cit.„* p. 259.

[54] Vasile Vesa, *op. cit,* p. 118; Alfred J. Rieber, *op. cit.,* p. 259.

[55] Alfred J. Rieber, *op. cit.,* p. 260; Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 89.

a conţinut angajamentul său pentru oprirea tranzitului de arme către Imperiul Otoman, angajamentul său verbal de aderare la cauza Antantei și promisiunea intervenţiei militare atunci când condiţiile militare vor fi oportune. La propunerea lui Grey, reprezentanţii Antantei s-au declarat în acord cu răspunsul și angajamentele asumate de Brătianu[56].

Intrarea Bulgariei în război în octombrie 1915 și perspectiva înfrângerii definitive a Serbiei a dat naștere la noi demersuri și insistenţe ale puterilor Antantei la București. La 1/14 octombrie Londra a propus la București ca România, împreună cu Grecia să atace Bulgaria, Marea Britanie angajându-se ca în maxim două luni să debarce 200.000 oameni la Salonic și să trimită în Rusia 500.000 puști astfel încât aceasta împreună cu România să conducă o viguroasă ofensivă la sudul Dunării. Brătianu a refuzat propunerea engleză motivând că aceasta ar presupune ca România să lupte singură timp de două luni pe două fronturi. La 8/21 octombrie, generalul Alekseev, noul șef al Statului Major, îi scria lui Sazonov că este indispensabilă atragerea în război a României, căreia trebuia să i se facă toate concesiile. Intervenţia României împreună cu cele 500.000 puști promise de Marea Britanie ar face posibilă o ofensivă la sud de Dunăre, dar Alekseev nota în continuare că pe termen lung este puţin probabilă evitarea stabilirii unei legături între Germania și Imperiul Otoman. Prin urmare, propunea renunţarea la Strâmtori, încheierea unei păci separate cu Turcia și concentrarea întregului efort împotriva Germaniei, principalul obiectiv fiind acela al distrugerii militarismului german. Ţarul Nicolae al II-lea și Sazonov au respins varianta renunţării la Strâmtori: ţarul, care preluase funcţia de comandant șef al armatei, a ordonat constituirea a cinci corpuri de armată pentru o ofensivă împotriva Bulgariei în momentul sosirii puștilor din Marea Britanie, iar începând cu 10/23 octombrie, Sazonov a dublat eforturile britanice la București pentru obţinerea intervenţiei României sau măcar un acord pentru libera trecere a armatei ruse prin România. Kudașev de la STAVKA insista la 20 octombrie/2 noiembrie pentru o intervenţie fermă la București, sugerând chiar o trecere a armatelor ruse prin România fără vreun acord prealabil. Generalul Alekseev propunea însă la 24 octombrie/6 noiembrie ca trupele ruse concentrate în Basarabia să fie transferate în Galiţia, pentru a nu slăbi poziţiile în acea regiune importantă, căci opina că o ofensivă de succes în Galiţia, dublată de o ofensivă din Salonic, ambele ţintind spre Budapesta, va ţine Bulgaria în frâu și va atrage România și Grecia, căci numai o politică a puterii reale ar putea avea succes. Răspunsul lui Brătianu la toate aceste propuneri a fost în permanenţă unul negativ[57].

Absenţa informaţiilor despre reacţia și poziţia adoptată de România în raport cu discuţiile și încheierea înţelegerilor între cele trei mari puteri ale Antantei privind soarta Strâmtorilor și a orașului Constantinopol, care urmau a reveni Rusiei

[56] Vasile Vesa, *op. cit,* pp. 118–127; Alfred J. Rieber, *op. cit.,* pp. 260–263; Eliza Campus, *op. cit.,* pp. 97–102; Ion M. Oprea, *op. cit*., pp. 89–90; Constantin Nuţu, *op. cit*., pp. 215–217.

[57] Vasile Vesa, *op. cit,* pp. 137–140; Alfred J. Rieber, *op. cit.,* pp. 264–266; Eliza Campus, *op. cit.,* pp. 105–108; Constantin Nuţu, *op. cit*., pp. 242–243.

în caz de victorie, alterează procesul de înţelegere al relaţiilor româno-ruse, fiind evident că Ionel Brătianu și guvernul român manifestau neliniști și îngrijorări faţă de această problemă, din moment ce primul ministru român o ridică drept condiţie în discuţie cu ambasadorul francez la București pentru intrarea României în război. Ulterior, această pistă este abandonată în istoriografie și nu mai sunt realizate referiri la această condiţie sau revendicare, care dispare de altfel și din proiectul prezentat de Diamandy lui Sazonov o lună și jumătate mai târziu. Faptul că această problemă este ridicată doar în faţa ambasadorului francez, fără a fi pusă în discuţie și cu guvernul rus, de altfel principalul autor și beneficiar al politicii Strâmtorilor, poate conţine date foarte relevante despre relaţiile româno-ruse: în primul rând, o perspectivă temătoare, de neîncredere a Bucureștiului faţă de Petrograd și intenţiile sale. La fel de relevant este și modul în care guvernul francez a răspuns României la această condiţie și cum se raportează Londra, Paris și Petrograd la România și la rolul pe care aceasta ar fi trebuit să îl aibă după încheierea păcii în cadrul discuţiilor din martie-aprilie referitoare la soarta Imperiului Otoman și a Balcanilor. Toate acestea trebuie privite în conexiune cu perspectiva și atitudinea României faţă de această problemă, chestiune deja subliniată anterior. Consider necesar a cerceta ce anume știa România despre înţelegerile privind Strâmtorile, când a aflat România despre acestea, dacă și ce asigurări a primit România, ce linie politică a adoptat România faţă de aceste acorduri pentru a putea răspunde la două întrebări: dacă guvernul român a știut despre aranjamentele dintre cele trei mari puteri ale Antantei și dacă a știut, care a fost raţionamentul din spatele acceptării tacite, eventual confirmată prin alianţa cu Rusia din 1916, a controlului rus la Strâmtori, care timp de cel puţin patru decenii a fost recunoscut drept principala ameninţare la adresa securităţii României.

Un alt aspect care nu a fost suficient cercetat este cel al diferenţelor de opinie dintre cercurile militare și diplomatice ruse cu privire la România, foarte evidente în cursul negocierilor din 1915. În privinţa liderilor militari, literatura de specialitate a demonstrat deja că raportarea la România s-a aflat în relaţie de strictă dependenţă cu evoluţiile militare. Ceea ce însă nu a fost suficient cercetat și surprinde în același timp este atitudinea lui Sazonov, care chiar și în contextul cererilor venite de la STAVKA a rămas reticent și a întârziat în a accepta revendicările lui Brătianu – Or, evident, argumentul principal pentru refuzul arătat în problema Banatului, chestiunea care a trenat cel mai mult în negocierile din 1915, nu este cel al consideraţiei faţă de Serbia, căci dacă ne raportăm la negocierile purtate cu Bulgaria, constatăm că Sazonov nu a avut rezerve faţă de o mutilare a Serbiei pentru satisfacerea și atragerea Sofiei în război. Atitudinea caustică a ministrului rus de externe în momentul în care acceptă propunerea română pentru încheierea doar a unei convenţii politice, pe care declară că o face doar pentru a ajuta efortul francez și englez la Gallipoli este chiar mai contradictorie, în contextul în care principalul beneficiar al campaniei de la Dardanele era chiar Rusia, care avea un interes major în succesul acestei operaţiuni. În această chestiune, consider că din nou, atenţia ar trebui îndreptată asupra

Bulgariei. Parcurgând literatura subiectului relaţiilor româno-ruse, care a limitat orizontul acestor relaţii strict la cele două cancelarii și la intervenţiile Franţei, există tentaţia de a supraaprecia atenţia sau importanţa pe care România ar fi avut-o în 1915 în ochii guvernelor Antantei, importanţă care a existat, dar ea trebuie raportată la întreaga politică a acestor cabinete și la obiectivele stabilite. Din perspectiva Antantei și a Rusiei, intrarea Bulgariei în război ar fi ajutat la prinderea Imperiului Otoman între trei fronturi (un posibil atac bulgar din direcţia Traciei, campania din Gallipoli și frontul din Caucaz) și posibila înfrângere a acestuia, care ar fi însemnat stabilirea unei noi căi de comunicaţie între Rusia și aliaţii săi occidentali (prin Strâmtori) și posibil chiar atragerea României și Greciei în război, care, cum am menţionat deja se temeau de vecinul bulgar. Acesta este motivul pentru care Antanta desfășoară în 1915 la Sofia consistente demersuri diplomatice, dublate de stimulente financiare, oficiale, prin împrumuturi cu termeni atractivi de pe pieţele de capital engleze și franceze, dar și neoficiale – mituirea oamenilor politici bulgari. Chiar mai mult decât atât, în iunie-iulie 1915 când apar discuţiile despre o posibilă retragere de la Gallipoli în contextul evoluţiilor negative, Franţa și Marea Britanie refuză să ia această decizie pentru a nu pierde Bulgaria în favoarea Puterilor Centrale[58]. De altfel inclusiv în documentele militare care solicitau intervenţia României, citate în literatura secundară, primele referiri sunt despre atragerea Bulgariei și necesitatea absolută a intervenţiei bulgare, apoi urmând referirile la România[59]. Toate acestea ar putea explica reticenţa Marii Britanii și a Rusiei în a accepta revendicările României în regiunea Banatului, în contextul în care teritoriul sârb era folosit în negocierile pentru atragerea Bulgariei – un obiectiv sârb fiind anterior negociat și promis Italiei – sau, per total, în acceptarea unor pretenţii ale României, văzute ca fiind exagerate, în contextul în care nu România era prima ţintă strategică a anului 1915. Probabil în aceeași cheie a contextului general balcanic ar trebui interpretate și intervenţiile puterilor Antantei la București din toamna anului 1915, inclusiv a Londrei, care anterior manifestase reticenţă faţă de România. După cum am mai afirmat anterior, cunoașterea resorturilor balcanice ale politicii României și Rusiei, dar și ale politicii franco-britanice sunt relevante pentru a înţelege mecanismul și caracteristicile relaţiilor româno-ruse între 1914–1916, care nu au evoluat într-un mediu izolat, ci au depins de o multitudine de factori, printre care cel balcanic sau cel reprezentat de Bulgaria a fost unul dintre cei importanţi.

III. Negocierile din 1916 și intrarea României în război

La finele anului 1915 sub presiunea avansului important realizat de Puterile Centrale în Balcani, prin atragerea Bulgariei și apoi înfrângerea definitivă a Serbiei,

[58] James M. Potts, *op. cit.*, pp. 220–229; A. L., MacFie, *The Straits Question in the First World War, 1914–18*, în „Middle Eastern Studies", Vol. 19, 1983, nr. 1, p. 60.

[59] Kudașev către Sazonov, 21 mai/ 3 iunie 1915; Kudașev către Sazonov, 11/24 iulie 1915 în „Krasnyy Arkhiv", nr. 27, 1928, pp. 26–27, pp. 35–36.

dar şi sub aceea a scăderii veniturilor, generată de limitarea comerţului cerealier, guvernul român a revenit asupra deciziei de restricţionare a exporturilor de cereale. În momentul ridicării restricţiilor, care ar fi favorizat în primul rând Puterile Centrale, aflate în căutare de bunuri alimentare în contextul blocadei impuse de Antantă, Londra a achiziţionat 80.000 vagoane de cereale. Această tranzacţie a provocat o reacţie fermă din partea Germaniei, în ianuarie 1916 planând deasupra Bucureștiului ameninţarea unui răspuns militar din partea acesteia. În acest context au început primele discuţii româno-ruse ale anului 1916: la 15/28 ianuarie Sazonov s-a angajat la București să ofere sprijin militar în cazul unui ultimatum german. Acest angajament al ministrului de externe rus a fost trimis României, deşi, cu două zile în urmă, generalul Alekseev îi trimisese lui Sazonov o notă în cadrul căreia sublinia că dintr-un punct de vedere strict militar, neutralitatea României este mult mai valoroasă, căci în contextul în care Franţa şi Marea Britanie nu întăresc frontul de la Salonic, apărarea României ar cădea în sarcina Rusiei. Dacă România nu își putea menţine neutralitatea în condiţiile unei agresivităţi a puterilor germane, atunci armata rusă putea detașa zece divizii de infanterie pentru apărarea Bucureștiului, cea mai mare parte a armatelor ruse urmând a fi concentrate în nordul Moldovei pentru a ameninţa flancul drept al armatelor austro-germane, toate acestea în timp ce forţele române ar fi direcţionate într-o ofensivă la sud de Dunăre împotriva Bulgariei, ajutate de o ofensivă anglo-franceză la Salonic. La 20 ianuarie/2 februarie colonelul Tatarinov a plecat către București pentru a-și prelua noua funcţie de ataşat militar, având drept instrucţini încheierea unei convenţii militare pe baza liniilor expuse de generalul Alekseev. Brătianu, care încă din primele momente s-a arătat precaut faţă de discuţiile iniţiate de Rusia, pentru a-și pierde aproape total interesul pentru o astfel de convenţie după ce ameninţarea germană s-a evaporat, și-a expus însă propria perspectivă asupra colaborării militare româno-ruse, total diferită de cea rusă: concentrarea unei armate ruse la Dunăre pentru a opri un posibil atac bulgar, în timp ce majoritatea forţelor române desfășurau o ofensivă în Transilvania. În disputa strategică româno-rusă a intervenit și Franţa, prin vocea lui Joseph Joffre, comandantul șef al armatelor franceze, care îi scrie la 16/29 februarie 1916 generalului Alekseev că un astfel de diferend minor nu poate împiedica încheierea unei convenţii militare şi sugera o atitudine mai conciliantă faţă de România, dar și prin cea a președintelui Poincaré, care îi scrie ţarului la 17 februarie/1 martie că este normal ca Bucureștiul să dorească să lupte în teritoriile faţă de care nutrește aspiraţii și care i-au fost promise diplomatic. Alekseev și Sazonov au protestat faţă de intervenţiile franceze, afirmând că în discuţie nu era un minor diferend, ci întreaga strategie a colaborării, și au reușit să îl câștige și pe ţar de partea acestei perspective. Generalul Alekseev i-a scris omologului său francez căruia i-a expus argumentele sale pentru care considera cererile părţii române exagerate: strategia dorită de Brătianu ar însemna ca armata rusă să protejeze armata și teritoriul României, în timp ce forţele române întreprindeau o plimbare militară în Transilvania. Joffre cade de acord cu Alekseev că intervenţia României nu este pentru moment o urgenţă, iar

o lipsă de disponibilitate faţă de România devine vizibilă şi în cercurile politice franceze în aprilie 1916[60].

Franţa este cea care a reluat discuţiile cu România în luna iunie din iniţiativa lui Aristide Briand, noul prim-ministru al Franţei, care cocheta de câteva luni cu ideea unei ofensive în Balcani menite să satisfacă opinia publică, ofensivă care devine tot mai necesară după căderea fortului Vaux la 7 iunie. Prin urmare, la 3/16 iunie 1916, Briand a purtat o discuţie cu ambasadorul român la Paris, Alexandru Lahovari, căruia i-a mărturisit că momentul intervenţiei României a sosit şi că o întârziere a acestei intervenţii va avea consecinţe neplăcute. Guvernul rus s-a arătat reticent faţă de un astfel de demers, răspunzând la 6/19 iunie că desele insistenţe la București îl determină pe Brătianu să crească preţul participării României, fiind mai indicat ca România să fie convinsă prin rezultatele de pe front să se alăture Antantei. După o serie de discuţii Sazonov-Paleologue, în cadrul cărora ambasadorul francez a subliniat sacrificiile imense pe care Franţa le face la Verdun, ministrul de externe rus a fost de acord să se alăture iniţiativei franceze. Răspunsul lui Brătianu, venit la 8/21 iunie, a fost unul ezitant, exprimându-şi îndoielile faţă de succesele ofensivei Brusilov aflată în desfăşurare şi afirmând că în afara acestui context militar favorabil, România mai avea două condiţii: aprovizionarea cu muniţii şi garanţii împotriva Bulgariei, prin iniţierea unei ofensive la Salonic. La Petrograd, baronul Schilling considera că o intervenţie a României trebuie să se producă într-un timp scurt, pentru a avea un real efect asupra efortului rus de război în Bucovina, anume ofensiva Brusilov. O intervenţie a României după ce Rusia ar obţine o victorie împotriva Austro-Ungariei ar fi inutilă, iar generalul Alekseev a fixat chiar o dată limită pentru intrarea României în război: 7 august. Paleologue raporta însă din Rusia că STAVKA ar dori o victorie împotriva Austro-Ungariei, fără aportul României. Paralel, Franţa a continuat cu şi mai multă fermitate demersurile la București, dar şi la Petrograd: la 12/24 iunie guvernul francez intervine pe lângă guvernul rus pentru a facilita transportul muniţiilor româneşti, la 15/28 iunie transmite liderilor ruşi să nu se lase influenţaţi de propriile victorii, care reprezintă cel mai favorabil context pentru atragerea României, şi să continue să insiste la București, iar la 16/29 generalul Joffre i-a scris generalului Dumitru Iliescu, subliniind că toate condiţiile puse de România au fost îndeplinite sau în curs de a fi îndeplinite. La 20 iunie/2 iulie lui Brătianu îi este înmânată telegrama generalului Alekseev, în cadrul căreia era subliniată slăbiciunea Austro-Ungariei şi incapacitatea Germaniei de a-i veni în ajutor, împreună cu angajamentul Rusiei de a facilita transportul muniţiilor româneşti, de care depindea însă intervenţia propriu-zisă a României în război. La 22 iunie/4 iulie Brătianu i-a declarat lui Blondel disponibilitatea sa imediată pentru semnarea unei convenţii militare care să cuprindă următoarele condiţii[61]:

[60] Vasile Vesa, *op. cit,* pp. 149–158; Alfred J. Rieber, *op. cit.,* pp. 267–269; Ion M. Oprea, *op. cit*., p. 91; Constantin Nuţu, *op. cit*., pp. 280–285.

[61] Glenn Torrey, *Romania decision to intervene: Brătianu and the Entente, June-July 1916*, *în Romania and World War I. A collection of studies*, pp. 99–109; Vasile Vesa, *op. cit,* pp. 171–180; Alfred J. Rieber,

1. Sosirea primului transport cu muniţii şi garanţii deopotrivă din partea Franţei şi Rusiei pentru asigurarea unui flux zilnic de muniţii de minim 300 de tone

2. Ofensive în desfășurare pe toate fronturile

3. Poziţiile Rusiei în Galiţia şi în Bucovina să fie cel puţin la fel de avansate ca cele de la momentul respectiv

4. Ofensivă la Salonic pentru asigurarea securităţii împotriva unui atac bulgar

După răspunsul afirmativ oferit de Ionel Brătianu au început negocierile pentru redactarea convenţiei militare, care s-au purtat în paralel: la Paris şi la București. În Franţa negocierile s-au purtat între 9/22–10/23 iulie la Marele Cartier General francez, la Chantilly, și au relevat diferenţele de opinie între partea franceză și respectiv cea rusă și română. Joffre se pronunţa pentru o ofensivă româno-rusă la sud de Dunăre, care să realizeze o joncţiune cu ofensiva generalului Sarrail de la Salonic și o defensivă în Transilvania, unde Austro-Ungaria nu avea forţe importante și poziţiile defensive puteau fi menţinute. România prefera după cum am notat anterior o defensivă la Dunăre și ofensivă în Transilvania, având de data aceasta și sprijinul rus, care reconsiderase rolul României, în contextul în care forţele bulgare de la Dunăre erau reduse numeric, ceea ce însemna că intervenţia României nu mai reprezenta o povară, dar, mai ales, în condiţiile ofensivei Brusilov, STAVKA dorind să asocieze efortul de război al României împotriva Austro-Ungariei pentru a spori șansele unei victorii împotriva acesteia. Negocierile de la Chantilly au rezultat într-o convenţie militară care prevedea deopotrivă o ofensivă împotriva Transilvaniei, unde urma să fie concentrată cea mai mare parte a armatei române, dar și o ofensivă împotriva Bulgariei, desfășurată cu sprijinul trupelor ruse și dublată de o ofensivă a generalului Sarrail începută cu opt zile înainte. Această convenţie a fost respinsă de Brătianu deoarece notează Glenn Torrey, acesta ar fi nutrit speranţe nerealiste privind amânarea cât mai mult posibil a războiului cu Bulgaria[62]. Refuzul lui Brătianu continuă însă să ridice o serie de întrebări, ţinând cont de faptul că oricum planul militar urmat de România în momentul intrării în război, Ipoteza Z, prevedea o ofensivă o împotriva Bulgariei la zece zile după debutul ofensivei din Transilvania și impune încă o dată necesitatea cercetării dimensiunii balcanice din politica României în Primul Război Mondial.

La București, la 26 iunie/9 iulie, Rusia înainta primele sale propuneri de convenţie militară. Acestea au fost respinse de Brătianu pentru că nu precizau exact teritoriile care urmau a fi alipite României și presupuneau ca Bucureștiul să declare război tuturor statelor Puterilor Centrale, Brătianu precizând că va declara război doar Austro-Ungariei. La 4/17 iulie, Rusia a înaintat noi propuneri la București

---

op. cit., pp. 269–270; Eliza Campus, *op. cit.,* pp. 115–119; Ion M. Oprea, *op. cit*., p. 92; Constantin Nuţu, *op. cit*., pp. 298–302; Dumitru Preda, *România și Antanta. Avatarurile unei mici puteri într-un război de coaliție (1916–1917)*, Iași, Institutul European, 1998, pp. 26–32.

[62] Glenn Torrey, *Romania's entry into the First World War: the problem of strategy*, în *Romania and World War I. A collection of studies*, pp. 146–151; Alfred J. Rieber, *op. cit.,* pp. 270–272; Dumitru Preda, *op. cit*., pp. 43–54.

refuzate și de data aceasta de Brătianu, care a cerut modificarea datei intrării României în război de la 25 iulie/7 august la 1/14 august și introducerea în convenţie a două noi articole care să stipuleze că Antanta garantează integritatea teritorială a României și oferă acesteia drepturi egale la viitoarea conferinţă de pace. Guvernul de la Petrograd, în cadrul căruia aveau loc modificări importante prin înlocuirea lui Sazonov cu baronul Sturmer, cunoscut pentru poziţiile sale favorabile Germaniei, a adoptat o atitudine fermă faţă de Brătianu, acceptând doar cererea acestuia privind amânarea intrării în război. În următoarea lună, Franţa a intervenit constant pe lângă guvernul imperial să accepte condiţiile puse de Brătianu. În primă instanţă, guvernul rus și-a menţinut fermitatea, solicitând la rândul său Parisului să-i sprijine poziţiile, însă după ce din nou, francezii au făcut uz de argumentele referitoare la Verdun – la 22 iulie/4 august Paleologue într-o conversaţie cu Neratov îi mărturisește acestuia uzura trupelor franceze și subliniază amplitudinea pierderilor franceze, aproape egale cu cele ale Rusiei în contextul unei populaţii la un sfert din cea a Rusiei, ceea ce face ca din perspectiva Franţei, intrarea României să aibă o mare valoare – guvernul rus a acceptat la 24 iulie/6 august toate propunerile lui Brătianu[63]. La 4/17 august 1916 au fost semnate la București cele două convenţii: cea politică și cea militară, iar la 14/27 august, România a intrat în Primul Război Mondial.

Anul 1916 și intrarea României în război au suscitat un interes mai mare din partea istoricilor, iar aceasta se observă în numărul mai mare de lucrări sau a spaţiului mai amplu dedicat perioadei. În economia relaţiilor româno-ruse rămân însă multe aspecte nelămurite. Poate cel mai important este cel schimbărilor frecvente de perspectivă, obiective și linie politică urmată de Rusia. Chiar dacă este evident că în vara lui 1916, Rusia favorizează strategia română, a unei ofensive în Transilvania, din considerente care ţineau de propriile operaţiuni militare, rămâne în continuare neclar de ce în toamna lui 1915, după intrarea Bulgariei în război, generalul Alekseev propunea o pace separată cu Imperiul Otoman și concentrarea întregului efort pentru distrugerea militarismului german, pentru ca în ianuarie-februarie 1916 să fixeze drept termeni pentru o convenţie militară cu România o ofensivă a acesteia la sud de Dunăre și o joncţiune cu armata generalului Sarrail. Contextul devine și mai confuz dacă avem în vedere faptul că Alekseev prefera o neutralitate a României și o participare militară a acesteia doar în contextul unei agresiuni germane, o agresiune germană căreia România trebuia să îi răspundă însă printr-o campanie la sudul Dunării. Aceeași confuzie se regăsește și în documentele ruse aflate la dispoziţie – la 5/18 februarie, cu două săptămâni după ce Tatarinov a fost însărcinat de Alekseev să negocieze la București o convenţie militară care să prevadă o ofensivă la sud de Dunăre, Kudașev transmitea de la STAVKA o conversaţie cu generalul Alekseev, care punea din nou problema unei păci separate cu Imperiul Otoman și concentrarea întregului efort împotriva Germaniei[64], pentru ca

[63] Vasile Vesa, *op. cit,* pp. 184–193; Ion M. Oprea, *op. cit*., pp. 92–93; Constantin Nuţu, *op. cit*., pp. 311–312; Dumitru Preda, *op. cit*., pp. 37–42.

[64] Kudașev către Sazonov, 5/18 februarie 1916, în „Krasnyy Arkhiv", nr. 27, 1928, pp. 26–27, pp. 29–32.

în martie-aprilie să revină în discuţie problema unei debarcări la Constantinopol[65]. Acest haos decizional, care produce efecte și în relațiile româno-ruse, nu poate fi disociat de adâncirea destabilizării și crizei interne din Rusia, vizibilă de asemenea și în înlocuirea în iulie 1916 a lui Sazonov cu baronul Sturmer, care la rândul său, va fi înlocuit în noiembrie 1916 cu Nikolai Pokrovski. Subiectul relaţiilor româno-ruse în timpul Primului Război Mondial nu are drept scop elucidarea crizei interne a Imperiului Rus, însă cunoașterea și cercetarea acesteia este relevantă pentru că a influenţat dinamica raporturilor București-Petrograd, chiar cu mult înaintea izbucnirii revoluţiei din 1917.

IV. Concluzii

Subiectul relaţiilor româno-ruse în timpul Primului Război Mondial rămâne unul deschis, iar cercetarea lui aprofundată poate conduce la concluzii surprinzătoare. Prezentul studiu l-am dedicat sistematizării cunoștiinţelor existente și, prin oferirea de noi informaţii și perspective, stabilirii unor noi direcţii de cercetare. Relaţiile româno-ruse nu pot fi înţelese printr-o abordare neunitară a surselor sau din perspectiva unei singure părţi – obiectivul meu a fost înglobarea deopotrivă a surselor ruse pentru a demonstra cât de mult se îmbogăţește subiectul atunci când aducem în discuţie și perspectiva celuilalt actor – și nici aplicând metodologia pozivistă – după cum am văzut, problemele interne, care scapă documentelor diplomatice, afectează politica externă. În continuare, raporturile româno-ruse trebuie puse în contextul mai larg al Marelui Război și trebuie avute în vedere diversele evoluţii diplomatice și militare, acţiunile aliaţilor, inamicilor și vecinilor, obiectivele acestora. Doar astfel ne putem apropia de înţelegerea întregii dimensiuni a participării românești la acest conflict și, în egală măsură, putem aprecia rolul și aportul României la Primul Război Mondial, adesea ignorate în vasta literatură internațională a subiectului.

[65] Robert J. Kerner, *Russia and the Straits Question, 1915–1917*, în „Slavonic and East European Review", Vol. 8, 1934, nr. 24, p. 595.

Lista autorilor

Steluța Boroghină – din 2011 a urmat studii de licență iar din 2015 studii de master la Facultatea de Istoria și Teoria Artei în cadrul Universității Naționale de Arte din București. Doctor în Arte vizuale cu tema de cercetare „Evoluția fenomenului colecționismului de artă extrem-orientală în România", sub îndrumarea acad. Răzvan Theodorescu. De asemenea, ca primă specializare, din 1997 este medic pediatru cu supraspecializare în gastroenterologie pediatrică, iar din 2005 este cadru didactic al Universității de Medicină și Farmacie „Carol Davila" din București.

Remus Brihac – este doctorand al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române, are un master în Istorie și este licențiat în Teologie Ortodoxă și Istorie la Universitatea din București..

Octavian Buda – licențiat în medicină și filosofie, este profesor și titularul Catedrei de istoria medicinei a Unversității de Medicină și Farmacie „Carol Davila" din București. Medic primar psihiatru. Între 2015–2017 a fost președintele Asociației Europene de Istoria Medicinei și Sănătății – EAHMH. Din 2018 este membru al comitetului redacțional al revistei „Medical History", Cambridge, Marea Britanie.

Grațiela-Livia Buzic – are o licență în Filologie și un master în domeniul Studii Franceze și Francofone ca absolventă a Facultății de Limbi și Literaturi Străine din Universitatea din București, precum și studii de Psihologie (Universitatea „Titu Maiorescu"). Este doctorandă a Școlii Doctorale de Studii Literare și Culturale a Universității din București și lucrează ca profesor de limba franceză în rețeaua învățământului preuniversitar. Domeniul de interes este literatura, cultura și civilizația secolului al XIX-lea, precum și relațiile româno-franceze în secolul al XIX-lea.

Ana-Maria-Ruxandra Dima – este studentă doctorand a Școlii Doctorale de Istorie din cadrul Universității din București. În anul 2018 a absolvit studiile de licență cu lucrarea *Modernizare* și *progres – inițiativele Societății de Medici* și *Naturaliști din Iași*, iar în 2020 a absolvit programul de master Experimente ale Modernității cu tema de cercetare *Instituția medicului de plasă – de la proiect la inițiative (1874–1910)*, în cadrul aceluiași centru universitar.

Gabriela Dristaru – este asistent de cercetare în cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române. În paralel, lucrează la o teză de doctorat începută în 2018 și intitulată „Relațiile româno-ruse în timpul Primului Război Mondial (1914–1918)". Principalele domenii de interes vizează politica externă a României și istoria relațiilor diplomatice româno-ruse în primele decenii ale secolului XX, relațiile culturale româno-ruse.

Ștefan Petrescu – este cercetător la Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, autor a numeroase articole și cărți care tratează chestiuni legate de emigrația greacă din România veacului al XIX-lea.

Ana-Carmen Rebedea – este medic rezident în Medicina Fizică și de Reabilitare la Spitalul Clinic de Urgență „Bagdasar-Arseni". În același timp a absolvit Facultatea de Litere a Universității din București, specializarea Literatura Universală și Comparată – Limbă și Literatură Franceză, cu o teză despre figuri ale nebuniei în literatura rusă. A publicat mai multe articole la intersecția dintre medicină și literatură.

Ana Rusan-Görbe – este doctorand în cadrul Școlii de Studii Avansate a Academiei Române, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", preocupată de studiul istoriei moderne și a artei românești.

Lidia Trăușan-Matu – este Șef de lucrări la Facultatea de Medicină, Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila" din București. Este interesată de istoria medicinei românești și universale, cu accent pe evoluția ideilor medicale, de istoria societății românești în secolele XIX și XX, cu accent pe istoria burgheziei și a intelectualității din spațiul românesc și occidental, pe procesul de modernizare și occidentalizare al României, pe relațiile culturale româno-occidentale și româno-orientale. O altă dimensiune a preocupărilor privește istoria artei.

Monica Rucsandra Ungureanu – este absolventă a Facultății de Istorie, Universitatea din București. Interesele sale profesionale sunt legate de domeniul diplomației și al afacerilor externe, în special diplomația culturală, ramură pe care urmează să o aprofundez în următorii doi ani de master în cadrul Facultății de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai.

Tudor Vișan-Miu – este licențiat al Facultății de Istorie a Universității din București, și a unui master în istorie modernă. Preocuparea sa pentru istoria regalității s-a reflectat în temele de licență și disertație. Doctorand al Universității din București, domeniul Istorie.